

سالی چوارهم، ژماره ۲۱، ره‌شه‌ممۆی ۲۷۲۱

دوومانگانهی بهیان

خاوهن مؤلّات و سه‌رنووسه‌ر: د. ئیسماعیل مسته‌فازاده

ده‌سته‌ی نووسه‌ران:

کوردیی ژووورو: عه‌بدولکه‌ریم سرووش (ناریاس)، ئوزال ئەسکه‌نده‌رزاده
کوردیی نیوه‌راست: د. ئیبراهیم ئیسماعیل پووور (شه‌مال)، په‌روانه ئەحمه‌دین، شیوا
میره‌کی، قه‌ره‌نی ئەمین پووور، د. خاله‌ق جه‌لیل نه‌ژاد، که‌ریم په‌حمانی، عه‌لی مه‌حموودی
(ئاو‌دێر)، عه‌لیزه‌زا محه‌مه‌دنه‌ژاد (دیبار)، نه‌سرین که‌ریمی
پیداچووونه‌وه‌ی کوردیی نیوه‌راست: جه‌لال مه‌حموودزاده
دیزاینی به‌رگ و نیوه‌رۆک: سه‌یران به‌ختیار پووور
پیتچن: ئازاد ئیسماعیلی، رۆژان مسته‌فازاده
به‌رپوه‌به‌ری مالپه‌ر: ئەمیر بیژه‌نی (www.beyangovar.ir)

- تکابه‌ به‌ته‌ کوردییه‌ کانتان ته‌نیا به‌ فۆنتی یونیکورد و له‌ پرێ به‌رنامه‌ی وۆرده‌وه‌ بۆ «به‌یان» ی بنێرن.
- ئەو به‌به‌ته‌ی بۆ «به‌یان» ی ده‌نێرن، با له‌ هیچ گۆفار و بلاڤۆکیکی کوردیی تردا بلاو نه‌بووبیته‌وه‌. چونکه‌ لێره‌ بلاو ناکرێته‌وه‌.
- به‌به‌تی وه‌رگیردراو، پێویسته‌ سه‌رچاوه‌ و ده‌قی زمانه‌ سه‌ره‌کیه‌که‌ی له‌ گه‌ل بیت.
- ئەوه‌ی له‌ «به‌یان» بلاو ده‌بیته‌وه‌، ئاوپه‌ه‌ی بۆچوون و پروانینی نووسه‌ره‌که‌به‌تی.
- گۆفاری «به‌یان»، له‌ پیداچووونه‌وه‌، سه‌رینه‌وه‌ و لابردنی هه‌له‌وپه‌له‌ یان کورتکردنه‌وه‌ی به‌به‌ته‌کاندا سه‌ربه‌سته‌.

د. ئیسماعیل مسته‌فازاده / مه‌هاباد ۰۹۱۴۱۶۸۳۲۱۱
عه‌بدولکه‌ریم سرووش (ناریاس) / ارومیه: ۰۹۱۴۱۴۲۱۵۷۴
د. ئیبراهیم ئیسماعیل پووور (شه‌مال) / سه‌قز: ۰۹۱۸۳۷۶۳۴۰۸
که‌ریم په‌حمانی / بانه: ۰۹۱۸۹۷۴۸۴۲۷
عه‌لیزه‌زا محه‌مه‌دنه‌ژاد (دیبار) / شنۆ: ۰۹۱۴۴۴۷۸۴۶۵
شیوا میره‌کی / قوره‌وه: ۰۹۱۸۰۶۲۷۶۵۰
نه‌سرین که‌ریمی / سنه: ۰۹۱۸۸۷۱۳۷۹۵
قه‌ره‌نی ئەمین پووور / مه‌هاباد: ۰۹۱۴۳۴۲۶۳۰۰
جه‌لال مه‌حموودزاده / مه‌هاباد: ۰۹۹۰۷۵۲۸۱۵۸

ژماره‌ کارتیی بانکی میلی
(ئیسماعیل مسته‌فازاده)
۶۰۳۷۹۹۷۴۷۴۳۰۸۷۸۱

ناونیشان: مه‌هاباد، مه‌یدانی شاره‌وانی، کۆمه‌لی مه‌هابادمال، نه‌ومی ۲

ئیمه‌یل: beyangovar@gmail.com

نیوهرۆک

- به کاتی نهوڕۆز و به ساتی نووسین / د. محهمهد رهحيميان ٣
- دیمه نیک له ژيان و کهسایه تی و کاره کانی سه ديق بۆره که یی (سه فی زاده) / سۆسه ن فه قیهی ٧
- هۆنه رانی هه ریمی هه وشار / مه حمود مه حمودیان ١٠
- خویندنه وه یه ک له سه ر کتیبه کانی "سه ديق بۆره که یی" سه بارت به ئایینی یارسان / د. یه حیا زه رین نه رگس ١٥
- نهوڕۆزی کوردهواری / نووسینی سه ديق سه فی زاده (بۆره که یی) / فه ربیا فه ره جی (ژوانا) ٢٨
- ئاوڕپک له وێژه وانانی هه وشار له «مێژوی وێژه ی» سه ديق بۆره که ییدا / غه یاس شه فیعی ٣٥
- زیدی روو له ئاسۆ گه شتی ک به «مێژوی کورد و کوردستانی» سه ديق بۆره که ییدا / خالید عومرانی ٣٩
- ئاوڕپک له سه ر کتیبی "ته لای ده سه ته وشار" ی سه ديق بۆره که یی / د. عه باس ئاقایی ٤٤
- په رۆزبایی "هه ژار" و بۆره گله یی که ی له "بۆره که یی" / ئارام عه بدی زاده ٥٣
- ئه فسانه ی شه مال و زه لان له هۆنراوه ی شاعیرانی هه وشاردا / ئه حمهد ره حیمی ٥٧
- یادیک له مه سه تووره کوردستانی به پتی دیوانه شیعریه که ی خورشیده که ی ناز / فره شته ره حیمیان ٦٠
- میری نهوڕۆزی له کوردهواریدا / ئه که ره فه یزی ٦٣
- پینگه ی هه وشار له ناوه ندی فه ره نه گی، ئایینی و سیاسی شه ره زووردا / زارا زه رین نه رگس ٦٥
- هه گبه ی هه وشاری / ئیره ج کاکه یی ٦٨
- گیا و شینکه ده رمانییه کانی هه وشار / ئیره ایم گۆل ئه حمهدی ٧١
- سلیمانی جارن (رۆلی شار له خزمه ت زمانی کوردی) / رزگار خدر مسته فا ٧٥
- وێژه وانانی موکریان / سه یه د نووح عینایه تی ٧٨
- کورته یه ک له ژيانی په ر شانه یی مامۆستا میس میری / په روانه ئه حمه دین ٨٣
- پیا سه یه ک به نیو سه روشتی جوانی په رانشاردا / ئه حمهد ئیسمه عیلی (شاکار) ٩١
- شانه یی کورده ی خانای قوبادی به زمانی کوردیه وه / د. ئاراس محهمهد سالج ٩٤
- له چیرۆکی پالنه وانان و دیو و درنجانه وه تا چیرۆکی ناخ و دلاره وکه / عابید سه سین ٩٩
- زینوی به ته م، ئاوینه یه ک به ره و نیشتمان / قادر عه لیخا ١٠٠
- کورد و ئایین / شیوا میره کی ١٠٨
- ئه وه کۆچه که ی... / پارسا ئه حمه دزاده ١١٠
- کورته باسیک له سه ر کتیبی زینه خه و / سارا سالجی ١١٣
- شیعر / موژگان کاووسی ١١٥
- شیعر / عه لی مه حمودی ١١٦
- «په رته و» غه ربیه که ی نیو مالی خۆی / د. شه مال ئیسماعیل په ور ١١٧
- شیخ په زای تاله بانی و حافزی شیرازی / د. مه ولوود ئیره ایم سه سه ن ١٢٠
- کیشه و ناریشه کانی به رده م ژنانانی کورد / ما په ره لاهیجانی ١٢٤
- وتووێژیک له گه ل مۆفه ق میراوده لی / د. ئیسماعیل مسته فازه ١٢٧
- کریمی دژه خۆر له چی پینک هاتوه و چۆن کار ده کات؟ / سه عید ئه حمهد غه فوور ١٣٢
- ته کنۆلۆژیای ناو / سه ره ره سه سه ن ١٣٤
- بیرکاری به کوردی / عه باس جوامیری ١٣٦
- سه وده کانی بیرکاری بۆ ژیری / خه لیل خه له ف عه بدول ١٣٩
- ئانارشیزم / فایه ق دارتاش ١٤١
- کورته باسیک له ژيانی مامۆستا «سه عدوون عه سه که ری» / خالید عه سه که ری، قادر نازمه ند ١٤٥
- شیعر / په رته و کرماشانی ١٤٨
- شیعر / سولیمان قه دو ١٤٩
- دیرۆک و ره وش کوردین قه زا قستان / عه بدولکه ره ییم سه رووش ١٥٠
- آشایی با عالم و مجاهدی از دیار خلیفان مه باد / سید محمدا مین واژی ١٥٦

به کاتی نه ورۆز و به ساتی نووسین

د. محهمهد ره حیمیان - تیکاب

ذی‌العامُ مَضَى و لیتَ شعری هَلْ یَحْصِلُ فِی رِضَاکَ قَابِلٌ؟^۱

۱- به هاتنی نه ورۆز و ده سپیکردنی سالیکی نوێ و هه‌لدانه‌وه‌ی لاپه‌ره‌یه‌کی تر له کۆنه په‌رتووکی رۆژگار، با به هزرێکی تازه و ئاوهرێکی نوێوه به‌ره‌وپیری ئه‌و په‌ژه‌ پرسیارانه بچین که بنه‌مای مه‌عریفه‌ناسیمان هه‌لده‌ته‌کێنی و له‌سه‌رپا و له‌که‌شوه‌ه‌وایه‌کی نوێ و روو له رۆژه‌لاتی رامن، به‌یانی بیر و بیردۆزه‌کان ده‌نگیوی.

گه‌ر بیت و به‌و ئاقاره‌دا بچین که ختووکه‌ی خۆمان به‌دین و رووبه‌رووی پرسیارگه‌لیکی هه‌ژینه‌ر بینه‌وه، سه‌دان چه‌که‌ره‌ی گومان له‌ گیانماندا سه‌ر هه‌لده‌دات و ده‌مانخاته خانه‌ی پرس و پشکنین بۆ دۆزینه‌وه‌ی ولام و تیگه‌یشتن یان هه‌لوه‌دایی هه‌تاهه‌تایی بۆ ده‌سته‌مۆکردنی جیهان و ئه‌و ولامه‌ پته‌وانه‌ که بوونیان نییه.

به هاتنی نه ورۆز و سالی نوێ، ئه‌گه‌ر پرسیارمان تیدا نه‌گوروی، گۆرانمان تیدا دروست نابێ؛ که پرسیار ناخی وروژاندین و گومان گه‌لله‌ی کرد، گۆران سه‌ره‌لده‌دات و هزر و زه‌ین له‌ چه‌قبه‌ستویی و په‌ککه‌وته‌یی روو له‌ بووژانه‌وه و گه‌شه و گرشه ده‌کات. با به ئالوگۆری وه‌رز و ئه‌و دارشته‌ نوێیه‌ی سروشت، به‌هه‌ستکردن به‌ به‌رپرسیاره‌تی له

۱. ئه‌وسالیش تێپه‌ری و سه‌د بریا به‌زمانیا، ئاخۆ ره‌زامه‌ندی تۆم ده‌ست که‌توو؟

بهراڼبهر ئه و قه له مه ئه ركه مند و بهر پرسانه كه ده نووسن، گه لاله ی ئه و پرسياړه به روا له ت ساكاره دارپژين كه "بو نانووسين"؟ بو ناتوانين بنووسين؟ بو نامانه وئ بنووسين؟ ناخو نووسين چييه و چوڼ له نووسين تيگه يشتووين؟ بوچي سل له هه بيه تي نووسين ده كه ين؟ نووسين كامه بو شايي پر ده كاته وه و نه نووسين چ چولا ييه كي تر سينه ره؟

ئه وه نده ي كه نووسين دار شتيكي تازه ي جيهان و ده سته بهر كردني دنيا يه كي نوييه، نه نووسين خو ده ر باز كردن له حه قيقه ت و پووچانه وه ي ئه و هه لانه يه كه ده كرا جيهان و مه يل و مه راقيتي تازه دامه زريني و ئاوه زيكي نوي بخولقيني.

نه نووسين ته نيائي و مه لوولييه و له غيا بيدا جيهان ته نگ و تاريكه. ئه وه ي كه نانووسي لي ل و ليخنه و ئوخزني زولالي و پرووته نكي به گيانيدا ناگه ري. روژه كاني نه نووسين چركه ساتي بيواتايي و بيده ره تانييه. هه ر ساتي كه نووسين روو نادات ساتي روژه تاليي جيهانه. نه نووسين خو پاريزي و لاداني خو ته له زه نازه ناي جيهان، نووسين خو ده ر برين و زراندي خو ته.

ئه وه نده ي كه نووسين له گو تاري بووننا سانه دا هي ماي حزوور و هه بوونه، نه نووسين قه تيسبوون له دوورگه ي نه بيه و نابووريه. نه نووسين تو رانه له خو ت و له خو لقاندن؛ هه روا كه نووسين ئاسايش و ئاشته واييه له گه ل خو ت و جيهان و به شيكه له ياساي ژياني مه عريفي. كه وايه بو نه نووسين؟ بو كه منووسين؟ بو وه دره نكخستني نووسين؟ بو قه تيس كردني مه جاله كان و فه وتاندي ده رفه ته كان؟ بو وه دره نكيخستن و كو تايي و كاسوولي كردن؟ بو له بيري كردني ئه و پرسياړه سامنا كه كه چه نده مان مه جالي بوون و نووسين ماوه؟ چه نده مه ودا و ماوه مان پي براوه؟

۲- پتر له نيوسه ده له مه وپيش له مي رمندا ليه وه ده ستي به نووسين كرد و خو ي به - سه ديقي بو ره كه يي (سه في زاده) - پينا سه كرد. شيعري هو نيه وه، بابه تي وه رگي را، له مي ژووي ئه ده بي كوردي كو ليه وه، كو نترين ناييني كوردي له ده ق و هو نرا وه دا هو نيه وه. هه نانه ي وشه ي كوردي ته يار كرد و فه ره نكي نووسي. له بواري به راورد كاريدا بابه تي پيك هينا.

ئه وه نده ي مه جال بووه و هه لي بو ره خساوه، نووسيويه و به لگه و سه رچاوه ي به ره هم هينا وه. به و بو چوونه و به و ده رد و دا لعه يه وه نووسيويه كه له لايه كه وه كه لي نيك له كه مايه سييه كاني كورده واري پر كاته وه و له لايه كيشه وه بانگه شه ي ئه وه بكات كه ئا خه لكينه، ئا ده سه لات، ئا ئه وانه ي حاشام لي ده كه ن: من بوونم هه يه! من زمانم هه يه، من دابونه ريت و ئاو و خاك و نايينم هه يه. من بنه ره تي ده سته و ده سه لات و ژيار و ژيوارم بو زوريه ي گه ل و نايينه كان ته يار كردووه. من كوردم و بناغه ي بوون و باژيري فكريم له شار ستانيه تي هه ره شيواوي روژه لاتي ناوين دامه زراندوه.

۳- بو ره كه يي به نووسيني "ته لاي ده سته وشار"، په رده ي له شار ستانيه تي كوني كوردي له ناوچه ي هه وشاردا هه لدا يه وه و وه بييري كورده واري هينا يه وه كه يه كيك له و "حه وت شار" هه ره به رز و بزرا نه، ئه و ده سته خوشكه ي شاره زووري پيرو ز، كانگاي نزا و نه زيله ي كورده واري به دركانه ي ئه هوورا، ئه و ناوه نده پيرو زه ي ئاوي ژيان و ناگري مه عريفه ي كوردي، له ويرا نه كاني شاري شيز و ته ختي سوله يماندا حه شار دراوه. "ته لاي ده سته وشار" ده نكي هه وشاره و وه بييري مي ژووي كورد دي نيته وه كه ئيره يه كيك له حه وت كه وشه ني پيروزي

کوردده وار بیه که له بهرزایی "دووهاچه (به لکيسه/ بولقه یس)" وه به پانتایی دهشته بهرزه کانی "شه مدیلان" بانگ هه لده دات. ئەمه هانا و هاواری هزر مه ندانی خه وتوو و دهنگی کپکراوی میژوو "هه وشار" ۵. نزای داره کانی "پیرساوهر" و هه لوه داییی ئەبداله که ی "هیوان ساری" و حه ماسه ته له بیرکراوه که ی "قه لابه ردینه" و ههره سی "ساریقۆرخان" و زرینگی بیوان بیوانی داوینی "به یان" و سه مای "سووروسات" و میژوو یه کی شیواوه که: ئای کورده واری! خاکه زیخه که ی هه وشار، گه نجینه ی فه لسه فه و مه عرفه و ئایین و رابردوو یه کی خامۆشه که له بن خۆله میشی ئاگره کوژراوه که ی "نازه رگوشنه سه ب" حه شار دراوه. هه وشار ئەو ته لای بیخه وش و پاک و په تییه ی دهسته وشاری کورده که له هزر و گوتاری کورده واریدا بزر و بیرهنگ بووه ته وه. بانگه شه ی ئەم واقیعه یه که به بی دروشمی هه وشار، به شیکی میژوو ی کورد نوقم و تاریکه.

۴- له کوردینوو سیندا به ریز - سه دیق بۆره که یی - خاوان زه وقی ئەده بی و شاره زایه کی ههره باشه تا راده یه ک که هه م فه ره نگی کوردی - فارسی و فه ره نگی به راورد کاری و شه ی "پالای" و "کوردی" و هه روه ها ریزمانی کوردی نووسیوه و له م بواره دا چالاکیی نواندوو ه. به پیی ئەم شاره زایه زمانیه ی، قه له م و شیوازه په خشانیکی به پیز و هاوکات ساده و ساکاری هه یه.

۵- نووسراوه و به ره مه کانی - سه دیق بۆره که یی - هه روه ک به ره مه ی زۆره ی نووسه ران، به تاییه ت ئەو نووسه رانه ی که که م مؤله ت و مه ودان و به په له تر له وه ن که بیر و بیردۆزه کانیان بگوروی و پیگات، که مقنیات و زۆرنوو سن و له بواری جۆراوجۆریشدا ده نووسن و سنووریک بو پسپۆری و لیزانی خۆیان دانانین، هه مه جۆره و ئاویتیه که له خاس و خراپ. تیکه لاییکه له بابته ی بیخه وش و به خه وش! هه ر به ره مه یکی سه ره رای ره سه نایه تی قه له م و ئامانجه سه ره کییه کانی، له لایه ن شاره زای هه ر بواریکه وه، هه لگری چه ند تانه و تییینین. به خویندنه وه یه کی ره خه نامیزی ئەم ئاسه وارانه، دیاره به شیکیان وه ک سه ره تا و سه رچاوه و وه ک ده رکه وته ی هزری کوردی یان گوتاری سه رده میانه له پۆلینه ندی ره وتی گوتاری هزری کوردا، وه ک په راویز و نمونه ی باش له کتیبخانه ی کورد ده میهنه وه. به شیکیان به تاییه ت شیعر و وه رگیترانه کانی، به تاییه ت هۆنراوه نه ته وه خوازی و نیشتمانپه روه ریه کانی، ده چنه ئاستی مامناوه ندی و که لیتیکی ئەوتۆ له کتیبخانه ی کورد پر ناکه نه وه و یان بابلین ده ره قه تی ئاسه واری له هاوشیوه ی خۆیان نایه ن و ده که ونه به ر سیبه ری شاعیران و وه رگیترانیک که به ئیرتقایه کی زۆره وه چه ند په له سه رترن.

۶- پرشوبلای و لقاولقبوونی ئاسه واری بۆره که یی، که سه باره ت به بابته ی جۆراوجۆری شیعر و ئەده ب و میژوو و ئایین و ته فسیر و وه رگیتران و زمان و فه ره نگی و هتد پیک هاتوو ه، به ره مه ی هه ست به بۆشاییکردن له کتیبخانه ی کورد له لایه ن نووسه ر و خو به به رپرس زانین له پینا و پرکردنه وه ی که لینه کانه. به لام به پیداچوونه وه به سه رجه م به ره مه م و نووسراوه کانی و به شه نوکه وکردنیان، به م ده ره نجامه ده گه ین که به ریزیان له بواری شیعر و شانامه نووسی و وه رگیتران و چه ن جۆره بابته ی تردا، به پیچه وانیه ی تیروانینی خۆی، سه رکه وتنیکه ئەوتۆی ده ست نه که وتوو ه؛ به لام به گشتی وه ک توێژه ر، لیکۆله ریکی به پشو و دلفراوانه که به شه وقیکی زۆر و زه وقیکی په سندراو له بابته کانی کۆلیوه ته وه و سه باره ت به میژوو، میژوو ی

ئەدەبى كورد و ميژوو و دەقى ئايىنى كورد (يارسان)، بە تىروته سەلى توژاوتەو و سەرچاوه و كتيبي بەنرخى پىك هيناوه كه سەرەراي كيشە ميتدۆلۆژيە كانيان، لە جوړى خويدا ناوازه و كه مويتهن.

۷- پىكهيتانى دەق - بە مانا ئاساييه كهى نه ك به واتا "رۆلان بارت" ييه كهى - واته بابەتى نووسراوه و كۆكردنه وهى دەسنووس و بەلگه ميژووييه كان، بو دەسته بەركردن و پىكهيتانى ئىپستهمەى كوردى و دەوله مەندكردنى كتيبخانەى كورد پىويستيه كى بنەرە تيبه كه لەم بوارهدا بەشيك لە كارە كانى سەديق بۆره كهى شياوى سەرنجن. هەر لەم ئاراسته دا بەرهه مە كانى گردارى و كوليكسيۆنيكه كه دە كریت لە بواری جوړاوجوړدا بە تايهت لە باری سەرچاوه ناسيدا بە كارى توژهران و ليكۆله ران بيت.

بە چاوخشانديك بە سەرچاوهى كتيبه كان، هەنبانە يه كى تۆكمە و تەيار دەبينن پراوپر لەو سەرچاوه و بەلگه عەرەبى، فارسى و كوردىيانە كه سەبارەت بە كورد و لايەنە جوړاوجوړە كانى ميژوو و ژيانى كورد دواون. ئەوهى كه بەرپرز بۆره كهى بە شيوازيكي تەوسيفى ميژوو و هەر وهە ميژووى ئەدەبى و ئايىنى كوردى نووسيوه و لەم سەرچاوانە تەنيا بو پششتقايمى باس و ويستى خوى كه لكى وەرگرتوه و شيكاريى بەلگه كانى نه كرددوه، لە بايه خى كارە كهى كه م ناكاتەوه، بەلكوو ناساندنى ئەم سەرچاوانە گەنجينه يه كه بو هەر ليكۆله ريك كه بيهه ويت بە شيوهى زانستى و شيكاريانە لەو سەرچاوانە بكۆليتهوه و تەنانەت خويندنه وه يه كى رەخنە بيشيان لە پيناويدا هەبيت.

۸- تايه تەمەنديه كى بەرهه مە كانى بۆره كهى لە باری فكريه وه، سەرەراي تۆخبوونى هەستى نه تەوايه تى و نه تەوه پەرهرى، رەنگدانه وهى گوتارى زالى دەسه لاتە سەبارەت بە كورد. ئەو خويندنه وه يه كى كه لە سەد سالى رابردوودا دەسه لاتى ناوه ندى ئيران وه كوو دەولەت، لە پيناو كورد و مافى نه تەوايه تى هەببووه، وه كوو گوتاريك لە پيشه كى و نيوه رۆكه پيوه نديداره كانى ئاسه وارى بۆره كه ييدا سەلميندراوه و دووپات و چەندپات كراوه تەوه، تا رادەيه ك كه دە كریت بە خويندنه وه و ليكدانە وهى پاژه كانى ئەم گوتاره، شيوهى خويندنه وهى دەسه لات لە پرسى كورد تاوتوى بكریت و بە ئاراسته ي رەخنە و ليكدانە وهدا بچيت. تەوه رەى سەرە كى ئەم گوتاره ئەوه يه كه بە سەرينه وهى جياوازيه كان، بە دلئ دەسه لات داخيوئ و بانگە شهى ئەوه دەكات كه "من لە تۆم و وه كوو تۆم و تۆ دەپاريزم و تۆش من لە خۆت بزانه و مافم بدەيه!" بەجى ئەوهى كه بە دەسه لات بگوتري كه "تۆ" (ئەويدى) "من" يت و من جياوازم لە تۆ و جياوازيه كه م بە فەرمى بناسه و مافى جياوازبوونم بدەيه.

۹- خويندنه وهى دووباره ي سەديق بۆره كهى وه ك كه سايه تيبه كى ئاوه زمەند و توژهرى ناوچه ي هەوشار، ئەرك و حەوجييه ك بوو بە ئەستۆ چالاكان و بېرمە ندانى ئەم ناوچه يه، كه بو ريزگرتن لە هەول و تەقه لاي نه تەوه پەرهرانه ي بەرپزيان، لەم ژماره يه گۆفارى "بەيان" دا هاته ئەنجام. لەم خويندنه وهدا هەول دراوه بە راگرتنى مەوداى رەخنە يى لە بابەتە كان، بەدوور لە هەر چه شنه ركه و لاگريه ك، باس و بوچوونه كان لە شيوازى زانستى لا نه دەن. راستويژى، واقعيني و خويندنه وهى زانستىيانە ي هەر كتيب و بەرهه ميك، خەلاتيكه كه خوينەر و بەردهنگە كان بە نووسەرانى دەبه خشن.

دیمه نیک له ژیان و که سایه تی و کاره کانی سه دیق بۆره که یی (سه فی زاده)

سۆسه ن فەقیه یی - تیکاب

شەه ی بەرەبە یانی ۲۵ ی رەزبەری سالی ۱۳۲۲ ی ک.ه، مزگینیی له دایکبوونی کۆرپە یه کی بەسەر گوندی "زەرپنە ی وەرزیار" دا بلاو کردەوہ. کۆرپە یه ک که بە سۆزی لایە لایە ی دایە "مینا" ی دایکی گوپی بە ئاھەنگی ژیان ی کوردەواری راھات و بە رەنج و تەقە لای کاک "تۆفیق" ی باوکی بە بالای کێوہ بەرزە کانی ھەوشار بالای کرد. ناویان نا "سەدیق" و بەساوایی، بارو دۆخی بنەمالە و ناوچە کە، تۆوی ھۆگرایە تی ئەدەب و فەرھەنگی کوردی لە دل و دەروونیدا چاند و ئەوینی بەرینی دەشت و دیمەنی کوردەواریی کردە ھەوینی شیعرە کانی:

قەسەم بە نالە ی گاپل و خەمخۆر
قەسەم بە تیشک و بە زەردە ی ھەتاو
قەسەم بە جەغزی کۆلکە زێرینە
قەسەم بە ھاشە ی گە لای دار لە باخ
بە تەم و لیلی و تاریی شەو قەسەم
بە جیکە ی مەل و قاسپە ی کەو قەسەم

کاک سەدیق بە ئەدەب و کولتووری کورد گۆچ درا و بە پرسیار لە پینا و شوناس و کتیبە تی خۆی پەرەردە بوو. ھەست و ھەناوی بە نەتەوہ پەرەری و لیکۆلینەوہ لە رابردوو و مێژووی گەل، تیرا و کرا و بوو بە "سەدیق سەفی زادە (بۆرە کە یی)".

بنەمالە ی سەفی زادە کە لە "زەرپنە ی وەرزیار" ھوہ دینە "ھەوشار" و نیشتە جی دەبن، ئەویش لە فیرگە ی محەممەدیە ی تیکابی ھەوشاردا خۆیندی سەرەتایی تەواو دەکات. ئەمجار بنەمالە کە ی بارگە ی سەفەر بەرەو "بەغدا" تیکەوہ دەپێچن و ماوہ یە ک لەو ی دەگیر سینەوہ. کاک سەدیق لە بەغدا دەورە ی ناوہندی تەواو دەکا و پاشان ماوہ یە ک لە لای شیخ ئەمجەدی زەھاوی ریزمانی عەرەبی و شەری ئیسلام و لیکدانەوہ ی قورئانی پیرۆز و فەلسەفە و وێژە ی عەرەبی دەخوینی و ئیفتا وەرە گریت. سالی ۱۳۴۵ ی ک.ه دە گەرپنەوہ ھەوشار و دوو سال دواتر دەچیتە تاران و لە دامو دەزگای ئەرتەشدا دادەمەزری^۲ و ئیستاش ھەر لە تاران دەژیی.

بەرپز بۆرە کە یی لە کتیبی "مێژووی وێژە ی ئەدەبی کوردی" دا، دوو قوناغی ھەرە گرنگی ژیان ی کە بوونە تە ھەوینی کتیب و نووسراوہ کانی، بەم شیوہ یە دە گێریتەوہ: «ماوہ ی ژیانم لە بەغدا ناسۆی بیرمی فراوانتر کردەوہ، چونکە لە گەل گەلی لە ھۆنەران و نووسەران و وێژە وانان و زانیانی عەرەبدا ئاشنا یە تیم پەیدا کرد و ئەمەش کارێکی گەورە ی کردە سەر مشتومال کردنی بیرم و ھەر لەو کاتەوہ حەزم لە وێژە و زانست کرد کە پاشان کەوتمەوہ ھەول و تیکۆشان.

ئەو دەمە ی کە ھاتمە تاران لە گەل گەلی لە بوژان و ھۆنەران و نووسەران و زانیاندا ئاشنا یە تیم پەیدا کرد و ھەر ئەوان بوون کە ھانمیان دا لەسەر وێژە ی کورد بکۆلمەوہ و لە پاشا لە گەل گەلی لە پیاوہ ئایینی کانی یاری یا کاکە یی ئاشنا یە تی و دۆستایە تیم پەیدا کرد. بە جۆری کە زۆر بە ی نووسراوہ دەسنووسە کانی یاریم لییان دەست کەوت و پاشان توانیم کە لک و

سوودیان لئ وه رگرم ٣».

به ریز بۆره که یی، وه ک ههر نووسهر و لیکۆلهر یکی دیکه ی کورد له ژبان و کاروباری خۆیدا چه رمه سه ریی زۆری دیوه و هه وراز و نشیوی زۆری بریوه تا به قافی ناواته کانی بگات و خزمه تیکی ههرمان و له بیرنه چوو به گه له که ی بگات. «له ژباندا تووشی گه لئ گیره و کیشه و ته نگوچه لمه بووم و گه لئ ساردی و گهرمی رۆژگارم چیشته، به تایبته ده وره ی خۆیندم به هه زار ئهرک و کیشه ته و او کردوو، به لام خوا هه موو ده م له کاره کانداهه رمی خستوو».

مامۆستا سه دیق بۆره که یی، بیجگه له وه ی که به باشی زمانه کانی کوردی و فارسی و عه ره بی ده زانیته، فیری زمانی ئاقیستایی و په هله ویش بووه: «ئه ز له بهر ئه وه ی بتوانم پتر به زمان و ویزه ی نه ته وه که م رازه بکه م، ماوه یه ک له لای مووبه ده کانی زه رده شتیدا خه ریکی فیروونی زمانه کانی ئاقیستایی و په هله وه ی بووم که پاشان سی په راوم به ناوی "واژه های همانند پهلوی و کردی" نووسی و ههروه ها «گاته کانی زه رده شته» م به هۆنراوه وه رگێرپرایه سه ر زمانی کوردی و گه لئ وتاریشم سه به رته به ئاقیستا و په رتوو که کانی په هله وه ی نووسی که هه ندیکیان بلاو بوونه ته وه». ئه و به ریزه که هه موو ماوه ی ژبانی خه ریکی خۆیندنه وه و لیکۆلینه وه له ده سخه ته کۆن و به یاز و ده سنوو سه کانداهه بووه، سه ره رای وتار و شیکاری له ئه ده بی کورد، شیعیری هۆنیوه ته وه و کاری وه رگێرانیسی کردوو. به ریزبان به هۆگرییه کی که موینه و به گیان و نه فه سیکی ئه ویندارانه و به شیوه یه کی ماندووینه ناسانه له بواره جۆراوجۆره کانداهه زایی و توانستی خۆی نواندوو که به گوته ی خۆی سه رجه م کتیب و توژیینه وه و نامه و نامیلکه و یادداشته کانی ده گاته سه د و شه ست و پینج به رگ و لیره دا ئماژه به هه ندیکیان ده که یین که درۆشمی کتیبخانه ی کوردین: هۆنراوه کان: هیوا، زه مبیله فرۆش، پیری ده ریا، ئاویه ر، وته کانی زه رده شته (گاته کان به کوردی)، شانامه ی بۆره که یی (میژووی کورد له گووتیه کانه وه تا لۆلۆیه کان و کاسیه کان و میتانییه کان و ماناییه کان و ئۆراره تووه کان و ماده کان و ساسانییه کان).

وه رگێرپان: چوارخشته کییه کانی خه یام، دووبه یتییه کانی بابه تاهیر، ته فسیری بۆره که یی. میژوو: ته لای ده سته وشار، میژووی ویزه ی کوردی (له سی به رگدا)، میژووی نه ته وه ی کورد، میژووی فه رمانه وایانی ئه رده لان، میژووی فه رمانه وایانی هه ورامان، تاریخ کرد و کردستان (به فارسی). نووسراوه بلاوه کان له سه ر یارسان، گه وره کان یارسان، نامه ی سه ره نجام، اهل حق (به فارسی). سه لاهه ددینی ئه یووبی، سیمای موحه ممه د (ص)، پیشبینیه کانی عیل به گی جاف، پیشبینیه کانی خان ئه لماسی لورستانی و...

فه ره نگی ماد، فه ره نگی گۆرانی، نه ورۆز له کورده واریدا، ماریفه ت و پیری شالیار و ههروه ها ساغکردنه وه ی چه ندین ده فته ر و دیوانی شیعیری شاعیرانی کورد.

له نیو ئه م شوینه واره به نرخانه دا، کتیبی "میژووی ویزه ی کوردی"، گه نجینه یه کی به نرخه که به ناساندنی سه رجه م ٤٠٠ هۆنه ر و که سایه تیی بلیمه تی کورد، میژووی سۆز و عاتیفه ی کورد له ١٢ سه ده دا تۆمار کراوه و له فه وتان و بزربوون رزگار کراوه. ئه وه ی که جیی سه رنجه زۆربه ی هه ره زۆری شیعه ره کانی ئه م په رتوو که له سه ده ی دووهه م (سه رده می بالوولی ماهی / ١٤٦-٢١٩) یه وه تا سه ده ی سیزده یه م، به شیوه زاری گۆرانی و له یه ک قالب و قه واره دایه که له باری کیش و وه زنی عه روو زیشه وه به شیوه ی ده هیجایین. ئه م شیوازه له چاو ئه وه ی که به یه ک جۆر دووپات بوونه ته وه، دوور نییه که بلین له پرووی شوناسه وه زمان و قه واره ی شیعیری ره سه نی کوردین و ره سانه یه تیبان ده گه رپته وه بۆ سه رده می پیش هاتنی ئیسلام. پیکهاته ی شیعه ره کان به م شیوه ن

که دهسته واژه‌یه که له خشته‌ی هه‌وه‌لدا دووپات ده‌بیته‌وه و ئەمجا له به‌شی دووه‌می خشته‌ی دووه‌مدا دیسان ده‌گوتریته‌وه:

دیوانه‌ی زایر، دیوانه‌ی زایر
 دانی یارانم دیوانه‌ی زایر
 زایر وه عه‌به‌س که‌فته‌ن نه‌ بایر
 ره‌جه‌بم نه‌سیم، لۆره‌مه‌ن ئایر
 (بالوولی ماهی، ل: ۵۰)

ساقی ناکامم، ساقی ناکامم
 جامی بدەر پیم، ساقی ناکامم
 جه‌و مه‌یه‌ی کۆنه‌ بریز نه‌ جامم
 هانا سا به‌لکه‌ ساریش بۆ زامم
 (بابه‌ لوره‌ی لورستانی، ل: ۳۵)

به‌ره‌ی وپم گه‌رده‌ن، به‌ره‌ی وپم گه‌رده‌ن
 نه‌ به‌ره‌ی یاری به‌ره‌ی وپم گه‌رده‌ن
 چه‌نی هه‌م یاران زمايشت وه‌رده‌ن
 ساوهر و ئەرزه‌نگ یۆشتمان وه‌رده‌ن
 (بابه‌ نجوومی لورستانی، ل: ۹۵)

به‌بۆنه‌ی گرنج‌بوونی ئەم بابته‌ که‌ نیشان ده‌دات ۱۲۰۰ سال قه‌واره‌یه‌کی شی‌عری ده‌وامی هیناوه و وه‌ک زمانیکی نایینی لایه‌نیکی پیرۆزی به‌ خۆی گرتووه، پرسیاره‌ که‌ ده‌خه‌ینه‌ به‌ر کتییی "میژووی ویزه‌ی کوردی" که‌ به‌ریز سه‌دیق بۆره‌که‌یی به‌ شیوه‌یکی زانستیانه‌ ئاوی ولام داوه‌ته‌وه:

«ئه‌وه‌ی روون و ئاشکرایه‌ که‌ زۆربه‌ی هۆنه‌رانی کورد هه‌ر له‌ سه‌ده‌ی دووه‌می کۆچییه‌وه تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی سێزده‌یه‌می کۆچی، هۆنراوه‌یان به‌ زاراوه‌ی گۆرانی هۆنیوه‌ته‌وه، ئەوه‌ش هۆی ئەوه‌ بووه‌ که‌ خه‌لکی مه‌لبندی شاره‌زور و ئەرده‌لان به‌ زاراوه‌ی گۆرانی و شیوه‌کانی دواون و جگه‌ له‌وه‌ رۆ و رچه‌ی یاری (کاکه‌یی) که‌ له‌ لورستان و هه‌وراماندا په‌یدا بووه، له‌به‌ر ئەوه‌ی شاخوه‌شینی لورستانی و سان سه‌هاک و یاره‌کانی به‌ زاراوه‌ی گۆرانی دواون، ئەوه‌یه‌ که‌ ئەم زاراوه‌یه‌یان کردووه‌ته‌ زاراوه‌یه‌کی نایینی و ته‌واوی په‌رتووکه‌ نایینییه‌کانیان به‌و زاراوه‌یه‌ نووسیوه‌ و ته‌نانه‌ت له‌ سه‌ده‌ی دووه‌می کۆچیدا که‌ بالوول و یاره‌کانی سه‌ریان هه‌لداوه‌ زۆربه‌ی هۆنراوه‌کانیان به‌ گۆرانی گوتووه‌ و شاخوه‌شین و یاره‌کانیشی که‌ له‌ لورستاندا ژیاون هه‌ر به‌ گۆرانی دواون و نووسراوه‌کانیشیان هه‌ر به‌ گۆرانی بووه‌ که‌ ئیستا هه‌موویان له‌ به‌رده‌ستدایه‌. جا هه‌ر هۆنه‌ریکی تری کورد له‌ هه‌ر مه‌لبندیکی کۆردستاندا که‌ ژیاوه‌ لاسایی ئەو هۆنه‌رانه‌ی کردووه‌ته‌وه و هه‌ر به‌ گۆرانی هۆنراوه‌ی هۆنیوه‌ته‌وه و ته‌نانه‌ت ئەو زاراوه‌یه‌یان به‌ کار بردوون که‌ هۆنه‌رانی گۆران له‌ هۆنراوه‌کانیاندا به‌ کاریان بردوون، چونکه‌ ئەو زاراوه‌یه‌یان به‌ زاراوه‌یه‌کی زانستی داوه‌ته‌ قه‌لم و ته‌نانه‌ت هه‌ندیک له‌ لیکۆله‌ران و نووسه‌ران ئەو زاراوه‌یه‌یان به‌ پاشماوه‌ی زمانی ئاقیستایی و په‌هله‌وی داناوه‌^۶».

په‌راویزه‌کان

- ۱- سه‌فی‌زاده (بۆره‌که‌یی)، سه‌دیق، هیوا، تاران: فرووه‌هر، ۱۳۶۰، ل: ۱۲
- ۲- پروانه: قادری، حسینعلی، تذکره‌ شاعران تکاب افشار، تهران: ناقوس، ۱۳۷۷، صص: ۳۰۵-۲۹۸
- ۳- بۆره‌که‌یی (سه‌فی‌زاده)، سه‌دیق، میژووی ویزه‌ی کوردی، هه‌ولێر: ئاراس، ۲۰۰۸، به‌رگی سێهه‌م، ل: ۲۱۷
- ۴- پیشوو
- ۵- پیشوو، ل: ۲۱۸
- ۶- پیشوو، ل: ۳۰

مه حمود مه حموديان - تيكاب

هۆنهري بهرزي ههريمي ههوشار
وتهي به ويتهي ته لاي دهسته وشار

هۆنه راني ههريمي ههوشار له "ته لاي دهسته وشار"ي سهديق سهفي زاده (بوره كهيي) 'دا

«هه وشار» ناوي ناوچه يه كي كوردنشينه كه كه وتوو ته نيواني ساين قه لا و هه وه توو و بيجاره وه... ناوه ندي ئەم ناوچه يه شار يكه به ناوي تيكانته په (تيكاب) ي هه وشار كه له چل و پينج كيلوميتري ئەم شاره دا شوينه واريكي كۆن ده كه ويته بهرچاو كه به ناوي ته ختي سوليمان² ناسراوه. ئەم شوينه واره كه شوينه واري ماده كاني ئاترۆپاتييه، له ميژوودا به شاري "شيز" باسي كراوه. ئيني موهه لهيل كه له سه ده ي چواره مي كوچيدا ژياوه له گه شتنامه كهيدا باسي شاري شيزي كردوو و ده لي: «شيز شار يكه كه كه وتوو ته نيوان مه راغه و زهنگان و شاره زوور و دينه وهر. له په راوي "انجمن آراي ناصري" دا هاتوو: «زيدي زه رده شت له شار ي بووه كه كه وتوو ته نيوان مه راغه و زهنگان و ئەو شاره شيزه.» «حمدالله مستوفي» (٧٥٠ ي كوچي)، له "نزهة القلوب" دا شاري شيزي وه ك يادگاري ماده كاني ئاترۆپات له قه له م داوه. "ماركوارت" شيزي وه ك هه وارگه و پيته ختي ماده كاني ئاترۆپاتي زانيوه. به هاتني ئيسلام ئەم ناوچه يه به ده ستي "مغيره بن الشعبه" بوونه ته مسولمان و هه نديكيشيان له سه ر ئايني زه رده شتي ماونه ته وه و سالي هه شتسه ده هزار دره ميان باج داوه تا له سه ر ئاينه كه ي خويان بمينه وه.» ئەمه به شيك له و زانيار بيان هيه كه له كتيبي "ته لاي دهسته وشار" سه باره ت به ناوچه ي هه وشار ئاراسته ي خوينه ر كراوه. كتيبيك كه له سالي ١٣٤٢ ي ك. هه به شيوه يه كي توكمه و به قه له ميكي پاراوي كوردي نووسراوه و به ره هه مي ليكوئينه وه ي ماموستا سه دي ق سه في زاده (بوره كهيي) ه و ده كر ي به يه كيك له و به ره هه مانه ي ناوبراو دا بر ي كه له پيناو باب ته كه ي خويدا زانست يكي سه رچاوه دار و ده وله مند به خوينه ر ده به خشي.

ئەم كتيبه كه سالي ١٣٦٩ ي ك. هه له لايه ن وه شانگه ي «حه يده ري» يه وه بلاو بووه ته وه و گه ليك زانيار يي پوخت و به نرخی سه باره ت به ميژوو، ويژه، زاراوه كان و هۆنراوه ي كوردي ئاراسته ي خوينه ر كردوو و پاشان به به لگه و نموونه ي شيعري، سيژده شاعيري گهرووسي و هه وشار يي ناساندوو.

هه لسه نگان دن و شيكاري شيعري كوردي له باري قه واره و نيوه رو كه وه، يه كيك له به شه سه رنجرا كيشه كاني ئەم كتيبه يه. داكوكي له سه ر كيشي خو مالي شيعري كوردي و ناسان دن ي به م شيوه يه كه «هۆنراوه و هه لبه ستي كوردي له سه ر ژماره ي په نجه يا هي جا گو تراوه و ئەم چه شنه هۆنراوه يه به هۆنراوه ي ده هي جايي ناسراوه»³ و هه روه ها هي تاني به لگه شيعريه كان كه له سه ر ئەم كيشه دار يژراون، شوناس يكي تايبه تي و جياواز له شيعري عه ره بي و فارسي به شيعري كوردي ده به خشي. له باري قه واره و پي كه اته وه، شيعري كوردي به يازده به ش دابه ش كراوه كه داناني هاوتا كورديه كه ي له به رانبه ر ناوه عه ره بي و

جیکه وتووہ کانی ئەم بەشانە، بابەتە کە ی دەولەمەندتر کردووہ: «دووتاکی (مثنوی)، ھەلبەستە (غزل)، بەند (قصیدە)، پارچە (قطعە)، یەکتاکی (فرد)، چوارخستەکی (رباعی)، بەندی دووبارە (ترجیع بند)، داچنراو (مسمط)، زیادکراو (مستزاد)، چیل (ملمع)، رازاوہ (موشبح)، مەتەل (معما).»^۴ نووسەر بۆ ھەرکام لەم بیچمە شیئیریانە نموونە یەکی لە ھۆنەرانی کورد ھێناوہ تەوہ. لەنیو ئەم بیچمانەدا، بیچمی "رازاوہ" یان "موشبح" کە لە چاو ئەوانە ی تر تەکنیکیترە و بەجۆریک گەمە لە گەل پیتەکانە و ھەر وہا نموونە ی لە شیئیری کوردیدا کەمە، بۆ نموونە چەند ھۆنراوہ ی "مەحوی" دینین کە دەلی:

نیمە یارای نیگاہی (غ، م، ز، ه) غەمزە دل دۆزە لەتم کە، تۆبە (ش، ی، ر)
شیری ئەبرۆت یە ک ئیشارە ی بۆ منی شەیدا بەسە تیزە چونکە داویە کورە ی موخەبیەت (ئا، ب)
ئابی تیغت دیارە ئاوی زیندە گانی تیکە لە کوشتە کانت زیندوون تارۆژی (ح، ش، ر)»^۵

تەلای دەستەوشار بە گشتی سیژدە شاعیری بە نموونە ی شیئیریەوہ ناساندووہ کە لەوانە شیخ شەھابەددینی سوورەبەردی (سەروردی)، نەجەف خانی بایەندۆر، جەواد خانی گەرۆوسی و میرزا حەسەن عەلی غەریب، خەلکی ناوچە ی گەرۆوسن و مەلا ئەحمەدی عارف، سە ی حەمە سادقی سەفاخانە یی، میرزا عەبدوڵلای خە یالی، خەلیفە ئەلماسی گەزەردەرە یی، مەلا ئەبووبە کری یوسف، مەلا فەرەجی بۆرە کە یی، میرزا محەممەدی ھەوشاری، بابە جانی بۆرە کە یی و حەیدەر بە گی بە رازی، ھەوشارین.

ژیان و زیدی ھەرکام لەم شاعیرانە بە کورتی باس کراوہ و نموونە یەکی شیئیریشیان لەرووی نوسخە خەتییەکانەوہ ھینراوہ تەوہ. لەنیو ئەمانە شدا ھینانی نموونە شیئیری لە فەیلەسووفیکی وە کوو شیخ شەھابەددینی سوورەبەردی (سەروردی) کە بە شیخی ئیشراق ناسراوہ و خاوہن فەلسەفە یەکی سەر بە خۆیە، گرنگە و لە چاو ئەوہ ی کە بە کورد و یاربیوونی "سوھرەوہردی" دەسەلینن، دەوریکی ھەرە گرنگی لە میژووی مەعریفە ی کوردیدا ھە یە: «ھۆنراوہ کوردییە کانی سوورەبەردی لەنیو بە یاز و کەشکۆلە کاندای تۆمار کراوہ و بە یادگار ماونە تەوہ. ئەم ھۆنراوانە نموونە یە کن لە ھۆنراوہ تەر و پاراوہ کانی ئەو کە دەلی:

زامانم ئیمشەو، زامانم ئیمشەو ھای ھای ناسۆرەن زامانم ئیمشەو
گولگۆنەن بە زوو خ دامانم ئیمشەو جەلاد نەمەدۆ ئامانم ئیمشەو
ئەسرینم جە چەر خ زامانەن ئیمشەو ئامانەن دامان غەمانەن ئیمشەو

...

بە دەرد فەرھاد سەنگ تاشام ئیمشەو شاپوور بیم تەسویر دۆست کیشام ئیمشەو
وامق بیم پرسیام رای نۆشاد ئیمشەو پە ی عەزرا عومرم دا وە باد ئیمشەو»^۶

مامۆستا سە فی زادە لە دەسپیکی ناساندنی ھەرکام لەو شاعیرانە بە شیوہ یەکی داھینەرانە، شاعیر و نیوەرۆکی شیئەرە کە یانی بە چەند دیرە شیئەر ناساندووہ و پێیھە لگوتوون کە وە ک نموونە لە ھەر پارچە یە ک دوو دیر دەھینن. لە پەسنی سوھرەوہردیدا دەلی:

مە ی نۆشی بەرزی شاری سوورەبەرد ئارایشدەری دەشت و کەژ و ھەرد
خرقە پۆشیکی مە یخانە ی ئەوین ژینانی پەر لە ھەوراز و نەوین^۷

لە پەسنی مەلا ئەحمەدی عارفدا:

هه لبهسته كانی زۆر دل گه شینه
به هۆی مه نۆشی بووه خرقه پۆش

مايهی شانازی شاخ و داخانه
له وێژهی كوردا وه كوو ههستونه

نهواكهی بو دل مهرهم و چێژه
شهیدا به باخ و سارای نیشتمان

دلی هه میسه پره له رامان
به لام زۆر مات و خه مبار و زویر

وتهی به وینهی ته لای دهسته وشار
شهیدای دیمهن و دهستی نیشتمان

ئهستیره ییگی گهش و گر شه دار
شهیدای ئه گریجه و زولف و خهت و خال

مهلی كه لکه لهی سهر له ئاسمان
شپوهی هه لبهستی وهك ئاوی رهوان

ئهستیره یه کی گهشی بی وینه
قه له ندهریکی رهند و باده نۆش

له په سنی سهی حه مه سادقی سه فاخانه بیدا:

بوێژه گه وری دیی سه فاخانه
ئهستیره یه کی زۆر گهش و پروونه

له په سنی میرزا عه بدوللای خه یالیدا:

مهلی سهر چلی گولزاری وێژه
ئهستیره یه کی گهش و هاو زمان

له په سنی خه لیغه ئه لماسی گه زده ره بیدا:

بویری به رزی هه وشاری زمان
پیریکی زانا و بهرز و رۆشنییر

له په سنی مه لا ئه بووبه کری یووسفدا:

هۆنه ری به رزی هه ری می هه وشار
مهلی كه لکه لهی وێژهی كورد زمان

له په سنی مه لا فه ره جی بو ره كه بیدا:

له ئاسمانی هه ری می هه وشار
له وێژهی كوردا بازیکی تیژبال

له په سنی میرزا حه سه ن عه لی غه ری بیدا:

بویری به رزی گه پرووسی زمان
شهیدای سروشت و چاو ئه ندازی جوان

نووسه ری "ته لای دهسته وشار"، سه ره رای ئه وهی كه به ههستیگی نیشتمان په ره رانه وه هه ولی داوه كه سایه تیبه ئه ده بی و فه ره هه نگییه كانی هه وشار و گه پرووسی بنا سینیت و له م بواره شدا سوژی خوی له پیناو ئه م كه سایه تیبانه دا به زمانی شیعر ده ربیریت، گله و گزنده ی خۆشی له میژوو و ده ورائیک كه ئه م كه سه لیزان و بلیمه تانه ی خستوو ته بهر هه شاولی بیبایه خی و گوئی پینه دان، به بیان ده کات: «ماوه ییكه كه وێژه و فه ره هه نگی گه له كه مم ناسیوه، بو م ده ركه وتوو كه له ناو گه لی كوردا گه لی هۆنه ر و زانا و وێژه وان و پیتۆل هه لکه وتوون وه له بهر ئه وهی به نووسراوه كانیان بایه خیک نه دراوه، شوینه واره كانیان له گه ل خویانا تیاچوون و نه ماونه ته وه، ئه وهش كه ما بیته وه ئه وه نده ی بایه خ پچ نه دراوه.»^۸ ئه مه هه ر ئه و راستییه تاله یه كه میژووی ئه ده بی و فه ره هه نگیی كورد وه كوو نه هه مه تیبه ك دهسته ویه خه یه تی و پاش په نجا و چوار سال دوا ی ئه م گزنده یه، هیشتا ئاوریکی به كه لك و لیكۆله رانه له م بواره نه دراوه ته وه و هه ولیك بو ناساندنی كه سانیک یی له م چه شنه نه دراوه. ته نانه ت ته لای دهسته وشاریش پاش بلا بوونه وه ی چاپی یه كه می له سالی ۱۳۶۹ ی ك. هه، چاپ نه كراوه ته وه و له لایه ن تا قمی پسیپۆر و خوینده واری كورده وه به هیند وه رنه گیراوه؛ ئه مه له حالیکدا یه كه ئه م كتیبه چه ند كه سیکی هه ره به توانای له بواری ئه ده بدا ناساندوو كه ناسینه وه ی زمانی شیعی و باری فکری و هزر بیان به شیک له كه لیته كانی میژووی ئاوه زی كورد پر ده كاته وه، به تاییه ت بلاو كرده وه ی نمونه ی شیعی كه سایه تیبه کی وه كوو شیخ شه هابه ددینی سووره به ردی. سه ره رای سه ملاندنی واز و مه به سستی ئایینی ئه و، له باری فکری و فه لسه فییه وه به لگه یه کی گرنگه بو پشکینی بیر و هزری

كورد.

به خويندنه وهيه كي وردى سه رگوريشته و شيعرى ئه و چهن كه سهى له "ته لاي دهسته و شار" دا ناويان براوه، له ژيان و به رهه مياندا دروشم و خالگه ليكي سه رنجرا كيش وه بهرچاو ده كه وئ كه به كورتى نامازه به چهن كه سيان ده كه ين: مه لا ئه حمه دى عارفى هه وشارى كه گه لئ هونراوهى به شيوهى هه ورامى و سوواني هونيوه ته وه كه زمان و راويژيكي تازه و توكمه ي لئ به دى ده كرى. وه ك ئه م پارچه هه لبه سته، كه له هه ژده ديپدا به شيوه يه كي داهينه رانه و به بئ دووپاته كارى، تاكه مه زموننيكي خوانى بردووه ته پيش:

ديده بي جه لاي سورمه ي ديده كه ت دل بي ياد گول نه وده ميده كه ت
ئهر ئه و خاوش بو گلاراوش بو ئهر ئيد تاوش بو زوخا و تاوش بو

...

هه وه س بي هه واي گهرمى مه يلى تو نه فه س بي ديده ي سورمه ي كه يلى تو
ئو ههر گهرده لولول غه م ره فيتش بو ئيد هه م سه د ده باب راي ته ريقش بو

...

عارف ئهر بي وه سل ئازيز رازى بو حالش موسته قه بل، ئهر سه د مازى بو
ئو مه هجوور نه جه م زومره ي ياران بو سه ر توغراي ده فته ر سياكاران بو

يان غزه ليكي ته ر و ته يار كه له زمانى "وه فايى" نيزيك ده بيتته وه:

ساقى وه ره قوربانى مه ي و جامى مه يت بم
قوربانى قه دى ههر وه كوو نه وروسته نه بيت بم
به و له شكرى خوينا ريزى موژه ت "عارف" ه مه قتوول
كه يخه سره وى، قوربانى سپاي مولكى ره بيت بم

سه ي حه مه سادقى سه فاخانه يى، كه دوو جار گراو و خوشه ويستى ده مرپت و شپت و شه يداي ئه م غه دره ي چاره نووس ده بيت، به يادى هه ردوو خوشه ويسته كه ي (جيهان ئارا و سوراخى) ده لئ:

"سه رسيوك" بي ناز، باخان بي ره ننگن "بيلو" خاتر زيز، "شاجو" دلته ننگن
ئه عزاي شكسته ي بي جه راحه خو م بي "جيهان ئارا" و بي "سوراخه" خو م

يان خه ياله ناسكه كه ي ميرزا عه بدوللاي خه يالى به ئاهه نگ و ئيماژ گه ليكي تازه و دلرفين، خوينا ره شه يداي خو ي ده كات:

شه مال وه ش بو، شه مال وه ش بو شه مال شه ريف بو ي عه تر وه ش بو
بشو به و مه كان قبيله م تى نشته ن جه سه ر تا دامان نور پيدا ويشته ن
وينه ي دلسوزان بنيشه وه لاش ده سته ي زلفانش په خش كه ر نه گو ناش
مه بادا قبيله ي ئاهووى وه خش چه م بيدار بو جه خا و بوينو سته م
وه ختى هوريزا جه شيرين خاوان مه ويئو زلفان موشكين و لاوان

خه ليفه ئه لماس^٦ يه كيكي تر له و بوئزه به رزانه ي هه وشاره كه بي جگه له ديوانى شيعر، چه ند په رتوو كي لئ به جئ ماوه: دقايق الاخبار، مه ولوود نامه عه قيده نامه، ئهر چه و شيرؤ، بلوقيا. ئه م كه سه شيرين راويژه به هه ردوو زاراوه ي گو رانى و هه وشارى شيعرى هونيوه ته وه:

هه تا ئه توانى بزى به خوشى ژينت مه خه ره ناوى په رو شى
ئه گه ر گه ره كته نه مينئ ئه ندؤت ئه بي شه رابى گلگوون بنؤ شى

هه تاكوو ماگی شایی رابویره
 خه فه تی دهروون له دل دهر بییره
 له بهر ههوشار و میرگ و چیمه نی
 بنۆشه باده، ئازا که دیره
 قیبله م خه مینم، قیبله م هه میشه په ی تو خه مینم
 په ی تو لیلاییم ئامان وه چه م دا
 په ی تو ویم مه دان وه یانه ی خه م دا
 په ی تو مه گیلوون بیدی وه بیدی
 په ی تو مه ویه رووم وه نائومی دی
 نه لماس هه ر په ی تو دهروونش هوونه
 سا قیبله م شهرته ن بزانی چوونه

به م چه شنه کتییی "ته لای دهسته وشار" سه باره ت به چه ن شاعیر و بوژی خوش
 زهوق و قهریحه ی ههوشار و گهرووس کو کراوه ته وه. ئەم شاعیرانه له کتییبه به نرخه که ی
 "میژووی ویزه ی کوردی" ی بۆره که ییشدا به شیوه یه کی کورتر باسیان کراوه و چه ن دیریک
 له شیعره کانیا ن وه ک به لگه بلآو کراوه ته وه که به جوړیک ده کری بلین که مایه سییه کی دیاره
 بو ئەو میژووه ئەده بییه.

جیی خۆیه تی که کتییی ته لای دهسته وشار به شیوه یه کی ریکوویک و به چاپیکی شیاهوه
 دووباره بلآو بکریته وه. ههروه ها پویسته نووسه ر له پیشه کییه کی تیروته سه لدا سه رچاوه کان
 دیاری بکات و روونی بکاته وه که ئەو به یاز و ده سنووس و که شکۆلانه ی چۆن دهس که وتوووه
 و ئیستا که ئەو گه نجینه ئەده بیانه (واته ئەو نوسخانه) له کوین؟ با روون بیته وه که ئایا
 شیعیری ئەو شاعیرانه هه ر ئەو چه ند دیرن که له م کتیبه دا هاتوون یان شیعیری زۆرتریان
 هه یه؟ که وایه ئەه ی بو تا ئیستا له لایه ن ئیکۆله ری به ریزه وه بلآو نه کراونه ته وه؟ به زمان
 و قه له می ئەم شاعیرانه دا وا ده چی که هه ر کامیان بوخویان ده فته ر و دیوانیکیان هه بیت
 که شیاهوی ئەوه یه ئەو دیوانانه بدۆزریته وه و هه ریه ک له قه واره ی کتیبیکی جیاوازا دا بلآو
 بکریته وه. به تاییه ت که کاک سه دیق له پیشه کیی کتییی "هیوا" دا ئاماژه به م راستییه ده کات
 و ده لئ «که گه راینه وه نیشتمانی خوشه ویست، له ههوشارا خه ریکی کو کردنه وه ی شوینه واری
 هۆنه رانی کورد بووم و نیزیکه ی بیست دیوانی کوردیی گۆرانیم که وته ده ست.»^{۱۰}

په راپۆزه کان

- ۱ - پرانه: سه دیق بۆره که یی (صفی زاده). ته لای دهسته وشار، ته ران: حیدری. ۱۳۶۹
- ۲ - ئەم شوینه واره له رووی میژوویه وه هیچ پیوه ندیه کی به سلیمانی پیغه مبه ره وه نییه و پی ده چی پاش هاتنی ئیسلام، له سه ده ی
 چه وته می کوچه وه ئەم ناوه یان له سه ر ئەم شویناواره دانابیت. کتویکیش به به رزایی ۳۳۰۰ متر له باکووری ئەم شوینه دا ده بیئرئ
 که دوهاچه یان به لقیس (به لکیسه) ی پی دهوترئ که ناوی شازنه گراوه که ی سلیمانه. د. عه باس ئاغایی له گو تاریک دا له به یانی ژ
 ۱۸، ل: ۱۳، وای بو ده چی که ته ختی سوله یمان ته ختی ئیزه دیکی که ونا را بووه و ده بی ئیوه ره سه نه که ی تاک خوتای سئوره مان یان
 تاک خوتای ساوول مان بوو بیت که له سه ر زاران دا به ته ختی سوله یمان گۆراوه.
- ۳ - بۆره که یی (سه فی زاده)، (۱۳۶۹)، سه دیق، ته لای دهسته وشار، تاران: حه یده ری، ل: ۱۳
- ۴ - سه رچاوه ی پیشوو، ل: ۲۵-۱۴
- ۵ - سه رچاوه ی پیشوو، ل: ۲۳
- ۶ - سه رچاوه ی پیشوو، ل: ۲۸
- ۷ - سه رچاوه ی پیشوو، ل: ۲۵
- ۸ - سه رچاوه ی پیشوو، ل: ۲
- ۹ - باوه گه وه ری میرزا حوسین فه قیه ی گه زده ره یی ههوشاری که ژماره ۱۴ ی گو فاری به یان تاییه ت به ناساندنی که سایه تی ئەو
 بوو.

۱۰ - صفی زاده (بوره که یی)، صدیق، هیوا، ته ران: فروهر، ۱۳۶۰، ص: ۷

يارانى زاگروس نشين

خويندنه و هيك له سهر كتيبه كانى "سه ديق بوره كه يى" سه بارهت به ئايىنى يارسان

د. به حيا زهرين نهرگس - تيكاب

۱. پيشه كى

داوود ده ليلن دهس وه دامانا
دادرهس هاناي گهردى يارانا

پيش دهس پيكردن به پوخته ي وتاره كه م، شايانى ئاماژه يه كه، ماوه يه كى زوره ههر كات
دهرفه تم هه بووييت، نووسراوه يان بابه تيكي دوكيومينتاري م له سهر ئايىنه كو نه كانى ناوچه ي
زاگروس يان هه مان جوغرافيا ي كوردستان دهست كه وتييت، خويندوو مه ته وه يان چاوم
ليكر دوون، بووه ي باشتير لايان تيگه م و ئاگادارى بنه چه و نيوه روكيان بيم. به خو شيبه وه
به هو ي گو قارى به يان و تاييه تكدنى فايلىك به هه وشار، نه م دهرفه تم بو ره خساوه بابه تيكي
ههر چه ن كورت له سهر يه كي ك له ئايىنه كو ن و جياوازه كانى كوردان، واته "يارسان" بنووسم.
ههر چه نده بريار وايه زورتر تيشك بخه مه سهر چه ن كتيبيكي به ريز "سه ديق سه فى زاده ي
بوره كه يى" سه بارهت به م ئايىنه وه كو نووسه ريكى ناوچه ي هه وشار، به لام پيشتر باسيكى
تاييه تيم له سهر خودى يارسان، ميژوو و بنه چه ي، تاييه تمه ندى و جياوازيى نه م ئايىنه و
چه ن خاليكى ديكه ي ده ييت. پاشان تيشك ده خه مه سهر شاراوه بوونى ئايىنى يارى. نه م
خاله وه كوو هو كاريك بو به ستنه وه ي ده ستى نووسه ران و ليكوله ران له سهر نه م ئايىنه باس
ده كه م. ههر چه نده نه مرؤ زانباريه كى تاراده يه ك باشمان له سهر ئايىنى يارى هه يه، به لام
به شيكى گه وره ي نه م زانباريه له كتيبي پيرو زى "سه ره نجام" ده ستمان كه وتوو وه و ره نكه
له سهر زور بابه تى ديكه ي نه م ئايىنه هيشتا هيج نه زانين يان به باشى لىي تينه گه يشتبيتين،
يان زانباريمان له سهر بابهت و باسيكى تاييه تىي په يوه ست به يارسان هه له و ناته واو ييت،

کەسیکی شارەزا و باوەرمەندی یارسانیش نەبێت دەستمان بگریت و لەم حالە بێناگاییە پزگاریمان بدات. ھەر وەھا ھەر نووسەریکی ئاکادیمیکی بۆ لیکۆلینەوہی مەیدانی و ھەرگرتنی رای گشتی و بیرو و بۆچوونی شوینکەوتووانی ئایینی یاری تووشی ئاستەنگیی یە کجار زۆر دەبێت. خۆشم بۆ ھەرگرتنی رای کاکەییەکان لە باشووری کوردستان، بۆ نووسینی وتاریکی زانستی، تووشی کیشە ی زۆر بوومە و تا ئیستاش کارە کەم بۆ تەواو نە کراوە. ھەرچەن ئیمە پیش ھەموو بابەتیک وە کوو کورد و پاشان وە کوو نووسەر و لیکۆلەر، ریزمان ھەییە بۆ بریاری شاراوہ بوونی ئەم ئایینە و نەھینیەکانی، بەلام لیکۆلینەوہ بۆ تیگە یشتن و ناساندنی راست و دروستی ئەم ئایینە پێویستی بە زانیاری و یارمەتی خودی ئەھلی یارییە.

لە بەشی سێھەمی وتارە کەم، چوار کتیبی بەریز بۆرە کەیی لەسەر ئایینی یاری دەناسینم. ھۆکاری ھەلبژاردنی ئەم بابەتەش بۆ دوو خال دەگرێتەوہ، یە کەم ئەوہییە خۆیان خەلکی ھەوشارن، دووھەم ئەوہی کە لەم ناوچەییە خەلکی یارسان بوونیان ھەییە و بەسەر دوو بەشی کورد و ئازەری دابەش دەبن. خودی بەریز بۆرە کەیی ھەر وە کوو ئیستای ئیمە لە ناوچەیی ھەوشاردا و لە سەردەمی مێرمندالییەوہ، تارادەتە ک ئاگاداری دابونەریتی "ئەھلی حەق" یان "خواجەوہن" و "سەیتالی" یەکان بووہ. ئەمە بووہ تە ھۆی ئەوہی زۆرتر لەسەر یان بخوینیتەوہ و بنووسیت. ھەر ئەو جۆرەیی ئامازەم پیکرد، ناوچەیی ھەوشار وە کوو زۆرەیی بەشەکانی دیکەیی کوردستان بە دیاردەیی فرە ئایینی دەولەمەندە و لەم بەشەیی نیشتماندا تورکی شیعی و کوردی سوننە، کوردی خواجەوہن و تورکی سەیتالی (یارسان) پیکەوہ دەژین.

لە بەشی چوارەمی ئەم نووسراوہییە چەن تیبینیە ک لەسەر کارەکانی "بۆرە کەیی" دەخەمە بەردەست و لە دووھەمین بەشی وتارە کەش باسیکی تایبەت بە خۆم لەسەر گرنگیی فەرھەنگی یارسانی بۆ کورد و کوردستان دەخەمە بەردەستی خوینەر^۲.

۲. یارسان؛ مێژوو و نیوہرۆکی یاری

یارسان بە باوەرمەندانی ئایینی یاری دەگوتریت و لە ھەموو پارچەکانی کوردستان بە تایبەت رۆژھەلات، باشوور و باکووری کوردستان دەژین و زۆرتر بە زاراوہی گۆرانی و لە پارچەکانی دیکەش بە زاراوہکانی دیکەیی کوردی داخیون. ھەرچەندە ئەم ئایینە لە ناوچەیی شارەزوور و ھەورامانەوہ سەرچاوہ دەگریت، بەلام بەسەر بەشیکی لە ناوچەکانی دیکەیی کوردستانیشدا بالی کیشاوہ.

باوہری باو ئەوہییە کە وشەیی یارسان لە «یارسولتان» ھوہ سەرچاوہ دەگری، واتا یارانی سولتان سەھاک. بەپیی مێژوو، رەنگە ئەم ئایینە بۆ پتر لە سێ بۆ چوار ھەزار سال پیش ئیستا بگریتەوہ، بەلام سەیی ئیسحاق بەرزنجە، ناسراو بە سولتان سەھاک (یان شای ھەورامان)، وە کوو کۆکەرەوہ و دارپێژەرەوہی سەرەکیی ئایینی یاری و دەقی کتیبی پیرۆزی یارسان، واتا «سەرەنجام» دادەنریت و لە سەدەیی ۷ بۆ ۸ ی ک.م ژیاوہ. بەلام نووسەر وای بۆ دەچی، ئەم ئایینە زۆر کۆن بیت و زۆرتر بە شیوہییەکی بریلاو باو بووہ و پێویستی زۆری بە بەرگری و بانگەشە نەبووہ و پیش ئیسلامیش مەترسی لەسەر نەبووہ، بەلام بە ھاتن و گەشەیی ئایینی ئیسلام لە ناوچە جیا جیاکانی کوردستان، لە کەنار لیبووردەیی بەشیکی لە ئیسلامییەکان، دژایەتی بەشیکی دیکە لە شوینکەوتووانی توندنازۆی ئەم ئایینە بۆ بەشیکی لە ئایین و باوہرە کۆنەکانی کوردستان، دەبیتە ھۆی ئەوہی بۆ ماوہییەکی بەرچاو یارسان بچیتە پەراییزەوہ.

خودی یارسانه کانیش بروایان وایه ئایینه که یان زۆر کۆنه و وانیه که له سهدهی دووهههه و پاشان ههشتهمی ک.م دامهزراپیت. به بروای خۆیان تا پیش سولتان سههاک، یارسان به ههوت یان ههشت گهپی جیاوازا تپهپهپیوه و ههر دهورهیه کیش نیزیکی بۆ ۳۰۰ سال دریزهه ههبووه. واتا تا پیش سولتان سههاک نیزیکی ۱۲۰۰ بۆ ۲۴۰۰ سال تهمهنی ئایینی یارسان بووه و بهم دهورهیهی دواي سولتان سههاکهوه، پتری ۳۰۰۰ سال تهمهنی ئایینی یارییه. جاری یه کهم دواي ئیسلام، یارسان له لایهن «بالوولی ماهی» یهوه بانگهشهی بۆ کراوه. ئەم شیعرههی خوارهوه دهرخهههی ئەم بابتهیهه و دهگهپتدریتتهوه بۆ ئەم کهسایهتیهه کوردهه یارسان:

ئهو واتهه یاران، ئەو واتهه یاران ئیمه دیوانههی ئەو واتهه یاران
ههتهه مه گیلین یه که له شاران تا زنده کهرین ئایینی یاران

شایانی ئاماژهیهه بالوول له سهردهههه هاروون رهشیدی عهیباسی ژیاوه، ههروههها دهزانین که کهسیکی زۆر تیگهپشتوو بووه. ههر بههۆی باوهره ئایینییه کهی و دژایهتی ئیسلامیهه توندئاژوکانی ئەو سهردهههه، خۆی وه کوو شیت دهردهخات، بهلام زۆربهه قسه و شیعره کانی وه کوو سههراوهیه کهی گرنگی ئاماژه به ئایینی یارسان چاو لیده کریت. بهلام بهم شیعره، ئەم پرسیاره مان بۆ دروست دهپیت، ده کریت که سه کان بۆ ئەم ئایینه بانگهپشت بکرین، له کاتیکدا که یارسان نه بوویتن؟ یان بهس ئەمه بۆ زیندوو کردنهوهی ئایینی یاری له دلی ئەوانه بووه وا پیشتر شوینکه وتووی ئەم ئایینه بوونه و دواتر هاتوونه ته سهه دینی ئیسلام؟ له بهشی دووههههه ولامی ئەم پرسیاره ده دریتتهوه.

پاش بالوول، باباسه رههنگ له ناوچه کوپستانیهه کانی شاهۆ، سالی ۳۲۴ ی ک.م له نیزیکی شاری سنه، په رهه به ئایینی یاری داوه. پاش باباسه رههنگ، موباره کشای لورستانی ناسراو به بابه شاخۆشین، سالی ۴۰۶ ی کوچی له لورستان و پاشان هه مه دان په رهه به یارسان داوه. پاشان ئیبراهیم بابانائوس کوری ته حمه د جاف سالی ۴۷۷ ی کوچی له ناوچهه هه ورامان لهوون دهست به بانگهشهی ئایینی یاری ده کات، بههۆی ئەوهه خه لک لی تیئاگه ن به شیت ناوی ده بهن، بهلام دواتر سهه ده که ویت. بهلام سولتان سههاک دیارترین کهسایهتی یارسانه و له دهورهه سولتان، ئایینه که ریکخراوه ته وه. ههر لهم دهورهه دا بووه که به "یاری هه فتا و دوو تهن" زۆر که شهه کردووه.

ئهم ئایینه زۆر تر عیرفانییه و له چوارچپوهیه کهی تایبهتی خۆیدا که زۆر جیاوازه له ئایینه کانی دیکهه ناوچه که، به جی دهپتدریت و نیزیکی و هاوبه شیی له گه ئایینی ئیزدی ههیه که ئەوهش ههر ئایینی کۆن و تایبهتی کوردستانه.

ئایینی یارسان به هه موو هاوبه شیهه کهوا له بیر و باوههه شوینکه وتووای ههیه تی، بهلام بههۆی دابه شبوونی به سهه ۱۱ بنه ماله دا، شوینکه وتووای ههر بنه ماله یه که تایبه ته ندی و جیاوازی خۆیان ههیه و ته نانهت له سهه چهن خال رهنگه زۆریش له یه که دوور بن. ئەم بنه ماله یه بریتین له: شائیههیم، عالیقه له ندهر، یادیههاری، خامۆشی، میر سووری، مسته فایی، حاجی باوهیسی، زونووری، ئاته شبه یگی، شاهه یاسی و باوهه یدههه. جیگای ئاماژهیه ههوت بنه مالهه هه وهل له سهردههه سولتان سههاک دامه زراون بۆئه وهه هه موو یارسانیهه که پیر و ده لیلی هه پیت، ههروهه تر ته واوی ئەوانهش کهوا له نیو ئەم بنه ماله ن دهان. چواره کهه دیکه له

سه دهه كانی دوازه ههم و سیزدهیه می ک. م دامه زراون. پیرنیا مین و داوود که وسوار پیر و ده لیلی نه زه لیلی ههموو یارسان، به لام به هوی هاوسه رگیری نه کردنیان و نه بوونی توره مه و میراتگره وه، سولتان نه و بنه مالانه ی بو جیگره وه ی پیر و ده لیلی یارسانه کان دامه زران دووه.

نایینی یاری ریشه یه کی قوولی له کولتووری کورددا هه یه و وه کوو نایینیکی کۆنی کوردستان و زاگروس ده رده که ویت و تایبه تمه ندیی کولتووری ناوچه ی میژووویی زاگروس به ههموو شیوه یه ک تیدا به دی ده کری. سه ره کیتیرینی نه م جیاوازی به ههستی به رخودانی نه م نایینه یه که تایبه تمه ندیه کی کوردانه له ههمبه ر داگیرکار و دوژمنه کان. به رخودان له ههمبه ر هاتنی نایینی ئیسلام بو نه فهوتانی باوهره کۆنه کانی کورد، بووه ته هوی به رده وامیی ژیا نی نایینی یارسان. تایبه تمه ندیه کی دیکه ی نه م نایینه لیبوورده یی له ههمبه ر نایینه کانی دیکه ی ناوچه که یه. نه م بابه ته تایبه تمه ندیی گشتیی چاندی کوردیی پیش سه ره له دانی توندناژو خوازی ئیسلامی له ناوچه که و کوردستان بووه. ههموو پارچه کانی کوردستان له کۆنه وه تا ئیستا به گشتی و باشوور و رۆژناوا به تایبه تی له م سه رده مه، نموونه ی هه ره به رچاوی کولتووری پیکه وه ژیا ن. هاوبه شیی دیکه له پاکوخواوین و پیروژراگرتنی ئاو، هه وا و ناگره. هه ر ئیستاش کوردی مسولمان، خو یان له پیسکردن و کوزاندنه وه ی ناگر به ئاو ده بویرن و له کاتی کوزاندنه وه ی ناگر بیسمیلایی ده که ن. نه مه هاوبه شیی نایینی یارسان و زه رده شتی به و له نیو کوردی مسولمانیش ده بیندریت. به کارهینانی ده ف و ته مووره بو رپوره سمی نایینی، ریزگرتن له سمیل له نیو کوردان، گرنگی و باو بوونی عیرفان و ئیشراق له نیو کورد به گشتی و ...

پیویسته بزاین یارسانه کان هیچکات به یه ک ناو نه ناسراون و له به شه جیا جیا کانی کوردستان و ده ره وه ی کوردستان به کۆمه لیک ناوی جیاوازه وه ده ناسرین. هه له به ت جیاوازی تایبه تی خو یان به سه ر ناوه جیا جیا کانه وه هه یه، به لام بنه چه ی هه موویان یه کیکه، نه م نیوانه بریتین له: یارسان، نه هلی حه ق، سه یتالی، خواجه وه ن و کاکه یی؛ به لام به رچاوترین نیشانه ی هه موویان هیشتنه وه ی سمیل و ژه نینی نامیری ته مووره و تاراده یه ک ده ف و دایره و که مانچه یه. هه له به ت سمیلی مۆرکراو و ده سکاری نه کراو له نایینی یارسان واجبه، تاراده یه ک که داود که وسوار ئیژی:

سیول یار شوهره وه رووی لیوانا تا یار بناسوو خیش جه بیگانا

۳. شاراوه بوونی بنه ماکانی نایینی یارسان و ئاسته نگه کانی بو نووسه ر و لیکۆله ران یه کیک له بابه ته هه ره گرنگه کانی نایینی یاری، شاراوهی و به ره مزبوونی نه م نایینه یه. باوه رمه ندانی یاری هیچکات پیر، باوه ر و رسووماتی نایینه که یان بو که س ده رناخه ن. ره نگه نیزیکتیرین دۆست و هاو ریت که سیکی یارسان بیت، به لام که متیرین زانیاریت له سه ر نایینی خو ی ناداتی. نه م شاراوه یه به شیکی دانه براره له زۆربه ی نایین و باوه ره عیرفانی و سو فیکه ریه کان. به لام به شیکی هه ره گه وره ی رازی به نه یینیراگرتنی نایینی یارسان، به و مه ترسییه داده نریت که پاش هاتنی نایینی ئیسلام بالی به سه ر کیشاون. به تایبه ت له سه رده می سه ره له دانی سه فه وییه کان. هه ر به م هوی وه، نووسه ر و لیکۆله ری نایینی یارسان زۆر که من، کاری به رچاوه له سه ر یان نه کراوه و خو شیان هیچکات له سه ر نایینه که یان هیچ بلاو ناکه نه وه. بو یه نه گه ر که سیکی نووسین و لیکۆلینه وه ی له سه ر یارسان هه بیت، جیگای ده سخۆشی و پیزانینه و نا کریت زه حمه ته که ی له به رچاوه نه گیریت. هه رچه نده ره خنه کان له سه ر

کاری که سائیک وه کوو به ریز "بۆره که یی" کهم نین، به لام لهو سه رده مه که به ریز یان ده ستیان به کو کردنه وه ی ئه م بابه تانه و ریکخستنه وه یان کردوه، به راستی جیگای ریز و پیزانینه. بۆ و لامیک بۆ پر سیاره که ی سه ره وه له سه ر ئیمکانی بانگه شه بۆ ئایینی یارسان و چوونه نیو ئه م ئایینه، ده بیته ئاماژه بدهم، به پیی دوو خالی به هیز ده کریت یارسانی نه بیته و ئه م ئایینه هه لبریت. له م چوارچۆیه دا باوه رمه ندانی ئایینی یارسان دوو تا قمن: یه کهم، "چه کیده"، واتا ئه وانهی بابو پیرانیان هه موو یارسان بوونه. دووهه م، "چه سبیده"، واتا ئه وانهی به هوی به خه به رهاته وه ی ده روونی و له رووی مه یلی خۆیانه وه بوونه ته یارسان و ده روونیان به نووری حه ق که یله. ههروه ها له چه ندین کتیب ئاماژه به که سائیک کراوه که دواتر چوونه ته سه ر ئایینی یارسان. به لام به باشی نازانین ئه مانه ی دووهه م تا چ راده یه ک مافی به شداری له ئایینی یاری و به شه شاراوه کانی ئایینه که و ههروه ها به ده سه ته پنانی پله ی به رزی ئایینیان له یارساندا هه یه.

بۆ باشتر تیگه یشتن له بابه تی شاراوه بوونی یارسان، له سه ره تای دیوانی گه وره ئاماژه به خالی شاراوه بوون دراوه و ده نووسیت، نابیت نیوه روۆکی کتیبه که بۆ هه مووان باس و بلاو بکریته وه و هه موو کات ده بی به ره مز بگوتریت و له که سی نائه هل بشاردریته وه. سو لنان سه ها ک له سه ر ئه مه گو توویه:

راز نه که ران فاش، راز نه که ران فاش
 هانا ئه ی یاران، راز نه که ران فاش
 نه ی واچه وه ره مز واچه ن په ری تاش
 نه کا سه ره نجام پۆخته بن نه داش

واتا ره مز و رازی یارسان بلاو مه که نه وه، وریا بن ئه ی یاران رازی یارسان بلاو مه که نه وه؛ حیکمه ت، ده بیته به راز بۆ دوستان بگوتریت، نه کا نیوه روۆک سه ره نجام له کووره ی کردارتان ده ربکه ویته.

۴. گه شتیکی به نیو نووسراوه کانی بۆره که پیدا

له م به شه ی وتاره کهم تیشک ده خه مه سه ر چوار کتیبی به ریز سه دیق سه فی زاده ی بۆره که یی که وا له سا له کانی ۱۳۶۱ تا ۱۳۸۷ ی ک. هه نووسیویه. ئه م چوار کتیبه به پیی سالی نووسینیان باس ده کرین و زۆرتر هه ول ده ده م کتیبه کان بناسینم بۆ ئه وه ی خۆینه ره هان بده م بۆ خۆپندنه وه یان. له به شی ئاخری وتاره که ش چه ن تیپینییه ک له سه ر کتیبه کان و نووسه ر ده خه مه به رده ستی خۆینه ره.

۱-۴. نووسراوه بلاوه کان له سه ر یارسان، ئه هلی حه ق

ئه م کتیبه سالی ۱۳۶۱ ی ک. هه له لایه ن چاپی "عه تای" بلاو کراوته وه. کتیبه که سه ره تایه کی زۆر کورته هه یه و دوا زده بابه تی گرنگی له خۆ گرتوه. نووسه ره له سه ره تای یه ک لاپه ره یی کتیبه که دا ئاماژه به م خاله ده دات که کتیبه که له کو کردنه وه و پیدا چوونه وه ی چه ن وتاریکی پیشووتری خۆیانه وه به رهه م هاتوه. دیاره بۆ بلاو کردنه وه ی کتیبه که تووشی ئاسته نگیش بووه، ده سپیکی نووسینه که سه ره تا که ی سالی ۱۳۵۶ نووسراوه، به لام له سالی ۱۳۶۱ واتا پینچ سال پاش نووسینی بلاو کراوته وه.

به شی یه که می کتیبه که به ناساندنی بالوولی ماهی یان دانا، ژیاننامه و چه ن شیعریکی ئه و که سایه تیبه ده ست پیده کات و وه کوو یه که م باوه رمه ند به "دۆنادۆن" ده یناسینیت. نووسه ر

وشه‌ی "ته‌ناسوخ"ی بو‌هاوتای ئەم زاراوه‌یه داناوه که راست نییه. چون ئەو وشه‌یه ته‌واو واتای "دۆنادۆن" ناگه‌یه‌نیت. نووسەر هەر لەم به‌شه بیروبو‌چوونه جیاوازه‌کان له‌سه‌ر ده‌قه شی‌عرییه‌کانی یارسان و شی‌وازی دارشتنیان و هه‌روه‌ها هاوشی‌وه‌ییان له‌گه‌ڵ ده‌قه‌کانی نایینی زه‌رده‌شت و ناوچه‌کانی کوردستان باس ده‌کات و چه‌ن ئاماژه‌یه‌کی کورتیش به‌خودی نایینه‌که ده‌دات. له‌سه‌ر باب‌ه‌تی خو‌ به‌شیت ده‌رخستنی بال‌وول، ئەم شی‌عره‌ دینیت‌ه‌وه:

بال‌وول زاتیون، زات یه‌کدانه
عامیان ماچن بال‌وول دیوانه
کی دی دیوانه وه‌ی توور دانا بوو مەر کونه مه‌یدان گه‌ردوون رانا‌بوو

به‌شی دووه‌م له‌سه‌ر سو‌لتان سه‌هاک، تایبه‌ته به‌ژیان و چۆنیه‌تی په‌ره‌پیدانی و کۆکردنه‌وه و ریک‌خسته‌نه‌وه‌ی ده‌قه‌کان و نایینی یارسان. نووسەر ئاماژه ده‌دات سو‌لتان سه‌هاک له‌ماوه‌ی ژيانی خو‌ی، نایینی یارسان بلاو ده‌کاته‌وه، هه‌روه‌ها بنه‌ماکانی نایینه‌که بو‌ زۆر که‌س ده‌رده‌خات و ژماره‌یه‌کی زۆر له‌خه‌لکی دینیت‌ه‌ سه‌ر نایینی یاری. دیاره‌ له‌وه‌سه‌رده‌مه‌دا سو‌لتان نیشته‌جیی ناوچه‌ی به‌رزنجه‌ بووه و هه‌ر له‌و ناوچه‌یه‌ش به‌شی‌وه‌یه‌کی دیاری نایینه‌که‌ی ناساندووه و ئەوه‌نده‌ شاراوه‌ نه‌بووه و خه‌لکی کورد و بگه‌ر له‌ غه‌یره‌ کوردیش هاتوونه‌ته‌ سه‌ر نایینی یاری. بو‌گه‌شه‌ی نایینی یاری، سو‌لتان حه‌وت بنه‌ماله‌ داده‌مه‌زرینیت و هه‌ر بنه‌ماله‌یه‌ک پیر و ده‌لیلی خو‌ی و سه‌رسپارده‌ی خو‌ی هه‌یه. نووسەر له‌م به‌شه‌دا تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر هه‌موو یازده‌ بنه‌ماله‌که و باسیان ده‌کات. یاشان به‌شیک له‌ پیر و باوه‌ره‌کانی یاری باس ده‌کات و چوار کۆله‌که‌ی سه‌ره‌کی نایینه‌که ناو ده‌بات: پاک، راستی، نیستی، ر‌ه‌دا. "پاک" واتا خاوی‌نی ژوو‌روه‌ و ده‌ره‌وه‌ی شو‌ینکه‌وتووی یاری. "راستی" واتا به‌ری‌گای راستدا چوون و به‌جیه‌پینانی فه‌رمانی خودا. "نیستی" واتا ویرانکردنی لووتبه‌رزی، پیسی نه‌فس، شه‌هوه‌ت و هتد. "ر‌ه‌دا" واتا خزمه‌ت و یارمه‌تی خو‌به‌خشانه و به‌دوور له‌ دوور‌وویی و درۆ و ده‌له‌سه‌.

به‌شی سێهه‌م له‌سه‌ر "دۆنادۆن" یان به‌رگ‌پۆشی و گۆرینی به‌رگ، واتا له‌به‌رکردنی به‌رگ له‌ پاش به‌رگ بو‌ئه‌وه‌ی ئینسان ر‌ابردووی ژيانی خو‌ی بینیت‌ه‌وه. له‌ ئاکامدا به‌ره‌و خاوی‌نکردنه‌وه‌ی رۆح ده‌چیت. مرۆف هه‌زار و یه‌ک به‌رگ ده‌گۆریت و ئەگه‌ر خاوی‌ن بیت و له‌شیک ته‌واو پاک هه‌بیت، حه‌ق ته‌عالا له‌ رۆحی ئەو ئینسانه‌دا "ته‌جه‌للی" ده‌بیت و ئەو که‌سه به‌رگی حه‌ق ده‌پوشیت و ده‌گاته‌ پله‌ی "مه‌زه‌ریه‌ت". حه‌وت فریشته‌ی سه‌ره‌کی یارسان له‌ ئاکامی ئەم گه‌شه‌ رۆحانییه‌دا هاتوونه‌ته‌ دی. نووسەر له‌م به‌شه‌دا له‌نیو نایینه‌ کۆن و کتیبه‌ کۆنه‌کانی ئیران به‌دوای سه‌رچاوه‌ بو‌ لیک‌نیزیک‌کردنه‌وه‌ی یارسان به‌ باوه‌ره‌ کۆنه‌کانی ئیرانی ده‌گه‌ریت. به‌شی چواره‌می کتیبه‌که ته‌رخانه‌ به‌ روانگی کوردانی یارسان له‌سه‌ر زه‌رده‌شت. نووسەر ده‌یه‌و‌یت په‌یوه‌ندی ئەم نایینه و یارسان و هه‌روه‌ها که‌سایه‌تی زه‌رده‌شت و ناوچه‌کانی ژیر ده‌سه‌لاتی نایینی یارسان و هه‌روه‌ها کوردبوونی زه‌رده‌شت بدۆزیت‌ه‌وه.

به‌شی پینجه‌می کتیبه‌که له‌سه‌ر حه‌وت فریشته‌ی یارسانه. ئەم حه‌وت فریشته‌یه له‌ یارسان به‌ "حه‌وتته‌ن" ده‌ناسرین و له‌ "گه‌وه‌ه‌ر"ی خودایی ساز کراون و ئەرکی پاراستنی ئاسمان و عه‌رز و خو‌ر و مانگ و هتدیان پێ سپێردراوه. نووسەر دووباره‌ حه‌ول ده‌دات هاوشی‌وه‌یی ئەم حه‌وت فریشته‌یه له‌گه‌ڵ شه‌ش فریشته‌ی ئەمشاسپه‌ندانی زه‌رده‌شتی پیشان بدات. ئەم حه‌وت فریشته‌یه له‌ نایینی یارسان له‌ سه‌رده‌می سو‌لتان سه‌هاکدا له‌ هه‌یه‌تی حه‌وت که‌س له‌ پاکه‌کان ده‌رده‌که‌ون و ناویان بریتیه‌ له‌: سه‌ی خزر ناسراو به‌ پیر بنیامین، "مووسا ره‌ش"

ناسراو به پير داود، "مه لا روکنه ددين ده مشقی" ناسراو به پير موسا، خاتوون دایراک ناسراو به رهمزبار، "مسته فا داودان"، "شا ئیبراهیم" ناسراو به مه لیکي ته یارولئیووت و سهی ئه حمده ناسراو به بابه یادگار. نووسهر ئامازه ده دات پیر بنیامین سه رده سته ی ئهم حهوت فریشته سانیتته و جگه له م حهوت ته نه، کوردانی یارسان به حهوت ته نی دیکهش بر وایان هه یه و به حهوتته وانه ناسراون، که له لهشی حهوت کهس له یارانی سولتان سه هاگ ده رده کهون و بریتین له: سهی محهمه دی گه وره سوار، سهی ئه بولوه فا، سهی باوه یسی، میر سوور، سهی مسته فا، شیخ شه هابه ددین و سهی حه بیب شا. نووسهر به وردی هه ر دوو ده سته ی فریشته کان و ئه رکیان له ئایینی یارسان باس ده کات.

بهشی شه شه م بریتیه له په یوه ندیی ده شتی شاره زوور به ئایینی یارسانه وه. نووسهر ئامازه به گرنگیی ئهم ناوچه یه ده دات و وای باس ده کات که خودا گه وه هری پاکی له ناخی هه موو مروفتیک داناوه و دوا ی گۆرانی هه زار و یه ک به رگ، هه رچه نده به ره و خراپه ش هه نگاو بنیت، ئهم گه وه هره پيس نابیت و خاوین ده مینیت و دوا ی به رگی هه زار و یه که م له سه ر پردی "پردیوه ر" له شاره زوور تیده په ریت و به ره و هه تاهه تا ده چیت و فریشته کان دینه پیشوازیه وه. شاره زوور و پردیوه ر له ئایینی یارساندا زۆر پیروۆزن.

بهشی حهوتهم له سه ر نه هینیی ئافرانندی مروفت له ئایینی یارسانه. نووسهر به هوی زانیاریی که م له سه ر ئهم بابه ته ئامازه ده دات جگه له کتییی نامه ی سه ره نجام و به شیک له تیکسته کانی گۆرانیی کۆن، هیچمان له به رده ستدا نییه. هه ر به م هوییه وه وه کوو زۆر به ی به شه کانی دیکه، نووسهر ده یه ویت به گه ران له نیو ئایینه کۆنه کانی ئیران و ناوچه که ولامیک بو تیگه یشتن له بابه تی ئافراندی مروفت بدوۆزیتته وه.

بهشی هه شتته م له سه ر ژیاننامه و پیشینییه کانی «ئیل به گی جاف» ه. نووسهر له م به شه به ئامازه دان به شیعر و نووسراوه کانی جاف وای بو ده چیت که ئهم که سایه تییه زۆر بابه تی نویی ئه مروکه ی که له سه رده می خو ی وه کوو ئه فسانه بووه، پیشینی کردووه. خالی گرنگ له م به شه جافیوونی ئیل به گییه، ئهمه پیچه وانیه ی زاراوه ی گۆرانیی یارسانه. هه رچه نده وای بو ده چیت ئیل به گی دواتر ئایینی یارسانی هه لبژاردیت و له "چه سبیده" کان بیت. جاف له سالی ۹۶۱ ی. ک. م له ته مه نی ۶۳ سالیدا کوچی دوا یی ده کا و له م شیعره دا بابه تی داگیرکردنی نیوه ی ئیران له لایه ن رووسه وه پیشینی ده کات:

نیوه ی ئیران هی رووس ده بی ئه وه ی هیچ بی، نامووس ده بی
ئه وسا زه ریان له مس ده بی دین و ئیمان زۆر سس ده بی
هه ر وا بووه و هه ر وا ده بی

بهشی نۆه می کتیبه که له سه ر مۆسیقایه له ئایینی یارسان. نووسهر له پیشدا باسیک له سه ر مۆسیقای کۆنی ناوچه که له ده وره ی ماد و هه خامه نه کان تا سه رده می دوا ی ئیسلام ده کات. پاشان تیشک ده خاته سه ر پیگه ی پیروۆزی ئامیری ته مووره، ده ف و دایه ره، که مانچه و ده ول، سه رووده ئایینییه کان و شیعر له ئایینی یارساندا، به تایبهت له کاتی کوۆر و کوۆبوونه وه ئایینییه کانیان. گرنگیی مۆسیقا و ساز تا ئه و راده یه یه کاتیک خوا ده یویست روچ بخاته لهشی مروفته وه، روچ رازی نه ده بوو، تا ئه وه یکه سازیان بو ژهند و پاشان نه رمیی نواند و چووه لهشی مروفته وه.

به‌شی ده‌یه‌می کتیبه‌که له‌سه‌ر کارتی‌که‌ریی شانامه‌یه له‌ئایینی یارسان. له‌م به‌شه‌گرنگیی شانامه و شانامه‌خوینی و کاری‌گه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر کوردان به‌گشتی و یارسان به‌تاییه‌تی باس ده‌کات. نووسه‌ر وای بو‌ده‌چیت شانامه له‌بنه‌ره‌تدا به‌شیوه‌ی زاره‌کی له‌ناوچه‌گوردنشینه‌کان باو بووه و زۆریه‌ی کوردان چیرۆکه‌کانییان ئه‌زبه‌ر بووه. پاشان ئاماژه به‌نووسینه‌وه و کو‌کردنه‌وه‌ی شانامه ده‌کات له‌لایان فیرده‌وسیه‌وه، به‌که‌لکه‌هرگرتنی ئه‌و له‌شانامه‌ی زاره‌کیی کوردی. له‌ئاخریشه‌وه ئیشاره به‌نووسینه‌وه‌ی شانامه به‌کوردی له‌لایه‌ن چه‌ن که‌سایه‌تیی کورد و یارسان ده‌دات و به‌شی له‌شی‌عه‌ر هه‌ماسیه‌یه‌کانی ئه‌م که‌سانه‌وه کوو نمونه‌دینیته‌وه. شی‌عه‌ریکی شانامه‌ی کوردی:

نهریمان و سام وه زۆر زاله‌وه	رۆسته‌م هه‌م وه گورز و گوپاله‌وه
سیمرخ وه شه‌لاق شه‌قه‌ی باله‌وه	سوه‌راب هه‌م وه زۆر ب؛ هه‌واله‌وه
نه‌کردن ته‌مام دنیای دوور مه‌نزل	کل و مه‌وت و مه‌رگ داخل بین وه گل

به‌شی یازده‌یه‌می کتیبه‌که له‌سه‌ر که‌سایه‌تیی بابا تاهیری هه‌مه‌دانیه‌یه. له‌م به‌شه‌دا نووسه‌ر ژبانامه‌ی بابا تاهیر و یارسانییوونی باس ده‌کات و به‌شیک له‌بیروبو‌چوونه‌کانی له‌سه‌ر ئه‌م که‌سایه‌تییه‌ی کوردی یارسان و هه‌روه‌ها کتیبه‌کانی بابا تاهیر له‌سه‌ر ئایینی یارسان باس ده‌کات و پاشان ئاماژه به‌چه‌ن شی‌عه‌ری بابا ده‌دات.

به‌شی دوازده‌یه‌می کتیبه‌که له‌سه‌ر که‌سایه‌تیی به‌ناوبانگی یارسان یان ئه‌هلی‌حه‌ق، «مه‌نسور هه‌لاج»ه، یه‌کیک له‌یارانی شا‌فه‌زل وه‌لی. نووسه‌ر ئاماژه به‌گۆرانی حال‌ی ده‌روونیی هه‌لاج ده‌دات و چۆنیه‌تی هه‌لبژاردنی ری‌گای حه‌ق له‌لای ئه‌م که‌سایه‌تییه‌وه باس ده‌کات.

٤-٢. گه‌وره‌کانی یارسان و ئه‌هلی‌حه‌ق، پیره‌کان و که‌سایه‌تییه‌کان

له‌واقیعه‌دا ئه‌مه‌ دوو کتیبه‌، به‌لام به‌نیوه‌رۆک و ته‌وه‌ری هاوشیوه‌وه. هه‌ر به‌م هۆیه‌وه له‌م به‌شه‌دا ته‌نیا جه‌خت له‌سه‌ر کتیبی تو‌کمه‌ی ئه‌هلی‌حه‌ق، پیره‌کان و که‌سایه‌تییه‌کان ده‌که‌م، بو‌ئه‌وه‌ی بابه‌ته‌که‌ دووپاته‌نه‌که‌مه‌وه. من چاوم به‌هه‌ردوو کتیبه‌که‌ که‌وتوو و خویندوو مه‌ته‌وه، هه‌رچه‌ند تو‌زی‌یک جیاوازی چکۆله‌یان هه‌یه، به‌لام نیوه‌رۆکیان هه‌ر یه‌ک بابه‌ته‌ و پێویست به‌ دووپات‌کردنه‌وه‌ی ناکات.

کتیبی ئه‌هلی‌حه‌ق سالی ١٣٨٧ له‌لایه‌ن بلاوگه‌ی حرروفیه‌هه‌ بلاو بووه‌ته‌وه و ٧٤٠ لاپه‌ره‌یه. نووسه‌ر له‌سه‌ره‌تای کتیبه‌که‌دا به‌کورتی ئاماژه به‌و کتیب و نوسخه‌ده‌ستنووسییانه‌ده‌دات که‌ بو‌نووسینی ئه‌م کتیبه‌که‌لکی لی‌ وه‌رگرتوو و وینه‌ی چه‌ن کتیبی‌شی بو‌نمونه‌هیناوه‌ته‌وه. له‌سه‌ره‌تای ئه‌م کتیبه‌دا نووسه‌ر بابه‌تیکی کورتی له‌سه‌ر می‌ژووی سه‌ره‌له‌دانی ئایینی یاری نووسیه‌وه و وای بو‌ده‌چیت یارسان له‌سه‌ده‌ی دووه‌می ک.م له‌لایه‌ن بالوول‌ماهی و به‌تی‌که‌لاو‌کردنی ئایینه‌کانی دیکه‌ی ناوچه‌که‌ ساز کراوه. پاشان سو‌لتان سه‌هاک به‌کو‌کردنه‌وه‌ی یاره‌کانی و گه‌شه‌پیدانی یارسان له‌ناوچه‌جیاجیاکانی کوردستان و ده‌روه‌هه‌ستا. له‌م به‌شه‌دا نووسه‌ر ده‌لی‌ باوه‌ری یارسان له‌سه‌ر بنه‌مای بابه‌تی "دۆنادۆن" دامه‌زراوه. "دۆن" واتا ئه‌و به‌رگه‌ی وارۆح له‌به‌ری ده‌کات و هه‌ر مرۆفیک هه‌زار و یه‌ک جل ده‌گۆریت تا کوو قابلی هه‌زار و یه‌که‌م، واتا به‌رگی هه‌تاهه‌تایی له‌به‌ر ده‌کات. له‌م به‌شه‌دا نووسه‌ر چه‌ن بابه‌تیکی په‌یوه‌ست به‌ بیر و باوه‌ری ئایینی یاری باس ده‌کات که‌ دواتر له‌کتیبی نامه‌ی سه‌ره‌نجامدا باسی ده‌که‌ین و

پینووست ناکا لیتره له سههري برۆين.

له بهشي دووهه م و سههه كیی كتیبه كه دا ٤٣٧ كه سایه تیی دیاری كۆن و نوئی ئایینی یارسان له «بالوول ماهی» یه وه تا سهی نه سهه ددین حه یدهری باس كراوه. له م ٤٣٧ كه سایه تییبه ١١ كه سیان ژن و دیاره تا راده یه ك له ئایینی یاری ژنیش پیگه ی تایبه تیی خۆی هه یه و جیگای ریژن. له ژیر ناوی هه ر كه سایه تییبه ك، نووسه ر ژیاننامه یه كی تۆكمه و گرنگی ئه و كه سایه تییبه بو كه سانی به ناوبانگ یان ژیاننامه ی كورت و یه ك لاپه ره ییی بو كه سانی كه متر ناسراو و چه ن نموونه یه ك له شیعه ر ئایینیبه كانی هیناوه ته وه. پاشان پیستی دهسته واژه ئایینی و عیفرانیبه كانی یارسانی و فرههنگی وشه و وشه نامه ی كتیبه كه ی داناوه. ئه م كتیبه به گشتی بو ناسینی كه سایه تییبه كان، گرنگی و پله و پایه یان له ئایینی یاری و ههروهه ها به راورد كردنی شیواز و دهقه شیعییه كانیان زۆر گرنگه.

٤-٣. نامه ی سههه نجام (یان كه لام خه زانه یان دیوانی كه وهه)

نامه ی سههه نجام یان كه لام خه زانه، بیگومان گرنگترین و پیروژترین كتیبه خه لكی یارسانه. هه لبهت بریتیه له شهش كتیبه و به سهه شهش ده وهه دا دابهش بووه. بو ره كه یی سالی ١٣٧٤ ی ك. هه پیدا چوونه وه و وه گپیرانی كتیبه كه ی ته واو كرده وه و سالی ١٣٧٥ له لایه ن بلاوگه ی هیرمه نده وه له چاپی داوه.

كتیبه ی "سههه نجام"، كه لام خه زانه یان دیوانی گه وهه، واتا سههه تا و ئاخیری ته واوی قسه كانی سوولتان سههه ك له گه ل یارانی له ده وهی دوای "پردیوهه". به لام گومان له سهه ئه وه هه یه هه موو به شه كان و ده قیكی تۆكمه ی كتیبه كه له به رده ستمان بیت و هه موو بابه ته كانی ئایینی یاری له م كتیبه ی بو ره كه یی یان هه ر نموونه یه كی دیکه باس كرابیت. زۆر به ی هه ره زۆری ئه م كتیبه شیعی ده برگه ییی كوردییه و چه ن زاراوه ی كوردی له خو ده گریت و زاراوه ی سههه كیی گۆرانییه. كتیبه كه به كه لام به ناوبانگه و زانا ئایینیبه كه ش به كه لام خوین به ناوبانگه. ده وهی پردیوهه له كتیبه ی دیوانی گه وهه به سهه شهش ده وهی سههه كی دابهش ده بیت: ده وهی بارگه بارگه، ده وهی حه وته وانه، ده وهی په شمینه پۆش، ده وهی چل ته ن، ده وهی عابدین و ده وهی ورده سههه نجام. پیش ده وهی پردیوهه، یارسان شهش ده وهی دیکه یان هه یه و به مه ی ئاخروهه ده بیته حه وته وهه و به واتای كه مالی حه قیقه ته.

ده وهی بارگه بارگه: بارگه واتا خه میه یان ره شمال و له چوار چیوه ی بییری عیفرانی و یارساندا زاتی خودایه كه وا له جیهانی بوون و مرۆفدا خۆی ده رده خات. ئه م به شه به گۆرانی گوتراوه و به شی سههه كی و گرنگی كتیبه كه یه و بریتیه له ٧٢ به ند له لایه ن ٧٢ پییری یارسان گوتراوه و له هه ر به شیکدا بیرو كه یه كی تایبهت باس ده کریت و باس له پیغه مبه ران، گه وهه كان، پاله وانه كان و شوړشگی ره هه ره مه زنه كانی ناوچه كه ده کریت. بارگه بارگه ئاماژه به ٧٢ جار ده ركه وتنی زاتی خودا له دنیا ده كات پیش و پاش هاتنی مرۆف. جاری هه وه ل زاتی خودا له جیهانی رۆح و پاشان كه عبه داده به زیت و هتد.

ده وهی حه وته وانه بریتیه له شیعی ده برگه یی و سههه كانی حه وته و هه شتی ك. م نووسراوه. له چوار چیوه ی ئه م به شه دا خودا به شیک له ره وانی هه تاهه تای خۆی جیا ده كاته وه و به وهی چه ن فریشته و غولامی خۆی به ناوه كانی حه وته تن، چل ته ن، چل چل ته ن، حه وته خه لیغه، بیوهه هه زار غولام و بیوهه غولام ده خولقییت. پاشان خودا ده چیته نیو **دۆریك** و

کاتییک لیتی دیتته دهر به فه رمانی خودا په راش په راش ده بییت و له و ته قینه وه یه ئاسمان و عهرز، مانگ و خۆر و رۆژ و شه و ساز ده بییت. پاشان سیلاویک هه لدهستی و هه موو جیهان داده پۆشیت و خودا وشکی و ئاو له یه ک جیا ده کاته وه و هه موو جوړه گیا و ئاژهل و بوونه وه ره کانی سه ر عهرز ده ئافرینیت. پاشان خودا له گهل فریشته ی نیزیکی خۆی، بنیامین، حهوت ته به قه ی ئاسمان به ناوه کانی له وحی سه ده ف، عه تیق، گه وه هر، دور، یاقووت، مه رجان و ئه له ست به سه ر ده کاته وه و فریشته کانی کووه ده بن و جه ژن ده گپرن، بوئه وه ی خودا و فریشته که ی بچنه لایان و کاتییک نیازی ده روونیان دیتته دی، یه کیکیان به فه رمانی سه رجه م، خۆی ده کاته قوربانی. خه لیفه قوربانیه که به سه ر کوژدا بلاو ده کاته وه. خودا پاش گه ران به نیو حهوت ئاسمان و له سه ر تکای فریشته کان له ژیر "ساجنار" یان "هۆرخه ش" کو بوونه وه یه ک ساز ده کات به ناوی جه م و پاش به جیهیتانی رسووماتی جه م قوربانی ده دن. پاشان خودا له سه ر پله و پایه ی خۆی له فریشته کانی په یمان وه رده گریت، کاتییک بو سه ر عهرز دابه زی و خۆی ده رخواست ئیمانی پی بینن. دوای وه رگرتنی په یمان خودا له نووری خۆی حهوته وانه ده ئافرینیت و بریار ده دات کاتی دابه زینی خۆی له عالهمی مرو قایه تی؛ ئه وانیش بو یارمه تی و خزمهت به خه لک بنوینیت. به دوای میلیۆنان سال، خودا له سه ده ی ۸ «ک.م» دا سو لتان سه ها ک ده نوینیت و سو لتان حهوت ته ن، چل ته ن، حهوته وانه و حهوت خه لیفه و یوه ره ه زار غولام کو ده کاته وه بو رینوینی خه لک به ره و ناوچه و به شه جیاجیاکانی دنیا به رپیان ده کات. ئه م به شه ی کتیب باسیکی تیروته سه له له سه ر قوربانی، گه شتی رۆح له حهوت ته به قه ی ئاسمان و خو لقاندنی فریشته کان و رسووماتی جه م ده کات.

دهوره ی "گلیم وه کو ل" یان "په شمینه پۆش" له لایه ن چه ن عارفی به ناوبانگی یارسان له سه ده ی ۸ ک.م به زاراوه ی گو رانی گو تراوه. ئه م دهوره یه باس له گو شه گیری عیرفانی و گو شه کانی پیر بنیامین، گرنگترین که سایه تی یارسان پاش سو لتان سه ها ک، کاتییک له یه مه ن بووه ده کات. وا ده چی به هۆی ئه وه ی پیره که کورد بووه و جله که ی کوردی و له په شم بووه، وه کوو جلی مه ره زی کوردی، ههروه ها به هۆی نامو بوون جله کانی بو خه لکی یه مه ن، به په شمینه پۆش ناوزه د کراوه. باسی سه ره کیی ئه م به شه له سه ر چیرۆکیکی عیرفانییه، کاتییک پیر بنیامین و اتا خزر به هاوده می ژماره یه ک له یارانی به سواری به له میک له سه ر زه ربای ئیسکه نده ربیه گه شتیان ده کرد و تووشی توفانیکی سه خت ده بن. چه ن رۆژی سه خت به سه ر پیره که و یارانی و گه شتیاری به له مه که تیده په ریت تا کوو پیر ده س ده کات به پارانه وه له خودا بو رزگارکردنی که شتییه که. خودا لیتی قبو ل ده کات و به ساغی و سلامه تی رزگاریان ده بییت و ده چنه وه لای سو لتان. زۆربه ی عاریفانی ئه م دهوره یه خه لکی هه ورامانن و بریتین له: سو لتان سه ها ک، پیر بنیامین، پیر داود، سه ی میرئه حمه د، سه ی مسته فا شاره زووری، سه ی محه ممه د شاره زووری، سه ی ئه بولو ه فا شاره زووری، سه ی شه ها به ددین شاره زووری، سه ی حه بیب شا، حاجی سه ی باوه یسی، هۆسپه و هۆره ز.

دهوره ی چل ته ن له سه ده ی شه شی کوچی له لایه ن چه ن که سایه تی ناوداری یارسان به زاراوه ی گو رانی گو تراوه. ئه م دهوره یه له سه ر خو لقاندنی چل فریشته یه که وا له رۆژی هه وه ل بو هه لگرتنی رازه کان ساز کراون و له سه ده ی هه شت پاش ده رکه وتنی سو لتان سه ها ک، له له شی چل که س ده رده که ون و خه لکیان بو خواپه رهستی په لکیش کردوه. ئه م چل ته نه له دوای شه ری به رده وامی زه روان، فه رمانده ی رووناکی و ئاز فه رمانده ی تاریکی و شکستی تاریکی

به یارمه تیی خودا پیک دین و له نووری خودا ساز کراون. ئەم چل تەنە دەبنە هۆی خیر و بەرە کەت و ئاوەدانی بەسەر عەرز. ئەم بەشە چل بەند لەخۆ دەگریت و زات، سیفات، گەورەیی و جەلالی خودا باس دەکریت.

دەورە ی عابدین، بریتیه له دوعا و پارانه وهی عابدین جاف له سه دهی هه شته می ک. م و له سه ر حال و ئەحوالی رۆحی چاکه و خراپه ی پاش مه رگ نووسراوه. ئەم بەشە به هۆی زانیاری عابدین جاف له سه ر فەلسەفه و عیرفان تیمکی فەلسەفیشی هه یه. ئەم بەشە بریتیه له ۳۱ بەند به شیوه زاری جافی و بابەتە یلیک وه کوو ئەخلاق، سروشت، کار و کۆشش و چاندن و وه رزیری له خو دە گریت. باس راستی و چاکه کردن بابەتیکه به رچاوی ئەم دەورە یه. له م بەشە دا پیشه ی وه رزیری وه کوو ئەرکیکی کۆمه لایه تی و نایینی باس ده کریت و گرنگی زۆری پی دەدریت. ئاماژه ی زۆر به خه لکی نیشته جیی زاگرووس، وه کوو لوو، له ک، جاف و گۆران ده کریت که به شیوه یه کی ناشتیانه پیکه وه ده ژین. ئەم نه توه یه جگه له وه رزیری و ناژه لداری خه ریکی ده سته موکردنی ئەسپ و ژیا نی پاله وانیش بوونه. له م بەشە دا شاری هورموزگان وه ک به شیکه گرنگی سه ر به ناوچه ی شاره زووو باس ده کریت. شاره زووو واتای عەرز ی مه وعوو دی له یارسان هه یه.

دەورە ی ورده سه ر نه جام بریتیه له چۆنه تیی به رپوه بردنی کوو، سه رسپاردن، ناوانی مندال، هاوسه رگیری، دوعای غوسل یان له شپاکی و ته لقینی مردوو.

۵. چەن تیبینیە ک لە سه ر کار و نووسراوه و روانگه یلی بۆره که یی

له به شی پيشوودا، چوار کتیی به ریز بۆره که ییم ناساند و نیوه رۆکی هه موویانم باس کرد. هه روه ها که پیشتر ئاماژه م پیدا، نووسین له سه ر نایینیک که وا له سه ر بنه مای شاراوه یی به ناوبانگه، کاریکی هاسان نییه و نووسه ر و وه رگیر یان لیکۆله ر تووشی ده یان ئاسته نگ و کیشه ی جیددی ده بیته وه تا کوو بتوانیت هه ر نووسراوه یه ک، هه رچه ند کورت، له سه ر یان بنوو سیّت. کیشه ی دیکه ی هه ر ئەم خاله ئه وه یه ره نگه نووسه ر و لیکۆله ر به هۆی جیاوازی بیروبوو چوونه کان له سه ر نایینی یارسان، له به شیک له نووسینه که ی و تیگه یشتیدا تووشی هه له بیّت و هه ر ئەمه ش خه ساریکی گه وره به دوای خویدا دیتیت. دابه شبوونی یارسان به سه ر ۱۱ بنه ماله، هه روه ها شاراوه بوونی نایینه که و جیاوازی به شیک له بابەتە کان له نێوان ئەو بنه ماله، ره نگه نووسه ر و لیکۆله ر له تیگه یشتنی دروست و نیزیک له واقع له بابەتە کان دوور بخاته وه و هیچکات نه زانین ئەم جیاوازیانه چین و له باری مه عریفیه وه چ کیشه گه لیک بو شیکاری و لیکدانه وه دروست ده کات. کیشه ی دیکه ئه وه یه تا ئیستا نازانین نوسخه ی نیزیکتر له کتیی سه ره نه جام، ئەوه ی زۆر به ی یارسانه کان بروایان پییه، کام له مانه ن وا له به رده ستن. من بوخۆم له سه ر زۆر بابەتی یارسان سی بو چوار ته فسیر و سه رنج و ته نانه ت چیرۆکی جیاوازم بیستوو ه و بو زۆر به شیان ناتوانم به جیددی بلیم کامه ی راست و نیزیکه له وه ی یارسانه کان بروایان پییه تی. هه ر به م هۆکارانه وه، سه ره رای چه ند ره خنه له سه ر "بۆره که یی"، بروام وایه به ریز یان زه حمه تی باشیان کیشاوه و کاری باشیان پیشکەش به خوینەر کردوو ه. به تایبه ت کاتێ قسه ی نیزیک ۲۰ بو ۴۰ سال پیش ئیستا ده که یین، سه رده میک که زانیاریه که کم له سه ر یارسان هه بووه، گوشاریان له سه ر بووه، هه روه ها شاراوه بوون بابەتیکه بنه مایه له م نایینه دا.

به پیی خویندنه وه ی من چەن خال وه کوو تیبینی و ره خنه له سه ر کاره کانی به ریز بۆره که یی

رێز و حورمەت بۆ باوەرمەندان، یارسان وە کوو ئایین دادەنێن بۆ یارییه بەرێزه کان؛ بەلام وە کوو فەرھەنگ و چاند، ئیدی یاری تەنیا بە یارییه کان خولاسە ناکەین و وە کوو بەشیک لە بناغە بۆ ناسینەوێ کورد و کوردستان دایدەنێن. واتا کورد بۆ دۆزینەو، تێگەشتن و ناساندنی خۆی پێویستیه چاو لەم بەشە میژووی فەرھەنگی و ئەدەبیی خۆی بکات و ولامی پرسیارەکانی خۆی بدۆزیتەو. ھەر ئەو جۆرە کە ئیسلام، کریستیان، زەردەشتی، میترائیسم و ھتد بەشیک ئایینی تایبەت بە شوێنکەوتووانی خۆیانە و بەشیک کولتووری تایبەت بە ھەموو خەلکیان ھەیە و دەتوانن ولامی بەشیک لە پرسیارە میژووی و کولتوورییەکانی خۆیان لە تویی ئاییندا بدۆزینەو؛ مەبەستم ئەو یە کە یارسان سەرچاوە میژووی و فەرھەنگی ئیمە کوردە، بۆ ناسین و ناساندنی باشتری بەشیک لە بنەچە خۆمان و بەبێ تێگەشتن لە یارسان، رەنگە نەتوانین لەم پرسیارە بەباشی تێگەین کە "کورد کییە؟"

پەراویزەکان

۱ - وا وی دەچێ ئەم وشە یە تورکی بی و دروستە کە "سرطالی" بوویت واتە ئەو کەسانە و خوازیاری راز و نێینین.
 ۲ - شایانی ئامازەییە، لەم دوایانەدا، دیوێخانە فەرھەنگی زاگرۆس لە لاپەرە ئیستاگرامی خۆیان، لایقیکیان لە گەل مامۆستای خۆشەویست و بەنەرخ گەل کمان کاک ناسر رەزازی ھەبوو، ھەرچەندە وا بریار بوو کاکلە یاسە کە یان لەسەر بابەتی ھۆرە بی، بەلام بابەتی ئایینی یارسانیش چەن جار ھاتە ئاراو، دەرکەوت چەندە شوێنکەوتووانی ئایینی یاری ئەمە گداری کارەکانی کاک ناسر، بەھۆی ریزگرتی لەم ئایینە کۆنە کوردان و جیگای دلخۆشی و شانازییەکی زۆر بوو و ھیوادارین نمونە ئەم کەسانە زۆر بی. بەبێ ریزگرتن لە بیر و باوەرە جیاوازیەکان ژیان مەحالە و کوردستان ھەر بە جیاوازی و لیبوردەییەو جوانە.

سەرچاوەکان

- سەفی زادە ی بۆرە کەیی، سەدیق (۱۳۶۱)، نووسراوە بۆلەکان لەسەر یارسان، ئەھلی حەق، تاران: عەتایی.
 - سەفی زادە ی بۆرە کەیی، سەدیق (۱۳۶۱)، گەورەکان یارسان، تاران: عەتایی.
 - نامە ی سەرەنجام (۱۳۷۵)، وەرگیران و پێداچوونەوێ سەدیق سەفی زادە ی بۆرە کەیی، تاران: ھیرمەند.
 - سەفی زادە ی بۆرە کەیی، سەدیق (۱۳۸۷)، ئەھلی حەق، پیرەکان و کەسایەتیەکان، تاران: حرووفیە.
 - جیزی محەممەد، زریان (۲۰۱۸)، دۆگما و بیر و باوەر لە ئایینی یارسان، گۆفاری زانکۆ بۆ زانستە مروقاییەتیەکان، بەرگی ۲۲، ژمارە ۴.
 - ئەلقاسی، مەجید (۱۳۵۹)، رەمزیاری: جەم بنیامین، تاران.

The Yezidi and Yarsan Traditions, in book: The Wiley Blackwell, (۲۰۱۵) Kreyenbroek, Philip Gerrit
 .Companion to Zoroastrianism, Sussex: John Wiley & Sons, Ltd
 Materials and Sources on Ahl-I Haq in Kurdistan, International Journal of, (۲۰۱۸) .Miran, Rashad S
 .۷ Issue, ۳ Social Science and Economy, Volume

نه ورۆزى كورددهوارى

نووسىنى سهدىق سه فى زاده (بۆره كه يى)

وه رگيران له فارسىيه وه: فه رىبا فه ره جى (ژوانا) - تىكاب

جه ژنى نه ورۆز

جه ژنى نه ورۆز له كورددهوارىدا خاوهن جىگه و پىگه به كى تايبهت و به نرخه و به گه وره ترين جه ژنى كه ونارا دىته نه ژمار.

به ر له هاتنى نه ورۆز، كورددهكان خانوبه ره خاوين ده كه نه وه و تۆز و گه ردى سالى رابردوى لى ده ته كىنن و مال ده رازىننه وه و جلوبه رگى كۆن وه لا ده نىن و به جلوبه رگى نوئ و ناماده كوردنى نوقل و شىرىنى و شادى و دلخۆشى به كى تايبه ته وه ئاوا ده چنه پىشوازىبى سالى نوئ و شهوى جه ژن.

چار شه ممه سووره يان كوله چوار شه ممه

له ئىوارهى دوايين چوار شه ممه ي سال كه پىي ده لىن چوار شه ممه سووره يان كوله چوار شه ممه، ئاگرىكى گه ش هه لده كهن و به دهورى ئهم ئاگره دا به ده م گۆرانىبه وه هه لده په رن و خۆشى و ناخۆشى سالى رابردوو ده سپىرنه مىژوو و دلخۆشن به هاتنى سالىكى نوئ. له هه ندىك له گوند و ئاواىبه كانى كورددهوارى كه ئاگر هه لكر، خه لك به سه ر ئاگره كه دا باز ده دن و هه وت مىرمندا ل به دهورى ئاگره كه وه ده گه رىن و ده ست له نىو ده ست سه روود و گۆرانىبى نىشتمانى ده لىنه وه. له كرماشان ئه و كاته ي كه به سه ر ئاگره كه دا باز ده دن ده لىن:

زه ردى من له تۆ سوورى تۆ له من

واته په نگره ردى، نه خۆشى و دلناخۆشى به كانى من بو تۆ كه بىانسووتىنى و نه مىنىت و رووسوورى، رووگه شى و تىن و هالاوى تۆ بو من كه بو سالى داها توو دلخۆش و وره به رز به م. له م شه وه دا ژنانى گوند بو به ستنى درگاي مه شكه كانىان و هه روه ها دروست كوردنى شىرپالۆ، په تىك ده هۆننه وه و به ورده موورووى كه وگ ده رازىننه وه. ئه و ژنانه ي وا شىرى ئازله كان

دهدوشن، بۆ بهرته كهت و زيادبوونی شيری مهرومالاتيان به مووروی كهوگ هه نديك ده سبهن دههۆننهوه و دهيدهن به منداليك كه بهبيدهنگی و بيتهوهی كهسيك بزانييت، ده سبهنه كه بهه و له ژوور و گهوړی ئاژه لانی بهاوین، له کاتی هاويشتنی ده سبهنه كه ده بی ئاوا بلین: «ياخوا ئاژه له كانمان به قهد دانه زه دانهی ئەم موورووانه و ههر مووروو په ك رۆژی مه نی شیر بدهن»

هه نديك له ژنه كانيش له نيوه شه ودا ده چنه سهر چاوگه و كاريژ و كانیي گونده كه و سه ره تا توژیك له ئاوی كانییه كه ده خو نه وه و دواتر له پلووسکی چيوني كانییه كه ته لاشه یه کی بچووك ده كه نه وه و ده بیهن به مه شكه كانیانه وه ده كه ن، بروایان وایه كه نه وه ده بیته هوی بهرته كهت و زيادبوونی بهری مه شكه كانیان؛ به لام کاتی ليكردنه وهی ته لاشه داره كه له پلووسکی كانی نابی كهس بیانینیت یان پیمان بزانييت، چونكه نه گهر كه سيك پیمان بزانييت دواتر بۆ خه لكی گونده كهی ده گيریتته وه و نه مهش مایه ی سووكایه تیهه. به كيكی تر له دابه كانی شهوی چوار شه ممه سووره شكاندنی گۆزه یه، یانی گۆزه یه کی ئاونه دیتوو به زه ویدا ده دهن تا بشكیت، بروایان وایه كه به شكانی گۆزه كان ههر جوړه به لا و كیشه یه ك له خویان و بنه ماله كانیان دوور ده بیته وه.

شهوی نهوړۆز

له دوایین ساته كانی رۆژی كۆتایی مانگی ره شه ممه، کاتی ئاوابوونی خوړ، خه لك ناماده كاری بۆ كردنه وه و هه لكردنی ئاگری شهوی نهوړۆز ده كه ن و به ره و پیری سالی نوی و وه رزی به هار ده چن. له سه ربانی ماله كان و به رزایی چیاكان، به شكۆیه کی بهرچاوه وه ئاگر هه لده كه ن و به ده وریدا هه لده په رن و ئه ههنگ ده گيرن. كوروكال و كيژۆلان پۆل پۆل له ده وری ئاگره كه راده وه ستن و به هه لپهركی و شادی و قسه ی خو ش ئەم شه وه به رز و پیروژ راده گرن. له به رزایی چیاکانی كوردستان، شهوی نهوړۆز ئاگر بارانه و تا هه له هاتنی رۆژی نهوړۆز و خوړی نهوړۆز، ئاگره كه ناكوژیتته وه.

له شهوی نهوړۆزدا خه لك له به رزایی چیاكان كۆمیه ك دار و وشكه ل كۆ ده كه نه وه و ئاگری تیهه رده دهن. مندالانیش به داریکی دریزه وه سووتوو و ژيله موی گه شاوه به ره و ئاسماندا هه لده دهن و ده یكه نه ئاگر باران. ده سته یه كیش ده چنه سه ربانی مالان و له وی ئاگری شهوی نهوړۆز ده كه نه وه. له هه موو گونده كانی كورده واری، خه لك له سه ربانی مالان ئاگر ده كه نه وه، به م شیوه یه له هه موو كۆلانه كان و سه ربانی مالان و به رزایی كیهو كان ئاگری نهوړۆز تا به یانی ده گه شیتته وه و سالی نوی به شادی و رووناکییه وه ده ست پیده كات.

هه موو خه لك له م شه وه دا پلاو و شیر و برنج و خواردنی به چیژ لیده نین. شهوی نهوړۆز بۆ ههر بنه ماله یه کی كورد پیروژه. ئەو كهس و بنه مالانهش كه هه ژار و ده ستنه رۆیشتون ده بی ئەم شه وه به خواردنی باش به رز رابگرن، نه گهر خویان بۆیان نه لوی كه خواردنی به تام و باش لیبنین، دراوسی و جیرانه كانی تر یان یارمه تیان ده دهن یان له خواردنی خویان به شیان بۆ ده نیرن. ده لین له شهوی نهوړۆزدا ده بی بۆن و به رامه ی خواردنی باش له هه موو مایك و له سه رانسهری گوندا بلاو بیته وه، له بهر نه وهی كه بروایان وایه رۆحی

كۆچكردووہ كانيان ده گەر پتتوہ مالہ كانيان و ئه گەر بيينن كه سوكاريان پيخوري باشيان هه يه و شاد و دلخوشن، ئه وانيش داده سه كنين.

هەر بنه مالہ يه ك له شهوي جهژن ميوز، سنجوو، گويز، بادام، خورما، هه ژير، پارهي وردهم، هيلكه و گوره ويى ده سچن ئاماده ده كهن تا وه ك نه ورؤزانه به يه كترى بدن. له شه وورؤژى نه وورؤزدا، هه نديك له خه لك ده چنه سه رباني مالان و پشتوين به رده ده نه وه، ياني پشتوينه كانيان له كلاورؤژنه ي مالہ كانه وه شوپ ده كه نه وه و داواي جهژنانه ده كهن، خاوه نماليش به پشتويني داكيشراوي هه ريه ك له وانه زور يان كه م نه ورؤزانه ده پيچيته وه و ده لي كي شن.

له شه وورؤژى نه وورؤزدا، خه لك هيلكه رهنگ ده كهن. هيلكه رهنگ كردن له كوردستان باوه و شيوازيكي تاييه ت به خو ي هه يه. به رهنگي جوړاو جوړ هيلكه كان رهنگ ده كهن و وه ك دياري و جهژنانه پيشكه شي يه كترى و ئه و كه سانه ي ده كهن كه پشتوينيان به رداوه ته وه. له شهوي نه وورؤزدا، خه لك بو كرانه وه ي به ختي بنه مالہ كه يان له به رده رگاي مالان مؤم داده گير سين و تا به ياني به رمالان رووناك ده هيلنه وه.

رؤژى نه وورؤز

له يه كه مين رؤژى سال، واته رؤژى نه وورؤز، خه لك ده چنه سه رداني خزمانى خو يان و نه وورؤزيان پيرؤز ده كهن، شيريني، ميوه، سهوزه، گهنم و كونجىي ئاماده كراو داده نين و به ده م خواردن و قسه ي خوشه وه جهژنه كه به رپوه ده بن، مندا لانيش ده چنه لاي باوكانيان و به گوتنه وه ي ئه م گورانييه داواي نه وورؤزانه يان ليده كهن:

بابه بده جهژنانه كه م / پر كه له زيپر دامانه كه م

ئه گەر له هەر بنه مالہ يه ك كه سيك كوچى دوايي كرديت و ساليكي لي تيپه ربييت، خه لك بو پرسه و دلدانه وه ي بنه مالہ كه ي سه ردانيان ده كهن و به و شيويه هاوخه ميى خو يان راده گه يه نن. له رؤژانى جهژندا، ئه گەر رهوشى هه وا باش بيت، خه لك دواي نيوه رؤ ده چنه ده شتاييه كاني ده وري گوند و پيكه وه ده يكه نه شايي، هه لپه ركى، سواركارى، يارى و كايه ي جوړاو جوړ. يه كه مين مانگي سال له كوردستان به نه وورؤز به ناوبانگه و وادياره كه له كوندا ته واوي ئه و مانگه جهژن بووه و خه لك به شايي و دلخوشيه وه ئه و مانگه يان به رز راگرتووه. هه نديك يارى و كايه له رؤژانى جهژن باو بووه له نيو خه لكدا، له وان:

مير نه وورؤزى يا مير ميرين

له كوردستان له يه كه مين چوار شه ممه ي سال خه لك بو به رپوه بردنى يارى و جهژنى ميرنه وورؤزى كو ده بوونه وه و كه سيكيان له نيو خو ياندا هه لده بژارد بو به رپوه به رى و فه رمانداني جهژنه كه له و چهن رؤژه دا پييان ده گوت (مير). گه وره مالانى شار و ديها ته كان جلوبه رگ، كه مه ربه ند، ئه سپ، چه كه مه ي ماميزدار، شمشير، خنجير و هه ر شتيكي گرانبه هايان بو گروپ و پولى ميرنه وورؤزى به ئه مانه ت دا بين ده كرد، دواي هه لبژاردنى ميرى نه وورؤز، مير تاجيكي له سه ر ده نا و په ليكي تووسى به تاجه كه وه ده كرد و ئالايه كي بوخوي هه لده كرد و

لهسه، تهختی میریی چهن رۆژهی خۆی داده‌نیشته و پۆل پۆل خه‌لك دههاتن بۆ پیرۆزبایی بوونه‌میری. داموده‌زگای فه‌رمانه‌ه‌وایی میر بریتی بوون له: خودی میرنه‌ورۆز، سه‌رۆکوه‌زیر، وه‌زیری ده‌ستی راست، وه‌زیری ده‌ستی چه‌پ، میرزا، پیاوی گۆپال‌زیوین، ده‌سته‌ی ژهنیاران، ده‌سته‌ی بو‌یژان، ده‌سته‌ی خنجیربه‌ده‌ستان یان دژخیمه‌کان، وشکه‌رن یان ده‌لقه‌ک؛ که هه‌رکام له‌مانه‌ له داموده‌زگای میرنه‌ورۆزدا کاری تایه‌ته به‌ خۆی هه‌بوو.

ئه‌رکی کۆنه‌وه‌زیر یان سه‌رۆکوه‌زیر له داموده‌زگای میرنه‌ورۆز، گرێک‌ردنه‌وه‌ له‌ کیشه‌ و سه‌ختیه‌ گه‌وره‌کانی خه‌لکه‌ که‌ بوو، وه‌زیری ده‌ستی راست و ده‌ستی چه‌پ، فه‌رمانه‌کانی میرنه‌ورۆز یان راده‌گه‌یانه‌ خه‌لکه‌ که‌. میرزا، فه‌رمان و رووداوه‌کانی ده‌نووسیه‌وه‌. ده‌سته‌ی خنجیربه‌ده‌ست یان دژخیمه‌کان جلوه‌رگیک‌ی سووریان له‌به‌ر ده‌کرد و کاریان جیه‌جیه‌کردنی فه‌رمانه‌کان بوو. ئه‌رکی پیاوی گۆپال‌زیوینیش گه‌یاندنی فه‌رمانه‌کانی میر بوو. وشکه‌رن یان ده‌لقه‌ک، جلوه‌رگیک‌ی له‌ پسته‌ی مه‌ر له‌به‌ر ده‌کرد و زه‌نگۆله‌یه‌کی له‌ جلوه‌رگه‌ که‌ی هه‌له‌ه‌واسی و کلاشی ده‌ پی ده‌کرد و به‌ شانۆکارییه‌کی پیکه‌نینه‌وییه‌وه‌ خه‌لکه‌ که‌ی وه‌پیکه‌نینه‌ ده‌خست و دلخۆشی ده‌کردن.

میر له‌ گه‌ل خنجیربه‌ده‌سته‌کانی ده‌بوونه‌ کاروانیک‌ به‌ناوی کاروانی شادی و له‌ شه‌قام و کۆلان و بازاره‌کان به‌ ئالای هه‌له‌دراوه‌وه‌ ده‌گه‌ران، دواتر ده‌هاته‌وه‌ و له‌سه‌ر ته‌خته‌ که‌ی داده‌نیشته و کاری خه‌لکه‌ که‌ی راده‌په‌راند، تاوانباران و درۆزان و سیخوڕانی به‌ خه‌لکه‌ که‌ ده‌ناساند و به‌پیی یاسا تاوانی هه‌رکامیانی راده‌گه‌یاند.

وه‌زیرانی میرنه‌ورۆزیش ده‌یانگوت: میر ده‌ییت به‌ندکراوه‌ بیتاوانه‌کان ئازاد بکات و ئه‌و که‌سانه‌ش که‌ نیتوانیان له‌ گه‌ل یه‌کتر نییه‌ ناشتیان بکاته‌وه‌. به‌پیی یاسای ئایینی ده‌بی ده‌وله‌مه‌نده‌کان زه‌کات بدن به‌ هه‌زاران و دواتر پرديک‌ دروست بکه‌ن. هه‌رکات که‌سیک‌ له‌ فه‌رمانه‌ پاشگه‌ز بووباوه‌ ده‌بوو سزا بدریت. جه‌ژنی میرنه‌ورۆز، ئیستاش له‌ قووچان، بجنوورد، ده‌ره‌گه‌ز، شیروانی خوراسان، هه‌روه‌ها له‌ مه‌هاباد، بو‌کان، سه‌رده‌شت و له‌ هه‌ندیک‌ ناوچه‌ی دیکه‌ی کوردستان به‌ریوه‌ ده‌چیت.

شه‌ره‌که‌ل یا که‌له‌شه‌ری

یه‌کیکی دیکه‌ له‌ یارییه‌کانی نه‌ورۆز له‌ کوردستان، "که‌له‌شه‌ری" یه‌ که‌ له‌ نیتوان خه‌لکی دوو گوند یان دوو بنه‌ماله‌دا به‌ریوه‌ ده‌چیت. خه‌لکی دوو دی یان دوو بنه‌ماله‌ کۆ ده‌بنه‌وه‌ و یارییه‌ که‌ به‌ریوه‌ ده‌بن. ئه‌م یارییه‌ زۆتر بو‌ئه‌وه‌یه‌ که‌ کچان و کورانی دوو گوند یان دوو بنه‌ماله‌ که‌ یه‌کتری بناسن و به‌م شیوه‌یه‌ په‌یوه‌ندی ساز بکه‌ن و ژبانی هاوبه‌ش پیک‌ بینن؛ یان ئه‌گه‌ر کچ و کوریک‌ دل‌داری یه‌ک بن و بنه‌ماله‌کانیان رازی نه‌بن، به‌م یارییه‌ رازیان ده‌که‌ن و به‌یه‌کیان ده‌گه‌یه‌نن، به‌م واتایه‌ که‌ ئه‌گه‌ر که‌لی بنه‌ماله‌ی کوره‌ که‌ له‌ یارییه‌ که‌دا سه‌رکه‌ویت، ئیدی بنه‌ماله‌ی کچه‌ که‌ رازی ده‌بن و کچه‌ که‌ی ده‌ده‌نی.

پشيله‌ سووری

یه‌کیکی دیکه‌ له‌ یارییه‌کانی نه‌ورۆز له‌ نیتوانی کوردستان، یاریی "پشيله‌ سووری" ه‌.

پۆلیک له منداڵان کۆ دهنهوه و دهست له نيو دهستی يه ک ده نين و به شيوازی بازنه یی منداڵیکی تر ده خه نه نيوه پراسته وه و به ده وریدا هه لده خولین، منداڵه که ی نيوه پراستیش هه ول ده دات که له نيولنگی يه کيکیانه وه ده رچیت و خو ی رزگار بکات، ئه وانیش ناهیلن و ئاوا ده لین:

پشيله سووری کویرا چوو زه وینی در ی و پیدا چوو

هه رکاتیک که منداڵه که ی نیوانیان له نیولنگی هه رکامیانه وه ده رچیت، ئه وه ئه وه ده چیته بازنه که وه و ئه وه ی که منداڵه که له نیولنگییه وه ده رچوو ده دیته نیوانه وه. ئه م یارییه ش به م شیوه تا چه زیان لیبت به رده وام ده بیت.

نه ورۆز له گه رووسی کوردستان

له گه رووسی کوردستان، واته شاری بیجار و ده وره به ری، شه وی چوارشه ممه سووره خه لک ناگر هه لده که ن و به سه ریدا باز ده دن و ده لین:

زه ردیی مه ئه رای توو سووری توو ئه رای مه

له و شه وه دا که س که رسته ی مآلی خو ی به که س نادات، چونکه بر وایان وایه که به پیدانی هه ر که رسته یه کی مآلی خو یان، به ره که ت و زیاده بونی ئه و سه لاله له و مآله ده روات. ژنانی گوندیش له م رۆژه دا چه ن گۆزه یه ک پر ده که ن له ئاو و رۆژانی تر هه ر له ئاوی ئه م گۆزانه مه شکه کانیا ن پر ده که ن، چونکه به به ره که تی ده زانن. هه روه ها رۆژی چوارشه ممه سووره ئاوی کانی له نيو گۆزه و مه شکۆ لاند هه لده گرن تا ئه گه ر که سپک له بنه مآله که یان له رۆژانی داها توودا نه خو ش که وت له و ئاوه ی بده نییه تا چاک بیته وه؛ بر وایان وایه که ئه و ئاوه له و رۆژه پیرۆزه دا، پیرۆز ده بی و ده بیته هو ی شفا و باش بوونه وه له رۆژانی تر دا.

ئه و ژنانه ی وا مندا لیان ناییت، له م شه وه دا ده چه نه سه ربانی مآله کان و قوفل و کلیلیک له گه ل خو یان ده به ن و له کولانه ی مآلانه وه دوای گو یگرتن له گو ته ی که سانی نیومال، هه رکات که با سی خیر و خو شییا ن کرد، ده لین: "ئه ی قوفل! گو ی له نیازی ده روونم بگره و سه لاله که م بو بکه به خیر و ئینجا به کلیله که قوفله که ده که نه وه و به دلکی خو ش و پر له هیوا وه ده گه رینه وه مآله کانی خو یان."

رۆژی سیزه به ده ریش هه مووان بو گه شت و سه یران ده چه نه نیو باغ، ده شتایی، میرگ و بژوینان و له وی نانی نیوه رۆ ساز ده که ن و پیکه وه ده یخو ن. له م رۆژه دا سه وزه کانی نه ورۆز داوینه چۆم و رووباره کان و بو دوور بوون له ده رد و به لا سیزده به ردی چوو که چه وا ده ده نه پشته سه ری خو یان و ئه و رۆژه به شادی و دلخو شی و هه لپه رکی به رز راده گرن.

قه لاشکینی

یه کی له یارییه کانی تایبه ت به ناوچه ی گه رووس له نه ورۆزدا، به تایبه ت له رۆژی سیزده به ده ر، یاری "قه لاشکینی" یه. لاهو کانی دی ده که س له نیو خو یاندا هه لده بژیرن و ده بن به دوو ده سته ی پینچ که سییه وه، هه ر ده سته ده بیت سی ته خته به ردی گه وره بو دروستکردنی

قه‌لا و پینج به‌ردی خر بو پیکانی قه‌لای به‌رانبه‌ر به‌نییت، له سه‌ره‌تاوه هه‌ر ده‌سته‌یه ک سی ته‌خته‌به‌رده که وه‌ک قه‌لایه‌ک له‌پیش خۆیاندا داده‌نین و به‌شیوه‌ی نه‌ستوونی وه‌ک قه‌لاییه دروستی که‌ن. ئینجا به‌به‌رده خره‌کان هه‌ر ده‌سته‌یه‌ک له‌قه‌لای ده‌سته‌ی به‌رانبه‌ر ده‌دات. قه‌لای هه‌ر ده‌سته‌یه‌ک که رووخا، ئه‌وه ئه‌وه ده‌سته‌یه دۆراوه و ده‌بی هه‌رکام له‌ئه‌ندامانی ده‌سته‌ی براوه له‌کوڵ بکه‌ن و به‌پیی ریککه‌وتن، چه‌ن گه‌ریان به‌کوڵی بگێرن، ئینجا دیسان یارییه که سه‌ره‌له‌نوێ ده‌ست پیده‌کاته‌وه و تا‌حه‌زیان لیبت یارییه‌کا به‌م شیوازه به‌رپوه‌ده‌به‌ن.

ژیر کلاوی

یه‌کیکی دیکه له‌یارییه‌کانی رۆژی سیزده‌به‌ده‌ری ناوچه‌ی گه‌رووس، یاری "ژیر کلاوی" یه. له‌م یارییه‌دا گه‌نجان کلاوه‌کانیان ده‌ردین و یه‌کیه‌ک له‌په‌نای یه‌ک له‌سه‌ر زه‌ویی داده‌نین، دواتر یه‌کیکیان وه‌ک نوینه‌ر، هیلکه‌یه‌ک له‌ژیر یه‌کیک له‌کلاوه‌کان داده‌نییت، هه‌رکات هه‌رکس زانی که هیلکه‌که له‌ژیر کام کلاوه، ئه‌وه براوه‌ی یارییه‌که‌یه و هیلکه‌که‌ی پیده‌گات.

وشران میران

یه‌کیکی دیکه له‌یارییه‌کانی رۆژی سیزده‌به‌ده‌ری ناوچه‌ی گه‌رووس، "وشران میران" ه. دوو که‌س، یه‌کیان سه‌ره‌تا ده‌نووشتیته‌وه و ده‌ستی له‌سه‌ر چۆکی داده‌نییت و ئه‌وی دیکه هه‌لدییت و ده‌ستی له‌سه‌ر پشتی ئه‌م داده‌نییت و هه‌لده‌به‌زیته‌وه و به‌سه‌ریدا باز ده‌دات. ئه‌گه‌ر قاچی له‌پشتی که‌ویت، ئه‌وه ده‌بی بنووشتیته‌وه و که‌سه‌که‌ی تر به‌سه‌ریدا باز ده‌دات.

نه‌ورۆزی کوردانی یارسان له‌کوردستان و «حه‌وت شین»

کورده‌ی یارسانیه‌کان به‌جه‌ژنی نه‌ورۆز ده‌لین "جه‌ژنی سولتان". چه‌ن رۆژیک به‌ر له‌هاتنی جه‌ژنی سولتان، نيسک و گه‌نم ده‌چینن تا شین بییت. شه‌وی چوارشه‌مه‌سه‌وره، هه‌رکس له‌گه‌وره و بچووک، دار و وشکه‌ل کۆ ده‌کاته‌وه و ئاگر ده‌که‌نه‌وه. ژنانی دووگیانیش هه‌ندیک داری وشک دینن و به‌ناوی ئه‌و منداله‌ی که له‌زگیاندا یه‌ ده‌یخه‌نه‌ ئاگره‌که‌وه. برۆیان وایه که هه‌ر کۆته‌ره‌داریک که له‌وه‌ده‌یخه‌نه‌ ئاگره‌که‌وه ناپاکی، ناشیرینی، سه‌ختی و تالییه‌کانی پیوه‌ده‌سووتییت. دواتر به‌سه‌ر ئاگره‌که‌دا باز ده‌ده‌ن و دۆعا و نزا ده‌که‌ن.

شه‌وی نه‌ورۆز، میوه و شیرینی دینن و له‌نیو قوماش و ده‌سمالی ده‌نین و گری ده‌ده‌ن و ده‌یبه‌نه‌سه‌ر مه‌زاری پیر و شیخ و پیشه‌واکانیان، کۆبوونه‌یه‌ک پیک دینن و قوماش و ده‌سماله‌کانیان له‌سه‌ر یه‌ک داده‌نین، پیر به‌ده‌م ژه‌نینی ته‌مبووره‌وه به‌سه‌ریاندا نزا و سروودی نایینی ده‌خویتییت. دوا‌ی ته‌وا‌بوونی کۆبوونه‌وه‌که، یه‌کیک له‌ئه‌ندامان ده‌سماله‌کان ده‌کاته‌وه و شیرینی و میوه‌کان له‌نیوانیان دابه‌ش و بلاو ده‌کاته‌وه و دواتر پیر به‌هه‌مووان ده‌لیت: هیوادارم که نیاز و ئواتی هه‌مووتان له‌م شه‌وی نه‌ورۆزی سولتاندا به‌دی بییت و به‌مردای خۆتان بگه‌ن.

دوا‌ی ئا‌وا‌بوونی خۆر، هه‌ر که‌س ده‌چیته‌وه سه‌ربانی مالی خۆیان و وشکه‌دار ده‌به‌ن و

ئاگر دەكەنەوه و به دەوریدا دەسوورپن و هەڵدەپەرن؛ كچ و كورانی گەنج بەسەر ئاگرە كەدا باز دەدەن. بەجی سەفرەى حەوت سەین، حەوت شەین دادەنەین و شتگەلێكى وه ك شیر، شیرینی، شەكر، شەم و هەر شتێك كە به پیتی شەین دەست پێكات، دايدەنەین و به دلێكى شاد و خۆشەوه له دەورى ئاگرە كە دادەنیشن و خەرىكى خواردن دەبن. لەم شەوهدا دارێك دین و هەندێك قوماش به سەرىكییهوه دەپێچن و ئاگرى دەدەن و دەچنە گۆرستان و لەپیش گۆرى كۆچكردووانیان دەپچەقینن.

پەنجە و تار یان پەنجەى تار

كوردانى یارسان به پینچ رۆژى پيش جهژن (پەنجە و تار) دەلین؛ لەم پینچ رۆژەدا هەر بنەمالەیهك هەویرێكى ترنگ دروست دەكات و بۆ بەرەكەت و زیادبوون له هەنیه و نیوچاوانى ئازەلگەلێكى وه ك مەر، مانگا، بزى و ئەسپى دەدەن و هەر وهها له دەرگای مالى خۆيانى هەڵدەسوون. رۆژى پینجەم كە دوایین رۆژى سألە و شەوى نەورۆزە، پى دەلین "جەژنى مردووان"؛ لەم رۆژەدا خەلك به رۆنى یارسانى، كولىیره و هەلوا دروست دەكەن و لەگەل خۆیان دەبەنە گۆرستانەكان تا بیدەن به هەزارانى گوند و شارەكەیان و بهم شیوهیه رۆحى مردووهكانیان شاد دەكەنەوه.

گورزان

یه كى له یارییهكانى رۆژى سێزدەبه دەرى لاوانى یارسان، یاریى "گورزان"ە. لەم یارییهدا چەن كەس له گەنجەكان كۆ دەبنەوه و بازنیهك له سەر زهوى بازنیهك دەكێشەنەوه، ئینجا دەبنە دوو دەستەوه و به پى ریکكەوتن دەستەیهك دەچنە نیو بازنیهكەوه و پشتوینهكانیان دەكەنەوه و چەند گرییان له سەرىكى دەدەن تا وهك گورزىكى لى دیت، ئینجا سەرى گورزەكە دەنینه ژىر پىیان و لاقەكەى تریان وهك هەنگاویك بەرەو دەستەى دى هەلدینن، دەستەى دووهەم له دەرەوهى بازنیهك دەوهستن، هەر كام بتوانیت گورزىك له ژىر پىیان دەر بێنیت ئەوه جیگا كەى له گەل ئەوى تر دەگۆریتەوه.

نەورۆز له باشوورى كوردستان

كوردەكان له باشوورى كوردستان، گریدراوییهكى تایبەتیان به جەژنى نەورۆزەوه هەیه و له لایان زۆر به نرخه و بەرزى راده گرن؛ هەموو سالیك ئەم جەژنە پیرۆزە به شكۆیهكى تهواوه هەر وهك به شەكانى تری كوردستان به رپوه دەبریت. سالى ۱۳۲۵ى ك. ه. له لایەن حكومەتى عێراقەوه هەلكردنى ئاگرى نەورۆز و جەژنى نەورۆز یاساغ كرا، نه یانده هیشت كوردەكان ئاگر بکەنەوه و جەژنى خۆیان بەرز رابگرن. به لام خەلكى كوردستان هەر لهو سألەدا به شكۆیهكى زیاترەوه جەژنیان به رپوه برد، هونەر مەندان و بوێزانى كورد به شداری جەژنەكە بوون و سەدان سروودیان بۆ نەورۆزى ئەو سألە هۆنیهوه.

ئاورپك له وئژهوانانى ههوشار له «مئژووى وئژهى» سهديق بۆره كهيدا

غهياس شهفيعى - تيكاب

نه ته وهى كورد به درئژايى مئژووى پر له شانازى، وئژهوان و مئژووزان و هۆنهرى ليهاتووى لى هه لكه وتوو. به لام زۆرينهى ناسه وارى وئژهى و نووسراوه كانيان به هۆى شه ر و پيكدادانى دايمهى داگيركه ران و نه ياران به ئانقه ست له نيو چوون. نه وانه ش كه تا ئيستا له ره شه باى فهوتان و سووتان به جى ماون، ئيستا له به رده ستى ليكۆله ر و توئژهراندايه و وه كوو سه رچاوهى نه ده بى كوردى چاوى لئده كرى؛ به هۆى ته قه لاي دلسۆزانهى تا قمىك بووه كه دلپه رۆشى كه له پوور و وئژهى كوردى بوونه. جگه له مامۆستا عه لئه ددين سه جادى كه كورته يه ك له هۆنراوه به نرخه كانى وئژهوانانى به ناوبانگى گه لى كوردى له په رتووكى "مئژووى نه ده بى كوردى" كو كردوو ته وه؛ كه س كاريكى نه وتۆ و پوخت و پته و و بنه ره تى نه كردبوو كه ببته سه رچاوه بو توئژهران و هۆگرانى نه ده بى كورد. به خته وه رانه به ريز سه ديقي سه فى زادهى بۆره كه يى له م بۆشاييه تيگه يوه و نووسىنى كتيبيكى له م باه تهى كه ته واوى وئژهران و هۆنهرانى تيدايى به پيوست زانيوه و قۆلى لى هه لماليوه و به بى گوچكه دان به به ربه سته كان، ته واوى له مپه ره كانى به زاندوو و ژيانى خۆى ته رخانهى كو كرده وهى ناسه وارى نه ده بى بوئژان و نووسىنى په رتووكى "مئژووى وئژهى كوردى" كردوو. به پى گوتهى خۆى نه وهى كه له توانايدا بووه خستوو به ته گه ر.

به خويندنه وه و چاوخشاندنىكى به په له به كتيبي "مئژووى وئژهى كوردى" و ههروه ها به له به رچاوگرتنى لايه نه ئه رينى و نه رينيه كان، چهن خاليكمان بو دهرده كه وى كه برىتين له: ۱- باه ته كان له سه دهى دووه مى كوچى (۱۴۶- ۲۱۹) له بالوولى ماهى يان بالوولى ديوانه يان بالوولى داناوه ده ست پئده كا و تا ئاخى و ئوخى سه دهى سيزده يه مى كوچى (۱۱۵۲- ۱۲۱۱) كه باسى عبدالمؤمىنى مه ردووخى به به رده وام ده بى.

۲- ته واوى نه وه هۆنه ر و نووسه رانه كه دليان هه لوه داى وئژهى كوردى بووه له مه لا و شىخ و پير و ميرزا و خه ليفه وه بگه ره تا ژنانى پيشه ره وه له نه ده بى كورديدا، به پى سالى له داىكبوونيان

و چەندايەتى و چۆنایەتیی ژيانان لە گەل چەن نموونەيەك لە هۆنراوه بەنرخەكانيان لەم پەرتوووكە سى بەرگييهەدا كۆ كراوه تەو و بەدنياييەو دەتوانين وەك پەرتوووكيكي سەرچاويي بۆ توژينهوه لىي پروانين .

٣- بەرگى يەكەم و دووھەم، سالى ١٣٦١ ي ك.ھ پىك هينراوه، بەلام بەرگى سيھەمى لە سالى ٢٠٠٢ بەرانبەر بە سالى ١٣٨٠ ي ك.ھ كۆ كر دوو تەو و كە واديارە مەودايەكى بيست سالى لەنيوان بلاو بوونەو يا نووسيني بەشى يەكەم و دووھەم لە گەل بەشى سيھەم بوو تە هۆى ئەو هى كە نووسەر پۆلنبنەندى و شيوەى دارشتى بەرگەكانى پيشووى لەبىر كات و ريزبەندى سالى لەدايكبوونى ويژەوانان لەبەرچا و نەگرى؛ كە ئەم ئالۆزيبە بۆ كتيبيكى ميژوويى خاليكى نەرينى ديتە ئەژمار .

٤- بابەتەكان لەسەر دارشتيكي پۆلنبنەنديكراو دانەمەزراوه. نووسەر ويستوويەتى هۆنەرانى ژير دەسەلات و دەورى هەر دەولەتيك بەجوى بنووسيتەو؛ هەر لەسەر تەو لە دەولەتى بنى دۆلەف لە سالى (٢٨٠-٢١٠) ي «ك.ھ» ي باس كر دوو تەو تا دەگاتە مەوداي سالى ٥٥٠ تا ٨٢٧. پاشان ناوى كەسيك لە دەولەتى ئەتابەگيەتى دىنى و ئىتر تا ئاخىر سەدەى سيژدەيەم باسى هىچ مىر و فەرمانرەوايەك تۆمار ناكريت. واتە ديار نيبە كە پۆلنبنەندى زەمانى بابەتەكە بە چ پيوەريك دارنژراوه؟ رەوتى دەسەلاتەكان يان چ شتيك؟ هەر وەها چەن خاليكى رەوشتناسى (ميتۆدۆلۆژيكي) تريش لەم بابەتەدا بەدى دەكرى كە لىرەدا ناچينە سەر باسەكەى و دەگوازينەو بواريكى تر تا چەن كەسايەتى و بويزى هەوشارى بەپىي "ميژووى ويژەى كوردى" بناسين:

١- خەليفە ئەلماس گەزەردەرەيى (١٣٠٥-١٢٢٠) ي ك.ھ

خەليفە ئەلماس كورى مەلا مستەفا، سالى ١٢٢٠ ي كۆچى لە گەزەردەرە (گەزەردەرەى) هەوشار چاوى بە ژيان هەلناوه. هەر لە مندالييەو لە لاي باوكى خەريكى خويندن بوو. پاشان بە فەقييەتى چوو بۆ لاي مەلا عەبدولكەريمى حوسيني لە گوندى ئاوباريكى لاي سنە. هەر لەوى ريزمانى عەرەبى و شيكردەووى قورئانى خويندوو. لە سنە خويندەكەى تەواو دەكا و پاش ماوەيەك لە لاي شىخ نەجمەددىن هەمپۆلە تەريقەت وەر دەگرى و ناسناوى خەليفەى پى دەبەخشري. خەليفە ئەلماس تا دواھەمىن چركەساتى ژيانى لە زىدى خۆى بە وانەگوتنەو و رينووينى خەلك سەرقال دەبى و سالى ١٣٠٥ ي كۆچى دلى لە ليدان دەكەوى و چاوى بە رووى جوانيەكانى ئەم جيهانە دەبستى و لە گەل دونياى ويژەوانى مالاوايى دەكات. خەليفە ئەلماس بيجگە لە ديوانەكەى كە بەريز بۆرەكەيى كۆى كر دوو تەو، چەن پەرتوووكى ديكەى هەن كە هيشتا لە چاپ نەدراون. دقائق الاخبار، مەولوودنامە، پروانامە، ئەوچە و شيرۆ و بلوقيا لەو بەرھەمانەن. خەليفە ئەلماس رەنج و ئاوارەيى و چارەپەشيبى خۆى ئاوا دەردبى:

پەى تۆ وييم مەدان وەيانەى خەمدا
پەى تۆ هيجرانبار جە زىد ئاوارەم
سا قيبەلم شەرتەن بزانى چوونەن

پەى تۆ لىلايىم ئامان وەچەمدا
پەى تۆ شووم تالچ سيارەم
" ئەلماس " هەر پەى تۆ دەرووش هوونەن

۲ - میرزا عەبدوللای خەيالی (۱۲۹۴-۱۲۱۳) ی کۆچی

میرزا عەبدوللای کوری مەلا قادر و ناسناوی «خەيالی» یە و سالی ۱۲۱۳ ی کۆچی لە هەوشار پێ دەنیتە سەر دنیا. بۆ خۆیندن زۆربە ی شوینە کانی هەورامان گەراوە. لە نۆدشە خۆیندە کە ی تەواو دەکا و بۆ ریتوینی خەلک دەگەریتەووە مەلبەندی خۆی و سالی ۱۲۹۴ ی کۆچی دلی لە لیدان دەکەوی و لە گەل و هۆزی مالاوایی دەکات و دنیا بەجی دێلی. خەيالی لە شیعرهۆنینهووە دەستیکی بالای هەبوو. ئەم پارچە هەلبەستە و تووویژیکە کە لە گەل شەمال دەیکا. شەمال دەنیرێ بۆ لای یارە کە ی و پێی دەلی زۆلفە کانی پەخش و پەریشان کات، لە خەوی راجەنی و پێی بلی: «خەيالی» ماتل پیارسکی تۆیە بیدە، با بیوهم برینی عەشقی پێ ساریژ بکات.

شەمال وەشبۆ، شەمال وەشبۆ	شەمال وەشبۆ
بشۆ بەو مەکان قیلەم تی نەشتەن	جە سەرتا دامان نوور پەیدا وەشتەن
وینە ی دلسۆزان بنیشە وەلاش	دەستە ی زولفانەش پەخش کەر نەگۆناش
مبادا قیلە ی ئاهووی وەخش چەم	بیدار بۆ جە خاو بیئۆستەم

۳ - بابە جانیی بۆرە کە یی (۱۳۳۷-۱۲۵۶) ی کۆچی

بابە جانیی کوری «پەرویز بەگی بۆرە کە یی» ۵، سالی ۱۲۵۶ ی کۆچی لە «ئەحمە داوا» ی هەوشار لە دایک بوو و لە مزگەوتی «دارولئیحسان» ی سنە خۆیندە کە ی تەواو کردوو؛ پاشان لە خانەقای سە ی نەجمەددین سەرقالی ریتوینی و وانە گوتەووە بوو. پاشان لەوێ بار دەکا بەرەو قسقاپان (وزگەپان) ی سەنگ و تا دواییین ساتە کانی ژیا ی هەر لەوێ ماووە تەووە و سالی ۱۳۳۷ ی کۆچی، کۆچی دوایی دەکات و دنیای وێژەوانی بەجی دێلیت و هەر لەویش نیژراوە. بابە جانی وە بالای گراوە کە ییدا ئەم هۆنراوە یە ی هۆنیووە تەووە:

زلیخام ماتەن، زلیخام ماتەن	مانگ و وەر هەردوو جە شەوقت ماتەن
مانگ پە ی دوو ئەبرۆت روو نە زولماتەن	نیم نیگات پە ی من داو نەهاتەن
دەهانت چەشمە ی ئاو حەیاتن	هەناسە ی بۆی عەتر عەنبەر سفاتەن
سەرگۆنات سەرگۆل غونچە ی باغاتەن	بینی ئەلف تار مەشقەش خەتاتەن

لە کۆری هۆنە رانی «هەوشار» دا کە سانیکێ دیکەیش هەن کە لە رازە ی ئەدەبی کوردیدا بەشدار بوونە و پیویستە بۆ ئاگاداریی خۆینە ران ناویان ببەین:

مەلا ئەحمەدی عارف (۱۲۰۶ - ۱۲۶۲) ی کۆچی
مەلا دەبووبە کوری یوسف (۱۲۳۹ - ۱۳۰۲) ی کۆچی
مەلا فەرەج بۆرە کە یی (۱۲۴۴ - ۱۳۴۳) ی کۆچی
میرزا محەممەد هەوشاری (۱۲۴۶ - ۱۳۰۴) ی کۆچی
مەلا عەبدوللای بۆرە کە یی (۱۳۴۶ - ۱۳۹۵) ی کۆچی
سە ی حەمەساق سەفاخانە یی (۱۲۱۲ - ۱۲۸۰) ی کۆچی

کاکلی هۆنراوهی وێژهوانانی کورد ئه و گوته یه ی شیرزاد هه سه ن ده سه لمینی که ده لی

«گه لی کورد وه کوو نه ته وه کانی دیکه له ریگای هونه ر و نه ده بیاته وه واردی جیهان نه بوونه به لکوو نه ته وه ی کورد له ریگای مه رگه سات و کلۆلی و لیقه و ماوییه وه هاتوونه ته نیو میژوو.» ئه م تیبینییه له میژووی وێژه ی کوردیدا زۆتر ره نگ ده داته وه. زۆربه ی گه لان هونه ر و نه ده بیات وه ک به ره مه می فکری و بابه تیکی جوانیناسانه ده خو لقیتن، به لام گه لی کورد له میژووی پر له کویره وه ری خۆیدا به هۆی بنده ستبوونی به میشک و زمانی که سیکی تر بیری کردووه ته وه و بو مانه وه ی خۆی ده بوو له گه ل ده سه لاتی زالدای خۆی ریگ بخت و خزمهت به راژه ی زمانی سه رده ست بکات. ئه و هۆنه رانه ش که ده ماری کوردایه تییه ن ده بزوا، بو بووژاندنه وه ی ره چه له کی خۆیان تیکۆشا ون و به زمانی زگماکی ده یانووسی، ده نگیان کپ و نادیاره، وه ک بلیی کایه ک بوون له ئاست کیویک و تۆکه ئاویک له حاند ده ریایه ک.

وادیاره که زاراوه ی گۆرانی به هۆی کۆبوونییه وه و باوه ر به وه که ده چیته وه سه ر زمانی ئاقیستایی، ده بیته زاراوه یه کی ئایینی و زمانی پیوه ر که والیه کان و شیخه کانی ئه و سه رده مه له سه ده ی دووه م به م لاه، مه لا و ده رویش و عارفه کان هان ده دن که به زاراوه ی گۆرانی، وه ک زاراوه یه کی پیرو ز، شیعر و بابه تی ئایینی پی بنووسن. هه ربۆیه بوژیانی هه وشاریش به زاراوه ی پیوه ر که گۆرانی بووه، هه لبه ستیان هۆنیوه ته وه که دیاره زاراوه ی هه وشاری له گۆران جیاوازه و ژیرلکی کوردیی نیوه راسته.

جا ئه وه ی که روونه حزوور و هه بوونی ده سه ته و ده سه لاتی زۆردار و داگیرکه ر، که لینتیکی زۆر قوولی له وێژه ی کورده واریدا هه لکه ندووه که پرکردنه وه ی دلپه روۆشی و ده روه ستیی زۆر و زمانیکی پاراوی نه ده بیی ده وی تا خۆی ببوژیته وه به چه شنیک که هه لپه سیراوی زمانی دراوسی نه بیت و ئه وه ی که له تاقت و توانای زوانی کوردیدا هه یه بینویی. کورد ئیتر به شیعی خه ماوی و باسی رۆمانتیکانه ی کویره وه رییه کانی ناتوانی راژه به نه ده بی خۆی و زۆرانبازی له گه ل نه ده بی سه رده ست و باو و رۆژه ف بکات؛ به لکوو پیویسته به که لکوهرگرتن له ئیمکاناتی زمانی کوردی، ئایدیای نوێ داریژی و له خۆی و له جیهانی ده ور به ری تیبیگات و بیکاته هه ویی شیعر و له سه ر را خۆی بنووسیته وه. با له بیرمان نه چیت وێژه و هونه ر و نه ده بیات، هیما ی شارستانییه ته و ده توانی گه لانی ژێرده ست وه ک گه لیکی خاوه ن مولک و شارستانییه ت به گه لانی تر بناسینی. وێژه که لینه ئابووری و کۆمه لایه تییه کان و ته نانه ت رامیارییه کانیش پر ده کاته وه؛ هه روها هه ستی نه ته وایه تی ده گوژیته وه بو داها تووان و له ده لاقه ی جوانیناسیییه وه ده روانیته ژانی مرۆف و راسان و تیشکی رامان ده خاته میشکی خه لک و وه بیران دینیته وه که کی بوون و له کوپوه هاتوون و ئیستا که چین؟ هه روک ئه و پارچه هه لبه ستی نووری له هه لبه ستی زه مانه و زانادا میژووی دوورودریژ و کاتی ئیستا که ی کورده واریمان بو ده گیریته وه:

ده ژین ئازاد به خوۆشی و کامه رانی
که ئیستا ته قله مه بو پاسه وانی
خولی ده وران، ده بوو بروانییه شانی!

قولی ره ش بوونه خواجه ی سه ره سهرایان
کوری ماد و نه وه ی هۆخستره ی بووم
له رۆژی به شبه شا هه ر که س به پیی خۆی

زیدی پروو له ئاسۆ

خالد عومرانی - تیکاب

گهشتیک به «میژوی کورد و کوردستان»ی سه‌دیق بۆره‌که‌بیدا

پوخته

سه‌دیق سه‌فی‌زاده که زۆرتەر به سه‌دیق بۆره‌که‌یی ناوبانگی ده‌رکردوو، یه‌کیک له‌که‌سایه‌تییه‌ ناوداره‌کانی هه‌وشاره‌ که به‌شیکی زۆر له‌ژیانی به‌نرخ و پرمایه‌ی خۆی بۆ نووسینی کتییی کوردی یان کتییی فارسی سه‌باره‌ت به‌ئهدب و میژووی کورد ته‌رخان کردوو. مه‌به‌ست له‌م وتاره‌ جگه‌ له‌ بزووته‌وه‌ی هه‌ستی هۆگرانی ئهدب و میژووی کورد، ئاوردانه‌وه‌ له‌ ئاسه‌واره‌ ناوازه‌کانی ئهم نووسه‌ره‌یه. پتر ناساندنی کتییی «میژووی کورد و کوردستان»ی سه‌دیق بۆره‌که‌یی به‌ توێژه‌ران، لیکۆله‌ران، نووسه‌ران و هۆگرانی کتیبه‌ میژووییه‌ کانه‌ سه‌باره‌ت به‌ کورد و کوردستان. بۆره‌که‌یی له‌م کتیبه‌دا که به‌ زمانی فارسی نووسراوه، له‌ سه‌ره‌تادا باسی زیاتر له‌ بیست میژوونووسی ناوداری کورد ده‌کات، له‌وان: میر شه‌ره‌فخان بدلیسی، خوسره‌وی کوری محهمهد ئه‌رده‌لان، ماه‌ شه‌ره‌ف خانم کوردستانی و هتد. کتییی میژووی کورد و کوردستان وینه‌یک له‌ گۆلزاری میژوو و ئهدبه‌ی کوردیه‌ که بۆره‌که‌یی به‌پیی توانایی خۆی به‌ نیوه‌رۆکی جۆراوجۆر رازاندوو به‌ته‌وه. هه‌ر به‌م بۆنه‌یه‌وه ئهم پێویستییه‌ هه‌ست ده‌کریت که توێژه‌ران و لیکۆله‌رانی کورد به‌ ئاوردانه‌وه‌ له‌م کتیبه‌، سه‌رنجی خۆیان به‌ره‌و ئهم ئاسه‌واره‌ گرنگه‌ رابکێشن.

پیشه‌کی / وشه‌ سه‌ره‌کییه‌کان: میژوو، کورد، کوردستان، میژوونووسی

یه‌کیک له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌ سه‌ره‌کییه‌ زانستییه‌کانی هه‌ر نه‌ته‌وه‌ و نیشتمانیکی، هه‌بوونی میژووییه‌کی گشت لایه‌نه‌یه‌ که به‌پیی ئه‌و زۆرینه‌ی توێژه‌ران، لیکۆله‌ران و نووسه‌ران بتوانن به‌ شیوازیکی زانستیانه‌ سه‌باره‌ت به‌ چۆنیه‌تی ژبانی کۆمه‌لایه‌تی، رامیاری و ئابووری ئه‌و نه‌ته‌وه‌ و نیشتمانه‌ توێژینه‌وه‌ بکه‌ن. له‌ روانگه‌ی بۆره‌که‌یه‌وه، ئه‌گه‌رچی ئاسه‌وارگه‌لیک به‌ زمانی فارسی، کوردی، ئالمانی و رووسی ده‌باره‌ی کورد و کوردستان نووسراوه، به‌لام هه‌رکامیان به‌شیکی له‌ بابه‌ته‌کانی سه‌باره‌ت به‌ کورد و کوردستانیان خستوو ته‌ ژیر باس و لیکۆلینه‌وه‌ و تاوه‌ کوو ئیستاش هه‌یج کتیبیکی میژوویی نه‌خولقیندراوه‌ که به‌ شیوه‌ی زانستی و توێژه‌رانه‌ باس له‌ ژبانی کۆمه‌لایه‌تی، رامیاری، ئابووری و لایه‌نه‌ جۆراوجۆره‌کانی کورد و کوردستان بکات.

سه‌رچاوه‌کانی میژووی کورد و کوردستان چ له‌ سه‌رده‌می که‌ونارا و چ له‌ سه‌رده‌می ئیسلامه‌وه، فره‌ و فراوان و هه‌مه‌ره‌نگن. زۆرینه‌ی سه‌رچاوه‌کانی سه‌رده‌می ئیسلامی به‌ زمانی عه‌ره‌بین که له‌ لایه‌ن میژوونووسانی کوردی وه‌ کوو ده‌بوو حه‌نیفه‌ دینه‌وه‌ری (٢٠٨-٢٨١ی کۆچی)، ئه‌بولحه‌سه‌ن ئیبنی ئه‌سیر، موباره‌ک ئه‌بولبه‌ره‌کات ئه‌ریلی (٥٦٤-٦٣٧ی کۆچی)، ئیبنی خه‌له‌کان

ئەربىلى (۶۰۸-۶۸۰ى كۆچى) و ھتد نووسراوھ. شىاوى باسە كە ھىچكام لەم مېژوونوسانە كىتېبىكى تايەت و سەر بەخۆيان سەبارەت بە كورد و كوردستان نە نووسىوھ، بەلكوو تەنيا ئامازەيان بە بېرىك لە رووداو و بەسەرھاتە كانى كوردستان لە سەردەمە كۆنە كان كوردوھ. جگە لە سەرچاوھ ئىسلامىيە كان كە لەم چارە سەدەيە بە قەلەمى مېژوونوسانى كورد بە زمانى عەرەبى نووسراوھ، بەلگە و سەرچاوھ گەلېكىش بە زمانى رووسى، ئالمانى و فارسى لەلايەن زمانسان، ژياننامە نووسان و جىھانگەردانەوھ بەجى ماوھ. دىرۆكە گەشتىيە كان و پاشايىە كان و ھەرىمىيە كان كە سەبارەت بە كوردستان بە زمانى فارسى نووسراوھ، زۆر زۆر كەمن و ئەو چروپىرى و تىروتەسەلىيەى كە مېژووى عەرەبە كان ھەيەتى، لە ئاسەوارە فارسىيە كاندا پەيدا نايەت. ھەروھەا ھەندىك بىرمەندى ژياننامە، گەراننامە، شىعر و ھەلوئىست، بەردە نووسراو و ھەرمان و بېربار بوونيان ھەيە كە ھەرىەك بەجۆرى ژيانى كۆمەلايەتى، رامىارى و ئابوورى كورد دەردەخەن و دەكرى وھ كوو سەرچاوھىەك بە كار بكردىن.

كوردە كان وھ كوو رەسەنترىن رەچەلە كى ئىرانى، بو بەردەوامى و سەر بەرزىي و لاتە كەيان و ھەروھەا بو پاراستنى ژيانى كۆمەلايەتى، رامىارى و ئابوورى خويان بېوچان و بېپسانەوھ دژ بە ملھوران و داگىر كەران شوڤشيان كوردوھ و گيانيان بەخت كوردوھ. كوردە كان، زۆر جار بو پاراستنى خۆيان لە ھىرشى كوژمنان، ماله كانيان لەسەر كىو و شاخە بەرزە كانى كوردستان چى كوردوھ. مەھيار دەيلەمى شاعىرى ناودارى ئىرانى لەبارەى بنەچە ئىرانىيە كانەوھ دەلى:

"دنيا مى داند كە ايرانيان مسكن خود را بر فراز ماه و ستارگان بنا نهادند و كاخ بزرگى و عظمت خویش را بر روی آفتاب ساختند". ھەروھەا، شاعىرى ناوازەى كورد، مىر سادقى دىنەوھرى (۱۲۱۸-۱۲۸۳ى كوچى) لەم بارەيەوھ دەلى:

گرد كەس مەزانۆ كە كوردان كۆ
زىد وئش نىان نە بەرەى ئاسو
گرد كۆشك وئشان وھ بەر خۆر سازان
يەك يەك گيان وئش پەى ئىران بازان

سەرچەم، دەتوانىن بلىين كە سەرچاوھ مېژوويە كانى عەرەب، فارس، رووسى، ئالمان، كورد و ھتد لەبارەى كورد و كوردستان، تىكرا دەتوانن بە خولقاندنى ئاسەوارىكى مېژوويى گشت لايەنە لەمەر كورد و كوردستان يارمەتيدەر بن. لە درىژەدا، بەپىي ئامازە كوردنى بۆرە كەيى بە چەند مېژوونووس و كىتېبى مېژوويى كە سەبارەت بە كورد و كوردستان بە زمانى عەرەبى، كوردى و فارسى نووسراون، دەچىنە سەر باسى ھەندى لەم مېژوونوسانە و ئاسەوارە مېژوويە كانيان.

مېژوونوسان و كىتېبە مېژوويە كان

كۆنترىن كىتېبى مېژوويى كە لەبارەى كورد و كوردستان نووسراوھ، كىتېبى «شەرەفنامە»ى مىر شەرەفخان بدلىسى (۹۴۹-۱۰۱۱ى كوچى) يە، بە زمانى فارسى و سالى ۱۰۰۴ى كوچى بەرھەم ھاتووھ؛ بە تىكۆشانى قلادمىر قىليامنىوڤ لە شارى پىترزبورگى رووسىا چاپ و بلاو كراوھتەوھ. شەرەفنامە يە كىك لە راستەقىنەترىن و باوهرمەندترىن كىتېبى مېژوويى سەبارەت بە كورد و كوردستانە، بە شىوھىكى رىكوپىك و وردىبىنانە پىك ھاتووھ و يە كىك لە بىوئىنەترىن ئاسەوارە كانى زمانى فارسىيە. شەرەفنامە زۆرتر باسى دەسەلاتدارانى لور، ئەردەلان، بابان، ئەيووبى، ھەكارى، موكرى، برادۆست، دملى، كەلھور، بانە و ھتد دەكات. مەلا جەمىل رۆژبەيانى ئەم كىتېبەى بە عەرەبى وەرگىراوھ و سالى ۱۳۷۰ى كوچى لە شارى بەغدا چاپ بووھ.

لوببوتته واریخ یه کییک له به نرخترین کتیبه کانی میژووویه ده باره ی کورد و کوردستان به زمانی فارسی، سالی ۱۲۴۹ ی کۆچی به قه له می خوسره و کوری محهمه د ئه رده لان خولقی ندراره. ئه م کتیبه، میژوو و به سه رهاته کانی کوردستانی له سه رده می کلۆل خانی ئه رده لان (۶۰۶- ۶۲۹ ی کۆچی) تا ده وره ی ده سه لاتداری ئه مانوللا خان ئه رده لان (۱۲۱۴-۱۲۸۴ ی کۆچی) له خو ده گریت. لوببوتته واریخ به بۆنه ی که لکوه رگرتن له ره سه نترین وشه فارسییه کان له چه شنی خویدا له باره ی شیوازه وه ناوازه یه، دکتۆر ئیسماعیل ئه رده لان سالی ۱۳۵۶ ی ک.ه له شاری تاران له چاپی داوه.

مه لا مه حموود بایه زیدی (۱۲۱۷-۱۲۷۹ ی کۆچی) یه کییک له میژوونووسانی به ناوبانگی کورده، شه ره فنامه ی به زاراوه ی کوردی ژوو روو وه رگی راوه، به لام به داخه وه هیشتا له چاپ نه دراوه. ههروه ها، کتیبه «میژوو ئه رده لان» که به قه له می «ماه شه ره ف خانمی کوردستانی» ی ناسراو به مه ستوو ره ئه رده لان نووسراوه، یه کییک له سه رچاوه به نرخه کان سه باره ت به میژوو ی میرانی ئه رده لانه. له سه ره تای ده سه لاتی بابا ئه رده لان (۵۶۴-۶۰۶) تا سه رده می حکومه تداریی ئه مانوللا خانی دووه م باسی رووداو و به سه رهاته میژووویه کانی ئه م خانه دانه ده کات. «میژوو ئه رده لان» که په خشانیکی ریکوپیکه، به زمانی فارسی نووسراوه، سالی ۱۹۴۶ ی زاینی له لایه ن ناسر ئازادپوور له شاری سنه چاپ کراوه.

سه یرو لئه کراو، به ره مه می میرزا عه بدولقادر بابانی (۱۲۲۹-۱۲۸۹ ی کۆچی) یه کییک له کتیبه پراو پیکراوه کانی میژوو ی کورد و کوردستانه؛ زۆر تر له باره ی ژماره ی هۆز و عه شیره تی کوردان، بانگه یشتنی ئیسلام بو کوردستان، پیکهاتنی حکومه تی ئه رده لان، کوردستانی موکری، ئیلی کورده کانی ره واندز، سنووری جوگرافیای کوردستان و به سه رهاته جو راو جو ره کان و شو ی پیتی بیانیه کان له کوردستان باس ده کات.

به ریز سه دیق بۆره که یی جگه له م میژوونوو و کتیبه میژووویانه که له کتیبه «کورد و کوردستان» دا ناماژه یان پی ده کات، باسی چه ن میژوونوو و کتیبه میژووویی دیکه ش ده کات که یه کییک له وان کتیبه «کورد و کوردستان» به خامه ی «ئهمین زه کی به گ» ه (۱۳۰۰- ۱۳۶۸ ی کۆچی) به زمانی کوردی. نیوه روکی ئه م ئاسه واره به نرخه ته واوی رووداو و به سه رهاته میژووویه کانی کورد هه ره له سه ره تای میژوووه تا سه رده می ده سه لاتداری میرانی شوانکاره له خو ده گریت. زه کی به گ، و پرای گپراوه ی بابه ته میژووویه کان سه باره ت به کورد و کوردستان، ئایین و یاسا و دابونه ریته کانی کورد له م به ره مه دا ده خاته بهر باس و لیکۆلینه وه.

په یوه ندیی کورد و ره گه زی ئاریایی

یه کییک له لقه ره سه نه کانی ره گه زی ئاریایی که تو یژه ران و لیکۆله رانی کورد و بیانی له باره ی ئاریاییبونی ئه وان به ئه رخه یانییه وه ده ریده خه ن، کورده کانن. هیرۆدۆت، میژوونوو سی ناوازه ی یۆنانی، وه ختی باس له ولات و پاشاکانی ئیران ده کات له وشه ی ئاریایی که لک وه رده گری. هیرۆدۆت، ئه میرانی سه رده می هه خامه نشی و ساسانی و ماده کان به ئاریایی ده ناسیت. زۆر به ی تو یژه ران، له وانه قلا دمییر مینۆرسکی، فاسیلی نیکیتین، سیسیل ئه دمۆندز و ئیگۆر دایا کۆنۆف کورد و زمانی کوردی به پاشماوه و شیوه ی گه شه کردووی ماد و زمانی مادی ده زانن. تۆفیق وه هبی، له ناوداران و میژوونووسانی کورد، به سه رنجدان به گوته ی مینۆرسکی که ده لی: "ئه گه کورده کان له ره چه له کی ماد نه بن، ئه دی نه ته وه یه کی مه زنی ئاوه ها

چی لیهاتوو و ئه و هه موو هۆز و تیره جیاجیا کوردهی که به یه ک زمان و جیاواز له زمانی خه لکانی تری ئیران قسه ده کهن له کوپوه هاتوون؟"، پیتی وایه هه ر چه شنه توپژینه وه یه ک، به تایهت لیکۆلینه وهی میژووپی له مه ر کورد و زمانی کوردی، ده بی له سه ر بنه مای ماد، زمانی مادی و میژووپی ماد نه نجام بدریت.

زۆر به ی میژوونوو سان و رۆژه لاتناسانی بیانی بیر و بروایان وایه که ماده کان وا له ره گه زی ئاریاییه کانن، ره چه له ک و پیشینه ی کوردن. سیرۆلیس، رۆژه لاتناسی به ناوبانگ، ماده کان به کورد و ئاریایی ده زانیت. قاسیلی نیکیتین، ده نووسی که ره گه زی کورد وه کوو هیلکاری و چارتیک ده نوپیت که نیشاندهری تیره که وناراییه کانی زاگروسن که واته بریتین له تیره گه لی گووتی، لولو، کاسی، میتانی، سوباری، نایری، کاردۆک، ئورارتوو و ماد. نیکیتین به شیوه یه کی باوه رمه ندانه ده رده بریت که هه مووی ئه م ره چه له کانه ئاریایی بوون و به زمانی مادی و تووپیژیان کردوو. جیمز دارمیستیتیر، کۆنه وارناس، توپژه ر و ئیرانناسی فه رانسه وی ده لیت: "کتیبی ئافیستا به زمانی مادی نووسراوه و ماده کان ره چه له کی کورده کانن". تیئودۆر نۆلده کی، یه کی له ناوازه ترین رۆژه لاتناسانی ئالمانی که وپرای رۆژه لاتناسبوونی، توپژه ری قورنایش بووه و کتیبی «میژووپی قورنانی» به زمانی ئالمانی نووسیوه، ده لی: "ئه گه ر به رده نووسراوه کانی سه رده می ماد له گه ل به رده نووسراوه کانی چاخی پاشاکانی پارس به راورد بکه ین، خه ت و زمانیان له یه ک ده چیت." هه بوونی ئه م هیما و نیشانانه ده بیته هۆی ئه وه که هیچ دوودلی و گومانی نه یه ته گۆرئ که زمانی مادی و پارسی له یه کچوونیان هه روه کوو له یه کچوونی خه ت و زمانی کوردی و فارسیی دۆخی ئیستایه. به گشتی ده توانین بلین که کورد یه کی له سه ره کترین لقه کانی داری کۆنسالی ره گه زی ئاریایی و ئیرانییه که له ناوچه جۆر به جۆره کانی ئیران به سه ره رزی ژیاون و په یوه ندیی خویان به م داره کۆنساله راگرتوو.

وشه ی کورد

نووسراوه گه لی ئیرانی، عه ره بی، ئاشووری و سوومیژی له گه ل ناوگه لیک رووبه روومان ده که نه وه که له گه ل وشه ی کورد هاومانایان هه یه. بو وینه، له زمانی سانسکریتدا که به دایکی زمانه هیندوئه ورووپیه کان دپته ئه ژمار، تووشی وشه ی kurta (کورتا) ده بین که ده رباره ی نه ته وه یلی به کار براوه که له گه ل کورددا په یوه ندییان هه بووه. له ئافیستا له گه ل سی وشه ی "کرته"، "دکرتی" و "کرتو" به ره وروو ده بینه وه که به مانای تیر و شمشیرن. نه خشی تیر و شمشیر هه میسه وه کوو هیمایک له سه ر ئالاکان خویان نواندوو. کورد هه ر له کۆنه وه سه ر و ساوکه ی له گه ل ئه سپ و تیر و شمشیر خۆش بووه. هه ر به م بۆنه شه وه هیمای ئالاکان زۆر تر تیر و شمشیر بووه. پیکهاته ی ئالای ئیران له سی هیمای خۆر و شیر و شمشیر، نیشاندهری ئه وه یه که ئه م ئالایه له پیشدا تایهت به کورد وه کوو ره سه نترین ره گه زی مادی و ئاریایی بووه که به پیتی به سه رچوونی زه مانه ئالوگۆری به سه ر هاتوو و ته نیا هیمای شمشیره که به جی ماوه به دهستی شیریکه وه یه. هه لبهت، هه بوونی شیر له م ئالایه دروشمی به زاتبوون، دلیری، نازایی و به شکۆبوونی نه ته وه ی ماد و ئاریاییه. سترابۆن، جوگرافیا زانی یۆنانی ئاماژه ده کاته سه ر نه ته وه یه ک به ناوی "کارداک" و ده لیت ئه م نه ته وه یه که «کرتویان» پی گوتراوه، زۆر تر پاله وان و شوپشگیر بوونه. سترابۆن، له درپژه دا ده لی: وشه ی «کرتو» که ئافیستایش ئاماژه ی پی کردوو به واتای پاله وان و دلیره. ره نگه هه ر به م

بۆنەوہ بئی کہ وہ ختی کہسی بۆ یه که مجار ناوی کورد دە بیسیت، پيش هه موو شتیگ ئەسپ و شمشیر، بەزاتیوون و نازیەتی، بویری و دلیری وەبیر دیتەوہ. بەناوبانگبوونی ئەسپی کورد لەنیو نەتەوہ جۆراوجۆرەکان ئەمە دەگە یە نیت کہ کورد وە کوو شۆرشگێر هەمیشە ئەسپ و شمشیری پئی بووہ و پالەوانی و دلیری خوئی پئی نواندووہ.

لە بەردە نووسراوہی سولگی (۲۲۲۶-۲۲۷۵ ی پ.ز) کہ چوار ہزار سال پیشینہی ہہ یہ و نیشاندہری پاشایەتی سولگی دوای دەسە لاتداریی و بیہ لە ئور و ئانسان بەسەر دانیشتووانی کویتسانی کوردستان یان زاگرووسە، بە شیوہی راستەوخۆ لە گەل وشە ی کورد رووبەر و دەبینەوہ. تیگلات پالسہری یە کہم (۱۱۱۵-۱۱۰۰ ی پ.ز) پاشای ئاشوور لە بەردە نووسراوہی خوئی ئامازہ بە نەتەوہ یە ک بەناو «کورتی» دە کات کہ لە کویتسانی «ئازو» لە دژی یە ک جەنگاون، بە لام کورتییە کان سپای تیگلایان تیک شکاندووہ و سەرکەوتوو ی ئەم شہرہ بوونہ. بە بیر و بروای زۆرینہی رۆژھە لاتناسان و میژوونوسان «ئازو» ہەمەن «ہازو» ہ کہ ئیستا کہ بە «ساسون» ناسراوہ و یە کئی لە ناوچە کانی کوردستانی تورکیایہ و لە بەشی رۆژاوی گۆلی وان جیی گرتووہ. ہەر وہا، لە بەردە نووسراوہ کانی ئاشووری لە گەل دوو وشە ی «کاردۆ» و «کارداو» بەرہوورو دەبینەوہ کہ بەمانای پالەوان و ہیزن و سترابۆن لەم بارہوہ دەلی: "لاوانی پارسی وا پەرہوہ دە کران لە کەند و کۆسپە کاندای خۆراگر، وەرزیدە و بویر بوون، بەم لاوانہ یان «کەردە ک» دە گوت وە «کەرد» بەمانای پیاوی دلیر و شۆرشگێرہ". سەر جەم، دەتوانین بلین کہ بنەمای وشە ی کورد بۆ ئەم وشە گەل دە گە ریتەوہ کہ رۆژھە لاتناسان و میژوونوسان و بەردە نووسراوہ کان ئامازہ یان پئی کردووہ.

ئەنجام

ئامادە کردن و بەرہەم ہینانی میژووہ کی گشت لایەنہ سەبارەت بە ژانی کۆمە لایەتی، رامیاری، ئابووری و کولتووری کورد و کوردستان ئە گەرچی کاریکی ئەستەم و دژوارہ، بە لام ہەبوونی سەرچاوہ جۆراوجۆرەکان، لە سەردەمی کەوناراوہ تا کوو ہانتی ئیسلام و دۆخی ئیستا دەتوانن رینگە ی ہۆگرانی ئەدەب و میژووی کورد بۆ ئاوردانہوہ لە خولقاندنی میژووہ کی ہەمە لایەنہ روون بکەنہوہ. کورد بەرای زۆرینہی کوردناسان و رۆژھە لاتناسان لە رەگەز و رەچەلە کی ئاریاییہ و ہەر لە زووہوہ لە ولاتی ئیران ژیاوہ و پە یوہ ندیی میژوووی و کولتووری خوئی لە گەل ئەم رەچەلە کہ رەسەن راگرتووہ. سەرنجدان بەم خالہ زۆر زۆر گرنگہ کہ زۆر بەی شہرہ کانی ماد لە گەل ئاشووریہ کان؛ ہەخامە نشییہ کان لە گەل یۆنانیہ کان؛ ئەشکانییہ کان لە گەل رۆمیہ کان و ساسانیہ کان لە گەل رۆمیہ کان و عەر بە کان، ہەمووی لە ناوچە کوردەواریہ کان رووی داوہ. ئە گەرچی دەیان و سەدان سەدە بەسەر ئەم رووداوانہ دا تپہ رین، بە لام ہەر ئیستاش گەنجینہ یە کی دەولەمەند لە ئەدەبی زارہ کی لە نیوان خەلک سەبارەت بەم رووداو و بەسەرہاتانہ بوونی ہہ یە. کۆکردنہوہ و تۆمارکردنی ئەم فەرہنگ و بەرہمە، یە کئی لە پتووستییہ لانہ دەرہ کان بۆ ناسین و ناساندنی کورد و کوردستانہ. ہەر وہا دەورگێرانی کورد لە رەوتہ فەرہنگی و شارستانیہ کانی میژووی ئیسلام لە چەشنی خویدا جینگە ی سەرنجدان و لیکۆلینہوہ یە.

سەرچاوہ:

صفی زادہ، صدیق، (۱۳۷۸)، تاریخ کرد و کردستان، تہران: آتیہ

بوژانی بهرزی هه‌وشاری زمان ئاورپک له‌سه‌ر کتیبی "ته‌لای ده‌سته‌وشار" سه‌دیق بۆره‌که‌یی

د. عه‌باس ناقایی - تیکاب

سه‌دیق سه‌فی‌زاده ناسراو به سه‌دیق بۆره‌که‌یی که سایه‌تیبه‌کی هه‌ره به‌رزی په‌روه‌رده‌ی ناوچه‌ی هه‌وشاره که به‌ره‌مه‌یکی زۆری له‌ بواره‌کانی لیکۆلینه‌وه، ئایینی یارسان، میژووناسی، زمانناسی، پیداجوونه‌وه‌ی ده‌قه کوردی و فارسییه‌کانی پیشوو، میژووی و یژه‌ی کوردی و فارسی، وه‌رگیران و شیعر بلأو کردوو‌ته‌وه که به‌شیکی زۆریان له‌ کتیبخانه‌ی کوردیدا زه‌ق و به‌رچاون.

سه‌دیق بۆره‌که‌یی سالی ۱۳۲۲ ی ک.ه له‌ گوندی "زه‌رینه‌ی وه‌رمزیار" له‌دایک بووه و پاش چهن سال بنه‌ماله‌که‌یان هاتوو‌ته‌ تیکاب. (له‌ ههنرئ سه‌رپاوه‌ باس له‌وه‌ کراوه‌ که زه‌رینه‌ له‌ سه‌رده‌مه‌دا سه‌ر به‌ ناوچه‌ی هه‌وشار بووه). قۆناعی سه‌ره‌تایی له‌ شاری تیکاب ته‌واو ده‌کا و به‌بۆنه‌ی کۆچی بنه‌ماله‌یان له‌وه‌ سه‌رده‌مه‌دا بۆ عیراق، قۆناعی ناوه‌ندی تا وه‌رگرتنی دیپلۆم له‌ به‌غدا تیپه‌ر ده‌کات. سالی ۱۳۴۵ ی ک.ه بنه‌ماله‌که‌یان ده‌گه‌رینه‌وه‌ بۆ ئیران و دیسان له‌ تیکاب نیشته‌جئ ده‌بن. سالی ۱۳۴۷ ی ک.ه ده‌رواته‌ تاران و له‌وئ ده‌س به‌ کار ده‌کات و هاوکات په‌ره‌ به‌ خویندن و نووسین و لیکۆلینه‌وه‌ و پاراوکردنی خواستی ده‌روونی تینووی بۆ زانست ده‌دا.

کتیبی "ته‌لای ده‌سته‌وشار" که یه‌کئ له‌ به‌ره‌مه‌ هه‌ره‌ به‌نرخه‌کانی «سه‌دیق بۆره‌که‌یی» یه‌ سالی ۱۳۴۶ ی ک.ه که هیشتا مامۆستا له‌ تیکاب ده‌ژیا نووسراوه، به‌لام دیار نییه‌ به‌ چ هۆیه‌که‌وه (دره‌نگ له‌ چاپ دراوه) له‌ دوا‌ی مه‌ودای ۲۳ ساله، سالی ۱۳۶۹ ی ک.ه له‌ تاران چاپ و بلأو ده‌بیته‌وه. کتیبی "ته‌لای ده‌سته‌وشار یان میژووی بوژانی هه‌وشار" که له‌سه‌ر

دلسۆزی و ئەمه گناسیی سەدیق سەفی زاده کۆ کراوه تەوه، ههولێ داوه سێ ئامانج بپیکێ؛ یه کهم- ده رخصتی ئەوه یکه میژووی ویژهی کوردی زۆر به تەمه نتر و پتەوتر له وه یه که له بهرچاوه؛ دووهه م- ناساندنی میژووی ویژهی ههوشار و گهرووس و ناساندنی که سایه تیبیه تایبه ته کانی ئەو ناوچه یه؛ سیهه م- ههولێ تو مارکردن و پیشگرتن له له نیوچوونی سه رچاوه کۆنه کانی ئەو ناوچه یه که هیشتا به باشی ئاوریان لێ نه دراوه تەوه و له چاپ نه دراون.

له پیرستی کتیبی "ته لای دهسته وشار" بیست بابه ت وه کوو نیوه روک دانراوه که ده کرا له چوار به شی تایبه تدا دابه ش بکری^۲؛ یه کهم- پیشه کی، که ته نیا بابه تی پیشه کیی نووسه ر ده بوو که بۆ کتیبه که ی نووسیوه؛ دووهه م- میژووی کورد و ویژهی کوردی که بریتی ده بوو له پینج بابه ت: کورد له به ره به یانی میژوودا، ناوچه ی ههوشار، ویژه و زمانی کوردی، زاراوه کانی کوردی، هۆنراوه ی کوردی؛ سیهه م- ناساندنی بوژانی ههوشار و گهرووس^۳ که بریتی ده بوو له سیزده بابه ت، و اتا سیزده که سایه تیبی وه ک: شیخ شه هابه ددینی سووره به ردی، مه لا ئەحمه دی عارف، سه ی حه مه سادقی سه فاخانه یی، میرزا عه بدوللای خه یالی، خه لیفه ئەلماسی گه زه رده ره یی، نه جف خانی بایندۆر، مه لا ده بووه کری یووسف، مه لا فه ره جی بۆره که یی، میرزا موحه ممه دی ههوشاری، جه واد خانی گه رووسی، بابه جانی بۆره که یی، میرزا حه سه ن عه لی غه رب و حه یده ر به گی به رازی؛ چواره م- سه رچاوه کان که بریتی ده بوو له یه ک بابه ت که هه مان سه رچاوه گه لیکه که نووسه ر ئاماژه ی پیداه و که لکی لێ وه رگرتوون.

له پیشه کیی کتیبه که دا نووسه ری ناوبراو حه زی خۆی بۆ خویندنه وه ی بابه ته جیا جیا کانی ویژه ده بریوه و باسی ده وله مه ندیی ویژهی کوردی ده کات و وه کوو ئامانجیک باسی ههولێ خۆی بۆ تو مارکردنی به سه رهات و به ره مه می چه ن که سایه تیبی ههوشار و گهرووس هیناوه تەوه. له به شی "کورد له به ره به یانی میژوودا" سووکه ئاوریک له میژووی کورد دراوه تەوه و کورد وه کوو خاوه نی ده سه لاتی ماد پیناسه ده کری که تا پیش ده سه لاتی پارسه کان له سه رانسه ری ئیران فه رمانه وایه تیبیان کردوه. ئینجا باس له مادی گه وره و مادی بچوو ک یا مادی ئاتروپات ده کات که ناوه ندی ده سه لاتی مادی گه وره شاری ئە کباتان (هه مه دانی ئە ورۆ) و ناوه ندی ده سه لاتی مادی ئاتروپات شاری شیز (ته ختی سوله یمانی ئە ورۆ) بووه. له به شی "ناوچه ی ههوشار" دا ئەو ناوچه یه له رووی جوگرافیا و کۆمه لناسییه وه تا راده یه ک پیناسه کراوه و باسی میژووی شاری شیز و شوینه واری ته ختی سوله یمان وه کوو شوینی هه ره به ناوبانگی ئەو ناوچه یه کراوه.

له به شی "ویژه و زمانی کوردی" گه نجینه ی به نرخ ی ویژهی کوردی خراوه ته به رچاو و له سێ به شدا پیناسه ده کری؛ یه کهم- سه رده می پیش ئیسلام که په رتوو که کۆنه کانی ئەو سه رده مه به پاله وی نووسراوه، کوردی له قه له م ده درێ و له به شی دووهه مدا کتیبه کوردییه کانی سه ده ی دووهه م تا سیزده یه می کۆچی که زۆتر به زاراوه ی گۆرانی (هه ورامی) نووسراون ناویان هاتوو و له به شی سیهه م باسی هه ندی له کتیبه کوردییه کانی هاوچه رخ و چه ن سه ده ی رابردوو کراوه.

له به شی "زاراوه کانی کوردی" زاراوه جوړاو جوړه کانی زمانی کوردی هه م له سه رچاوه کانی کۆن و هه م له روانگه ی زمانناسانی هاوچه رخه وه پیناسه کراوه. زمانی کوردی به م ۵ لقه دابه ش کراون: ۱. کورمانجیی باکووری، ۲. کورمانجیی باشووری، ۳. گۆرانی یا هه ورامی ۴. له کی، ۵. لوری.

له بهشی "هۆنراوهی کوردی" هۆنراوه کانی زمانی کوردی به دوازده بهش دابهش کراوه و بۆ ههر کامیکیان یه ک یا چه ن نموونهی هیناوه تهوه؛ ۱. دوو تاکی (مثنوی) ۲. هه لبه سه (غزل) ۳. به نند (قصیده) ۴. پارچه (قطعه) ۵. فهر د یا هۆنراوهی یه ک تاکی ۶. چوار خشته کی (رباعی) ۷. به ندی دووباره (ته رجیع به نند) ۸. داچنرا (مسمط) ۹. زیاد کرا (مستزاد) ۱۰. چیل (ملمع) ۱۱. رازاوه (موشیح) ۱۲. مه ته ل (معما)

سه دیق سه فی زاده له بهشی ناساندنی بو یژان، ناوی سیزده که سایه تیی هیناوه که ۹ که سیان خه لکی ناوچه ی هه وشار و چوار که سیان خه لکی ناوچه ی گه رووس بوونه؛ شیخ شه هابه ددینی سووره به ردی^۴ (۵۳۹-۶۳۲ ی.ک.م) له دایکبووی شاروچکه ی سووره به ردی^۵ سه ر به ناوچه ی گه رووسه و له سه رده می خویدا زۆر به ناوبانگ بووه. شیخ سووره به ردی گه لیک خویندکار و شاگردی هه بووه که سه عدیی شیرازی وه کوو به ناوبانگترینیان له په رتووکی "بوستان" دا به م چه شنه یادی ماموستا که ی کردووه:

"مرا شیخ دانای مرشد شهاب
دو اندرز فرمود بر روی آب
یکی آنکه در نفس خودبین مباش
دگر آنکه در جمع بدبین مباش"

شیخ شه هاب هه ندی په رتووکی به نرخی به یادگار هیشتوو تهوه که له وانه ده توانین ئاماژه به "عوارف المعارف"، "رشف النصایح" و "اعلام الهدی" بکه ی ن. شیخ به ره می شیعیری به زمانی کوردی و عه ره بی و فارسی هه یه، به شی فارسی و عه ره بییه که ی له په رتووکه کانداهاتوو، به لام هۆنراوه کوردییه کانی به داخه وه بلاو نه بوونه تهوه. ماموستا سه فی زاده هۆنراوه یه کی کوردیی له شیخ هیناوه تهوه که چه ن دیپی سه ره تایی ئاوا ده ست پی ده کا:

زمامن ئیمشه و، زمامن ئیمشه و	های های ناسۆره ن زمامن ئیمشه و
گولگوونه ن به زوو خ دامانن ئیمشه و	جه لاد نمه دو ئامانن ئیمشه و
ئه سرینم جه چه رخ زمامن ئیمشه و	ئامانن داما ن غه مانه ن ئیمشه و
عالم جه نالم بیزاره ن ئیمشه و	خرۆس که ی چون من بیزاره ن ئیمشه و

به ریز سه فی زاده بو پیناسه کردنی ئه و که سایه تییانه ی وا له کتییبه که یدا ناوی هیناون، له سه ره تایی به شی تایبه ت به هه رکامیان به زمانی شیعه ره وه ده یانناسییت و له مه ر شیخ شه هابی سووره به ردی ده لی:

مه ی نۆشی به رزی شاری سووره به رد	ئارایشده ری ده شت و که ژ و هه رد
پیغه مبه ریکی زانستی دیرین	بو دانه وه ی باس (فخر المرسلین)
شه یدا به تیشکی پاکی خودایی	میلمی مه رگ و درۆ و جودایی
شۆره سواری به رزی خواناسی	که خوای به تاق و ته نیایی ناسی
خه رقه پۆشیکی مه یخانه ی ئه وین	ژیانی پر له هه وراز و نه وین
دلی روون بووه به رووناکی خوا	وته ی بو دهردی دل بووه ده وا
هۆنراوه ی دلی هینا به خرۆش	بیره که ی خه لکی هینا به سه ر هۆش
هۆنراوه کانی خۆراکی گیانه	وتاری مایه ی ئه هوه نی ژیا نه

مه لا ئه حمه دى عارف (۱۲۰۶-۱۳۶۳ى مانگى) له داىكبووى يه كئى له ديهاته كانى ناوچهى هه وشاره. ئه م زانايهى ناوچهى هه وشار، هه ندى هونراوهى به زاراوهى هه ورامى و سورانى لئى به يادگار ماوه ته وه كه له دريژهى ئه م بابه ته دا چهن ديپرى سه ره تاي دوو له نمونه هونراوه كانى به هه ردوو زاراوه كه هاتووه. مه لا عارف له ته مه نى ۵۷ ساله ييدا مالاوايى له دونيا ده كات و له شارى مه ككه نيژراوه؛
زاراوهى هه ورامى:

ديه بئى جه لاي سورمهى ديدة كه ت	دل بئى ياد گول نه وده ميده كه ت
ئه ر ئه و خاوش بو، گلاراوش بو	ئه ر ئى تاوش بو، زووخاو تاوش بو
خه يال ئه ر بئى نه قش خالت مه شغول بو	دنيا ئه ر بئى دين ديدة ت مه قبوول بو
ياخوا ئه و ياگه ي په زاره و غه م بو	يا شاهيد ماواى شين و ماته م بو

زاراوهى سورانى:

ساقى وه ره قوربانى مهى و جامى مه ييت بم	قوربانى قه دى هه ر وه كوو نه وروسته نه ييت بم
له م دايره دا مه ركه زى زومرهى عوره فايى	مهى بينه فداى حه لقه يى مه ستانى حه ييت بم
موترب به هه وايى جلوه يى يار ليده هه وايى	قوربانى ده ف و به ربه ت و ته بنوور و نه ييت بم
جانا وه ره روحمى له گه ل ئه م مه سته گه دايه	قوربانى شكو و سه لته نه ت و به زمى كه يت بم

سهى حه مه سادقى سه فاخانه يى (۱۲۱۲-۱۲۸۰ى ك.م) له داىكبووى گوندى سه فاخانهى سه ر به هه وشاره. سهى حه مه سادق وانهى ئايينى خوئندوووه و له پاش ريئوپنى و وانه گوته وه له چهندين ئاوايى، سه ره نجام له گوندى تيله كو گيانى داوه و له وى نيژراوه. ئه م ويژه ره هونراوهى ئايينى و خوئشه ويستى به زاراوهى هه ورامى هه يه و به و بوئنه يه وه كه له دوو قوناغى جيا دا دوو خوئشه ويستى هه بووه و هه ردوو كيانى له ده س داوه، زوربهى هونراوه كانى رهنگى دلدار بيان هه بووه. بووينه له كورته هونراوه يه كدا باسى هه ردوو خوئشه ويسته كهى ده كا و ده لئى:

سه رسيوك بيناز، باخان بيژه ننگه ن	بيلو خاترريز، شاجو دلته ننگه ن
ئه عزاي شكستهى بئى جه راحه خو م	بئى "جيهان ئارا" و بئى "سوراحه" خو م

مه لا عه بدوللاى خه يالى (۱۲۱۳-۱۲۹۴ى ك.م) له داىكبووى ناوچهى هه وشاره و به گوتهى به ريئز سه فى زاده له به يازى كوندا باسى ئه م كه سايه تيبه به كورتى كراوه و زانباريى زياترمان لئى نيبه. له پارچه شيئيرى كدا به زاراوهى هه ورامى خه يالى باى شه مال ده نيئرى بو لاي دلداره كهى تا قسهى دلى پئى بگه يه نئى و ئاوا ده س پيده كا:

شه مال وه شبو، شه مال وه شبو	شه مال شه ريف بوى عه تر وه شبو
قه تره ده ر وه جه خت مدارات نه بو	بشو وه ماواى ملك "سياكو"
بشو به و مه كان قيبه لم تئى نيشته ن	جه سه ر تا دامان نوور پيدا وه شته ن
ده خيلم ده خيل باد سه ردى نو ش	عه رز به ندهى ويئ مه كه ر فه راموش

خه ليفه ئه لماسى گه زه رده ريهى (۱۲۲۰-۱۳۰۵ى ك.م) له داىكبووى گوندى گه زه رده ريهى سه ر

به ناوچهی ههوشاره و پاش مردنی ههر لهم ئاواييهدا به خاک سپيڤردراوه. خهليفه ئهلماس چهندين بهرهمي پربايهخي ههيه كه بهريز سهفي زاده بهم شيويه ئاماژهي پي داوون:
 ۱. "دقائق الاخبار" كه وهگيڤراني فهرمائشه كاني پيغه مبهري ئيسلامه و به شيوازي هونراوهي كوردی دارپيژراوه ۲. "مهولوودنامه" به شيوازي هونراوهي كوردی ۳. "عهقيده نامه" به شيوازي هونراوهي كوردی ۴. "ئهچه و شيرو" چيڤوكي كوردی به شيوازي شيڤر هونراوه تهوه ۵. "بلوقيا" هونراوهي كوردیيه له باره ي پيغه مبهري بلوقيا ۶. "ديواني هونراوه كان" كه بهريز سهفي زاده له كتيبي "ته لای دهسته وشار" دا باس له وه ده كا كه بوخوي ئهم بهرهمه ي خهليفه ئهلماسي كو كردوو تهوه. خهليفه به دوو زاراوهي هه ورامی و سوڤراني شيڤري هونيوه تهوه.
 نهجهف خاني بايندور (۱۲۲۷-۱۳۰۰ ي.م) له دايبووي بيچار و له گوندي نهجهف ئاوي گهرووس نيژراوه. وادياره نهجهف خان له بواره جياجيا كاندا هونراوهي به زاراوهي هه ورامی ههيه. له دريژهي ئهم بابته دا چهن ديريك له هونراوهيه كي نهجهف خان وه كوو نمونه ديئمهوه:

ژنان ليشان بو، ژنان ليشان بو	سهد كه نيشانه ي بهلكيس ^۷ ليشان بو
ئاخر كه شهرتي ههر خديشان بو	خاسان تا خراو فريو پيشان بو
.....
من كه هوشيار بيم ژن بيهوشم كهرد	حهلقه ي غولامي ژن وه گوشم كهرد
.....
ژنان نيمشان خودا شناسهن	ههر كهس مهوينو واچو يه خاسهن

مه لا ئه بووبه كرى يووسف (۱۲۳۹-۱۳۰۲ ي.م) له ناوچهي ههوشار له دايبك بووه و ههر له وپيش نيژراوه. له يووسف چهن پارچه هونراوهي دلداري، سروشتي و ئاييني به زاراوهي هه ورامی به يادگار ماونه تهوه. چهن ديڤري سه ره تاي يه كتيكان بهم شيويه يه:

سه راوي نه ي وه بنكه ي ياران بي	ساراي شه م كوي سهول فوته داران بي
شيم وه سهركيشيش چون هه رده جاران	نه يارانم دي نه فوته داران
نه گول نه بوي گول گولزارانم دي	نه زرنگه ي زهنگول نازارانم دي
پيچم وه رده وه چون پيچ ماران	پيكيام وه خه دهنگ نه سه ر هه واران

مه لا فه ره جي بوڤه كه يي (۱۲۴۴-۱۳۴۳ ي.م) له ناوچهي ههوشار له دايبك بووه و پاش مالاوايي له ژيان له گوندي هه سه ن ئاوا نيژراوه. له دريژهي ئهم بابته سه ره تاي پارچه هونراوهيه ك به زاراوهي هه ورامی له مه لا فه ره ج ديئمه وه كه باسي دلداره كه ي (ئاوينه ناويك خهلكي ناوچهي گهرووس) بو "باوه جاني" ده كا كه ئاموزاي مه لا فه ره ج بووه بوخوي يه كي له كه سايه تيبه گه وه ره كاني ئهو سه رده مه ي ناوچهي ههوشار بووه:

"جاني" ويه رده ن جاني ويه رده ن	يه ك ماجه رايي وه سه ر ويه رده ن
واجبه ن په ي تو ته قيريش كه رده ن	باوجود تاحال زامه ت ناوه رده ن

لوام به گهرووس چون رهوزهی رزوان
ساحیو عریفهت، سفره و ییحترام

عازیزم جهی وه بهعهزم کاروان
ئاوینه نامی بی وه خانهخوام

میرزا محهمهدی ههوشاری (۱۲۴۶-۱۳۰۴ ی.ک.م) له ناوچهی ههوشار لهدایک بووه و ههر لهویش نیژراوه. به گوتهی بهریز سهفی زاده، میرزای ههوشاری دوو بهرهه می بهرچاوی هه بووه، "ههزار دهستان" و "یووسف و زلیخا" که وادیاره بهداخه وه پهرتووکی ههزار دهستان له نیو چووه. له خواره وه چهن دیرئی له پهرتووکی یووسف و زلیخا دینینه وه وه کوو وینه یک له و کتیبه که لهسهر چیرۆکی یووسفی پیغه مبهه و به زاراوهی ههورامی هونراوه ته وه:

یووسفشان نیا بار سهر قه تار
جایی فهره خناک عه جهب ماوایی
پر عه تر و زینهت چون باغ جنان
یووسف نه ئوشر ویش بووه ست نه وار

مالک حوکمش که رد باران که ردن بار
لوان به تاجیل یاوان به جایی
نه ئه و دهشت خاس یه کی قه برستان
قه بر دایه ی ئه و بی نه ئه و مه زار

جهواد خانی گهرووسی (۱۲۵۲-۱۳۱۵ ی.ک.م) له ناوچهی گهرووس لهدایک بووه و ههر لهویش نیژراوه. ههندی هونراوه به زاراوهی ههورامی له جهواد خان به یادگار ماوه ته وه که بابه تی ئایینی و دلدارییان باس کردووه. لیتره چهن دیرئی له پارچه هونراوه ییک دینینه وه که بهریز سهفی زاده وه کوو نمونه له کتیبه که ییدا هیناویه ته وه:

نمه ز جه چیشه ن بی خاوم ئیمشه و
وینه ی سه یادان جه کاوم ئیمشه و
ژار ئالووده ی ههون پهرویزم ئیمشه و
ئاواره ی وه تن جه چینم ئیمشه و

بی خاوم ئیمشه و، بی خاوم ئیمشه و
دیده پر ئه سرین، ههوناوم ئه مشه و
جه پشت ره هوار شه و دیزم ئیمشه و
به وینه ی فهره هاد مسکینم ئیمشه و

بابه جانی بوهره که یی (۱۲۵۶-۱۳۳۷ ی.ک.م) له گوندی ئه حمه د ئاوی سهر به ناوچهی ههوشار لهدایک بووه و له گوندی قزقاپان نیژراوه. بهریز سهفی زاده به گوتهی خوی، دیوانی هونراوه کانی بابه جانی کو کردووه ته و دیاره به زاراوهی ههورامی هونراوه ته وه. چهن دیرئی له پارچه هونراوه یه که وه ک نمونه دینمه وه:

ئه ر خودا نه سهر بدو نه جاتم
تا سهرم زیندهن ههر وه ته ماتم
هه رتا چه مه ریم نه گیلو نه ده ور
هه رتا نه ریزو ته ن نه سه رای قه ور
تا سهرم زیندهن ههر وه ته ماتم

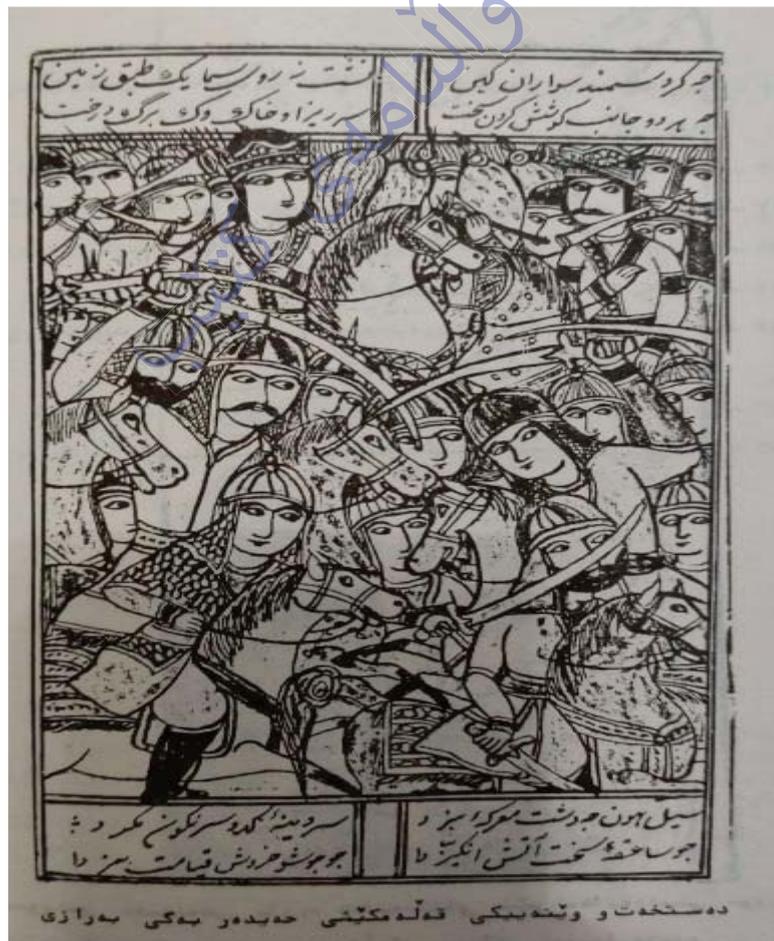
شیرین نه جاتم، شیرین نه جاتم
مانو نه به ده ن زه ری چه یاتم
تا روچ نه قالب نه کیشان وه جه ور
تا له ت له ت نه بووم به ئه لماس که ور
نیمه ی نیم نه فه س مانو چه یاتم

میرزا حه سه ن عه لی غه ریب (۱۲۹۹-۱۳۷۰ ی.ک.م) له گوندی قه ره ول سهر به ناوچهی گهرووس لهدایک بووه و له گوندی قه ره ته وره به خاک سپیدراوه. پهرتووکیکی به ناوی "حه یده ر

و سنه و بهر "هه یه که هۆنراوه یه و به گوته ی بهر یز سه فی زاده هیشتا بلاو نه بووه ته وه. ئەم کتیبه چیرۆکی خۆشه و یستی هیدەر به گ و سنه و بهر کچی میری ولاتی کشمیری هیندوستانه که به زاراهوی هه ورامی هۆنراوه ته وه و میرزا هه سن به شی خه نه به ندانی زه ماوه ندی ئەم دوو خۆشه و یسته ی به م جوهره داناوه؛

سیحر ئافهرینان هارووت و بابل	نازک نه وهالان کشمیر و کابل
شیرین ئهرمه ن، له یلای عامری	گولته ندام چین، هومه یلای پهری
ئالای قه ووا قووی قیقه ی سه رمه ستان	وهش خوانان سه وت راگه ی هیندوستان
گرته بی وهزار نه توی عهره قچین	ساقی سیم ئه ندام جام بلوورین

هیدەر به گی به رازی (۱۳۰۸-۱۳۶۸ ی ک.م) له گوندی ناوباریک (سه ر به ناوچه ی گه رووس) له دایک بووه و له تیکاب نیژراوه. هیدەر به گ چه ند به ره مه ی به شیوازی هۆنراوه هه یه که بریتین له: ۱. "میعراج نامه" ۲. "ناز و نیاز" ۳. "یووسف و زلیخا" ۴. "فه له ک ناز" که به داخه وه "یووسف و زلیخا" و "فه له ک ناز" له نیو چوون. هیدەر به گ له قه له مکیشیدا دهستیکی بالای هه بووه و کتیبی «خوسره و و شیرین» ی «خانای قوبادی» ی به «کیشانه وه» رازاندووه ته وه، ئەمه ش نمونه ی ده سنووس و قه له مکیشی هیدەر به گ:

هیدەر به گ به ره مه مه کانی به زاراهوی هه ورامی هۆنیوه ته وه و له نیوه روکی به ره مه مه کانیدا هه ولی داوه که ئامۆژگاریی خوی بو خه لک ده ربهری، نمونه یه ک له کاره کانی:

یاران یاوهران هەر نیکی خاسەن
 ئەر شیرۆی بەدبەخت تینەت پاک مەبی
 بەد تینەت دايم هەر نه وه سواسەن
 جەرگەش وه ژاراو کە ی سەد چاک مەبی
 پاسەشان واتەن وەرینان پيش
 بەدکار عاقبەت بەد مە یۆ نە ريش
 بەدکاران بنیای بەدی ویشانەن
 دايم الاوقات خەجل پيشانەن

لە دريژەي ئەم بابەتەدا ئاماژە بە چەن خالی ئەريئي و نەريئیی پەرتووکی تەلای دەستەوشار دەدەم:

خالی ئەريئي و بەرچاو

١. ئەمە گناسی و ئاوردانەوه لە بە یاز و نامیلکە و ویزەي کوردی کە مە ترسیی لە نیوچووونیان لەسەر بووه.

٢. بە کوردی نووسین سەرەرای هەندی کیشەي رینووس کە دە گەریتەوه سەر تە یارنەبوونی چاپخانە کانی سەر دەم.

٣. ناساندنی ویزەوان و نووسەرانی ناوچەي هەوشار و گەر ووس کە لە میژووی ویزەي کوردیدا کە مە تر ئاوریان لێ دراوه تەوه و نە ناسراو ماونەوه.

خالی نەريئي و لاوازیی پەروای تەلای دەستەوشار:

١. وەرگیڕانی ناوی کتیبە کە بە فارسی کە لە بەشی ناسنامەي کتیبە کەدا بە شیوهي "طلای دست افشار" هاتوو و بە واتای تەلای یا خو ئالتوونیکە کە بە دەست دە گوشری. ئەم واتایە دە گەریتەوه بو گەنجینە یەکی خوسرەو پەرویز کە پارچە ئالتوونیکە تیدا بووه و پەر بە مست بووه و لە بەر نەرمیی ئالتوونە کە دە کرا بگوشری و فۆرمی بگوڕدری؛ بە لام بەرای من ناوی ئەم کتیبە زۆر لەو واتا فارسییە دوورە و دە گەریتەوه بو واتا کوردییە کە ی کە واتای ئالتوونیک دەدا کە بە دەست لە ژیر خاک شار دراوه تەوه و ئیستا وه کوو گەنجیک دیتە ئە ژمار. دوو شیوه بە کارهینانی دەستەواژەي "تەلای دەستەوشار" لە ویزەي کوردیدا و لە شیعی "گۆلە دیهاتی" ی «عەباس کە مەندی» دا هاتوو:

وه گۆلە دیهاتی وه دل پاکەنی
 تەلای دەستەوشار ژیری خاکەنی
 کردووتە وه بان، بەرزی قەلایی
 نە سلامەت هەن، نە مەرحە بايي
 کردووتە سەر بان وه ک خانئ خانان
 دەس ئەوسای کە مەر ریک و پیک و جوان
 نیو نیگای چاوت لەو بانە بەرزه
 تورشه وه ک ریواس، فینک وه ک تەرزه

یان لە پەندی پیشینیاندا گوتوو یانە: دەلیی تەلای دەستەوشار یا گەنجی باوه، کردوو یەتی بە کۆلۆ و بۆی هیناوی.

۲. وه کوو باوه‌ری میژووناسانی ئیرانی سه‌ردهمی حکومته‌تی پال‌ه‌ویه‌کان، «مامۆستا سه‌فی‌زاده» ش سه‌رچاوه‌ی کورد ده‌گه‌ریتیه‌وه بو "ئاری" بوونی کورده‌کان و زۆریش داکوکی له‌سه‌ر ئەم بابته‌ ده‌کات، له‌حالی‌کدا که ئیستا که به‌شیکه‌ی زۆر له‌ میژووناسانی کورد و بیگانه، کورد وه‌کوو ئاری و ئاری‌یی له‌قه‌له‌م ناده‌ن.

هه‌روه‌ها شیوازی گۆزه‌رانی ژبانی کوردی به‌س به‌ ره‌وشتی کۆچه‌رایه‌تی له‌سه‌ر شاخه‌کانی زاگروس هیناوه‌ته‌وه و به‌م پیه‌ی ژبواری شارستانییه‌تی کورد له‌ ده‌سه‌لاته‌ جۆراوجۆره‌کانی ماد و پیش ماد له‌بیر کراوه.

۳. له‌م کتیه‌دا باسی وێژه‌رانی دوو ناوچه‌ی هه‌وشار و گه‌رووس هاتوو‌ته‌ ئاراوه و له‌ هه‌ندی جیگادا باسی په‌یوه‌ندی و خزمایه‌تی خه‌لکانی ئەو دوو ناوچه‌یه‌ کراوه، به‌لام له‌ به‌شی پیناسه‌کردنی کتیه‌ که و بابته‌ی میژووی کورد به‌گشتی و ناوچه‌ که به‌تایبه‌ت، هه‌یج قسه‌یه‌ که سه‌بارته‌ به‌ گه‌رووس له‌ بواری میژوو، جوگرافیا و کۆمه‌لناسیه‌وه نه‌هاتوو‌ته‌ گۆری.

۴- بابته‌تیکه‌ی گرنه‌گ ئه‌ویش ئه‌وه‌یکه ئەم بوێژانه‌ی ناوچه‌ی هه‌وشار و گه‌رووس بو له‌ زمانی ئه‌ده‌بیدا زاراوه‌ی گۆرانیه‌یان به‌کار هیناوه‌؟ بابته‌تیک که بو ئالوگۆریی زمانی میژووی ئه‌ده‌بی و هه‌روه‌ها جوگرافیا‌ی ئەم زمانه‌ زۆر گرنه‌گه‌ و نووسه‌ر خۆی لێ نه‌داوه.

په‌راویژه‌کان

- ۱- بروانه: سه‌دیق بۆره‌که‌یی (صفی‌زاده). ته‌لای ده‌سته‌وشار، ته‌هران: حیدری. ۱۳۶۹
 ۲. کتیه‌ی ته‌لای ده‌سته‌وشار له‌ پیرسته‌که‌یدا ۲۰ بابته‌ی وه‌کوو نیوه‌رۆک هیناوه و ئه‌وه‌ی به‌ چوار به‌ش دابه‌ش کراوه وه‌کوو تیه‌ینی و پیشنیاری له‌م ده‌قه‌دا هاتوو و په‌یوه‌ندی به‌ ده‌قی بلاوکراوه‌ی کتیه‌که‌وه‌ نییه.
 ۳. له‌ کتیه‌که‌دا له‌ به‌شی پیناسه‌ی که‌سایه‌تیه‌کاندا باسی ناوچه‌ی گه‌رووس نه‌هاتوو.
 ۴. شیخ شهاب‌الدین سه‌هروردی.
 ۵. سووره‌به‌رد له‌ په‌لاماری مه‌غۆله‌کاندا وێران کراوه و ئیستا پاشماوه‌که‌ی وه‌کوو گوندیک له‌ نیزیکی زه‌نگاندا به‌.
 ۶. له‌ کتیه‌که‌ی به‌ریز سه‌فی‌زاده‌دا به‌م جۆره‌ هاتوو:
- ئه‌ر ئه‌و خاوه‌ش بو، گلا‌راوش بو ئه‌ر ئید تاوش بو، زوخا و ئاوش بو
- ۷- مه‌به‌ست به‌لکسه‌یان به‌لقیس ماشقه‌ی سلیمانی نه‌بیه‌ که له‌ ناوچه‌ی هه‌وشاردا کیوکی ۳۳۰۰ متری به‌م ناوه‌ هه‌یه و دوو‌هاچه‌شی پی ده‌لین.

په ټووکانه باو بوو و هه موو شهوئ دۆستان له دیواخانه که مانا بو شهونشینی له دهوری یه کا کو ده بوونه وه و ئه و چیرۆکانه یان ئه خوینده وه و گوئیان بو شل ئه کرد و منیش وه کوو ئه وان گویم ئه دایه چیرۆکه کان^۱». «شاکه و مه نسوور خان" یه کهم نووسراوه ی کوردی ده بیته که ده که ویته دهستی و پاشان مه م و زین ده خوینتیه وه که به گوته ی خو ی هه ردوو په ټووکانه که به زاراوه ی گۆرانی هۆنرابوونه وه^۲.

سه دیق بۆره که یی که ده چیته به غدا، له وئ زۆرتر گیرۆده ی ئه ده بی کوردی ده بیته: «له وئ هه ر په ټووکئ کوردیم ده ست که وتیا ده مخوینده وه. به تایهت هۆنراوه ئاگرینه کانی حاجی قادری کوئی و هه لبهسته دلرفینه کانی کوردی و نالی و گۆران ده رگای هۆنراوه یان بو م کرده وه. ئیتر که وتمه هه لبهسته هۆنینه وه^۳».

بۆره که یی پاش گیرسانه وه له تاران، له بواری ئه ده بی کوردی و بنکه و بلاقۆکه فه ره نگی و ئه ده بییه کانی فارسی چالاک ده بی و له ده زگا فه ره نگیه کاندای کار و چالاکی پی ده سپێردری؛ جاریکیش له سه ره تا کانی سه ره که وتنی شوپرسی ئیسلامی ئیران، بریار ده دریت له گۆقاریکی کوردیدا هاوکاری "هه ژار موکریانی" بیته: «رۆژیک فه خره دین ئه نواری بردمیه جیهادی سازنده گی که له مه دانی ئینقلابه... دوکتور سه دیق مفتی زاده و سه دیق بۆره که یی بوونه هاوکارم. بریار درا مه جه لله یه ک به ناوی "هیوا" ده رکه ین^۴».

وه ک هه ژار بوخو ی باسی ده کات گۆقاری "هیوا" به هو ی نه سه لمی ندرانی مه رجه کانی هه ژار له لایه ن به رپرسانه وه، ده رناچیت؛ به لام کۆمه له شیعی "هیوا" ئاشنایه تی هه ژار و سه دیق بۆره که یی له میژووی ئه ده بی کوردیدا تۆمار ده کات.

هه ژار به ویستی بۆره که یی، کۆمه له هه لبه سنی "هیوا" پیش له چاپدانی ده خوینتیه وه و رای خوئ له سه ری ده رده بری، که ده قی ئه م را و بوچوونه له سه ره تای کتیه که دا و پیشتر له پیشه کی خودی بۆره که یی دانراوه که گه لیک خالی گرنگ و به که لکی تیدایه. لیره دا جیی خو یه تی که ریز له دل فراوانیی بۆره که یی بگیری که ئه وه گله و گازنده یه ی هه ژاری له پیشه کی کتیه که ییدا بلاو کردوو ته وه تا خوینه ری کورد ئاگاداری په خنه و بوچوونه کانی هه ژار له پینا و کۆمه له شیعی "هیوا" دا بیته.

مامۆستا هه ژار کیش و وه زنی شیعه کانی بۆره که یی زۆر کوردانه له قه له م ده دات و داکوکی له سه ر ئه م کیشه ده کات و تاریف و په سنیکی زۆریش له وه ده کات که بۆره که یی زمانی کوردی زۆر باش ده زانی و شاره زای زۆر به ی زاراوه کوردیه کانه.

ده قی نووسراوه که ی هه ژار وه ک هه لو یست و په سه ندی ئه ده بی ئه و و هه روه ها وه ک نموونه یه ک له په خنه ی ئه ده بی کوردی به م چه شنیه:

«کۆمه له هه لبه سنی هیوای کاک سه دیق بۆره که ییم خوینده وه، ئه گه ر لیم پرسن چۆن؟ به بی هیچ رووده رواسی و خاترگرتن ده لیم: ۱- ئه وه ی بی سو و گومانه هه موو له و هه لبه ستانه کیش و پاشلیان (وزن و قافیه) ته واوه و له م باره وه ته رازووی مرخی بو یژ سه ر ناکا و پارسه نگی ناوی و لونگ و لووری وه به ر چاو نایه. ۲- کیشه کانی زۆر کوردانه و په سه نده، زۆر چاکی کردوو که چاکی به لادا کردوو و دهستی له کلکی عه رووزی عاره بی و ئه وزانی فارسی به رداوه و که لکی

له شتيك وەرگرتووو كه ده گهل مرخی گۆرانبيژانی كوردەواريدا زۆر باش دەگونجی و زۆر بهی ههواکانی كوردستانی وه خووه ده گرن و نامویی له هیچ بهندوباویکی باو له ناو زۆر بهی گهل ناکهن. ۳- کاک سه ديق زمانی كوردی زۆر باش ده زانی، له زاراوه و شیوه جۆر به جۆره كانی گۆرانی و موكریانی و به شه كانی ديكه ی سۆرانی و لوړی و كرمانجی شاره زایه و زۆریش دلاوایه. نیازم وایه نه چوووه كه هیندی كهس مه لبه ندپه رستی بكا و به كلکی ته نیا شیوه یه كه وه بنوو سی و ته نیا به و بنوو سی و جگه له شیوه ی شاره كه ی خو ی كوردی به كانی تر به غه واره بزانی و خو یان لی نه بان كا. خو شم هات كه زۆر وشه ی جۆراو جۆری ناو شیوه زۆره كانمانی جی كردوووه ته وه. ئاره زوو مه نووسه رانی تریش ئه م باره ره چاو كه ن.

بۆره گله یی: ئه م بۆره گله یی به م هه ر له بۆره كه یی نییه، بگه ره له گه لیك بو یژانی تریشم هه یه. زۆر به ی بو یژان وه ختی قافییه یا خو م گوته نی پاشلیکیان وه به ردل ده كه وی وا ئه زانن ده پوو ره هه نگیان له كو ته ره دار یكدا دۆزیوه ته وه، به ئامان و زمان دهستی لی به رناده ن، ئیتر به هه ر بۆز و چریشیكیش بی هاوسه نگیکی بو په یدا ده كه ن جا با جینگه به مه به ست و ماناش لیژ كا. بو نموونه ئه م بو یژه لاوه ی خو مان وشه ی ئه ندیشه ی قۆزیوه ته وه، ده یه وی بیكاته پاشلی به یتیك. وشه ی پیشه ی كردۆته هاوسه نگ و نیازیش پیشه یه كه به مانای كاره. كه چی پیشه واتا ئیسك. خو ئه گه ر بشلین ناره واش بو بو یژه ره وایه، دیسان پیم وایه پیشه به پیشه كردن تو زیك ئیسکی گرانه. چه ند وینه یه کی تری وه هاش هاته به رچاو. به لام وه ك كوتم ئه مه ته رزه نه خو شییه كه زۆر به ی بو یژه كانی پی تلاوه ته وه. خوا شفایان بدات.

به بیر و رای من ئه گه ر بو یژه نیاز یکی له دلایه و به و پاشله بو ی ناخریته سه ر قاقه ز و به ته واوی نایه ته دركاندن، ته ركاندن باشتره. هیچ ناقه ومی كه باره كه ی بگۆری و ئه م وشه یه به یه کیکی تر بگۆریته وه و خو ی له ته نگانه رزگار بكا.

دوو هه مین گازه نده م له هیندیك در یژداری به كانییه تی. چونكه ئه وه لبه سته ی كه بو ده ر برینی هه سته خو شه ویستی به رانه ر به دل به ره و عاره ب ناویان ناوه "غه زه ل"، گه ره كه كه م و پوخت بی، ئه گه ر زۆر در یژ كرایه وه، له لایه كه وه هه سته یار ده خاته ناو گیژی گیژاویكه وه كه ده ره تانی كه متر بو ده ره خسی. له لایه کی تریشه وه خو ینده واره كه ی - یار بی یا ئه غیار بی - وه ره ز و جار ز ده كا.

ئه وه هه لبه سته ی كه شایانی در یژه دانه، چیرۆك و داستانه نه ك دواندن ی چاومه ستانه. هه ز ئه كه م له مه به ولاوه ئه م لاوه بو یژه له هه لبه سته وه ك قه سه م نامه كه ی ° كه مه به سته سو یندی ئه مه گداری بو یاره، هه لقرچینی و در یژه بدا به هه لبه سته كه ی رۆسته م نامه و چی و چی نامه ی داستان و باستانی.

ده لین رۆژی قیامه ت گوناح و چاكه ی هه ر كهس ئه خه نه ناو ته رازوو ی خیر و شه رانه وه. كام تای نه وی بوو ئه وی هه ساو ئه كه ن و چاو له وی تر ئه قونجینن. ئه گه ر ئیمه ش لاسای ته رازوو داره كه ی قیامه ت بكه ی نه وه، هونه ر و هه له ی ناو هه لبه سته كانی كاكه بۆره كه یی بخه ی نه دوو تاوه، به بر وای من تای هونه ره كه ی ده نیسی و به هاسانی هه له كانی داده پۆشی. به هومیدم ئه و بو یژه لاوه له مه به ولاوه زۆر تر تی بكۆشی و به زوو ییكی زوو گو شه یه ك له ئه رکی به ر بلاوی

سهرشانی بویژانی کورد بو خوی تهران بکا. / ههژار / تاران - مانگی بانه مه ۱۳۵۸».
 پهرتووکی "هیوا" سهره تای چالاکیه کانی «سه دیق بۆره کهیی» ه بو چاپ و بلاوکردنه وهی نووسراوه و لیکۆلینه وه کانی که دوو خهسله تی نووسه ری تیدا به دی ده کریک یه که م:
 دلهره واری و تیکه ل به سۆز و شهوق و زهوقیکی بیسنوور له پیناو که له پوور و فرهه نگی کورده واری و هه ولدان بو زیندووکردنه وه و په ره پیدانی؛ دووهه م: خاکه ساری و بیده ماریی به ریزیان له به رانه ر خوینهر: «باوه کوو خۆم ده زانم که ئەم کۆمه له هۆنراوانه ی منه بایه خی ئەوه یان نییه که بخرینه به رچاوی زانایان و گه وه ره ناسانی و یژه ی به نرخی کورده وه...»^۷. ئەم شیوه خاکه راییه و ئەو دا لغه و تامه زرۆییه، له نووسینی پیشه کیی "هیوا" وه تا ئیستا که به ماوه ی ۴۲ ساله، له هه موو ئاسه واره جورا و جو ره کانی «سه دیق بۆره کهیی» دا هه ر ماوه و هه ر رهنگ ده داته وه.

"هیوا" گه رچی په رتووکیکی زۆر سه ره که وتوو نییه و هه ژار گوته نی ئیسیکی گرانه و له باری تویکل و کاکله وه جیی قسه و باسه، به لام سه ره رای ئەوه ی که ره خنه یه کی ئەده بیی کورت و توکمه ی "مامۆستا هه ژار" ی له گه لا بلاو ده بیته وه، مزگینی و به لینیکی باشیش به خوینهری کورد و هوگران ده دات: «... پاشان که هاتمه تاران له پاش ماوه یه ک له گه ل ریبه رانی حقه یا یارساندا ئاشنایه تیم په بیدا کرد و گه لی په راوی کوردیی گۆرانیی کۆنم لییان به ده ست هیئا و به پیی ئەو به لگانه به سه ره هات و هۆنراوی سی هه زار بویژی کۆن و تازه ی کورد له سه رده می دووهه م تا سیزده یه می کۆچیم کۆ کرده وه که خوا حه ز کات له داها توودا ئەم شوینه واران ه تان بو بلاو که مه وه. تاران / مانگی خاکه لیوه / ۱۳۵۸». به دلنیا ییه وه خوا حه زی لیکرد و ئیستا که به ره مگه لیککی تویژه رانه و به نرخی سه باره ت به میژووی و یژه ی کورد و ئایینی یاری و گه وره گه وره کانی یارسان، به هه ول و هیمه ته ی سه دیق بۆره کهیی له به رده ستی خوینهر و تویژه ری کورد دایه.

پهراویزه کان

- ۱- سه دیق بۆره کهیی (صفی زاده). هیوا، تهران: فروهر، ۱۳۶۰، ل: ۶
- ۲- پروانه سه رچاوه ی پیشوو: ل: ۶
- ۳- سه رچاوه ی پیشوو، ل: ۷
- ۴- ره حمان شه ره فکه ندی (هه ژار)، چیشتی مجپور، پاریس: ۱۹۹۷، ل: ۵۶۷
- ۵- مه به ست یه کیک له شیعه ر کانی "هیوا" یه به ناوی قه سه منامه که ئاوا ده س پیده کات: "قه سه م به ناله ی ده می به ره بیان که ته م ئەخاته ته واوی که یان".... که ۸۶ دیره. له م پارچه هه لبه سته دا شاعیر له ۸۵ دیردا سویند به ده یان بابه ت ده خوات و له دیری کۆتاییدا بلیت: "من هه ر تو م ده وی رۆحی شیرینم خو شه ویسته که م یاری دیرینم". که هه م زمانه که لاواز ده بییت و هه م شکۆ و حماسه تی ریزه بیی هه لبه سته که ده شیویت.
- ۶- سه دیق بۆره کهیی (صفی زاده). هیوا، تهران: فروهر، ۱۳۶۰، ل: ۳-۵
- ۷- پروانه سه رچاوه ی پیشوو: ل: ۷
- ۸- سه رچاوه ی پیشوو

ئەحمەد رەحیمی - تیکاب

ئەفسانەى شەمال و زەلان لە ھۆنراوہى شاعیرانى ھەوشاردا

زۆسان شی وەھار ئاماوہ جە نو
شنۆی باى شەمال کەفت وە کەش و کو

ئەفسانەى شەمال و زەلان، لەو رەوايەتە باوانەى ناو کوردەوارییە کە ھەم بە شیوہى فۆلکلۆر گوتراوہ و ھەم شاعیران و بوژانى کوردەواریش بە زەوقى خۆیان گوتووینانەتەوہ. سەرما و سەخلەتى زستانان کە تەنگ بە تین و تاوشت ھەلدەچنى و کەمى کەسەرى و بىتفاقى دەرگای بە خەلک دەگرت، چیرۆكى شەمال و زەلان دەکەوتە سەر زاران و خەلک بە گێرانیوہى نەھامەتییەکانى زەلان و سەرکەوتنى شەمال بەسەریدا، تیدە کوشان تاھاتنى بەھار دلخۆشیی خۆیان بەدن و هیوا و ئارەزووى خۆیان بوھاتنى بەھار بە زمانى شیعر دەر بېرن. زمانى گێرانیوہ و چیرۆک کە دايمە ئەو توانستەى بووہ کە ویست و ئارەزووہ کانى مرۆف وە ک بابەتیکى واقیعی و باوہر پیکراو بسەلمینیت و ھەست و هیوا بە دەررونى مرۆف بەخشى، بە سازدانى ئوستووہ کان، بەستینیکى بو شروڤە و شیکاریى جیھان نامادە کردووہ تا مرۆف لە خۆى و ژیان و جیھان تىگات و ویست و ئارەزووہ کانى خۆى بگێریتەوہ.

شەمال و زەلان کە دوو ئوستووہى کامەرانى و کلۆلى یان ھات و نەھاتن، باس لەوہ دەکەن کە چۆن مالوھالى جیھان بە یەک ئاقداردا ناروا و تەنگەژە و ئاستەنگییەکان روو لە بار و بەرگۆشایی دەکەن و ھیچ بارو دوخیک وە ک خۆى نامینیتەوہ. زەلان ملھور پیتیى زستان بەسەر دەشت و دەوھندا دەکیشى و پرست لە بوونەوہر دەبړى، بەلام ئازایەتیی شەمال گیان دەخاتە بەر بەند و لەند و کەژ و کو و بە لەشکرىکى تەیار و ئازاوہ، دەوارى ستەم و سەخلەتى زستان ھەلدەپيچى و کاروانى گولەنەورۆزە نیشتەجیى ھەوارگەى دەشت و بزوين دەکات.

بەپيى کتیبى "میزووى ویزەى کوردی" سەدیق بۆرەکەى، ھۆنەرانى وە کوو سەى شوکرولا قووچاخى و فەقى عەبدوولى بۆرەکەى لە ناوچەى ھەوشار و میرزا شەفیح کولیایى لە ناوچەى کرماشان، شەمال و زەلانیاں بە زاراوہى ھەورامى ھۆنیوہتەوہ:

«زستان وە کوو خانیکى ملھور و ستەمکار، تەواوى کىو و بەندەکانى کوردستانى بەھوى لەشکرى زەلانەوہ داگیر کرد و خیوہتى سەرما و سۆلى تیدا چەقاند و بەفر ھەموو جیگا و شوپینیکى داپۆشى و پى بە ریبوار گرت. ئەوسا شەمال لە ئاخروئۆخرى زستاندا لەشکرەکەى خۆى نامادە کردووہ و ھیرشى ھینایە سەر زەلان و بەم چەشنە شەرى شەمال و زەلان لەسەر شاخەکانى کوردستان رووى دا و لەپاش ماوہیەک لەشکرى زەلان تیکشکا و شەمال بەفرى

تواندهوه'». زمان و راویژی هه ماسی، وینهی شیعیری زیندوو و فهزاسازی دراماتیک، له هۆنراوه بههتیه کهی سهی شوکرو لالی قووچاخی (۳۹۳۱-۸۱۳۱ی کۆچی) بهدی دهکریت که کورتکراوه کهی بهم چهشنهیه:

نیازم ئیدهن جه خودای جههان	ئیزهار کهین تهمام خهزینهی نههان
جه ماجهرا و نهقل شه، مال و زهلان	بواچین چهند شیعر بو وه داستان
دوو مانگ مهنده بی پهری زمستان	بهفر ئاما بهوار به وینهی مهستان
سارا و کەش و کۆی ولکهی کوردوسان	داگیر کهرد تهمام نهو خان زوسان
قهتە کەردش یه کەسەر راگهی راویار	مهردوم گرد نیشتن وه زار و زگار
وه زار و زگار وه دلە سۆزان	گرد جه یانهی ویش ئههیر فرۆزان
گاهێ مهواتن خودا کهریمهن	نه ههر وهخت تهنگ لوتفش عهمیمهن
شه مال ههم ئاما به قین و به قار	لهشکرش ئاورد پهی دهشت و کۆسار
تیپی قهرازا پهی شار سهقز	بهریا کهردشان گرد ئالای قرمز
تیپی کیانا پهی شار سابلان	بهریا کهردشان ههزاران بهیداخ
تیپی رهوان کهرد پهی شنۆ و لاجان	دنیا لیشان کهن وه ئاخ زهمان
ولاتش سهختهن مهرگههر مه حال	باوهران به حوکم به زهرب گۆپال
قۆشه ن رهوان کهن پهی شار تاران	باوهران به دهست پاتهخت ئیران
بدن وه ههم دا دهر بهند نه لوهند	بکهران تاراج سپای دهماوهند
جهودما سپا یه کسەر به ستیز	روو بکهن پهری مه حال تهو ریز
وهفر که زانا وهی ره مز ئه سرار	فهرا جارچیان دهردهم کهفت وه شار
جار کیشان وه گهرد کۆلان و بازار	گرد ئاماده بان پهی رهزم و پهیکار
که رهنا ژندن شاهانه دهستوور	جه نرکهی بۆران بی وه نه فسخ سوور
جهنگی جهنگیان بیدار بین جه خاو	پۆشان وه بهدهن ئه سلحه حه و ئه سپاو
مهردان نیکنام سهردار سپا	سپای خان تهم، عه لهم کهرد وه پا
جه گوورهی شه مال، جه زیرهی زه لان	خیزا بی نهو دهشت سهدای ئه لئه مان
کاری کهردشان سهرما و توفان	رووی دونیا کهردن وه ئاخ زه مان
جه سپای شه مال بی حه د کۆژیا بی	شکست قایم په نهش دریا بی
سێ شهو و سێ رۆ جهنگ کهردهن تهمام	نه شهو خاوشان کهرد، نه وه رۆ ئارام
نه سیم به فهرمان سولتان بههار	یاکسەر ولاتان کهردش خه بهردار
جه ناله و سهدای نهو وه عه د وههار	ئاما نه له رزه گرد کهش و کۆسار
مه ریزا به خهخت باران و ته رزه	ئه ندام وهفر ئاما وه له رزه
ههور جه رووی ههوا و شه مال جه رووی زه مین	مه دان جه بهفر به قار و به قین

....

گۆل و وه نهوشه ئامان کۆ بهستهن	جه توف و سهرما و زه مه ره ریر په ستهن
وه فریش بی وه ئاو نه کهش و کۆسار	بولبول و قومری ئامان وه گۆلزار
زۆسان شی وههار ئاماوه جه نو	شنوی بای شه مال کهفت وه کهش و کۆ

له شه مال و زه لانه کهی فهقی عهبدوولی بۆره کهیی (۱۷۳۱-۳۴۳۱ی کۆچی) دا سوارهی زه لان

ده که ویتنه داوی زستان و نهوسا شه‌مال له شکر یک له شاره جۆراوجۆره‌کانی کوردستان کۆ ده‌کاته‌وه و له به‌ران‌به‌ر له شکر ی زستاندا ده‌وه‌ستی و ده‌یشکینن و به‌فر و سه‌هۆلی کیتوه‌کان ده‌تویننیه‌وه و ئیتر خه‌لک به‌ئاسانی ده‌توانن رینگه‌بیرن. دیسان له‌م هۆنراوه‌یه‌شدا له‌حنی حه‌ماسی و ئافران‌دنی وینه‌ی شی‌عیری شی‌او بو پیکه‌هینانی فه‌زای شه‌ر و پیک‌دادان، ریتیم و مۆسیقای زمان، شانۆیه‌کی به‌هیزی بو نمایش‌کردنی تیکش‌کانی زه‌لان و سه‌رکه‌وتنی شه‌مال ویتان‌دوه:

پۆلای پر جه‌وه‌هر تیغ بچ ئامان	شه‌مال به‌ وینه‌ی سام نه‌ریمان
تیپ تیپ و له‌ک له‌ک نه‌سه‌رد یاران	سه‌فدا سه‌ف ئارا سه‌ره‌نگ سه‌رداران
قه‌دیم هه‌وارگه‌ی گه‌وره‌ی جافانا	تیپ کیانا په‌ی په‌چه‌پانا
چه‌نی زخیره و بارخانه و بنه	تیپ کیانا په‌ی شار سنه
سپه‌ردش به‌ ئه‌و تا شار سه‌قز	تیپ کیانا په‌ری کۆی ئه‌کز
تیپ کیانا په‌ری هه‌ورامان	تیپ هه‌مه‌دان، تیپ کرماشان
تیپ په‌ی سه‌لماس تیپ په‌ی خانه	تیپ په‌ی سه‌رده‌شت، تیپ په‌ی بانه
تیپ په‌ی کرد، تیپ په‌ی بیجار	تیپ په‌ی ورمی، تیپ په‌ی هه‌وشار
تیپ په‌ی کرد، تیپ په‌ی دواو	تیپ په‌ی ریژاو، تیپ په‌ی زه‌هاو
تیپ کوردستان شو‌ر شه‌ر نه‌سه‌ر	تیپ په‌ی ماردین، تیپ په‌ی قه‌جه‌ر
تیپ په‌ی بو‌تان، تیپ په‌ی حه‌ریر	تیپ په‌ی هندی، تیپ په‌ی کشمیر
تیپ په‌ی قوچان، تیپ په‌ی که‌لات	تیپ په‌ی بتلیس، تیپ په‌ی ئه‌خالات
واتن ئه‌ی زووسان یانه‌ت بو ویران	خه‌به‌ر به‌ردشان په‌ی خان زووسان
به‌فر و یه‌خ ته‌واو ئه‌و که‌ردن به‌ ئاو ^۳	شه‌مال ئاماوه به‌ ته‌عجیل و تاو

"شه‌مال و زه‌لان" نموونه‌یه‌که له شی‌عیری دراماتیکی کوردی، که زمان و راویژی حه‌ماسی و توانستی وینه‌سازی پچ تاکی کراه‌وته‌وه و له پۆلینبه‌ندی جۆره‌کانی شی‌عیری کوردیدا پینگه و چه‌شنی تایبه‌تی خۆیان هه‌یه. ئه‌م شی‌وازان هه‌ویننیکن بو به‌ره‌مه‌هینانی ده‌قی دراماتیکی و نمایشی کوردی.

له میژووی ویتنه‌ی کوردیدا، سچ به‌ره‌مه‌ له‌م چه‌شنه و به‌م ناوه‌وه، له هۆنراوه‌ی ئه‌و سچ شاعیره که سه‌ره‌تا ئاماژه‌م پیکرد، ناسیندراون و کۆی به‌ره‌مه‌کانیان له ئارشیفی به‌ریز «سه‌دیق بۆره‌که‌یی» دایه و به‌لینن بلاوکردنه‌وه‌ی دراوه.

په‌راویزه‌کان

۱- بروانه: سه‌فی‌زاده (بۆره‌که‌یی)، سه‌دیق، میژووی ویتنه‌ی کوردی، به‌رگی دووه‌م، هه‌ولیر: ئاراس، ۲۰۰۸، ل:

۳۹۴

۲- پینشو: ل: ۳۹۶-۳۹۹

۳- پینشو: ل: ۴۴۴-۴۴۵

خورشیده کهی ناز

فریشته رهحیمیان - تیکاب

یادیک له مهستوره کوردستانی به پیی دیوانه شیریه کهی

ئه و کاتهی سیمون دی بوقار بو دابینکردنی مافی ژنان، بهرهنگاری بهر بهسته کانی کومه لگای پیاوسالار ده بیته وه و بو نازادی و مافی ژنان، کومه لگا ده خاته ژیر هر ووژی ره خنه وه و په رتووی "زایه ندی دووهه م" له سالی ۱۹۴۹ بلاو ده کاته وه، مه بهستی سه ره کیی ئه وه بوو که "مروف به ژنی له دایک نابیت به لکوو ده کریتنه ژن!" جا ئه گهر لاپه ره کانی میژووی کورده واری هه لدهینه وه، زیاتر له سه د و سی سال بهر له سیمون دی بوقار و دووسه د سال پیش ئیستا له بواری ئه ده بی و کومه لگای کورده واریدا، سالی ۱۲۱۹ ی ک.ه، سالاره ژنیک هه لده که ویت که به کرده وه بهرهنگاری کومه لگای پیاوسالار ده بیته وه. کومه لگایه ک که ژن جینگه و پیگه یه کی ئه وتو و شیاوی خوئی نییه و له ته پوتوژی پیداو یستی پیاو و مه یله کانیدا ون بسوو. مه یلی داگیرکاری و داسه پاندنی هه مه لایه نه ی ده سه لات به سه ر ژن و ژیان. له چاخیکی ئاوه ادا "ماه شه رف خانم" کچی ئه بولحه سه ن به گی قادری به ناوبانگی مه ستوره ی کوردستانی سالی ۱۲۱۹ ی ک.ه له شاری سنه چاوی به ژیان هه لینا و هه ر له سه ره تای ژیانیه وه له گه ل مندالانی میر و خونکاردا خه ریکی خویندن ده بی و میشکی به شالاوی شیریه وه داده گیر سیت و له ویتزه ی فارسی و عه ره بی و کوریدا به شایسته گییه وه شاره زا ده بیت. به گویره ی تاریفی ره زا قولی خانی هیدایه ت و میرزا عه لی ئه کبه ری سادقولولک، مه ستوره له خه تخوشی و جوامیریدا بیوینه بووه و زیاتر له بیست هه زار هونراوه ی ته ر و دلرفینی بووه که به داخه وه زورینه ی شیریه کانی له نیو چوون. مه ستوره هاوچاخی مه وله ویی تاوه گوژی بووه. جوامیری و داوینپاکی مه ستوره له شیریه کانی مه وله ویدا ده نگ ده داته وه وه ک ده لی؛

خورشیده کهی ناز ئه وچ بورج سه ور
سه ر توغرای ده فته ر مه حبووبان ده ور
هانه یانه کهی بورج شه ره فدا
نوور ئه فشانیشه ن وه هه ر ته ره فدا

مه ستوره کوردستانی دووسه د سال له مه و پیش، رچه ی خوینده واری بو کچان و ژنانی کورد

دهشکینى و تاریکی نه زانین ده گهوزینى و به نووسینی "میژووی ئهردلان"، "مجمع الادبا"، نامیلکه ی "عقاید و شرعیات" و ههروهها دیوانی شیعی کوردی و فارسی، به کردهوه به کومه لگای ئه و سهردهمه دهسهلمینى که "ژن" زه عیفه نییه و ئه وه بارودۆخی کومه لگا، ئایین و دابونه ریت و پاوآنخوازی پیاوانه که کسم و که سایه تیی ژن ده چه مینى و دهینووشتیینیه وه. مهستووهره له ته مهنی بیست و دوو سالییدا له گه ل خوسره و خانى ناکام کورپی ئه مانولالاخان میری ئه رده لان و دهسه لاتداری سنه هاوسه رگیری ده کات. ههستی شاعیرانه ی خوسره و خان کاریگه ریه کی زور له رۆح و رهوانی مهستووهره داده نى و ده بیته هه وینى خوشه و یستیه کی قوول و که موینه له نیوان ئه و دوو دلداره دا. کاتى خوسره و خان هه وارگه ی ژیان و ده واری دلدارى به جى دینى و باخی به خته وه ریه مهستووهره روو له ویرانى ده کات، مهستووهره به مه چه شنه ده یلاوینیه وه:

خوسره وم وه هار، خوسره وم وه هار	یا شا نه یۆوه، ئیمسال نه وه هار
به ر نه یان وه به ر گولان جه گولزار	نه که رۆ درهخت شکوفه ئیزهار
نه سه حن چه مهن نه وانۆ بولبول	هه نی نه نیشۆ ژاله نه رووی گول
نیلو و فهر تا چه شر به رنه یۆ جه ئاو	جه رووی گول سورخ نه کیشۆ گولاو
په ی چی خوسره وه بند نه تۆی مه زارهن	مهستووهره جه سه یر وه هار بیزارهن

به لیکدانه وه ی دیوانه که ی مهستووهره کوردستانی، بۆمان ده رده که وى که زۆرینه ی هۆنراوه کوردیه کانی سکالا له چه رخی که چگه ر، بیته مه گی جیهان، ته نیایی، به خته ره شی و نامرادیی خۆی بووه که دوای کۆچی دوایی خوسره و خان هۆنیویه ته وه. به گشتی رووی ئه و شیعرانه له خوسره و خانه که به زمانیکی پوخت و پاراو و هاودل و به تیمی چه مه رى و لاواندنه وه گوتراون. زۆربه ی هۆنراوه کانی مهستووهره له دیوانه که ییدا فارسیه و کارتیکه ریه هۆنراوه ی هۆنهرانی به ناوبانگی فارسی و یژى وه ک حافز و سه عدى له م دیوانه شیعییه دا رهنگی داوه ته وه و مه زمونگه لیکى ئه وینداری و عیرفانی به ئیماژگه لیکى دلرفین و راژه و راویژیکى شیرینه وه نه خشینراون. مهستووهره له گه ل هۆنهرانی هاوچه رخی خۆیدا وه ک یه غمای جهنده قى، میرزا شه فیع، نالی و مه وله ویه ی تاوه گوژی و به تایبهت هاوسه ره که ی، خوسره و خان موشاعیره ی کردووه. زۆرتر له گه ل یه غمای جهنده قى داوه و یه غمای وه ک "میری ولاتی گوته" له قه له م داوه.

خوسره و خان هاوسه رى مهستووهره، خۆی دهستیکی بالای له شاعیریدا هه بووه و هه ر ئه م بهستیته ش هه وینى ئه وینى پر له ره مز و رازیان بووه و موشاعیره ی ئه م دوو عاشقه، رۆلیکی بهرچاوی له گه شه سه ندى زه وقی ئه ده بیی مهستووهره دا هه بووه.

توانست و به هره ی زاتیه مهستووهره و بهستی ئاماده کراو له لایه ن پیاویکی ژن خوشه و یستی وه ک خوسره و خان، ناوبانگی مهستووهره ده خاته ریزی ناودارانی ئه ده بی کوردیه وه، به تایبهت و یژه وانان و هۆنهرانی ژن که تا ئه و رۆژگاره وه کوو مانگ له پشت هه وری ئایدۆلۆژیای کومه لگا مابوونه وه؛ که چی مهستووهره تارماییی ره وانده و تین و ته وژمی به خشیه بازاری ئه ده بی سه رده می خۆی:

ای خاک کف پای تو بر تارک ما تاج	زبید که ستانی ز مه و مهر فلک باج
خوبان جهان را همه نعلین تو افسر	شاهان زمان را همه درگاه تو معراج

ما کافر عشقیم و تو در مذهب ما حاج
رسم است عطا کن تو به " مستوره" ی محتاج

ما کشته‌ی هجریم و تو داری دم عیسی
از خرمن وصلت، مه بی مهر! زکاتی
له پارچه شیخریکی تردا ده‌لی:

نه شگفتی است که دیوانگی است و زنجیر
که زخوبان جهانت نبود شبه و نظیر
که در این عشق مراهیچ نباشد تقصیر
جان " مستوره" فدایت ز چه باشی دلگیر

دل سرگشته چو شد در سر زلف تو اسیر
به چه نقشت بتوانیم مقابل کردن
گر ملامتگر ما روی تو بیند، داند
من و جانی است نثار قدمت سازم بس

با نه‌وه‌ش بزاین که ژنانی هه‌لکه‌وتوو له سه‌ده‌کانی پیش له مه‌ستوره له نه‌ده‌بی
کوردیدا رۆلی به‌رچاویان گیراوه، به‌لام له‌گه‌ل خاتوو مه‌ستوره کوردستانیدا جیاوازیه‌کی
بنه‌رتییان هه‌یه. مه‌ستوره کوردستانی وه‌ک خاتوونییکی رووناکییر، میژوووزان و نووسه‌ر
پیناسه ده‌کری و پیکه‌پینه‌ری دیوانی شیخری و نووسه‌ری «میژووی نه‌رده‌لان، مجمع‌الادبا و
نامیلکه‌ی ئایینی عقاید و شرعیات» ه؛ به‌لام ژنانی پیش مه‌ستوره وه‌ک "لزا خانمی جاف"،
"فاتمه‌لوره‌ی گوران"، "جه‌لاله‌ خانمی لورستانی" و هتد په‌یره‌و و شیفته‌ی که‌سایه‌تیی ئایینی
وه‌ک شاخوه‌شین و سان سه‌هاک و نه‌وانه بوونه که به ده‌ف و دایره و ته‌نبوره‌وه هه‌لبه‌ست
و هونراوه‌یان ده‌هونیه‌وه و مه‌به‌ستیان زورتر ستایشی سه‌رکرده‌ی ئایینی خویان بووه؛
هه‌ربویه‌ش دیوانی شیخرییان لی به‌جی نه‌ماوه و ته‌نیا له په‌رتووکه‌کاندا ناویان لی براوه که
ژنگه‌لیکی لیها‌توو و ویژه‌وان بوونه.

مه‌ستوره له سه‌رده‌می خویدا شاعیریکی تابوشکین بووه و عه‌شقی ده‌روونیی خوی
به خوسره‌وخان، نه‌شاردوو‌ته‌وه تا توانیویه‌تی به بالای دلبراه‌که‌ی به کوردی و فارسی
هونراوه‌ی به تام و چیژی هونیه‌ته‌وه؛ نه‌و کاره‌ی که پاش تیپه‌رینی ماویه‌کی زور هیشتا
په‌روین ئیعتسامی نه‌یتوانی بیکات.

شاعیری پر هه‌ستی نه‌م باسه‌مان ستایشی خوی ده‌کات و له هه‌مان کاتیشدا له
چه‌پگه‌ردی گه‌ردوون ده‌نالینی:

من آن زخم که به ملک عفاف صدر گزینم زخیل پرده‌گیان نیست در زمانه‌ی قرینم
به زیر مقنعه‌ی مارا سری است لایق افسر ولی چه سود که دوران نموده خوار چینم

ماه‌شهره‌ف خانم، دوا‌ی تی‌کچوونی باروودۆخی فه‌رمانه‌روایه‌تیی نه‌رده‌لانه‌کان، بارگه‌ی
کوچی به‌ره‌و سلیمانی بار ده‌کات و دوا‌ی سالی‌ک، هه‌روا که خوی ده‌لی "دوو سی رۆژیکه
گیان و جه‌سته‌م ناساز و پریاوه، تا بزاین خودا به‌ره‌و کویمان ده‌بات"، چرا گه‌شاوه‌که‌ی
نه‌ده‌بی کورده‌واری له ته‌مه‌نی ۴۴ سالی‌دا ده‌کوژیته‌وه و سالی ۱۲۶۴ ی ک.ه‌ه‌م‌لی مه‌رگ لینی
ده‌قپینی و دونیای رۆشن به‌جی دیلی؛

بۆش مه‌شو په‌ی په‌ی وه‌ بیاوان‌دا
شه‌تاوان که‌پیل بی جه‌ به‌ر ئاوان‌دا
نالهی بولبولان جه‌ سه‌راوان‌دا
خوسره‌وخان وه‌ش بی سا‌مالت ئاوا

نه‌ورۆز گولێ هه‌ن نه‌ پای کاوان‌دا
دوراج مه‌وانۆ جه‌ شه‌تاوان‌دا
قه‌هقه‌هه‌ی که‌وکان جه‌ گولاوان‌دا
ماچان وه‌هاره‌ن نه‌ی ده‌شت و ماوا

ئەكبەر فەيزى - تىكاب

مىرى نەورۆزى لە كوردەوارىدا

بە شەرمىگە و وتم ئەى گۆل مەكە نالە و جگەر سۆزى

مەگەر زۆرتر لە حەو رۆژە، حكومەت مىرى نەورۆزى

سەدىق بۆرەكەيى لە كتيبى «مىژووى كورد و كوردستان» دا جگە لە باس و لىكۆلئىنەو سەبارەت بە مىژووى كورد و كوردستان، بە هەندى لە دابونەرىت و كۆلتوور و كەلەپوورى نەتەوەى كورد ناماژە دەكات كە لەم كورتەبابەتە وىپراى پىرۆزبايى هاتنى جەژنى كۆنى كوردەوارى، دەرۆينە سەر باسى چۆنەتەى بەرپۆهبردنى جەژنى مىرى نەورۆزى لە كوردەوارىدا.

كوردەكان لە هەوەلەين چوارشەممەى سالى نوپووهو، بۆ بەرپۆهبردنى جەژنى مىرى نەورۆزى، تاكە كەسپىكان لەنيوان خۆيان بەناوى «مىر» بۆ دەسەلاتدارىيەكى چەن رۆژەى نەورۆز هەلەبژارد. بۆ بەرپۆهبردنى جەژنى مىرى نەورۆزى، گەورەكانى شار و لادى جلوبەرگى تازە و نوى، قايش و بازىبەند، ئەسپ و چەكە، ئاوزهنگى، شمشىر، خەنجەر و شتگەلىكى بەنرخى خۆيان لە ئىختيارى كۆرى مىرى نەورۆزى بەئەمانەت دادەنا.

دواى هەلبژاھەنى مىرى نەورۆزى، مىر تاجى دەسەلاتدارى و پەرىكى تاوسى بە هيمىاى حاكەبوون لەسەر دەنا و درووشمى دەسەلاتدارىيەكى لە پشت سەرى خۆى بەرز دەكردهو و لەسەر تەختى دەسەلاتدارىيەكى چەن رۆژەى خۆى دادەنىشت. خەلكى لە گەورە و بچووكەو بە كۆمەل بۆ دەربرىنى پىرۆزبايى خويان دەهاتنە خزمەتى مىر. دامودەزگاي ئەم حكومەتە برىتى بوو لە مىرى نەورۆزى، كۆنەوەزىر، وەزىرى دەستى راست، وەزىرى دەستى چەپ، مىرزا، پياوئىكى گۆپال بەدەست، كۆرى ژەنياران، گۆرانىبىژان، كۆرى خنجىر بەدەستان و دوژمنان كە هەركاميان لە دامودەزگاي مىرى نەورۆزىدا ئەركى تايبەت بە خۆيانان هەبوو. ئەركى كۆنەوەزىر لە دامودەزگادا چارەسەر كردنى گىر و گرفت و كيشەكانى خەلك بوو. ئەركى وەزىرى دەستى راست و وەزىرى دەستى چەپ راگەياندى برىار و فەرمانەكانى مىرى نەورۆزى بە خەلك بوو. كارى مىرزا لە دامودەزگاي مىرى نەورۆزىدا نووسىنى فەرمان و برىارەكانى مىر بوو. دوژمنەكان جلوبەرگى سوورىان لەبەر دەكرد و پياوئىكى گۆپال بەدەست هەميشە بۆ راگەياندى فەرمانەكانى مىرى نەورۆزى نامادە بوو. كۆستەش كە يەكەى لە ئەندامانى كۆرى مىرى نەورۆزىيە، جليكى لە پيستی مەر لەبەر دەكرد و زەنگۆلەيكى بە جەكەيەو هەلەدەواسى و كلالشى دە پى دەكرد و لە نەخشى گالتهچىدا شانۆيەكى پىكەنىناوى و بەزماويى دەگىرا. هەر چەشنە پىكەنىن و بزەى لىوئىك لەلايەن مىرى نەورۆزىيەو دەبى

بههۆی به تالپوونی حکوومه تی چهن رۆژهی میر. ههر بهم بۆنه وه میر ههول و تهقه لای خۆی دهدا که له م ماوهیه دا خۆراگر بێت و به گالته لانی کۆسته پینه که نیت.

میری نه ورۆزی پاش راگه یشتن به حکوومه ت، له گه ل یاسا و پاسه وانه شمشیر به دهسته کانی خۆی کاروانی به زم و شادیی له شه قام و کۆلانه کانی شار و بازار وه ری ده خست، ئالای ده سه لاتداریی هه لده دا، له سه ر ته ختی پاشایه تی داده نیشته، پارێزگاریی له مافی گه ل ده کرد، تاوانباره کان و درۆزنه کان و شوفا ره کانی به گه ل ده ناساند و به چهن جار قه مچی لیدان، هه موویانی ته مبی ده کرد.

وهزیرانی میری نه ورۆزی ده لێن: "میر ده بی دیله بێتاوانه کان ئازاد بکات؛ ئه و که سانه که له رابردوودا په یوه ندی و نیوانیان تیک چوو، ناشتیان بداته وه؛ به پپی یاسا و رپسای ئایینی له ده وله مه نده کان داوا بکات که زه کاتی خۆیان به نه داره کان بده ن و رپگا و پرد بۆ شار و لادیی خۆیان ساز بکه ن". ئه گه ر که سی برپاره کانی میر به جی نه هینیت، به پپی رپسا دیاریکراوه کان ته مبی ده کرین و سزا ده درین. له برپاره کانی میر ئه مانه ن: هه موو ده بی ریش و سمیلیان بتاشن؛ ده سه لاتداریی پیشوو ده بی بۆ سازکردنی کۆشکیکی رازاوه ئاماده بن ئه گینا ده بی له شار برۆنه ده ری و به لاهه کان فه رمان ده دا که ژن بینن به ر له وه یکه ته مه نیان برواته سه ری. دانیشتووانی شار بۆ ئاگاداربوون له چه ندوچۆنیی ژانی گوندنشینان ده بی بچنه لادی و دانیشتووانی لادی به پیچه وانه وه سه رنجی خۆیان بۆ چۆنیه تی ژانی شارنشینان رابکیشن. میری نه ورۆزی دوای ده ربړینی ئه م برپارانه، له گه ل هه شیمه تیک ده روا ته گه شت و سه یران بۆ باخ و دارستانه کانی ده ورره ری شار و لادی و له گه لیان ده س ده کات به شایی و هه لپه رکی.

میر که له نه هینی ده سه لاتداریی خۆی ئاگاداره و ده زانی به پیکه نین یان بزهی لیویک داموده زگای حکوومه تی به تال ده بی و تیک ده چیت، به گالته کانی کۆسته پینا که نیت، چونکه به تیکچوونی ده سه لات، میر رسوا ده بی و له نیوان گه ل قه مچی لی ده دریت. میر که ده زانی حکوومه ته که ی زۆتر له هه وت یان پینج رۆژ نییه و زوو به زوو کاتی ده سه لاتداری به سه ر ده چیت، له ترسی گیانی له داموده زگای ده سه لاتداریی خۆی هه لدی و په نا ده باته مالی یه کێ له ریش سپیه کان یان گه وره پیاوان تا له ته مبیوون و قه مچیخواردن رزگار بێت. به م شیوازه کۆتایی به ده سه لاتداریی چهن رۆژهی خۆی دینیت.

په ر او یزه کان

۱- ئه م بابه ته له کتییی کورد و کوردستانی سه دیق سه فی زاده (بۆره که یی) یه وه کراوه ته کوردی؛ پروانه: صفی زاده، صدیق، (۱۳۷۸)، تاریخ کرد و کردستان، تهران: آتیه، ص: ۳۰۵ - ۳۰۴

زارا زهرین نەرگس - تیکاب

پیڭه‌ی هه‌وشار له ناوه‌ندی فەرهنگی، ئایینی و سیاسی شاره‌زوردا

واتای وشه‌ی "هه‌وشار" و چیرۆکی پشت ناسکردنی به‌م ناوه‌ تا راده‌یه‌کی زۆر نادیاره. تیبینی و بۆچوونه‌کان له‌سه‌ر ئەم وشه‌یه‌ نامۆن، به‌لام ئە‌گەر به‌ ناوگه‌لیکی دیکه‌وه به‌دوایدا بچین، ده‌بینین ده‌ره‌نجامی لیکۆلینه‌وه‌کان به‌ ئاقاریکی باشترا ده‌روات. هه‌ر به‌م هۆیه‌وه پێویسته له‌ چوارچێوه‌یه‌کی تایبه‌ت، خۆندنه‌وه‌ی بۆ بکه‌ین که وشه‌که بگه‌رێتیه‌وه بۆ سه‌ر شاری شیز و ناوچه‌ی که‌فنارای ته‌ختی سولیمان و په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌گه‌ڵ نیزیکتیرین ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتی فەرهنگی، ئایینی و بگه‌ر سیاسیی کۆنی کورده‌واری بدۆزینه‌وه؛ پاشان هه‌ر له‌و چوارچێوه‌یه‌دا تیبینیه‌کی تایبه‌تی له‌سه‌ر ده‌رخه‌ین. هه‌ر به‌م بۆنه‌وه، ئیمه له‌ تایبه‌تمه‌ندی هه‌وشار، یان شاری شیز له‌ چوارچێوه‌ی بیرۆکه‌ی سیاسیی کۆنی کوردیی ناوه‌ندی شاره‌زور و هه‌روه‌ها ئایینی یارسان ده‌کۆلینه‌وه و پاشان هه‌وشار وه‌ کوو ناوه‌ندیکی گرنگ له‌م بۆچوونه‌دا ده‌رده‌خه‌ین. ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ش به‌ره‌می کاریکه‌ که پێشتر به‌ریز بۆره‌که‌یی له‌سه‌ر گرنگی شاره‌زور، واتا ئە‌رزى مه‌وعوودی یارسان به‌ره‌می هێناوه.

"شاره‌زور" له‌ چوارچێوه‌ی ئایینی یارسان، ئەو شوپنه‌یه‌ و مرۆف پاش گۆرینی هه‌زار و یه‌ک به‌رگ، به‌و گه‌وه‌ره‌ خاوپنه‌ی و خودا له‌ ناخی به‌ئهمانه‌ت دایناوه، پاش گۆرینی به‌رگی دواهم و تیپه‌راندنی "دۆنادۆن" له‌ "پردیوه‌ر" دا ده‌چیته‌ ئیو هه‌تا هه‌تاییبوونه‌وه. پردیوه‌ر واتا پرد و سیراتی ئایینی یارسان، که له‌ ناوچه‌ی شاره‌زوردا یه. شاره‌زور شوپنی هه‌شر و نه‌شری ئایینی زۆر کۆنی یارسانه.

نووسه‌ری ئەم بابته‌ وای بۆ ده‌چیت که "شاره‌زور" له‌ چوارچێوه‌ی ئایینی یارسان و بگه‌ر له‌ چوارچێوه‌ی ده‌سه‌لاتی کۆنی کوردیدا واتایه‌کی سیاسی، ئایینی و کولتووری هه‌بیت و وه‌ کوو ناوه‌ندیکی گرنگ بالی کیشابیتته‌ سه‌ر چه‌ن ناوچه‌ و شارگه‌لیکی تر به‌ ناوه‌ندیکی

کوردی پیناسه بکریت. له بهشی دهوری عابدینی "نامه‌ی سه‌ره‌نجام"دا، ئەم شارانه بریتین له: که‌رکووک، موردین، زاو، شارباژێر، چیزیان شیز، پالە، خار، پاتیر، سراو، سازان و باژێر (دواتر بۆ لیکۆلینه‌وه له ناوچه‌ی هه‌وشار، تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر شاری شیز)

شاره‌زوور پیش هاتنی ئایینی ئیسلام، بریتی بوو له هه‌ولێر، شاربازار، ئارپاخا (که‌رکووک)، شیز، دزدان، پاتیر (زه‌هاو)، زاموا، دینه‌وهر، نه‌هاوهند و هه‌مه‌دان. پاش ئیسلام به "ئه‌لجیبال" و پاشان "بلاد په‌هله‌وین" یان ناوچه‌ی پالە‌وی زمانه‌کان که هه‌مان فه‌یلیه‌کانن ناسیندرا و له هه‌زاره‌ی سێهه‌می پیش زایندا، حاکمی لولوویی له دهوره‌ی نارام‌سین له‌وێ حوکمی کردوو و ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتی له‌ دۆلی قه‌رده‌اغی شاره‌زوور بووه. هه‌ر له‌وێ بوو که لولوویییه‌کان شکستیان به‌ سپای بابلیان هێناوه و ده‌سه‌لاتی کوردیان به‌رفراوان کرد. کورده‌کان پاشان له ناوچه‌کانی ده‌شتی شاره‌زوور ژیاون و ناویان به‌ زاموا یان مازاموا ناوه، که ده‌سه‌لاتیکی گه‌وره له باشووری رۆژه‌لاتی زه‌ریای ورمی به‌ناو حکومه‌تی مانایان دامه‌زراند.

ئه‌و جوهره‌ی که یاقووتی هه‌مه‌وی بۆی ده‌چیت، شاره‌زوور ناوچه‌یه‌کی به‌ربلاو له کێوه‌کانی نیوان هه‌ولێر و هه‌مه‌دان بووه و خه‌لکه‌که‌ی کورد بوونه و بنه‌چه‌یان ده‌گه‌رێته‌وه بۆ دهوره‌ی ساسانییه‌کان. ئەنجومه‌ن ئارای ناسری ده‌نووسیت: «شاره‌زوور شاریکی به‌ناوبانگ بووه له چوار هه‌ریمی کوردستانی له‌نیوان هه‌ولێر تا هه‌مه‌دان له‌ نزیک بابیله و له ئاسه‌واره‌کانی به‌جیماوی زۆر کوری زه‌حاکه». له ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامیدا هاتوو؛ خاندانی هه‌سه‌نویه‌ی کورد له‌ ساڵه‌کانی ٤٠٠ تا ٤٣٢ ی ک.ه. له شاره‌زوور ده‌سه‌لاتدار بوونه و ساڵی ٦١٣ بووله‌زه‌یه‌کی به‌هیز شاره‌که‌ی خاپوور کردوو. پاشان تووشی هێرشێ گه‌وره‌ی مه‌غۆله‌کان هاتوو، خه‌لکی کوردی ئەم ناوچه‌یه‌ له کاتی هێرشێ هه‌لاکۆ بۆ سه‌ر به‌غدا، به‌ره‌و میسر و شامات کۆچیان کردوو و دواتر ئەم ناوچه‌یه‌ له‌لایه‌ن ئەمیر تهموور گورکانی سووتیندراوه. ئینی‌ه‌وقه‌ل برۆای وایه‌ شاره‌زوور شاریکی کوردنشینی ژێر فه‌رمانی کورده‌کان بووه و تا نزیک عیراق درێژه‌ی هه‌بووه. ئینی‌خورداد شاره‌زووری وه‌ک به‌شیک له‌ بلاد فه‌هلووین یان شارۆچکه‌ی پالە‌یی‌زمانان ناساندوو، که دواتر به‌ ئه‌لجیبال و پاشان به‌ هه‌ورامان ناسیندراوه. هه‌روه‌ها ده‌نووسی زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری خه‌لکی ناوچه‌که‌ کورد بوونه و ژماره‌یه‌کی که‌م له خه‌لکی تورک، عه‌ره‌ب، جووله‌که‌ و کلدانیش بوونیان هه‌بووه. ئەبولفه‌داع به‌ناوی ناوچه‌ی ئه‌لجیبال ناوی هێناوه و وه‌کوو یه‌کیک له‌ شاره‌گه‌گانه‌کانی ئەم ناوچه‌یه‌، به‌ شاری "شیز" ئاماژه‌ی پێ کردوو، له‌م شاره‌ش قسه‌ی له‌ زه‌ریایه‌ک کردوو که ئاو له‌نیو شاره‌که‌وه به‌ره‌و ده‌روه‌ی شار ده‌چیت و دیواره‌کانی شاره‌که‌ش هێنده‌ پان بوونه که چاکه‌سواری ده‌یتوانی به‌ غاردان به‌سه‌ریدا بروات. هه‌روه‌ها ئاماژه‌ش ده‌کات که خه‌لکی شاره‌که‌ کورد بوونه.

بارتۆلد رۆژه‌لاتناسی به‌ناوبانگی رووسی، له‌سه‌ر شاره‌زوور ده‌نووسیت: «رێگایه‌ک وا به‌ره‌و شاره‌زوور ده‌چیت له‌ نزیک شاره‌زوور له‌ رێگای گشتی جیا ده‌بێته‌وه. خه‌لکی ناوچه‌که به‌ شاره‌زوور نیوه‌رێگیان ده‌گوت، به‌هۆی ئه‌وه‌ی وا له‌ نیوه‌ی رێگای نیوان مه‌داین و شیز، ئاته‌شگای گه‌وره‌ی ئازهرئابادگان له‌ باشووری ئازهربايجانی ئەمرۆدایه‌ و وێرانه‌کانی به‌ ته‌ختی سولیمان به‌ناوبانگه‌». ئینی‌موهله‌هل شیزی به‌ یه‌کیک له‌ شاره‌کانی شاره‌زوور ناساندوو و له‌ شوینیک به‌ناوی ته‌ختی سولیمان له‌ سی کیلۆمیتیری تیکابی هه‌وشاره‌ باسی کردوو.

ياقووتى حەمەوى بە بەسەرچاۋە گرتتى موھەلھەل دەنووسىت: «شىز لە شاخىكى نيوانى مەراغە و زەنجان لە نىزىكى دىنەوەر و شارەزوردايە و خاۋەنى كىۋى زىر، نوقرە، جىو، سۈرۈب و زەرنىخە. دىۋارە كانى شار زەربايە كى قوۋلىيان داگىر كىردوۋە و ئاتەشگايە ك لەۋى ھەلكراۋە كە لەلای خەلكى ناۋچە كە زۆر پىرۆزە و سەرچاۋە ھەلكردنى ھەموو ئاتەشگاكانى رۆژھەلات و رۆژئاۋاي زەردەشتىيە كانە. ئەم ئاگرە ماۋە ۷۰۰ سالاھ كاپەى دىت و ھىچ پاشماۋەيە كى نىيە و ناكوژىتەۋە.» پاشاكانى ساسانى لە كاتى قەيران و دژۋارىيە كاندا بو بەسەر كىردنى ئەم ئاگرە دەچوون و زىر، مال و ملك و غولاميان نەزرى دە كىرد. خوسرەۋى يە كەم و دووھەمىش ھەر ئەم كارەيان كىردوۋە. مەسعوودى لەسەر شارى شىز و تەختى سوليمان دەنووسىت: «لە شارى شىز، ئاسەۋار و بىنايەلىكى سەير بە نەخشگەلىكى جىاۋاز لە ئەستىرە كان، ھەسارۆك، مانگ، دەشت، زەريا، گيا و ئازەل و ھتد بوونى ھەيە. ئەم ناۋچەيە شوپىنى پىرۆزى پاشاكانى ئىران بوۋە.» ئەم بۆچوونانە ئەۋەمان بو دەردەخەن كە شارى شىز زۆر بەبايەخ بوۋە و ھەر بەم ھۆيەۋە لەسەر ئەم ناۋچەيە بابەتگەلىكى زۆر نووسراۋە و باس كراۋە.

لە چوارچىۋەى ئەو بۆچوونانە كە ئاماژەمان پىدان و زۆربەى كارەكانى بەرپىز بۆرە كەيى لە كىتپى نووسراۋە بەربالاۋە كان لەسەر يارسان ھىناۋمانە، ئەۋەمان بو دەردە كەۋىت كە ھەوشار لە كۆندا بە شارى شىز ناسراۋە و گىرنگى زۆرى سىياسى، كۆلتوورى و ئايىنى لە چوارچىۋەى كۆنى كوردىدا ھەبوۋە و بەس بە ئايىنى يارسانىش خولاسە ناكىتەۋە، ھەرچەند گىرنگىيە كى زۆرى ئايىنى بەتايىبەت بەھۆى ئاتەشگاگەى و ناۋەندى پىرۆزى تەختى سوليمانەۋە ھەبوۋە. نووسەر بۆخۆى تىكەلاۋى لە سى بۆچوونى جىاۋازى لەسەر پىناسە كىردنى ئەم ناۋچە بە ھەوشارى ھەيە؛

يە كەم؛ رەنگە ناۋى ھەوشارىش لە ھەمان كاتدا ۋا بە شىز ناسراۋ بو، باۋ بوۋە و ۋە كوو چۆن شىز يە كىك لە شارەكانى شارەزور بوۋە، ھەوشارىش لەنىو خەلك بە واتايە كى جىاۋاز يان ئايىنى، بە ھەوشار ناۋ دەبرا. دووھەم؛ ھەوشار ھەمان ھەوت شار يان شارى ھەوتەم لە شارە گىرنگەكانى ناۋچەى سىياسى و كۆلتوورى دەسەلاتى كۆنى كوردى بوۋە و پاشان واتايە كى ئايىنى لە يارسان گرتوۋەتە خۆى. ھەروا كە لە وتارى ئايىنى يارسان لەم فايەدا دەبىنن، ھەوت واتايە كى گىرنگ و پىرۆزى لە ئايىنە كۆنە كوردىيە كان، بەتايىبەت لە يارساندا ھەيە، ھەوت تەن، ھەوتەۋانە، ھەوت تەبەقەى ئاسمان، ھەوت رۆزى ئافراندى گەردوون، ھەوتوۋى مردوو و ھتد. نووسەر ۋاى بو دەچىت، ھەوتشار يان ھەوشار ئاماژەى گىرنگ بە ھەمان بىرى ئايىنى بىت. سىپھەم؛ ئەو ھەوتشار يان ھەوشارە ناۋەندى سەرەكى ئايىنى زەردەشت بوۋە، ھەر بو رىزگرتن لەۋ دىنە، ناۋى ھەوشار، واتا شارى ھەوتەم يا نموونەى ھەرە جوان، دەۋلەمەند و بەبايەخى كۆى ھەوت شارە كە بوپىت، واتا شارىكى لەم چەشنە ھەوت شار دىتى؛ لە ھامان كاتدا ناۋەندى گىرنگى ئايىنى يارىش بوۋە. لە ھەموو سەرچاۋە كانىش كەۋا ئاماژەمان پىدان، ھەموو يان زۆربەى خەلكى ناۋچە كەش كورد بوۋنە.

ئیره ج کاکه یی - تیکاب

هه گبه ی هه وشاری

بییشک گۆرانى و بهیت و باوه فۆلكلۆرییه كان ژیرخانى ئەدهبیاتی گهلانە و بنچینه و بناغەى ئەدهب و ویتزه لهوانهوه سهراچاوه دهگریت؛ پیی گۆچ بووه و دهبیته هۆی پتهوی و دهولمهندیی ئیستاکه ی ویتزه ی ئەدهبی. سهراچاوه فۆلكلۆرییه كان لیپاولیپن له جوانی و بابه تیکی پر و پوخت و تیروته سهلن.

ناوچه به ناوچه و ههر دهقهریک تام و چیژی تایهت به خو ی ههیه، ولات گشتی به لاوک و چهیران و بهیت و بهسته و سیاچه مانه و هۆره به شه کری شیرینی جۆراوجۆری زاراوه كان رازاوه تهوه و هه موو رووداوه میژووویه كان له بهسته ی دلدارى و شیلە ی ئەوینه وه بگره تا هه ماسه ی سه رکه وتنه كان و تالیی نه هاهمه تییه كان ده گیتنه وه.

ناوچه ی هه وشاریش وه ک به شیک له له شی پیرۆزی ئەم ولاته، به پیی گوته ی لیزانان ده کری بگوتریت به شیکى هه ره دهولمهندی فۆلكلۆر و بهیت و باو و دابونه ریت و که له پووری ئەم نه ته وه یه ی له هه گبه دایه و له سینە ی هۆگران و هونه ردۆستان و خه لکی هونه رمه ندى ناوچه که دل به دل و سینگ به سینگ تا ئیستا پیاوییه و به ره به ره راده ستی داهاتووانی ده کات تا پاریزراو بیت.

له م دیوی "به یان" هوه و له یاله کانی چه می "گویزان" و سه رووی چه می "سارۆخ" و له ته نیشته ئەشکه وته لانی "سێ بانجه" دوو گوندی ئاوه دان به ناوه کانی "خارخار" و "قه ره ومه ر" هه لکه وتوون. خارخار شارستانیه تیکی کۆنی له دلدا بووه و "دیاکۆنۆف" له میژوووی ماددا باسی لی کردووه.

یه کێ له بویتزانی ناوچه ی هه وشار «مام خالیدی نووری قه ره ومه ر» ه که خه زینه یه کی گۆرانیه ی فۆلكلۆری کوردیه، به لام بیده نگه. ئیستا له شاری تیکاب نیشته جیه و جار به جار له میوانی و کۆبوونه وه ی هاوڕییان و کهسانی به دلی خو ی، هه گبه له میژینه که ی ده کاته وه و ههروه ک فه رشی هه وشاری، ده یان گۆرانى و بهسته ی فۆلكلۆری پر گول و بوته ی لی ده ورووشیتته وه.

مام خالید له دایکبووی سالی ۱۳۳۰ ی «ک.ه»یه، له گوندی قهره ومه ری ناوچه ی هه وشاره و ههروه ک بوخوی ده گپرتته وه، له میرمندا لیبه وه له کوپ و کوپوونه وه و دیوه خانی میران و ناو خاسانی ناوچه که دا به پیتی توانا و دهرقه تی که بو ی په خساوه، له دوور و نیزیکه وه به شداریی کردوو و له سینگی رابردوو وانه وه گواستوو یه ته وه سینگی خوی و ئه ویش رادهستی داهاتووانی ده کاته وه.

مام خالید سه ره رای هوگر بوونی به گورانی و فولکلور، له ماوه ی ژیانیدا خه ریکی وه رزبیری و نازه لدار ی و لیفه دووری و به نایبی بووه و به وانه ژیان ی به ریوه بردوو و. له بویتانی ناوچه ی هه وشاریش له سه رده می خویدا، زورت ر هوگری دهنگ و وشه و رسته و گورانیی مه حموی باو اعه بووه. جاری وایه گورانییبه کانی له دلبروینی و خوشیی ناوچه که و به ره مه هونه ری و جوانه کانی وه ک فهرش و قالیی هه وشاره وه سه رچاوه ده گریت:

ئه دره وشیتته وه گول له هه زار رهنگ
بویت له بوینی نه و به هار ئه کا

جار جار زهرد و سوور، به یین به یین به هار رهنگ
چاوت له چاوی مهستی یار ئه کا

تاویکیش له زاری کیژولانی هه وشارییبه وه به داوینی پر له گولی قالیبه وه هه لده لئی:

ته واو جه ماعت بو من نه خوشه
بیست و چوار ده ولت بوونه مشتته ری

ته ونه که ی ده سم نه خشه ی گولگوشه
ته ونه که م بری بردمه قه یسه ری

ئینجا دیتته وه لای کشتوکالی هه وشار و له بنار و سه رچاوه و کانیواوه کانداناوا به به ژن و جوانیی کیژولاندا هه لده لیت:

ده سوینک ته لا ملوینک یه شمه
ده سوینک ته لا ملوینک له یه شم

کانی سه ر کانی سه را یان چه شمه
به ستییه سه پشتی چل گه ز شال په شم

دیسان له زاری کچانه وه و لام ده ده نه وه:

وه خو ت ده که وی لئو بنی پیوه
ئه یژی به گزارده ی شار ئه رده ویلی

قوتوو که ت ته لا ده مننه که ت زیوه
شیرینه بالا و ته ختی ته ویلی

رهنگه ئه رده ویلی با و با پیران روژگاریک ئه م گورانییبه ی رادهستی هه وشار کردوو و با وه ک خوی نه فه وتیت و ونی ناو ره مز و رازه کانی میژوو نه بیست و دیسان ده لئی:

شیرین له جامر یز فه رهاد له ته ختوو
باخیل بچ سه مه ر ئیمسال گول نییه

خوزییه م وه و روژه وا وه ختی وه ختوو
قاز و سیاقاز دهنگ بلبل نییه

مژیکی خه ست له دار جگه ره یان ده مننه که ی ده دات و خه مه میژوو ییه کانی پی ده سپیریت

و پروو ده کاته وه جوانیبه کانی یاره که ی و ده لیت:

دهوری په رچینه و ری ده سم نیبه
مۆله قن وه چه رخ حه فته مینه وه
دیانت وه ک سه ده ف له مرواری پر
گه ردن چۆن بلوور په نجه وه ک شم شال
دیان چۆن سه ده ف ئه دره وشه جار جار
زلفی راکیشا بو نیو مه مانی
بووه سه پاسه وان سینه و خال و مه م
په لکه شوړه که ت سه ری لیم شیوان
ماچی له و ده مته با که یفم ساز ویت

جووتی شه مامه ی نه وره سم دیبه
جفتی شه مامه وه پرووی سینه وه
په نجه و پا ناسک پاژنه ت وینه ی دور
سه ر تا پای بالات دور و زیو و لال
ده م چه وزی که وسه ر لیوت وه ک گولخار
جفتی په لکه ی هه س وه ک ستار خانی
په لکه وه ک ره شمار پیچیاوه وه هه م
گه ر دنه که ت میل میل راسه ی خیابان
ئه گه ر گه ره کته ده نگم وه ک باز ویت

هه ندی جاریش گله یی له که ممه یلی یار و ناکامیبه کان ده کا و دیسانیش دلنه واییی خوی ده داته وه و باس له هیواداری و سه بر و وه فای خوی ده کات و ده لیت:

وه ئاو گۆزه که ی دل فینک که مه و
نه خوا ئه ناسی، نه ئیمام، نه پیر
پاژنه چۆن مه رمه ر له بان که وش و یسیا
کئی وه زور بردی باوه لیوه که م
تا که ی په شیو حال گو و قه تارت بو
مردین وه تاسه ی یه کترینه وه
مه ر و به رخیکم دا وه نوقلی سوور
شه رته تا مردن له پات دانیشم
من خوه می تیخه م که سی کاری چه س
ئه و قرته بیزا قه جه ر پاچی که م
هه ر وینه ی قیبله، من تیم بو تواف

شه رت بی وه خودکار زاخاو دل به مه و
ده سم له دامان شه خسی بووه گیر
له مال هاته ده ر له بهر چه وش و یسیا
خانم که له گو یز دل په شیوه که م
دل که م دل مه جروخ سه روین لارت بو
خوا بیورئ مه یل وه قینه وه
خوا بیورئ مه یلی دووره و دوور
وه قوروانت بم کاکول هه وریشم
جه حانم ئه یزن گره ی ناری هه س
ده مه که ت بیزا سی جار ماچی که م
قه سه م وه قورئان کتیب و مسحاف

لیره وه ک ناوچه ی هه وشار له گورانی و فولکلوردا سویند به قورئان و کتیب و مسحاف خورادن ئه مه ده رده خا که میژوویه کی کونی پیوه دیاره و ره نگه له رابردووی کون مسحاف یان هه مان "مسحافه ی ره ش" کتیبی پیروزی ئیزدیان له م ناوچه یه باو و بره ویکی بووه.

کولان به ره و خوار بری لالیژه
با من وه تاریف تو بیکه م ته واو
ناوه که م گورا پیت ئیژم خانم

کولول و به وبه خت ده سه ی خوویژه
فهرد و که لیمه م هیچ مه که چه ساو
خالید نه خو شه ناسازه گیانم

ئه مه هه شتیکی بوو له مشتیک و ناواته خوازم که نووسه ران و چالاکانی بواری ئه دهب، زورتر ئاور له هونه رمه ندان و فولکلوری ناوچه که بده نه وه و هه ول بدریت تا نه فه وتاون کویان بکه نه وه و وه کوو دیار بیه کی گرنگ پیشکه شی کتیبخانه ی کورد بکریت.

ئىبراهيم گول ئه حمه دى - تىكاب

گيا و شينگه دهرمانيه كانى هه وشار

يه كيك له ميراته كوون و پرپايه خه كانى كورده وارى، نه زموونى به نرخى خه لكانيكه كه به دريژايى هه زاران سال بو دوورخستنه وهى نه خوشيه كان و پاراستنى سلامه تيبى خويان به ده ستيان هيناوه و هه به ربه كه شتيكى به به هره كانى به ربه پيشوو زياد كردوو. كه لكوه رگرتن له گيا بو دهرمانى نه خوشيه كان له گه ل ميژووى كوونى كورده وارى هاوكات بووه. واته هه ركات كه سيك تووشى نه خوشى ده بووه له دهرمانى گيايى كه لكى وه رده گرت. به گوته ي پزيشكه كوون كان له كتيبي "كه شفوزينوون" هيچ دهره و نازاريك نيبه كه به ده وى گيايى دهرمان نه كريت.

له كتيبي نه فيستا كه سه رچاوه يه كي پرپايه خه، به شتيك تايهت به پزيشك و پزيشكيه و له ويدا ناوى دوو پزيشكى گه وره به ناوه كانى ديسوريته و سوريتا هاتوو. له ئايىنى زهرده شت دوو بنه ما هه يه كه يه كيكى باشى و ئه وى تر خراپيه و ئه م دووانه به رده وام له گه ل يه كتردا له شه ردان. به خته وه رانه بو هه ر نه خوشيه ك كه نه هر يمن هيناويه ته سه ر زه وى، دهرمانيكى تايهت بوونى هه يه كه له لايه ن نه هوورامه زداوه پيشكه شى مروف كراوه. به پيى به شى "وه نديداد" له ئاقيستا باران كه له به هه شته وه نازل ده بيت ده بيته هوى سه وزبوونى گز و گيا و داره كان كه دهرمانى نه خوشيه كانه.

كوردستان به چيا به رزه كانيه وه، به دارستانه چروپره كانيه وه، به ده شت و ليروه وارى سه وز و پر له گول و گيا جوراوجوره كانيه وه، جيگايه كي تايهت و دياره بو پزيشكه ديرينه كان. به م پيشه كيبه وه به چاو خشانديك له كتيبي "طب سنتى در ميان كردان" نووسراوه ي به ريز سه ديق سه فى زاده (بوهره كه يى) چهن ره خنيه ك ئاراسته ده كه ين:

هه روه ك ئاگادارن، هه ر كه سيك له هه ر بواريكى زانستى و فهره نگيدا له بابه تيك بكوليتته وه پيوسته شاره زاييه كي نه وتوى له و بواره دا هه بي تا بتوانيت زانستيكى پوخت و پاراو له و بواره دا پيك بينيت. با ئه وه ش بزايين كه له "طب سنتى" دا نوژده هه زار جور رووه كي گيايى له سه رتاسه رى دونيا بو چاره سه ر كردنى نه خوشيه كان ناسراوه و به توانايى و ليژاني پزيشكاني تيبى سوننه تى و هه روه ها به ناسيني سروشتى نه خوشى و ده فهره كان هه ركاميان به جودا بو نه خوش و چاره سه ر كردنه كه ي دهرمان به كار ده بن.

له کتیبی کاک سه ديقدا تيبی سوننه تی رهنگ و رواله تیکي نایینی پی دراوه و ههروهها سه رچاوه زانستییه کانی کتیه که به گشتی له کهسانی ناسراوی ئەم شیوه پزشکیه که لک وهرنه گیراوه، به لکوو سه رچاوه که لیکي ناساندوووه وه کوو " طب المفید، طب العظیم، طب الشفا و... " که هیچ په یوه ندییه کیان به تیبی سوننه تیه وه نییه. ئە گهر له م کتیه دا نامازه به ناو و جووری چهند گیایه ک کراوه ته نیا له بهرگرتنه وهی کتیبیکه به بی هیچ زانیارییه کی زانستی و پزشکییه وه.

ئەم کتیبه به جووریک بیینه ما نووسراوه که ناتوانی سه رنجی زانایانی بواری تیبی سوننه تی بو لای خووی راکیشیت و کهسیک ناتوانیت به هرهی لی وهرگری و به کاری بیات. چونکه کهسیکی شاره زای تیبی سوننه تی له نووسینی ئەم کتیه دا دهوری نه بووه که ریبازی بو خوینه ران پیشان بدات که چون بتوانن لهو گیایانه به شیوهی زانستی و دروست بو چاره سه رکردنی نه خووشییه کان که لک وهرگرن.

جاری لهو کتیه ی ده گهرین و ده چینه سه ر گیاکانی ناوچه ی هه وشار. گیاکانی تایهت به ناوچه ی "هه وشار" زۆرن که لیره دا چهن دانه یه کیان ناو ده به ین و لیان ده دوین. چه قچه قه، ساله، خه روهن، ریواس، گوله هیرو، مه زره، هه زوه، گوله حاجیانه، رازیانه، خاکشیر، په یکول، نه فتیه مۆنی، په پووله پاییزه، نه فسه نتین، وه نه وشه، گولباخی، په پکه مه لووچک، قازیاخه، ئۆستۆخودووس.

چه قچه قه (کاسنی) گیایه که به پینج جوور له ناوچه کانی زاگروس ده رویت. دوو جوور له م گیایه به ناوه کانی گوله کهوگ و کاسنی کاهویییه. له کۆنه وه له جوور کاهویییه که ی بو هیورکردنه وهی نیوزگ بو پاککردنه وهی سه فرا له گه ده و له ناو بردنی میکروبی گه ده به شیوه ی زه لاته که لکیان وهرگرتوووه. له جووری گوله کهوگ و سی جووره که ی دیکه بو هیورکردنه وهی ده ماره کان، ده رمانکردنی بیخه وی، پاککردنه وهی سییه کان که لک وهرده گرن.

هه زوه، هه زوی (اویشن) گیای کهوگ له ده قهره جیاوازه کانی ئیراندا به شیوه ی جیاواز بوونی هه یه. شیوه ی ئەم گیایه به پیی که شوه هه وای ناوچه کان ده گوژدریت. هه زوه شیوه یه کی ورد و گرده له ی هه یه که به فراوانی له ته وای ناوچه که ده ست ده که وی. ریزینی گیاییه که ی له وانه ی ناوچه کانی تر زۆرتره و ههروهها ده رمانه که شی کاریگه ریی زۆری له سه ر قورگ، له نیو بردنی چلکی سی و کوخه هه یه و ده بیته هوی هیورکردنه وهی سیسته می ده ماریی له ش، ده رمانی بیخه وی، بیشتایی، له نیو بردنی ماسینی له وزه کان، چاره سه رکردنی گرفتی ریکۆله کان، له نیو بردنی دله راوکی و چهن نه خووشی تر. له به شی باکووری ئیراندا وه کوو، پاریزگای گیلان و باکووری نه رده بیل و باکووری پاریزگای ته وریز که که شوه هه وایه کی سارد و نماوی هه یه، هه زوی گه لاکانی دریز و نوو کداره. ئەم جووره بو ده رمانکردنی کوخه ره شه، هه ناسه برکی، هه لامهت، نه و، نازاری دل، گرژبوون و تیمیسک زۆر کاریگه ره.

ئۆستۆخودووس: ئەم گیا که تایهت به ده قهره زاگروس نشینه کانه هه لبهت باشترین جووری ئۆستۆخودووس به بۆنیکی خویش و ریزینیکی زۆری گیایی و رواله تیکي جوانه وه له چیاکانی شه مدیلان و دووهاچه به به رزایی تا ۲۷۰۰ میتر له ئاستی ده ریاوه، له مانگه کانی گه لویژ و خه رمانان ده رویت. ئەم گیایه دوو جووره، یه کیکیان هیندییه که له گولخانه کاندایه روه رده ده کریت و گوله کانی زۆر گه وهرن، به لام بۆنیکی نه وتویان نییه و ریزینی گیاییشی زۆر نییه. به لام جووره که ی دیکه له ناوچه ی هه وشار و زاگروس نیشنه کان هه یه که به راستی تایهت

و زۆر به نرخه. تايبه تمه ندييه كاني گياي ئۆستۆخۆدووس زۆره. ده مكراره ي ئهم گيايه بۆ نهرمكردنه وه ي ئەنداماني له ش، به هيژ كهره وه ي مي شك و ده مار و شادي هينه ره. ئهم گيايه بۆ گۆرپيني حالي كه ساني تووره زۆر به سووده. ده رمانى گرژبوون و فييه، له نيوبه رى چلكى ريخۆله يه. له نيوبه رى په ستاني خوين و نه خۆشيبه كانه. ههروهها رۆنى ئۆستۆخۆدووس بۆ نهرمكردنى ماسوولكه كان به كار ده بري ت.

ركيشه (بارهنگ) گيا و تووى ركيشه له و گيا يانه يه كه له ناوچه ي هه وشاردا به فراواني ده ست ده كه وي ت. ئهم رووه كه به نرخه له و گيا گه له يه كه ده رمانى زۆر يك له ده رده كاني پى ده كرى. تووى ئهم گيايه بۆ نهرمكردنى سينگ، ماسيني قورگ، له نيوبردنى چلكى له ش و ههروهها بۆ هيور كرده وه ي جهسته به كار ده بري ت.

ته ره نهجه بين (ترنجبين) شه ونميكه كه له مانگى گه لاويژدا له سه ر درك و گولى دركه وشتر (خارشتر) ده نيشيت. ئهم پرسياره دي ته پيش؛ هوى ئه وهيكه ئهم شه ونمه ته نيا له سه ر گيا و گولى دركه وشتر ده نيشيت چيه؟ ولا مه كه ي ده گه رپته وه بۆ پيكهاته ي سروشتي ئهم گيايه. له مانگى گه لاويژ له كازيوه ي به ره به ياندا شاره زايانى بوارى گياناسى ده چنه سه رى، له و كاته شه ونمه كه ئه ستوور ده بيت و شيوه ي كه تيره په يدا ده كات. ئهم كه تيره يه بۆ ره وانكردنى گه ده و ريخۆله و هيور كرده وه ي له ش به كار ده بري ت. ئهم كه تيره يه چونكه ناسكه بۆ له نيوبردنى با و پا ككردنه وه ي نيو زگى كۆرپه ي تازه له دا يكبوو له گه ل شيرى دا يكى تيكلاو ده كهن و ده رخواردى ده دن.

گوله حاجيانه يان به يبوون (بابونه) گياي گوله حاجيانه وه كوو ركيشه و چه قچه قه له و گيا يانه يه كه زۆر به سووده، له ته واوى ناوچه ي هه وشار به فراواني ده ست ده كه وي ت. ئهم گيايه بۆ له نيوبردنى چلكى له ش، هيور كرده وه ي ده ماره كان، نه خۆشيبه پيستييه كاني وه ك گه رۆلى به كار ده بري ت، له نيوبردنى مي كرۆبى گه ده، چلكى گه ده، له بي رچوون، ئه نگه ل، ده ركردنى به رد له گورچيله كان و ههروهها پا ككردنه وه ي خلتى قورگ و خوين و ري كخستنى ميتا بولي سمى جهسته به كار ده هي تري ت.

په يكو ل (خارخسك) گيايه كه به فراواني له ولا تى ئيران ده ست ده كه وي. ئهم گيايه بۆ ده ركردنى چلك و به ردى گورچيله كان، به هيژ كردنى سى، ئيشى مي زه لدان، سفتكه ره وه يه. بۆ سوورپى مانگانه ي ژنان، ده مكراره كه ي بۆ جوانكردنى رهنگ و رو خسار له دوو زايه ندى ژنان و پياو به كار ده بري ت. هيور كره وه ي ئيشى ماسوولكه كان و به هيژ كهره وه ي وزه ي جنسيه. شيرى دا يك زۆر ده كات. چاو به هيژ ده كات، ههروهها چاره سه رى نه خۆشيبه كاني سينگ و رۆماتيسمه.

رپواس (رپواس) با شترين جو رى ئهم گيايه ته نيا له هه وشار ده ست ده كه وي؛ ده توانين بيژين له زۆرينه ي ناوچه كاني ئيران و ته نانه ت له عيراق و توركياش بۆ بردنى رپواسى هه وشار سه ردانى ئهم ناوچه يه ده كهن.

چل (ساقه) ئهم گيايه به خاوى ده خوريت، ههروهها به شيوه ي خو رشتيش به كارى ده بن. تايبه تمه ندييه كاني ئهم گيايه بر يتيه له؛ ليور يژبوون له فيتامينى سى و بى، ره وانكه ره وه يه، به هيژ كهر و هيور كره وه يه. بي نيشتايى له نيو ده بات، بۆ له نيوبردنى سه فرا زۆر به سووده. خه روون (ماش عطار، بذرا بنج) ئهم گيايه له دي هاته كان، له هه وار نشينه كان، له قه راغى چۆمه كان و له ده شته كاندا زۆرى ده رو يت. گول و گه لا و چلى ئهم گيايه ژه هرا وييه و نابيت

به هیچ شیوه‌یه که مرؤف نیزیکی بیته‌وه و دهستی لی بدات، چونکه نهو کهسه زه‌هراوی ده‌کات. دانه‌ویله‌ی ئەم گیایه بۆ زۆریه‌ی نه‌خۆشییه‌کان به‌کار ده‌بریت بۆ نموونه: کۆخه‌ی ده‌ماری، ئیشه‌ ده‌مارییه‌کان، هیرشی ترس و دل‌ه‌راوکی، ههستی چنگلیدان له‌گه‌ده (دارالرقص)، ئیشی ماسوولکه‌کان و ده‌رمانی سیاتیک پان ماسوولکه‌ی ونبوو، ئیشی نفرس، ددان ئیشه، ئیشی گوئی و چاو و گرنه‌گر له‌مانه‌ دووکه‌لی ئەم گیایه به‌شیوه‌ی هه‌لم‌ژین و دانه‌وه‌ده‌ر که شیوازه‌که‌ی له‌ریگای پزیشکه‌کانی تیبی دیرینه‌وه‌ گوتراوه‌ ده‌رمانیکی کارا و باشه‌ بۆ میگرین.

کتیبی قانونی ده‌بووعه‌لی سینا که سه‌ره‌کترین و گرنه‌گرترین سه‌رچاوه‌ی تیبی دیرینه‌هه‌روه‌ها رازی و خاره‌زمی و نه‌بووریحان له‌باره‌ی گیایه‌کانه‌وه‌ باسیان کردووه‌ و به‌تایه‌ت قانون چۆنیه‌تی به‌کاره‌ینانی ئەم گیایانه‌ بۆ ده‌رمانی نه‌خۆشییه‌کانی به‌وردی باس کردووه‌. رازی نووسراوه‌یه‌کی گرنگی له‌باره‌ی هاو‌له‌ و سووریژه‌ نووسیوه‌ که ده‌رمانی گیایی له‌م نه‌خۆشییه‌کانه‌دا زۆر به‌سووده‌. کتیبی قانون له‌میژوه‌ نه‌ته‌نیا بۆ پزیشکه‌کانی تیبی سوننه‌تی له‌ئیران و خۆره‌لاتی ناوین به‌لکوو بۆ زانکۆکانی ده‌ره‌وه‌ی ئیران وه‌کوو ئالمان و فه‌رانسه‌ له‌سه‌ده‌کانی نۆزده‌وه‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی قایم و پته‌وه‌ و یارمه‌تیده‌ری پزیشکان بووه‌ بۆ من وه‌کوو ده‌رمانکاریکی گیایی که ماوه‌ی سی سال ئاشقانه‌ به‌دوای ناسینی رووه‌کی گیایی له‌شاخه‌کانی کوردستان و په‌یوه‌ندییه‌کی پته‌وه‌ له‌گه‌ل پزیشکه‌ ناوسراوه‌کانی ئیران و ده‌ره‌وه‌ی ولات به‌تایه‌ت باشوور و باکووری کوردستان، توانیومه‌ کورته‌ زانیارییه‌کی ده‌رمانی گیایی به‌ده‌ست بێنم و بتوانم تیشکیک له‌زانستی گه‌وره‌ی پزیشکانی تیبی گیایی به‌ساکارترین شیوه‌ بۆ چاره‌سه‌رکردنی نه‌خۆشییه‌کان که‌لک وه‌ر بگرم و له‌خزمه‌ت هاوولاتییه‌کانمدا به‌لیزانی و ده‌ستاورده‌کانمه‌وه‌ بم.

نووسینی ئەم وتاره‌ بۆ هه‌ر تاکیکی کورده‌، بۆ گرنه‌گیدان و پاراستنی ژینگه‌ و سروشتی جوانی کوردستانه‌؛ هه‌روه‌ها پاراستنی زانیارییه‌کانی پزیشکه‌ لیزانه‌کانی تیبی گیاییه‌ که هه‌زاران ساله‌ بۆ ئەم ئامانجه‌ تیده‌کۆشن و به‌به‌ره‌کانی تر گه‌یاندووویانه‌. با خویننه‌رانی به‌ریز نه‌وه‌ش بزانیان که ئەم وتاره‌ کورته‌یه‌که‌ له‌کتیبیک به‌ناوی "هه‌زار ده‌رمان" که له‌لایه‌ن نووسه‌ره‌وه‌ خه‌ریکه‌ ده‌نووسریت.

سه‌رچاوه‌کان

- آینه‌چی، یعقوب، مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۶۵
- حاجی شریفی (عطار اصفهانی)، احمد، اسرار گیاهان دارویی، تهران: انتشارات حافظ، ۱۳۸۹
- خسروی، مهدی، طب سنتی سینا، تهران: نشر محمد، چهارم، ۱۳۹۱
- شیخ رئیس ابوعلی سینا، قانون، ترجمه‌ عبدالرحمن شرفکندی (هه‌زار)، تهران: سروش، ۱۳۹۶
- ولاگ، ژان، ژیری استودولا، روشهای کشت، برداشت و شرح مصور رنگی گیاهان دارویی، ترجمه‌ ساعد زمان، تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۲

سلیمانی جارانی

رزگار خدر مستهفا - سلیمانی

رۆلی شار له خزمهت زمانی کوردی

ئه گهرچی زمان پیناسی نه ته وهیه و رۆلکی گرنگی ههیه له پاراستن و مانه وهیدا، به لام لای هه مووان روونه که له میژوویه کی کۆنه وه زمانی کوردی په راویز خراوه و ته نهها له قسه کردنی رۆژانه دا به کار هاتوو و جار جار هه شاعیران له پال زمانی نه ته وهی بالاده ست، شیعیان به زمانه که ی خۆشیان هۆنیوه ته وه؛ به تایبته له دوا ی هاتن و بلا بوونه وهی ئایینی ئیسلام، چینی خۆینده واری کورد زمانی عه ره بی به پیرو ز گرتوو و بووه ته ده رویشی سه رف و نه حو و به لاغه، بی بیر کردنه وه له وهی که قورئان گرنگی به بوونی زمان و نه ته وهی جیاواز داوه و جهختی له گرنگی کردوو ته وه (و جعلناکم شعوبا و قبائل لتعارفوا) (ان فی اختلاف السننکم و الوانکم) ته نانهت له سه رده می میرنشین و ده سه لات هه خۆجیه کوردیه کانی شیدا که تا راده یه کی زۆر سه ره به خۆ بوون، خۆیندن له حوجره کاندای به زمانه کانی (عه ره بی، فارسی، تورکی) بووه و میره کان گرنگیان به زمانی کوردی نه داوه و نامه و کاروباری رۆژانه یان به فارسی و تورکی و عه ره بی نووسیوو. له گه ل ده رکه وتنی میرنشینی بو تان مه لای جزیری و نه حمه دی خانی، به شیوه زاری کرمانجی سه روو، له گه ل ده رکه وتنی میرنشینی نه رده لان شاعیرانی وه ک خانای قوبادی و بیسارانی و مه وله وی به شیوه زاری گۆران ده رکه وتن، به لام له گه ل کز بوون و کۆتاییهاتی ده سه لاتی میرنشینه که هه ژمۆنی ئه و شیوه زاره ش کۆتایی هاتوو، به لام له سه رده می بنیاتانی شاری سلیمانی و ده سه لاتی بابانه کاندای سه ره تایی گرنگیان به زمانی کوردی له سه ر دهستی زانایان و شاعیرانی ئه و سه رده مه سه ره لده دات؛ نالی و سالم و کوردی که به سیکوچکه ی بابان ناسراون، به بی گویدانه ره خنه و توانجی ناحه ز و نه یار، بناغه یه کی پته ویان بو شیوه زاری کرمانجی خواروو دانا که دوا ی له نیوچوونی میرنشینه که ش توانی خۆراگر بی و بمینیتته وه، محه ممه دی مه لا که ریم «نالی» ی به داهینه ری خۆیندنگه ی نوی شیعی کلاسیکی کوردی و هه لگری ئالای کولتووری نه ته وهی به دیالیکتی کرمانجی خواروو داده نی که له چوارچیه ی میرنشینه که چوو ته ده ره وه، نالی سه بارهت به و

کهسانه‌ی ره‌خنه‌یان لئ گرتوووه گوتوووبه‌تی:

کهس به ئەلفاظم نه‌لئ خو کوردییه خو کردی / هەر کهسێ نادان نه‌بئ خوئی تالبی مانا ده‌کا «مسته‌فابه‌گی کوردی» ش گوتوووبه‌تی:

دووړ و یاوووت ده‌بارئ له‌م زمانه شیرینه‌ی کوردی / دریغا کوا له دنیا‌دا قه‌درزانی، خریدارئ مه‌ولانا خالد جگه له زمانی عه‌ره‌بی و فارسی، گرنگی به زمانی کوردیش داوه، هەر له‌و سه‌رده‌مه‌دا «شیخ ماری نویدی» ش فه‌ره‌ه‌نگی ئەحمه‌دی که فه‌ره‌ه‌نگیکی (عه‌ره‌بی - کوردی) به‌و به‌هۆنراوه ده‌ینوو‌سیت، شیخ حوسینی قازی مه‌ولوودنامه‌ی به‌م شیوه‌زاره نووسیوه که سه‌ره‌تایه‌ک بوو بو په‌خشانی کوردی، کاک ئەحمه‌دی شیخ له سلیمانی به کوردی وان‌ه‌ی گوتوووه‌ته‌وه، حاجی قادری کوئی باسی کوردیک ده‌کات که له ئەسته‌مبول دیوبه‌تی و گوايه ره‌خنه‌ی له‌و کاره‌ی کاک ئەحمه‌دی شیخ هه‌بووه که چۆن به زمانی کوردی ده‌رس ده‌گوتریته‌وه، حاجی لئی تووره‌بووه و له شیخ‌ریکا گوتوووبه‌تی:

هیشتا له‌سه‌ر که‌ری ماوی / چاک بوو مستیکم نه‌دا له چاوی

له‌داوی کو‌تایه‌هاتنی یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی و ده‌سه‌لاتی عوسمانی و هاتنی ئینگلیز و فه‌رمانه‌روایه‌تی شیخ مه‌حموود، سه‌رده‌میکی زی‌رین هاته‌پیشه‌وه بو خزمه‌تکردن و گه‌شه‌کردنی ئەو شیوه‌زاره، زمانی کوردی بوو به‌ زمانی فه‌رمیی ده‌وله‌ت و په‌روه‌رده و خویندن، رۆژنامه‌ی (پیشه‌کوتن) که له‌م شاره‌دا ده‌رچوووه، خه‌لاتی ماددی داناوه بو هەر نووسه‌ریک که‌وا به زمانی کوردی باه‌تیان بو بنوو‌سئ هه‌روه‌ک له ژماره ۲۷ رۆژی ۲۷ ئۆکتۆبری ۱۹۲۰ بانگه‌شه‌ی بو ئەم مه‌به‌سته‌ه‌ بلوو کردوووه‌ته‌وه، ته‌نانه‌ت حکومه‌تی عیراقیش که دامه‌زرا له‌سه‌ر داوای خه‌لکی ئەم شاره‌ ناچار بوو دان به فه‌رمیوونی ئەو شیوه‌زاره‌دا بنئ وه‌ک زمانی خویندن له شاره‌کانی سلیمانی و هه‌ولیر. ژماره‌یه‌کی زۆر له رۆژنامه‌کانی ئەو سه‌رده‌مه به‌و شیوه‌زاره‌ه‌رچووون، رۆژنامه‌ی (ژیان) ده‌یان وتاری زمانه‌وانیی بلوو کردوووه‌ته‌وه، پیره‌می‌ردی شاعیر که پیش هاتنه‌وه‌ی له ئەسته‌مبول هه‌ولئ داوه بو دانانی ده‌ستووریک بو زمانی کوردی و هه‌ولدان بو زمانیکی ئەده‌بیی یه‌گرتوو، داوای له - جه‌مییه‌تی کورد - کردوووه که «له هه‌ر لایه‌کی کوردستانه‌وه زبانه‌نیک بانگه‌ه‌شت بکات و زبانه‌یک بو عمومی کورد هه‌لبژیرن» وه‌ک خوئی نووسیویه نا‌کری (من کوردم که‌چی له رۆخی وان) و (حه‌کاری) ته‌رجه‌مانم بو کوردی راده‌گرت، له‌م بنده‌سته‌وه هه‌ورامی له زبانی جاف نا‌گا) دیسانه‌وه پیره‌می‌رد به‌م شیوه‌یه سه‌رزه‌نشتی (مسته‌فا سائب) ی خوشکه‌زای کردوووه، له ولامی نامه‌یه‌کیدا که به زمانی تورکی بوئی نووسیوه، پئی ده‌لئ:

مصطو وادیاره تۆش جل خوار ئەکه‌ی / ئەستۆت ئەخوړئ و مه‌یلی بار ئەکه‌ی
نامه ئەنووسیت به‌ زبانی تورکی / له میلیه‌تدا مائیل به‌ شرکی
ئیمه که کوردین له لمان وایه / کوردی زبانه‌یکه زۆر بی‌هاوتایه

ل ۱۸۰ ی دیوانی پیره‌می‌رد / ئومید ئاشنا

«کومه‌له‌ی زانستی» ی کوردان که له ۱۹۲۶ دامه‌زرا، ماوه‌ی ۱۳ سال به‌رده‌وام بوو له کار و خزمه‌ت؛ یه‌کئ له کاره گرنگه‌کانی پیکه‌ه‌یتانی کومه‌له‌ی بژاری کوردی بوو به ئامانجی خزمه‌تکردنی زمانی کوردی و بژارکردنی له زمانی بیگانه؛ له دیارترین ئەندامه‌کانی ئەو کومه‌له‌یه، پیره‌می‌رد و فایه‌ق زیوه‌ر و شیخ نووری بوون. توفیق وه‌ه‌بی یه‌کیک بوو له‌و که‌سایه‌تیانی خزمه‌تیکی زۆری به زمانی کوردی کردوووه،

نهوشیروان مستهفا ده‌بارهی ئه‌و زاته نووسیویه‌تی: «توفیق وهه‌بی له ژبانی خۆی گه‌لی پله‌وپایه‌ی فه‌رمیی له حکوومه‌تی عێراقدا پی سپێردراوه، ماوه‌یه‌ک فه‌رمانده‌ی زانستی جه‌نگی و چه‌ند جاریکیش بووه به وه‌زیر و بووه به ئه‌ندام له مه‌جلیسی ئه‌عیاندا، به‌لام ئه‌وه‌ی ئه‌می له میژوودا هیشتۆته‌وه، لیکۆلینه‌وه زمانه‌وانییه‌کانی بووه به‌تایبه‌ت ئه‌م - ده‌ستووری زبانی کوردی - یه‌ نه‌ک وه‌زیفه‌کان؛ توفیق وهه‌بی نامه‌ی ناره‌زایه‌تی بۆ کۆمه‌له‌ی گه‌لان نارده‌وه که پیویسته بایه‌خ به زمانی کوردی بدری و ناییت ته‌نها له شاری سلێمانیدا قه‌تیس بکری و شاره‌کانی که‌رکووک و هه‌ولێر و ناوچه کوردنشینه‌کانی لیوای موسڵی لی بیبه‌ش بکری.» ئه‌مین زه‌کی وه‌ک نوینه‌ری سلێمانی له ئه‌نجومه‌نی ئه‌عیان دا‌کۆکیکاری زمانی کوردی و چه‌سپاندنی قانونی زمانه‌ ناوچه‌یه‌کان بووه، شیخ محهمه‌دی خاڵ ده‌بارهی بایه‌خی زمان نووسیویه‌تی: «زبان گیانی گه‌له، که زبان هه‌بوو گه‌ل هه‌یه که نه‌شبوو گه‌ل نییه» بۆ یه‌که‌مجار ته‌فسیری قورئانی کرد، سه‌ره‌تای وتارخویندن به زمانی کوردی له مزگه‌وته‌کان به‌تایبه‌ت وتاری رۆژانی هه‌ینی، هه‌ر له‌لایه‌ن مامۆستایانی ئاینیی ئه‌م شاره‌وه بووه، (ئه‌وه‌له‌مین قرأتی کوردی) له ۱۹۲۰ وه‌ک سه‌ره‌تایه‌ک بۆ خویندنی وانه‌ی کوردی له خویندنگه‌کان له‌لایه‌ن شیخ محهمه‌دی خاڵ و ره‌شید نه‌جیب و «ره‌فیق حیلمی» یه‌وه دانراوه، سه‌عید سدی کابان کتیبی (مختصر صرف نحوی کوردی) له ۱۹۲۸ داناه، له‌سه‌ر بریاری وه‌زاره‌تی مه‌عاریف چاپ کراوه بۆ قوناعی چواره‌می سه‌ره‌تایی؛ دواتر بۆ فیروونی ئه‌لفی کوردی سه‌ره‌تا حامید فه‌ره‌ج له سالی ۱۹۳۶ ئه‌لفییه‌کی دانا و مامۆستا ئیبراهیم ئه‌مین بالدار سالی ۱۹۵۱ ئه‌لفییه‌ ناوازه‌که‌ی دانا که بۆ ماوه‌ی په‌نجا سال مندا‌لانی کوردی به زمانی کوردی ئاشنا ده‌کرد. سه‌ره‌تای فه‌ره‌نگ و زاراوه‌سازی له‌سه‌ر ده‌ستی مامۆستا ناوداره‌کانی سلێمانی بوو؛ مامۆستا جه‌مال نه‌به‌ز له ۱۹۶۰ فه‌ره‌نگی (هه‌ندی‌ک زاراوه‌ی زانستی) که سی هه‌زار وشه‌ی له‌خۆ گرتبوو چاپ کرد، دواتر هه‌ریه‌ک له فه‌ره‌نگی خاڵ، ئه‌ستیره‌گه‌شه، فه‌ره‌نگی زانیاری، که به هه‌زاران وشه‌ و زاراوه‌ی زانستی له‌خۆ ده‌گرن، له به‌ره‌می مامۆستا خه‌مخۆره‌کانی ئه‌م شاره‌ بوون، ئه‌مانه سه‌ره‌تایه‌ک بوون له‌پیناو خزمه‌تکردن به زمانی کوردی و ده‌وله‌مه‌ندکردنی، که‌واته زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌گه‌رچی زمانی فه‌رمیی ده‌سه‌لات و خویندنی‌ش نه‌بی، لاینکه‌م ده‌بی زانست و هونه‌ر و ئه‌ده‌بی به‌رزی پی بنووسری و به‌بایه‌خ بزانی، چون زمان ناسنامه‌یه هه‌روه‌ک مامۆستا هه‌ژاری ره‌حمه‌تی گوتوویه: «له رۆژ ئاشکراته که قه‌باله‌ی بوون و مانی هه‌موو گه‌لان له‌م سه‌ره‌زمینه‌ زمانه، ئه‌گه‌ر زمان له‌ناو برا، بوون و مانیشی له‌ناو ده‌چی.»

سه‌رچاوه‌کان

- ۱- کۆمه‌له‌ی زانستی کوردان - شوان ئه‌حمه‌د باپیر / سو‌ران / ۲۰۱۴
- ۲- به‌ده‌م رینگاوه گولچین - نه‌وشیروان مسته‌فا / کتیبی دووه‌م - به‌رگی دووه‌م ۲۰۱۳
- ۳- یاقووت و زمروتی کوردی به‌رگی پینجه‌م - حوسین موحه‌مه‌د / چاپی یه‌که‌م ۲۰۱۵
- ۴ - ناسیۆنالیزمی کوردی و زمانی کوردی - سه‌لام ناوخۆش / چاپی یه‌که‌م ۲۰۱۶
- ۵- پیره‌مێرد - پینداچوونه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌ی ئومید ئاشنا / چاپی دووه‌م ۲۰۰۹

ویژه‌وانانی موکریان

سه‌ید نوح عینایه‌تی «نه‌به‌ز»
مه‌هاباد

به‌پیی بریاری گوڤاری به‌یان، له ههر ژماره‌یه کدا چه‌ند که‌س له چالاکانی
فه‌ره‌ه‌نگی و ئه‌ده‌بی و لاته‌که‌مان ده‌ناسیندرین

۱. ئیلیزابیت شکووه‌پوور

خاتوو ئیلیزابیت له‌دایک‌بووی سالی ۱۳۵۰ی
هه‌تاوی له‌گوندی سه‌راوره‌حیم‌خان له‌ناوچه‌ی
ئاله‌شینی سه‌ر به‌شاری بو‌کانه، له‌بنه‌ماله‌یه‌کی
هونه‌رمه‌ند و هونه‌ردۆست چاوی به‌دوینا هه‌لیناوه.
تا ساله‌کانی ۶۱ - ۶۲ی ک.ه. له‌و گونده‌ده‌بن
و دواتر په‌ره‌وازه‌ی شاران ده‌بن و ناتوانی درێژه
به‌خویندن بدا، به‌لام به‌یارمه‌تی برای دلسۆز
و فیداکاری - که‌ریم شکووه‌پوور - له‌نووسین

و خویندنه‌وه‌ی زمانی شیرینی زگماکی به‌رده‌وام بووه و به‌پیی توانای له‌خویندنه‌وه‌ی
هیچ کتیبیک له‌بواره‌کانی ئه‌ده‌بی، فه‌لسه‌فی، ئه‌وینداری، بنه‌ماله‌یی و... ناپرینگیته‌وه.
باوکی شاعیریکی نه‌خوینده‌وار بووه؛ خاتوو ئیلیزابیت ده‌بیته‌قه‌له‌می ده‌ستی باوکی بو
نووسینه‌وه‌ی شیعره‌کانی و به‌م شیوه‌یه‌ش ورده‌ورده‌ چیژی شیعر و ئه‌ده‌ب له‌ده‌ماره‌کانی

ده گهړې تا ئه وهى كه له ساله كاني ٦٨ - ٦٩ ى هه تاوى به ره و ژيانى هاوبه شى هه نكاو
 ده نى و دواى چنه د سال، دريژه به خويندنه كه ى ده داته وه و ديپلومه كه ى وهرده گري.
 پاش ئه وهى كه باوكى خو شه ويستي كوچى دوايى ده كا، دواى چنه د مانگي ك خه ريكي
 پيدا هاتنه وهى شي عره كاني باوكى ده بى.
 ئيستا ش ماوهى زياتر له ٣٠ ساله دانيشتووى شارى مه هاباده و وه ك بوخوى ده لى
 كه ليك دلخوشه به وه يكه زور يا كه م، جوان يا ناحه ز توانيو به تى بيته قوتابيه كى
 خويندنگه ى ده رى اى بيى نه ده بيات.
 ناواتى شادى و سه ركه وتن بو خوى و نازيزانى ده خوازين. ئه وه ئيوه و ئه وه ش
 شي عريكي خاتوو ئيليزا بيت شكوو هپوور:

دلته نكي

چى ليم ده وى دل ته نكم به چى نارام ده بيته وه
 ده بى به چى بلاو ينم كورپه ى دل م ژير بيته وه
 گري پوو چكه ى ژيانى من هه ر دى و گري ده دري ته وه
 هيو و ئوميد يكم نيه روژى بيت و بكر يته وه
 دل بو ته بازارى خه فته تيروتانه شان ليك نه دن
 شادى مال ئاوايى كردو وه شارى دل نادوژ يته وه
 ليل و قورا وييه ئاوى سه رچا وه كه ى ژيانى من
 خه م هاوالى روژ و شه وه كوا تازه پيى ده بر يته وه
 تاكو و ويستم هه نكاو بنيم بو ديارى نه ويندارى
 خو شه ويستى خاك و ولات يه كجى وه بيرم دي ته وه
 نه و كه سه وا خه لاتى كرد بو ولاتى سه ر و مالى
 بى گومانم قه ت نامرى گولى هيو اى نه رو يته وه
 چاوه روانى ده رفه تيكم سو ري بدا چه رخي كه ردوون
 ئال و گو ري به سه ردا بى سوو ريكي تر بگري ته وه

٢. كه ژال شيرزاد

نه و نازيزه له مانگى خه زه لوهرى سالى ١٣٤٨ ى ك. هه له شاره جوانه كه ى بوكان له
 دايك ده بى و پولى سه ره تاييى هه ر له و شاره ده خو ينى و پاشان كه نيشته جيى شارى
 سه قز ده بن، دريژه به خويندن دده و ئيستا دانيشتووى شارى سه قزه.
 سالى ٦٨ زه ماوه ند ده كا و ده بيته خاوه نى كور يك و كچي ك، به لام به داخه وه سالى ٧٩

هاوژینه که ی به هۆی جه لته ی دله وه کۆچی دوایی ده کا.
 وه ک بۆخۆی ده لێ: «هەر له مندالییه وه هۆگری شیعر و بهیت و باوی کوردی بووه و
 سالی ۹۳ ورینه ی شیعیری دهست پیکردوو و ههستی خۆی تاقی کردوو ته وه و له کۆری
 نه ده بیاتی فهیزوللا به گیدا به شدار بووه و چه پک چه پک شیعیری بۆ خویندوو نه وه و ئیستاش
 ههست به شانازی ده کا که شیعره کانی ههنگاویان ناوه ته گۆره پانی و یژه و نه ده بی
 کوردستان.»

ئه وه ش نمونه یه ک له شیعیری شاعیری به ریز خاتوو که ژال شیرزاد:

عه زیز: تاسه ی دیدار
 پرم له تاسه ی دیداری تو!
 لیره گولخانه ی ناخم ده رازینم

و

فه رشی سووری چاوه روانیم
 بۆ هاتنه وه ت راده خهم
 کاتژمیر تیده په ری تو لیره نی
 نایه یته وه؟

له نیو وه همه کانی بوون و نه بوونتدا
 ماوه یه که خۆم گوم کردوو
 نایه یته وه؟

دوای رۆیشتنت وشه کان چاو له دوون
 له بهینی شه و رۆژدا
 هەر وه ک من که چاوه ریتم
 نایه یته وه؟

شه وانه تا به یانی شیعرت بۆ
 ده هۆنمه وه، چاوه کانت په راوی
 شیعرن و من لاپه ره لاپه ره له پیلووی
 چاوم رایده گرم
 نایه یته وه؟

بۆ هاتنت مانگ و خۆر و ئه سته ره کان
 ده نیرم بۆ پیشوازیت
 چاوه ریتم، نایه یته وه؟

عەزىز: خۆزگە لە چارەنووسمدا باران بوايەم
بەبى كەم و كوورى
بۆ ھەموو تەنيايىم و نەبوونى تۆ
بارىيامە دلى سروشت
رەنگە ئارام بىت دلى كەيلم
رەنگە لە باوەشى درەختىك و
دلوڤانىي گولپەرى گولە كاندا
ئاواتەخوазى ژين بوايەم
خۆزگە باران بايەم و
بى ترس تەواوى
گرىمانە و خەفەتە كانم باراندا.

۳. نىرگىز عەبباسزادە ناسراو بە (كچى ئاربابا)

ئەم شاعىرە خۆشەويستەمان لە داوینى كىوى سەربەرزى ئاربابا لە شارى ھونەرپەرورە و مېژووويى بانە چاوى بە دنيا ھەلېناوھ و ھەر لە مندالىيەوھ زۆر ھۆگرى خويندنەوھ و ھۆننەوھ بە زمانى زگماكىي خۆى بووھ. دواى تەواوکردنى قۇناغە سەرەتاييە كانى خويندنەوھ بە زىدە كەى بانە، لە قۇناغى دواناوەندى زياتر ھۆگرى نووسىنى ئەدەبى دەبى و دەتوانى لەو قۇناغەدا لە بوارى شانۆ و كورته فيلم و ھونەردا پلەى يە كەمى پارىزگا بەدەست بىنى. دواتر سالى ۱۳۹۶ى ك. ھ. پىداگرانە دەچىتە نىو دنياى شاعىرى و نووسەرييەوھ. سەرەراى كەمتەمەنى و نۆپىچكەيىي لە بەستىنى كولتوور و ئەدەبى بەرىنى كوردىدا، بەھۆى ھەز و پىداگرىي زۆر و كەلكوهرگرتن لە ھەنتەشى مامۇستا دلسوژە كانى خۆى، چالاكانە تىدە كۆشى و لەم رىگەيەشدا دەسپىكىكى سەرکەوتووانە و شىواوى پەسن تاقى دەكاتەوھ.

نىرگىز عەبباسزادە، لە ئەندامە لاوھ كانى كۆرە ئەدەبىيە كانى «بەرۆژە» و ئەنجومەنى شىعەر و ئەدەبى ناوچە دىتە ئەژمار و ھەكوو شاعىرى نوپىيژ و نوپىخواز، شىعەرە كانى لە لاىەن خاوەن رايانەوھ رىزيان لى گىراوھ و توانى لە ماوھىە كى كورتدا شىعەر و كورته چىرۆكە كانى لە گوڤار و راگەيەندراوھ ناوچەيىيە كانى ھەك «رۆژان»ى سنە، «رۆژان»ى كرماشان و «چرىكە» و... بىلاو بكاتەوھ. ھەرۆھە شىعەرى كوردىي «خۆزگە»ى لە رۆژنامەى سەرانسەرىي «سايە» بىلاو كرايەوھ. جىگاي سەرنجە كە بۆ يە كەم جارە لەم رۆژنامەيەدا شىعەرى كوردى بىلاو دەبىتەوھ و توانىوتى جىگايە كى تاييەتى لە نىوان خاتوونە شاعىرە لاوھ

كوردەكان بۆ خۆي ديارى بكات.

هۆگر بوونى خەلك به رانبەر زيرەكى و نازايه تىي نيرگز واي كرد كه زياتر ناوى به كچى ئاربابا يا نيرگزى داوينى ئاربابا دهربكات. نيرگز عه بباس زاده ئىستاكه خهريكى كوكدنه وهى ژياننامه، ميژووي بانه و ناوچه كانى دهو روبه ريبه تى كه به هاوكاريى رۆژنامهى رۆژان و گوڤارى ئه ليكترونى له داوينى ئارباباوه ژياننامهى كه سايه تيبه كان بلاو دهنه وه. ئيمهش بهش بهش به حالى خومان داواي سهركه وتن و سهربه رزىي هه رچى زياتر بۆ خاتوو نيرگز دهخوازين و هيوادارين هه رگيز له و بواره ئهسته مه له به ره و پيشچوون نه وهستى و شانازى مه زنترمان بۆ وهدى بينى.

ئه وه ئيوه و ئه وهش شيعه ريكى خاتوو نيرگز عه بباس زاده ناسراو به (كچى ئاربابا):

گزنكى خورى به رى به يانمه
ئه و په پووله يه هوكارى مانمه
دهنگى ئه و ته نيا هيزى گيانمه
دايكه مه رهه مى دهردى شه وانمه
زانيم بوونت هوى مان و نه مانمه
ئه ي كتيبه كه ي پيغه مبه رانم
حه زرته تى ئاشتى گشت ئاسمانم
شيعر وشك ئه بى و لاله زمانم
چون ئاميزى توپه نيشتمانم

دايك تريفه ي مانگى شه وانمه
هه ناسه ئه دا وه ك په پووله يه
پى ئه كه نى وه ك ئاوازي بولبول
په نجه ي ئه لماسيت له بۆ سه ر سه رم
گول كه پشكوت به بزه و نيگا كه ت
تو ئه ي شاره گى ده ماره كانم
سه ر له ئاستت دا ئه نه وينمه وه
كاتى خه مينى ئه ي چراي روونم
به لاي لايه كه ت بملاوينه وه

كورتەيەك لە ژيانى پر شانازى مامۆستا مىسى مېرى

پەروانە ئەحمەدېن - مەھاباد

نازىزان بەراستى سەرم سوپ ماوه لەو ھەموو نالوگۆرەي كە لە درېژايى تەمەنى من و ھاوتامەنەكانم بەسەرمان ھات و چاومان پىكەوت! دلىام دەپرسن وەك چى؟ بە سەدان و ھەزاران ولامم لايە! خو ھەر يەك و دوو نىيە. دلىام ئەوانەي لەدايكبووي دەيەي سىي ك.ھ و پىشتەرن، دەزانن من باسى چ دەكەم! كورت و موختەسەر كاتىك تەمەنم سى چوار سالان بوو بە داشقە و فائىتون و عارەبانە ھاوچۆمان دەكرد، لەنيو تەندوور و سەرناورگ و سوۆبە و دواتریش عەلادىن، چىشتيان بو لىدەناين و جلو بەرگيان بە غەرغەرە و دەرزى بە دەستى بو دەدوورين. ئاوى كانى و كەريزەمان دەخواردوھ. دوايە تەلەفون و تاكسى و يەخچال و سوۆبەي نەفتى و سەدان ئامپىرى تر پەيدا بوو. لە ھەموو ئەوانە سەيروسەمەرەتر ئەوھ بوو كە لەپر خەبەرى دابەزىنى مرۆف لەسەر مانگ بالاو بووھە! باسى چ بكەم؟ گۆرانكارىيەكان ئەوھندە زۆر و بەپەلە روويان دەدا كە بە نووسىنى سەدان لاپەرەش تەواو نابى. بەلام ئەوھى بو من لە ھەموو ئەو شتەنە گرنگتر و سرنجراكيشتەر، تۆرە كۆمە لايە تىيەكانن كە بە ھىچ شىوھەك بۆم ھەل نابى! تۆرگەليكى وەك واتساپ و فەيسبووك و ئىنستاگرام و ھتد.

با كاتتان نەگرم و بچمە سەر دەقى قسە و مەبەستە كەم. ماوھەك لەمەوبەر لە فەيسبووك چاوم بە وینەي خاتوونىك كەوت كە پىشنيارى پى دابووم بىمە ئاوالى! سرنجى منى بو لاي خوئى راکيشا. بەلام خو كورد و فارس و تورك نەبوو كە بلىم ئەوھ فلان سالى مامۆستام بووھ، دراوسىم بووھ ياخود ھاوسەفەرم بووھ! بەلام دلىا بووم دەيناسم و لە شوپىتىك دىتوومە. ولامى دۆستايە تىم دايەوھ و پەيامىكى سالاو و چاك و

خۆشیم بۆ نارد. زۆری پئی نه چوو به پیتی ئینگلیسی و به زمانی فارسی پرساری لیکردم : «په روانه بۆخۆتی»؟ به راستی ده تگوت برووسکه لیلی دام! به په له په ل نووسیم: به لئی به لئی گیانه کهم راست بۆخۆم! پرسایرم لیکرد ئه دی جه نابتان کین به ریز؟ نووسی خه لاتت ده کهم نه گهر بمناسییه وه! فکر هه لیانگرتم، رۆچوو مه ناخی وینه که، به تایبتهت چاوه کانی! هاوارم کرد ئای خودایه ناکا میس میری خۆمان بی؟ هه ی نه بی! نووسیم «میس میری گیان بۆخۆتی؟» ئه ویش هاواری لی هه ستا و گوتی بژی کچی خۆم راست بۆخۆم! فرمیسک له چوانم قه تیس مان، به سه دان بیره وه ری خۆشی پیکه وه بوون له گه ل ئه و نازیزه شالوویان بۆ هی نام، هه ستیکی خوش و شادیه یته ر! دیتنه وه ی نازیزیک پاشی ۶۵ سالان! ناخر - میس میری - مامۆستای وانه ی ئینگلیزی دوو سالی پۆلی ناوه ندیی من بوو. به لئی ئه من له ریگه ی تۆری کۆمه لایه تییه وه مامۆستای دیرینی خۆم بینیه وه، مامۆستا «میری هیگله ند». هه موو قوتابییه کانی پۆلی ناوه ندی و خه لکی سابلانغ، هه ر به ناوی «میس میری» ده ماناسی و بانگمان ده کرد.

ویننه ی ئیستاناکه ی میس میری

خاتوننیکی ته مه ن بیست و دوو سالانی بالابه رزی چاو و قژ کالی له راده به ده ر جوان و خوینشیرین و نه رمونیان بوو. میس میری له ئه مریکا وه هاتبوو مه هاباد. ئه وکات له ئه مریکاش وه ک ئیران که سپای دانشمان هه بوو و لاوه کان دوای ته واوکردنی پۆلی دوازده یه م ده بوونه مامۆستا، له ولاتی میس میریش گرووی ناستی هه بوو و لاوه کان به خواست و هه لپژارده ی خۆیان چه ند سالیک ده چوونه ولاتیکی دیکه و ده بوونه مامۆستای زمانی ئینگلیزی. میس میری ئیران و شاری مه هابادی هه لپژاردبوو که بیته مامۆستای خویندنگه ی ناوه ندی و وانه ی ئینگلیزی به خویندکاران بلیته وه. دوای دیتنه وه ی یه کتر، بۆوه ی وه فا و ئه مه گناسیی خۆم وه ک خویندکاریکی دیرین ده رخه م تکام لی کرد که به سه رهاتی ژیا نی خۆیم بۆ بگپریته وه و ئیزنم لی وه رگرت له به شی «سابلانغی جاران» ی «گۆقاری به یان» چاپی بکه م. به خۆش حالیه وه لیلی قبوول کردم و ژیا نامه ی خۆی بۆ نووسیم و ناردی. هه لبه ت به ریزیان به پیتی ئینگلیسی و به زمانی فارسی بۆی به ری کردم، ئه منیش لیره دا به پیتی فارسی دایده به زینم. هیوادارم به دلتنان

بی. هه‌لبه‌ت میس می‌ری له‌گه‌ل ئیمه‌ی خویندکار و خاوه‌ن ماله‌که‌ی و خه‌لکی مه‌هاباد زمانی کوردیش فی‌ر بیوو، به‌لام چون هاوما‌له‌که‌ی خاتوونیک‌ی ئیرانی و مه‌سیحیش بوو و دووبه‌دوو له‌مالی به‌فارسی قسه‌یان ده‌کرد، میس می‌ری فارسییه‌که‌ی له‌کوردیه‌که‌ی باشتر بوو. ئه‌و خاتوونه‌خۆشه‌ویسته، وینه‌کانی ئه‌وکات و ئیستاشی بو‌ناردم که‌ لی‌ره‌دا ده‌بینن. هیوادارم ماوه‌ی ته‌مه‌نی پرۆفیسۆر می‌ری هی‌گله‌ند پر بی له‌ساغی و س‌لامه‌تی.

میس می‌ری به‌جلوبه‌رگی ره‌سه‌نی کوردیه‌وه

زندگینامه‌ مری ه‌گ‌ل‌ند دبیر زبان انگلیسی در شهرستان مه‌بادبه‌ قلم خودشان:

وقتی که سال سوم دانشگاه بودم پدرم به من گفت: من اگر مثل تو جوان بودم بدون شک به یک کشور خارجی میرفتم و خدمت میکردم. این حرف پدرم مرا به فکر واداشت! و به این نتیجه رسیدم که همین کار را بکنم. داوطلب کار در سپاه دانش کشور خودم شدم. این پیشنهاد پدرم مقدمه‌ای شد برای آمدن من به ایران و شهر مه‌باد که زندگی جالب و پر ماجرای را برایم بوجود آورد. پدر مادرم و پدر مادربزرگم و پدر خودم کشیش بودند. من در خانواده‌ای مذهبی بزرگ شدم. در ۲۹ آپریل سال ۱۹۴۴ در یک شهر خیلی کوچک بنام (مایل سیتی) در ایالت (مونتانا) دنیا آمدم. پدرم در مایل سیتی کشیش کلیسای پروتستان (بخش لوتران) بود. همان بخش مسیحی نشینی که (میس دال) که در گذشته از آنجا به مه‌باد آمده بود و در بیمارستان مه‌باد ماما بودند. اجداد ما مانند میس دال خانم از نروژ آمده بودند به آمریکا. پدرم به کار کردن در روستا و شهرهای کوچک علاقه داشت. وقتی من ۷ سال داشتم خانواده ما با تصمیم پدرم به یک روستای کوچک اسکیمویی در آلاسکا رفتیم. پدرم کشیش کلیسای

آن روستا و هم رئیس کلیساهای لوترن که شامل پنج کلیسا در پنج روستای اسکیمو بود شد. مادرم زیاد کار میکرد. آن روزها باید زن کشیش زیاد کار می کرد، به بچه‌ها، به موسیقی کلیسا، به انجمن دینی زنان، به جوانان کلیسا و... رسیدگی می کرد. من و برادرم و خواهرم در بین اسکیموها و برف بزرگ میشدیم. در کلاس هشتم در مدرسه فقط دو شاگرد بودیم، من و یک پسر اسکیمو. در این روستای ۹۲ نفره دبیرستان نبود. سال اول دبیرستان من پیش خانواده‌ی عمومی در ایالت مونتانا رفتم. سال دوم دبیرستان به یک دبیرستان مذهبی لوتران در کشور کانادا رفتم و در خوابگاه زندگی میکردم. سال سوم و چهارم به یک روستا در ایالت داکوتای جنوبی رفتم. مادرم سخت مریض شده بود و ما مجبور شدیم از آنجا برویم البته خیلی حیف شد چون پدر و مادرم از آنجا خیلی خوششان می آمد، چون هم به مردم زیاد کمک می کردن و هم پر ماجرا بود. برای درس خواندن بعد از دبیرستان به یک دانشگاه کوچک و مذهبی در ایالت داکوتای جنوبی رفتم. وقتی که سال سوم دانشگاه بودم پدرم این پیشنهاد را به من داد. رفتم و عضو سپاه دانش کشورم شدم. سپاه دانش آنجا از من پرسید برای خدمت دوست داری به کجای دنیا بروی؟ من جواب دادم می خواهم دور بروم، نزدیک نباشم. ایران را به من پیشنهاد دادند. دوباره پرسیدند در ایران به کجا می خواهی بروی؟ من که به سرما عادت داشتم گفتم جایی که زمستان و تابستان داشته باشد. و اینطور شد که من به مهاباد آمدم. آخر تابستان ۱۹۶۶ به مهاباد رسیدم. خدمتم این بود که به بچه‌های سیکل اول دبیرستان دخترانه انگلیسی یاد بدهم و بعد از ظهرها برای دخترهای بزرگتر و خانمها درس انگلیسی تدریس کنم. در تابستانها هم کلاس انگلیسی تقویتی و ورزش داشتم. من تا آخر تابستان ۱۹۶۸ در مهاباد ماندم. این دوران برای من خیلی جالب بود. من توانستم با دانش آموزان و همکارانم دوست شوم. با فرهنگ و آداب و رسوم این شهر آشنا شدم. در عروسی هایشان شرکت کردم و با خانم‌ها رقصیدم. دو اتاق در حیاط آقای قاسم پنجوی اجاره کردم و با خانم اوراهام که مسیحی بودن و دبیر ادبیات دبیرستان بودند هم اتاقی شدم. خانواده پنجوی سه تا دختر داشتند به اسم اختر و رعنا و عصمت که من با آنها خیلی صمیمی شدم. آقای پنجوی و خانمشان مثل پدر و مادرم مهربان بودند. با دخترها زیر کرسی می نشستیم و آواز میخواندیم. وقتی نان می پختن در مدبهق پیششان می نشستیم. درست کردن غذاهایی مانند: دوکلیو، کفته، خورش بادمجان، ماست و خیار، بورانی کدو، خورشت که‌وهر، خورشت به، قورمه سبزی، ماست و کنگر، کشک و بادمجان، شورباو و مربا را یادگرفتم. هنوز هم وقتی مهمان برابیم می آید همیشه از این غذاها برایشان درست می کنم که اتفاقا خیلی خوششان می آید. در آخر تابستان ۱۹۶۶ وقتی که به مهاباد آمدم جمعیت این شهر تقریباً ۳۰۰۰۰ نفر بود. تنها چند خیابان آسفالت شده داشت. دو میدان باد و مجسمه داشت. یک دبیرستان دخترانه و سه دبیرستان پسرانه داشت. کوچه‌ها آسفالت نبود در هوای بارانی کفشها خیلی گلی می شدن. ماشین خیلی کم بود. دو دکترا به نام های دکتر داود و دکتر شافعی در مهاباد زندگی میکردن که فکر می کنم آنها ماشین داشتند. آن زمان دخترها زیاد از خانه بیرون نمی رفتن. از خانه تا دبیرستان پیاده می رفتم. من در مهاباد با میس دال خانم آشنا شدم که ایشان در بیمارستان و داخل شهر ماما بودن و در شهر مهاباد ازدواج کرده بودند و یک پسر داشتند. من و خانم اوراهام به بازار می رفتم

و خرید می کردیم. مردم برای ما احترام می گذاشتند و بسیار با ما مهربان بودند. ما روی علاالدین نفتی غذا درست می کردیم. اکثر خانه‌ها از خشت گلی ساخته شده بود و هیچ ساختمانی بیش از دو طبقه نداشت. رستوران کم بود و اگر بود خانم‌ها نمی رفتن. یادم هست وقتی نوروز می آمد آقای پنجوی کرسی را جمع می کرد و در انبار می گذاشت. در سیزده بدر به بیرون شهر می رفتیم و من اسب سواری مردها را تماشا می کردم و خوشم می آمد. در سال ۱۹۶۶ سد مهاباد وجود نداشت. در سال ۱۹۶۷ چند مهندس از یوگوسلاوی آمدند و با ایرانی‌ها مشغول ساختن سد شدند. باغ‌های میوه‌ی اطراف مهاباد دیدنی بود. در تابستان عروسی خیلی زیاد و جالب بود. موسیقی عروسی‌ها محلی بود و خانم‌ها و آقایان با هم دسته‌جمعی می رقصیدن، همه لباس‌های زیبا می پوشیدن و طلای زیاد به خودشان آویزان می کردن. لباس عروس سفید بود با روبند قرمز. در عروسی هیچ کس لباس غیر کوردی نمی پوشید. در منزل و خیابان خانم‌ها لباس کوردی می پوشیدن و چادر به سر می کردن. فقط شاگردان مدرسه و معلم‌ها و خانم‌های کارمند لباس مثل ما می پوشیدن و چادر به سر نمی کردن. بیشتر مردم سواد نداشتند و فارسی حرف زدن بلد نبودند. از اینکه با مردم باشم لذت می بردم. سه بار به روستاهای مهاباد رفتم و با مردم و نحوه زندگی‌شان آشنا شدم. آنها برق و آب لوله‌کشی نداشتن. من آن موقع ۲۲ سال داشتم و دنیا رو ندیده بودم یعنی ۵۶ سال قبل وقتی به آن زمان فکر می کنم بیشتر دختران خوب و زیبا و پر انرژی آن وقت به ذهنم می آیند. دختران سیکل اول زیاد بودن ولی سیکل دوم تعدادشان کم بود. کاش می توانستم به آن دوران برگردم و به دانش آموزان کورد مهاباد دوباره درس بدهم. ولی حیف اگر آنها را دوباره ببینم نمی شناسمشان چون در این ۵۶ سال خیلی عوض شده‌اند. وقتی در مهاباد زندگی می کردم و با فرهنگ مردم آشنا شدم و متوجه شدم که برایم خیلی جالب است تصمیم گرفتم در رشته‌ی انسان‌شناسی و مردم‌شناسی با فرهنگشان در دانشگاه ادامه تحصیل بدهم. در سال ۱۹۶۸ با کوله باری از تجربه و دلی پر از مهر و محبت کوردها چون دوره‌ام تمام شده بود به ناچار مهاباد را ترک کردم و به کشورم برگشتم. در دانشگاه نیویورک در دو سال ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۱ فوق لیسانس گرفتم. در سال ۱۹۷۱ ازدواج کردم. بعد به دانشگاه ایالت نیویورک در شهر بینک‌هامتون رفتم و دو سال از ۱۹۷۵ تا ۱۹۷۷ آنجا بودم. خوشبختانه در تابستان ۱۹۷۷ صاحب دختری شدم که نامش را (کاریمه ایرنه) گذاشتم، ایرنه در زبان ایرلندی یعنی (صلح). وقتی دخترم یکسال سن داشت ما به ایران آمدیم تا من تز دکترایم را در رشته‌ی انسان‌شناسی فرهنگی را بنویسم. یک ماه در هتل کوچکی در شیراز ماندیم و کارشناسان دانشگاه شیراز لطف کردند و ما را به چند روستا بردند تا من یکی از آنها را انتخاب کنم و در آنجا مدتی زندگی کنم و با مردم آشنا شوم و درباره فرهنگ و آداب و رسومشان ترم را بنویسم. بالاخره یکی از این روستاها را انتخاب کردم و در اینجا به اسم مستعار علی آباد در باره‌اش حرف میزنم. به روستای علی آباد رفتیم و در آنجا زندگی را شروع کردیم. آرام آرام با مردم آشنا شدم. کاریمه چند دوست همسن برایش پیدا شد. من هم چند دوست پیدا کردم. به چند تا از آنها انگلیسی یاد دادم. مردم ما را دعوت می کردن. به خانه‌هایشان می رفتیم در عروسی‌هایشان شرکت می کردیم. لباسهای بسیار زیبایی تنشان می کردند که از نظر دوخت و رنگ بسیار جالب

بود. درباره‌ی مراسم محرم تحقیق کردم. ماه رمضان آنجا بودم و فلسفه این ماه را پرسیدم و نوشتم. اکثر شب‌ها برای سحری خورشید قیمة درست می‌کردن که خیلی خوشمزه بود. تابستان ۱۹۷۹ شوهرم چند ماهی زودتر از ما به ایالتان برگشت و در دانشگاه تدریس را شروع کرد. من با کاریمه دخترم تقریباً تا آخر سال ۱۹۷۹ در علی‌آباد زندگی کردیم، یعنی از یک سالگی دخترم تا دو سال و نیمه‌اش. زبان اول دخترم فارسی بود! او با لهجه شیرین شیرازی صحبت می‌کرد. اهالی روستا همیشه می‌گفتند که دخترم از من بهتر فارسی حرف می‌زند. کاریمه دختر روستای شیراز شده بود. دوست داشت مثل دختر بزرگ‌های آنجا چادر داشته باشد، مجبور شدم از دوستانم خواهش کنم برایش بدوزند. من هم در روستا چادر سرم می‌کردم ولی خیلی برایم سخت بود. کاریمه با زنها نماز می‌خواند. یک سنگ پیدا می‌کرد و پیشانی‌اش را روی آن می‌گذاشت و زیر لب پیچ‌پیچ می‌کرد. از حرکات نماز خانم‌ها تقلید می‌کرد. در تابستان ۱۹۷۸ که من به روستای علی‌آباد رفتم انتظار داشتم ترم را درباره‌ی سیستم کشاورزی، سیستم آبیاری مزارع، نحوه‌ی وام گرفتن کشاورزان بنویسم. اوائل مردم بسیار همکاری می‌کردند ولی کم‌کم بی‌توجه شدند. اوائل انقلاب بود و مردم شروع به تظاهرات کردند. کم‌کم فکر من هم عوض شد و سیاست‌پهناتر از قبل برای نوشتن ترم در نظر گرفتم. پس من هم همراه مردم در تظاهرات شرکت کردم. بعضی اوقات دخترم در آغوشم بود. جمله اولی که دخترم گفت این بود (مرگ بر آمریکا)!! چون از مردم و بچه‌ها یاد گرفته بود.

من درباره‌ی تجربه‌های تظاهرات و تاریخ طایفه‌گری و خیلی مسائل دیگر با مردم روستا مصاحبه می‌کردم و همه را می‌نوشتم. در محرم سال ۱۹۷۸ شاهد جریان‌های انقلاب بودم. همه امیدوار به آینده بودند. من و دخترم تا آخر محرم سال ۱۹۷۹ در روستای علی‌آباد ماندیم. و می‌بایستی آنجا را ترک کنیم. با دخترم بی‌نهایت ناراحت بودیم که باید برویم. ما به ایران و این روستا عادت کرده بودیم. تا ۲۳ سال بعد من نتوانستم ایران را ببینم. من و دخترم به ایالتی برگشتیم که شوهرم استاد دانشگاه آنجا بود. متأسفانه ازدواج من موفق نبود و من و همسرم از هم جدا شدیم. آخر تابستان ۱۹۷۹ بعد از جدا شدن از همسرم رفتم تا با برادرم و خانواده‌اش زندگی کنم. پدر دخترم هم به آن شهر آمد. نصف هفته دخترم پیش من بود و نصف دیگرش را پیش پدرش زندگی می‌کرد. من روی ترم کار می‌کردم و دنبال کار بودم، با پیدا شدن کار ترم را نتوانستم ادامه بدم و نگرش داشتم برای بعد. در دو دانشگاه کوچک کار می‌کردم. بالاخره ترم را در سال ۱۹۸۶ به پایان رساندم. بیش از ۹۰۰ صفحه بود. جایزه هم گرفتم. من ماشین نداشتم مجبور بودم با دوچرخه از این دانشگاه به آن دانشگاه بروم. بعد در سال ۱۹۸۶ خوشبختانه از دانشگاه میشیگان دعوت شدم برای تدریس تمام وقت. متأسفانه شوهرم از طریق دادگاه دخترم را از من گرفت. دخترم را کمتر می‌دیدم. از نظر روحی ناراحت بودم و سختی کشیدم. همیشه گریه می‌کردم و غصه می‌خوردم. خوشبختانه وقتی دخترم بزرگ شد خودش به طرف من برگشت. یک سال در دانشگاه میشیگان و دو سال در دانشگاه پنسیلوانیا تدریس کردم و بالاخره از دانشگاه کالیفرنیا از من برای تدریس دعوت شد. پاییز سال ۱۹۹۱ به دانشگاه سانتا کلارا رفتم و در آنجا درس‌های: آشنایی با انسان‌شناسی فرهنگی خانواده و قومی در دنیا، انسان‌شناسی فرهنگی سالمندان دنیا، زندگی خانم‌ها در دنیا و خاورمیانه، تئوری انسان‌شناسی فرهنگی، متد تحقیق انسان‌شناسی از نظر دین و سیاست و

بیولوژی و... تدریس کردم. دانشجو باید محقق باشد و سخت کار بکند و از استاد بخواهد و یاد بگیرد. من در هفته باید ۷۰ الی ۸۰ ساعت کار می کردم. باید برای سخنرانی خودم را آماده می کردم، در کنفرانس ها شرکت می کردم، من همه این کارها را با مطالعه و اشتیاق انجام می دادم. متأسفانه سال سوم که در این دانشگاه کار می کردم بر اثر گزش نوعی حشره که در جنگل زندگی می کنند سخت بیمار شدم و به بیمارستان منتقل شدم. سه سال درگیر این بیماری بودم و بعد دوباره به تدریس در چند دانشگاه پرداختم ولی دوست داشتم به کار دائمی در یک دانشگاه برگردم که با این همه سابقه مخالفت می کردن. به این نتیجه رسیدم که باید مقاومت کنم و نگذارم حقم پایمال شود. به دادگاه رفتم و از طریق دادگاه ثابت شد که حق با من است این بیکاری و رفتن به دادگاه سه سال طول کشید. چون حقوق نداشتم خیلی به من سخت گذشت ولی در نهایت حق به حق دار رسید. خوشبختانه برگشتم به کار دائمی خودم در دانشگاهی که قبل از مریض شدنم در آنجا تدریس می کردم. مقاله‌ای درباره‌ی زنان علی آباد و نقش آنها در روستا و انقلاب، مراسم دینی زنان شهر پیشاور پاکستان، اوضاع اجتماعی و فرهنگی و سیاسی زنان در جامعه، ازدواج دختران خردسال در روستای علی آباد ایران (کودک همسری) نوشتم که چاپ شد. در پاییز سال ۲۰۲۱ من با کوله‌باری از تجربه بازنشسته شدم. گرچه همیشه کارم زیاد بود و حالم خوب نبود ولی همیشه با علاقه کار کردم. گرچه الان در دانشگاه کار نمی کنم ولی نمی توانم بیکار باشم، این روزها کتاب نقد میکنم و در روزنامه‌ها منتشر میکنم. پانل برای کنفرانس تشکیل می دهم. مقاله می نویسم و چاپ می کنم. در مواردی که رشته‌ی تدریسم بوده هر کس به من مراجعه کرده در حد توانم مشککش را حل کرده‌ام. دوست دارم بار دیگر به مهاباد برگردم و شاگردان و فرزندان و نوه هایشان را در آغوش بگیرم. این روزها خیلی درباره‌ی خودم فکر می کنم که در زندگی مشکلاتی مانند جدا شدن از همسر و دوری از دخترم و مریضی داشتم ولی لحظات بسیار خوبی هم داشتم. من به خانواده‌ام که کشیش بودن و فقیر هم بودن افتخار می کنم چون توانستند فرزندان موفقی تربیت کنند و به جامعه تحویل دهند. ما از کشور نروژ به آمریکا مهاجرت کردیم. آمریکا به غیر از سرخ پوستان اصیلش همه مهاجر هستند و از کشورهای مختلف با فرهنگ های مختلف آمده‌اند.

از خدا سپاسگزارم دختری مهربان به من داده که در بخش زایمان بیمارستان کار می کند و یک نوه‌ی دختر دارم. دو اتاق به دو دانشجو کرایه دادم و با این پول خرج تحصیل نوه‌ام را که ۲۲ سال سن دارد و نامش نکیسا است به عهده گرفته‌ام. بیشتر اوقات به گل های باخچه‌ام رسیدگی می کنم و از دیدنشان خوشحال می شوم. خوشحالم کشورهای ایران، افغانستان، هندوستان، پاکستان، تایلند، عراق، ترکیه، قبرس، یونان، روسیه، لهستان، جورجیا، کانادا، مکزیک، انگلیس و چند کشور اروپایی را دیده‌ام. و باید برای کنفرانس به استانبول و اسپانیا و یکی از شهرهای ایالت کلورادو و سیاتل در ایالت واشنگتن بروم. امیدوارم دوباره به مهاباد و شیراز بیایم. زندگی پر ماجرا و زیبایم با یک جمله‌ی پدرم آغاز شد که گفت: «اگر جای تو بودم به دوردست ها می رفتم». من به شهر زیبای شما آمدم و با مردم خون گرم مهاباد و فرهنگ و آداب و رسومشان آشنا شدم. این آمدن منجر به موفقیت من در زندگی شد. از ته قلب دوستتان دارم.

خویندنگه‌ی دواناوه‌ندیی کچانه‌ی
ره‌زاشا.

به‌ریز سه‌ید ره‌حیم قوره‌یشی
ده‌فته‌رداری خویندنگه.

دانیشتوو له‌ راسته‌وه خاتوو فاطمه
ئه‌بریشه‌می، میس می‌ری، خاتوو
ئۆراهام.

راوه‌ستاو له‌ راسته‌وه: خاتوو ئه‌میر
جه‌عفه‌ری، خاتوو پینداووسی،
خاتوو مه‌جنوون

زه‌ماوه‌ندی بنه‌ماله‌یه‌کی سابلاغ که به‌دابی
جاران، برینج و خورشتی که‌وه‌ر و دوکلیو ساز
کراوه

مدبه‌قی مالی حاجی قاسم په‌نجه‌وی، کاتی
نان‌کردن

میس می‌ری - میس دال

پياسه يه ك به نيو سروشتي جواني پيرانشاردا

ئه حمه د ئيسمه عيلي (شاکار)
پيرانشار

شاري پيرانشار يه کيک له شاره سروشتي و دلرفينه کاني روژه لاتي کوردستانه، که هاوسى و جيرانى سه ره کيى شاره کاني سه رده شت و مه هاباد و نه غه ده و شنويه. ههروه ها شاريکى سه ر سنووره و له ريگه ي نابوورى و نالوگوريى بازرگانبيه وه به باشوورى کوردستان ده به سريته وه. گه ر بيت و له باشوورى کوردستانيشرا بين و پياسه يه ک بکه ين به نيو نه و شار و گوند و ناوچانه ي سه ر به و شاره ن، واته له سنوورى حاجى ئومه رانه وه بينه خواره وه، هه وه لين شوپتيکى تووشى ده بين شاري پيرانشاره.

نامه هوى ليره دا لايه نى پيشکه و توويى پيرانشار و سه ر بوورده ي ناوگورانه که ي بينمه به رياس. چون نه وه وه ويره ئاوى زور ده با و ليره شدا وا دياره ناگونجى. من ده مه هوى ههروه ک وه رى که و تووين، وه ک گه شت ياريک سه ردانى نه و شاره خونجیلانه يه بکه ين، له پيشدا وه ک روونکردنه وه ده بى نه وه بليم، نه و شاره ته نيا شتيکى که پر به بالاي براره، هه مان سروشتي جوان و کوستان و تافگه و ئاوى زولال و هه وای ساف و بيگه ردى ناوچه و کيوه نه سته مه کانن، وا مرؤف و روله کاني بن کيوى ده ماوند و سه هه ند و سه به لان راکيش ده کا، که به ناوى زينگه پاريز و شاخه وان ياخود ههروه ک گه شت يار، ده سته ده سته بين و چاو به رازاوه يى و کيوه به قه لافه ته کاني وه ک قه نديل و کيله شين و سپى سه نگ و قه لاتى شا و له ندى شيخان بکه وى، له کاني و کانياو و به فراو و چوم و شه تاوى نه و ناوچانه قومىک ئاو بخونه وه و فيتکاييه ک به ده روونياندا بينن و بلين وه بالى به نه ستوم! پيرانشار له بوارى که شى سه وز و سه يرانگا و زينگه يه وه بيوينه يه.

ياکه وه رزى گه رما داهات، ته و اوى مرؤقى نه و ئيرانه به هه موو شاره کانييه وه وه ک ميروو ريچکه ده به ستن و دينه سه يرانى دؤلى خدراوى، شيوه ميروى، دؤله نى، دؤلى باديناوى و کانييه لؤسه و دؤلى گه لوو و دؤلى هه وشينان، سى چومان يان سه يرانگاي پردانان و ميترگه چه کو و هتد؛ که نه و شوين و جيانه هه ريه که ي سه ردانى به جوپى ده وى، تاريف و نووسين و ناسيني تاييه تيبى

دهوئ، هه ربۆیه دینه سهیرانی ئه شوینانه و به چاوی تیرامانهوه ده لێن به راستی شومالی کوردستان هه مان شاره جوانه که ی پیرانشاره به سروشتی رازاوهیه وه.

لیره دا به له وهی له چاوی ئه دیب و شاعیرانهوه بروانینه ئه و باسه، ده بی بلیم ئه گهر بیت و ئه و به شه واته به شی سروشت له پیرانشار دابیرین، هیج شتیکی دیکه ی وای نییه بیته مایه ی شانازی؛ بۆ نموونه ئه گهر نه لێن له باسه که ی لاداوه و گله یی و گازندهم لێ نه کهن، ده بی بگوتری پیرانشار که خاوه نی سنوور یکی پر به ره که ته، بازارچه ی سه ر سنوور و مامه له ی بازرگانی لێ ده کری، ره گی سه ره کیی ژبانی ئابووری، وه ک ده لێن ریگه ی هاملتۆن له و شاره وه ده چیته وه هه رییم و عیراق و هتد، به غه یری بیبه ره که تی و نه هامة تی و بیژیوی نه بی چی دیکه ی لێ شین نه بووه، که رۆژی ده یان کهس و مرۆف ده بینین له بهر بیده ره تانی و مالویرانی تووشی کۆله ری ده بن و له و ریگه دژوار و کیوه هه له مووتانه، هه لده دیڕین و له نیو ده چن، یا به و هه مووه قه ره بالغیه ی ریگه ی سه ره کیی نیوان پیرانشار و نه غه ده، ئه گه رچی هه مو شو ی ته وای مامه له ی بازرگانی لێ ده کری که چی هیشتا وه ک سالانی رابردوو هه ر به کۆی ره ری ده ناسری و بووه ته مۆته ی مه رگ و بۆسه ی بۆ داناوینه وه، که وه ک پرده که ی سیرات هه تله بی، یانه به که م کلا بی، تازه ده که ویه ئاوری مه رگ و نه مانه وه.

له پیرانشار و مه لبه ند و ناوچه کانی، ده یان که سایه تی ئاینیمان هه بووه و له راده به ده ر بوونه، دیسان لانکه ی زانست و فیکاری له و سه رده مدا هه ر حوجره کان بوونه که شوینگه لیکه وه ک په سوئ، گه رگول، جه لدیان یا مزگه وتی خانه قا که ئیستا به فیکره ی ئاینیی سه لاهه ددینی ئه یووبی ناسراوه، مامۆستا و لیزانی وه ک مامۆستا محهمه د بدافی، مامۆستا یوسفی فه تاحی، مامۆستا ئه حمه دی گردکسپیان که کاتی خۆی حاشیه ی له سه ر گرانترین کتیبی شه رحی به شی فه رائیز واته ئیرس و میراس هه بووه و هه یه؛ یا مامۆستا محهمه د زوودی که ئیستا له که نه فتی و پیریدایه، جوانترین کتیبی له به ره ی میشه وانی نووسیوه، هه روه ها ژباننامه ی پیغه مبه ری وه رگێراوه ته سه ر زمانی کوردی، ئه مه له کاتیکدایه که شاعیریکی به توانا شه.

سروشتی بیۆنه ی پیرانشار شاعیری هان داوه و دلی بزاتوووه و بیی هه لده لێ:

که هاتیه شاری خانج، بروانه ناوچه کانی
وه ها سه وز خولقاون چیا و پیده شته کانی
ریبوار هه موو سه رسامن به هه وای سازگاری
که هات و چوو و گه راوه هیزی نییه پییه کانی
وا به سانی پیک نایه گوزه ر بکه ی له و شاره
هه ر خه یال و وه هم نییه، سروشتی شوینه کانی
نازانی چۆن دهس پیکه ی، له کوئ کۆتایی بیئی
له ساکاری دلی گه ل یا سافی چۆمه کانی
قه ندیل به و ره و قایم، وا به به رزی وه ستاوه
ئه شکی شادی ده ریژی، بۆ نیو رووباره کانی
که ده روانه داوینی، هه موو جۆریک ده بینم
هه ستم ده بزوی تاریف که م خیل و عه شیره کانی
چ مامه ش چ مه نگوری، له پیران تا به رینه
ده شتی لاجانی له گه ل، هه تا به رزاییه کانی

به گول خه مَلیندراوه، سروشتی وهرزی به هار
 شنه‌ی شه‌مال و سروه دی رۆژ و شه‌وه‌کانی
 که‌سه‌ر له دل ده‌چته‌ده‌ر، که روانیت له‌و دیمه‌نه
 مه‌ره‌م ده‌بی نه‌خۆشی به‌ ئاوی کانیه‌کانی

یان شاعیری ناودار و به‌رینز «مامۆستا حه‌قیقی» به‌ حه‌قیقه‌ت و حه‌ق، ئاوا تاریف له‌ گه‌ل و
 کۆمه‌لگه‌ی پیرانشار ده‌کا و ده‌لی:

گه‌ر مه‌ردی و په‌ندی تاوانه	وه‌ستۆی ده‌گرن خه‌لکی خانه
کوردی گوردو مه‌ردی مه‌رزن	له‌حاندی دوزمن ناله‌رزن
ده‌شت و کێوو‌هه‌رد و به‌ردی	شاده‌ن بۆجوامیری و مه‌ردی
له‌ چاکی و راستیدا تاکن	یه‌ک په‌نگ و دل ساف و پاکن
له‌وی میوان خانه‌ خوی یه	خانه‌ خوی نازانی کێ یه
پیر و جوانی پیرانشاری	وه‌ک پیرانی وه‌یسن کاری

به‌راستی پیرانشار شاریکه‌ له‌وه‌تا هه‌بووه و هه‌یه‌ به‌خۆی و ناوچه و خه‌لکه‌که‌یه‌وه به‌گشتی،
 شاریک نه‌بووه که مه‌زنه‌پیاویکی ئاگا و زانا و بلیمه‌ت به‌تایه‌ت جوانیین و سروشتناس بی‌ت و
 بیینی، به‌لام وا به‌سانایی گوزهری لی بکا و نه‌توانی هیچ بلی، ئه‌وه‌ قسه‌ی من نییه؛ وا ده‌چینه
 خزمه‌ت به‌ره‌و موکریانه‌که‌ی مامۆستای بلیمه‌ت و خاوه‌ن هه‌ست «مامۆستا هه‌ژار» له‌ به‌شی
 لاجانی پیرانشاردا ئاوا به‌ به‌هه‌شتی ناو ده‌با و ده‌فه‌رمی:

ده‌شتی لاجانه به‌هه‌شتی پیشووم	هونه‌رم گه‌ر هه‌بی، له‌ورا تیشووم
گه‌نج و سامانی هه‌ژاریم که هه‌یه	سوودی سه‌ودای سه‌ری ئه‌و ده‌مه‌یه

یا کاتیک مامۆستا هیمنی نیشتماندۆست و جوانیین به‌ماندوویی و شه‌که‌تی له‌ سروشتی
 جوان و دل‌رفینی وهرزی به‌هاردا، له‌ باشووری کوردستانه‌وه به‌و مه‌ل‌به‌نده و کویستانی زه‌نۆپر و هه‌وا
 و تافگه و شه‌تاو و هۆبه و هه‌واری ناوچه‌ی ئه‌و شاره، واته به‌ری می‌رگاندا دیته‌وه بۆ زیدی خۆی
 و چاوی به‌و هه‌مووه جوانیه‌ ده‌که‌وی، هه‌ستی ده‌بزوی و هانی ده‌دا و ناچار ده‌بی ده‌نگ هه‌ل‌بری
 و به‌هه‌ستی به‌رز و شیعری شیرینی له «به‌هاری کوردستان» دا چه‌نده جوان تابلۆی نه‌خشین
 و رازاوه‌ی کویستان و هۆبه و هه‌وار و بزۆینی سروشت تاریف ده‌کا و ناوی که‌ل و کپوه‌کان و
 کویستانه‌کانی مه‌ل‌به‌ندی پیرانشار ده‌ورانده‌وری هه‌ل‌ده‌دا و ده‌لی:

له‌هه‌وشین و گه‌ده و له‌ند	له‌ کویستانی ده‌سام‌په‌ند
هه‌لز و بیزا و گیابه‌ند	تیک چرژا بۆته زه‌مه‌ند

دیسان کاتیک قسه‌ له‌ بیبه‌ختیه‌که‌ی خۆی ده‌کا که ناچاری و ده‌ربه‌ده‌ری، سارد و گه‌رمی
 رۆژگاری پی‌ چیشتووه، ناوی سروشت و کویستانی گه‌ده‌ی سه‌ر به‌ شاره‌ خونچیلانه‌که‌ی
 پیرانشاردا ده‌کاته‌وه و ده‌لی:

کێ وه‌کوو من سارد و گه‌رمی رۆژگاری چیشتووه
 گا له‌ ده‌شتی گه‌رمه‌سیر و گا له‌ کویستانی گه‌ده‌م

شانازیکردنی خانای قوبادی به زمانی کوردییهوه

د. ئاراس محهمهد سالج - سلیمانی

خانای قوبادی یه کیکه له شاعیرانی کلاسیکی کورد، به شیوهزاری گۆرانی شیعیری نووسیوه، له بارهی سالی له دایکبوون و مردنی ئەم شاعیرهوه بۆچوونی جیاواز ههیه، مامۆستا عه لانه ددین سه جادی دهلی: له نیوان ساله کانی (۱۷۰۰-۱۷۹۵ ی ز) ژیاوه، هه رچی د. مارف خه زنه داره پیی وایه له نیوان سالانی (۱۷۰۴-۱۷۷۸ ی ز) ژیاوه، مامۆستا هه کیم مه لا سالج سالی (۱۱۳۳ ی ک/ ۱۷۲۱ ی ز) به میژووی له دایکبوونی ئەم شاعیره داناوه، ئەوهی تییینی ده کریت مامۆستا هه کیم جیاوازیی زۆره له گه له وانهی پیش خۆیدا، هیچکام له م نووسه رانه پشتیان به سه رچاوه یه کی به هیز نه به ستووه بۆ دیاریکردنی ئەم میژووه.

هه رچی کاروان عوسمان خه یاته، که دیوانی خانای کۆ کردووه ته وه و لیکۆلینه وهی له سه ر شیعه ر کانی کردووه، له ریگه ی بنگۆلی نیو شیعه ر کانی و ئەو سه رچاوه و ده ستنووسانه ی ده ستی که تووه، سالی (۱۰۹۸ ی ک/ ۱۶۸۷ ز) به سالی له دایکبوونی خانا داناوه.

هه رچه نده نازانریت خانا چه ندی خویندوووه و لای کۆ خویندنی ته واو کردووه، به لام له نیوه روکی شیعر و نووسینه کانییه وه ده رده که ویت که ئاستی خوینده واریی به رز بووه و خویندنی مه لایه تیی ته واو کردووه، له بهر ئەوهی له بنه ماله یه کی خانه دان و ده سترۆیشتوودا گه وره بووه، ئاستی تیگه یشتن و جیهانبینی فراوان بووه، شانازیکردنی خانا به زمانی کوردییه وه له و روژگاره دا، به لگه ی هۆشیاریی ئەم شاعیره به هره مه نده یه؛ ده نگوباسی ئەوه ش هه یه که ته فسیری قورئانی پیروزی به زمانی کوردی کردووه، ته نانه ت له سه ر ئەمه ش گیراوه و خراوه ته زیندانه وه، ئەگه ر ئەو نووسراو و ده ستنووسانه بدۆزرینه وه، ئەوا ئەم شاعیره ده بیته پیشه نگی نووسینی ته فسیر به کوردی و شانازیکردن به زمانی کوردییه وه.

له بارهی سالی کۆچی دواویی خاناوه رای جیاواز هه یه، به لام ئەوهی له هه موویان به هیزتره، بۆچوونی کاک کاروان خه یاته، که سالی (۱۱۶۸ ی ک/ ۱۷۵۵ ی ز) به سالی کۆچی دواویی ئەم شاعیره به هره مه نده داناوه.

خانای قوبادی کۆمه لیک به ره می به پیزی ئەده بیی له دوا ی خۆی به جی هیشتووه، له وانه:

یه که م / دیوانیکی شیعیری

دوو هه م / شیرین و خوسره و

باوهروون وه نهظم خاستهه جه له گهوههر

به رهش خامه ی شوخ بو عه نه بهر

به سه رههاتی شیرین و خوسرهو، بهردتاشیی فه رهههه و چیرۆکی عه شق و خو شه و یستی و کونکردنی کیوی بیستوون له پیناوی شیریندا، بووه هوکار تا ئهه داستانه بهۆنمهوه به دویتی نووکی خامه کهم.

ئهه هه نه گاهوی خانای قوبادی که دهستی کردووه به وهرگیڕانی شاکاره کانی نیزیامیی گه نهجهوی، به لگه ی هو شیااری و بلیمه تیی ئهه شاعیره به هه ره مه نه ده یه، له کاتیکدا که ریژه ی خوینده واری له نیو کورد زور کهم بووه، بگره هونه ری وهرگیڕان هه ره نه بووه، ده توانین بلیین خانایه کهم کورده که کاری وهرگیڕانی کردووه، خانای زانیوییه تی ئهه شاکارانه ئه گه ره له رۆژگاری خو شیدا خوینته ریان نه ییت، له داها توودا ده بنه به ره مه میکی به نه رخ ی کوردی. ئه وه ی گرنگه ئاماژه ی پی بکریت ئه وه یه که خانای وهرگیڕانه که ییدا پابه ندی وهرگیڕانی هه رفی نه بووه، به لکوو ده ستکاری زوری ده قه که ی کردووه و تیکه لی تانو پۆی کورده واری کردووه، ته نه نه ت کاک محه مه دی مه لا که ریم که داستانه که ی نووسیوه ته وه و لیکۆلینه وه ی له سه ره کردووه، ده لی: خوسره و و شیرینی گه نهجهوی له چاو شیرین و خوسره وی خانای قوبادی وه ک جهسته یه کی بیگانه، له رووی دارشتن و نیوه روک و وینای شیعریه وه، ده قه که ی خانای زور به رزتره له وه ی گه نهجهوی؛

جه لای عاقلان صاحیب عه قل و دین

دانا بزورگان کوردستان زه مین

ئههه داستانه شیعریه و وهرگیڕانه که ی من، لای کهسانی ژیر و خاوهن عه قل و دین و دانا و گه و ره کانی کوردستان نه رخ ی هه یه و هه مووان سوودی لی وهرده گرن، به جوړیک له جوړه کان شاعیر ره خنه ی له گه و ره و سه ردارانی کورد گرتووه که بوچی گرنگی به زمانی کوردی نادهن و داوا له خوینده واران ناکه ن شاکاری گه لانی تر بکه نه کوردی، چونکه له و رۆژگارهدا له دیوه خانی پیاوه گه و ره کانی کوردا شانامه و داستانی فارسی خویندراوه ته وه.

لیردها خالیکی زور گرنگ هه یه که پیویسته ئاماژه ی پی بکریت، ئه ویش ناوه یینانی کوردستانه له لایه ن شاعیره وه، له نیو شیعی شاعیرانی دیرینی کوردا زور کهم ناوی کوردستان هاتووه، خانایه ده قه ی له سالی (١٧٤٠ز) نووسیوه، له پیش ئه ودا ناوی کوردستان له شیعی کوردیدا نه هاتووه، سالی (١٨٠٢ز) «مه لا عومه ری رهنجوور» ی شاعیر زیاتر له جاریک ناوی کوردستانی هیناوه، به لام ئه وه ی تیبینی ده کریت له شیعی شاعیرانی خویندنگه ی یه که می باباندا ناوی کوردستان نه هاتووه، (نالی) یه ک سه ده دوا ی خانای قوبادی هاتووه، به لام ئهه شاعیره له چامه به ناوبانگه که ییدا که بو (سالم) ی ناردووه، کوردستانی به شاری شاره زوور ناو بردووه، ههروه ها شاعیری سووتای دووری نیشتمان (سالم) که زورترین شیوه نی بو رووخانی میرایه تی بابان کردووه، ناوی کوردستانی نه هیناوه و له شیوه نه کانیدا بو دوخی نیشتمان، ولاتی به (مولکی بابان) ناو بردووه، به لام خانای زور پیش ئه وان ناوی کوردستان و گه و ره کانی کوردستانی بردووه؛

راسته ن مواچان: فارسی شه که رهن

کوردی جه فارسی به ل شیرینته رهن

لیردها شاعیر دیته سه ره مه بهستی سه ره کیی خو ی که پالنه ری سه ره کیی به کوردیکردنی

شاکاری شیرین و خوسرهوه، ئه‌ویش بو ئه‌وه‌ی خزمه‌تیک بیت به زمانی کوردی و هه‌موو خه‌لکی کوردستان سوود له‌و شاکاره‌وهر بگرن، چونکه هه‌موو کورد له‌و رۆژگارهدا فارسی نه‌زانیوه، ئه‌وه‌ی له‌ ده‌قه‌که‌وه‌وهر ده‌گیریت ئه‌مه‌یه‌ که ره‌خنه‌ له‌ خانا گیراوه و کاره‌که‌ی بیه‌ها کراوه، که سانیک بوون گوتوو یانه زمانی کوردی زمانی شیعر و ئه‌ده‌ب نییه، یان زمانی توپژی خوینده‌وار نییه، یان لایه‌نی وشه‌سازی و ره‌وانبیزی لاوازه و له‌رووی ده‌نگ و ساز و فۆنه‌تیکه‌وه‌ بو هۆنینه‌وه‌ی داستان گونجاو نییه؛ هه‌ربۆیه‌ خانا به‌توندی ئه‌و بوچوونه‌ رته‌ ده‌کاته‌وه‌و ده‌لیت: راسته‌ گوته‌ و وشه‌ و رسته‌ی فارسی زۆر شیرین و له‌باره‌ بو شیعر و هونه‌ر و ئه‌ده‌ب، به‌لام زمانی کوردی زۆر له‌ فارسی شیرینتره. ئه‌م به‌راوردی خانا قسه‌یه‌کی سۆزدارانه و بی‌بنه‌مای زانستی نییه، به‌لکوو خانا له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا که زمانی کوردی زمانی دایکی بووه، له‌ هه‌مان کاتدا زمانی فارسی و عه‌ره‌بیی زۆر به‌وردی زانیوه، هه‌ربۆیه‌ ده‌لی: کوردی له‌ فارسی شیرینتره، له‌رووی فۆنه‌تیک و ده‌وله‌مندی له‌ وشه‌دا و ساز و ئاوازی زمانی کوردی زۆر گونجاوه‌ بو شیعر و گۆرانی و هه‌موو هونه‌ره‌کانی تری زمانه‌وانی.

خانای شاعیر له‌ وه‌رگیرانی شاکاره‌که‌ی (شیرین و خوسره‌و) دا به‌کرده‌وه‌ ئه‌وه‌ی چه‌سپاندوه‌ که زمانی کوردی له‌ فارسی شیرینتره، هه‌رکه‌سیک شیرین و خوسره‌وی خانا و (خوسره‌و و شیرین) ی گه‌نجه‌وی به‌راورد بکات، بیدوودلی دان به‌وه‌دا ده‌نی له‌رووی شیوه‌ و نیوه‌رۆکه‌وه‌ ده‌قه‌که‌ی خانا زۆر توکمه‌تر و ده‌وله‌مه‌نتره.

ئه‌وه‌ی تییینی ده‌کریت، خانا له‌ کاتی وه‌رگیرانه‌ که‌یدا لایه‌نی ئاواز و فۆنه‌تیکه‌ی زمانی کوردی په‌یره‌و کردوه‌ و بیه‌ندی وه‌رگیرانی حه‌رفی نه‌بووه، ته‌نانه‌ت له‌ ناویشانی داستانه‌که‌شدا په‌یره‌وی زمانی فارسی نه‌کردوه‌، له‌ فارسییه‌که‌دا (خوسره‌و و شیرین) به‌، به‌لام له‌ کوردیه‌که‌دا (شیرین و خوسره‌و) وه، ئه‌مه‌یش له‌رووی ده‌نگ و ده‌رپه‌ینه‌وه‌ له‌ زمانی کوردیدا سازتر و خۆشتره.

ره‌نگه‌ که‌سیک بلی: پیشکه‌وتنی ناوی ژن به‌سه‌ر ناوی پیاو دا یه‌کیکه‌ له‌ تایه‌تمه‌ندییه‌کانی زمانی کوردی، هه‌ربۆیه‌ خاناش وای نووسیوه، به‌لام ئه‌م بوچوونه‌ راست نییه، چونکه له‌ داستانی (مه‌م و زین) دا ناوی پیاو وه‌پیش که‌وتوووه‌ و هه‌رواش له‌سه‌ر زمان گونجاوتره، نه‌ک بلی: زین و مه‌م؛

په‌ی چیش؟ نه‌ ده‌وران ئه‌ی دنیای به‌دکیش

مه‌حظوظه‌ن هه‌رکه‌س به‌ زوبان ویش

هۆی چیه‌ ئه‌مرو هه‌مووان شانازی به‌ زمانی خۆیانه‌وه‌ ده‌که‌ن ئه‌ی دنیای به‌دیه‌فتار؟ به‌خته‌وه‌ره‌ ئه‌و که‌سه‌ی به‌ زمانی خۆی شیعر ده‌لی، له‌م دیره‌ شیعره‌وه‌ ده‌رده‌که‌ویت له‌ رۆژگاری خانادا ملاملانیی زمان و کولتووور هه‌بووه، بیه‌گومان فارسه‌کان خاوه‌نی گه‌نجینه‌یه‌کی ده‌وله‌مندی ئه‌ده‌بی و کولتوووری گه‌وره‌ بوون، له‌به‌ر ئه‌وه‌ خۆیان به‌سه‌ر کورد هه‌لکیشاوه، هه‌ربۆیه‌ شاعیریکی هۆشیاری وه‌ک خانا هاتوو ته‌مه‌یدان و به‌ شیرین و خوسره‌و و شاکاره‌کانی تری له‌ به‌رامبه‌ریان وه‌ستاوه‌ و خۆی له‌وان به‌که‌متر نه‌زانیوه؛

مه‌علوومه‌ن هه‌رکه‌س به‌ هه‌ر زوبانی بو اوچۆ نه‌ظمی جه‌ هه‌ر مه‌کانی

وینه‌ی عروسان زییای میشک چین بکه‌رۆش جه‌ حوسن عیبارته‌ شیرین

ئه‌وه‌ی روون و ئاشکرایه، هه‌ر که‌سیک به‌هه‌ر زمانیک شیعر بلی، شیعر و به‌ره‌مه‌می خۆی وه‌ک بووکی رازاوه‌ به‌ میسکی چین، به‌سه‌ر جوانی و شیرینی شیعره‌که‌یدا ده‌لی، یان شیعر

به سه‌ر جوانیی (شیرین) دا ده‌لی، هه‌موو که‌س شی‌عیری خو‌ی وه‌ک (شیرین) له‌که‌ی فه‌ره‌اد لا جوان و شیرینه؛

خاریج جه‌مه‌عنی نه‌بو مه‌ضمونش کریابو چون شی‌عیر (جامی) مه‌وزوونش
جه‌لای خیره‌دمه‌ند دل‌په‌سه‌ند مبو شیرینتەر جه‌شه‌هد شیرهی قه‌ند مبو

هه‌ر ده‌قیکی شی‌عیری له‌رووی روخسار و نیوه‌رۆکه‌وه‌ جوان بی‌ت، وه‌ک شی‌عیره‌کانی (مه‌ولانا جامی) جوان بی‌ت، هاوسه‌نگ بی‌ت، نه‌و شی‌عیره‌لای که‌سانی عاقل‌په‌سه‌نده، ئیتر به‌هه‌ر زمانیک نووسراییت گرنگ نییه، گرنگی ده‌قی جوان واتای به‌رزه، ده‌قی به‌رزی شی‌عیری وه‌ک هه‌نگوینی پالفته‌وايه، شیرین و به‌چیژه؛

جه‌عه‌رصه‌ی دنیا‌ی دوون به‌دغه‌رجام
به‌ده‌ستوور نه‌ظم (نیظامی) ته‌مام

له‌م دنیا به‌دنه‌نجامه‌دا به‌ده‌ستووری شی‌عیری نیزامی، شی‌عیرم نووسیوه، واته: به‌هوی ناله‌باریی رۆژگاره‌وه، ته‌نها له‌به‌ر نه‌وه‌ی به‌کوردی نووسراوه، رووبه‌رووی ره‌خه‌ بوومه‌ته‌وه، نه‌گینا شی‌عیره‌کانی من له‌شی‌عیره‌کانی نیزامیی گه‌نجه‌وی نه‌گه‌ر به‌رزتر نه‌بن له‌وان که‌متر نین.

به‌له‌فظ کوردی کوردستان ته‌مام
پیش بووان مه‌حظووظ، باقی (والسلام)

به‌وشه‌ی کوردی و بو‌هه‌موو کوردستان داستانی شیرین و خوسره‌وم وه‌رگیرا، بو‌نه‌وه‌ی هه‌موو کوردان بیخویننه‌وه و پی‌به‌خته‌وه‌ر بن، جاریکی تر ناوی کورد و کوردستان دووباره ده‌کاته‌وه؛

مونشی نه‌ی ئینشای شیرینتەر جه‌قه‌ند
به‌ی طهور ته‌حریر که‌رد نه‌ظم دل‌په‌سه‌ند

نه‌وا داستانی شیرین و خوسره‌ومان دارشت به‌کوردی و شیرینتەر له‌که‌له‌ی شه‌کر، ده‌ق و نووسینیکمان پیشکه‌ش کردوون، دل‌په‌سه‌ندی ده‌کات و جیگه‌ی ره‌زامه‌ندی هه‌موو که‌سیکی دانا و ژیره.

خانای قوبادی وه‌ک شاعیریکی گه‌وره‌پیشه‌نگه‌له‌ وه‌رگیرانی ده‌قی نه‌ده‌بیی گه‌لانی تر بو‌سه‌ر زمانی کوردی، له‌ناوه‌ینانی کوردستان له‌شی‌عیره‌کانیدا یه‌که‌مه، له‌شانازیکردنی به‌زمانی نه‌ته‌وه‌که‌یه‌وه‌له‌پله‌ی یه‌که‌مدایه، له‌دید و بو‌چوون و نه‌ندیشه‌ی دینی و فه‌لسه‌فی و جیهانبینی نویدا ده‌ستپیشخه‌ره و له‌و پیناوه‌دا رووبه‌رووی ره‌خه‌ و گیران بووه‌ته‌وه، به‌لام کۆلی نه‌داوه و کۆمه‌لیک شاکاری به‌پیزی پیشکه‌ش به‌مرۆقایه‌تی کردووه.

سه‌ر چاوه‌کان

- ۱- خانای قوبادی، دیوانی خانای قوبادی، ئاماده‌کردنی: کاروان عوسمان خه‌یات، پیداجوونه‌وه‌ی: ئیدریس عومه‌ر مه‌حموود، چاپی یه‌که‌م ۲۰۱۶، سه‌نه.
- ۲- خانای قوبادی، شیرین و خوسره‌و، لیکۆلینه‌وه‌ی محهمه‌دی مه‌لا که‌ریم، چاپی یه‌که‌م ۱۹۷۵، به‌غدا.
- ۳- عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی، میژووی نه‌ده‌بی کوردی، چاپی یه‌که‌م ۱۳۹۱ ی.ک.ه، بلاوکراوه‌ی کوردستان، سه‌نه.
- ۴- مارف خه‌زنه‌دار، دکتۆر، میژووی نه‌ده‌بی کوردی، چاپی یه‌که‌م ۲۰۰۲، ده‌زگای ئاراس، هه‌ولێر.

له چیرۆکی پالەوانان و دیو و درنجانەوه تا چیرۆکی ناخ و دلەراوکه

عابید حسەینی - ساحیب، سەقز

دوای پیاسەیهک بەنیو دوو کۆمەلە چیرۆکی - «گۆلی رەش» و «پیرە پەپوولەکانی ئیواران» ی «شیرزاد حەسەن» دا،

رۆژی له رۆژان پاشای مشکەکان، *once upon a time*

هەبوو نەبوو، له زاری دایکیکی میشک شیعراوی که ئیمە بەهۆی باوه گەورەمانەوه - مامە کوێخا - تا گەورە بووین بانگمان لێدەکرد - مێ مێ - باوکیکی هۆگر بە کتییی ئایینی و که مابوهر به چیرۆکه کانی دایکم و خورشید و خاوهری محەممەدی سەیزادەیی خالیم له کۆری جەماوهری خەلکی گوندە که مان بوو رابواردنی شهوانی پاییز و خواردنی خۆشاوی له تکه هەرمیی مالی عەبەسیوی هاوسی و خالی باوکم، شیعیری دلداریی لادی و مالبه شکردنی ماموستا قانعی به دەنگیکی خۆش دەخویندەوه، باوه گەورەیه کی میژوو خۆشهویستی دەم به حەماسەت، دەتخەنە گێژەنەیی پالەوان پەنبه و فولادزیری ئەمیر ئەرسەلانی نامدار، ددان ئاسنینه و هازە هازە تەنانت چیرۆکه پر له حەماسەتە کانی مامە عەبەیی باخهوان که بو میشکی ئەو کاتەیی من سەخت بوو لێ تیبگەم، رستهیه کم بیر ماوه " قلف و قەرازه وه ک کیسهل" که به داخهوه له گەل خۆی بردنیه ژیر خاک. ئەمانە هەمووی بو ئەوه بوون تا خەوت لێ بکهوێت و ساتە کانی بی خورپه و خوستتی پی دابمرکینیت.

لەم چیرۆکانەدا باسی ئەوی دی و خەونەکانی مندالە هەژارەکان و ناخی خنکاوی پەنگخواردووی گەورەکان بوو که بەدوای داهاوووی بی ئیش و ئازاردا دەگەرێن و فەلسەفەیی ژبانی بیدەر تانی خۆیان له تاودانی ئەسپی خەیاڵدا وه ک ئیماژیک بوو شەر دژی سروشتیک که به لەشی بەتال و بیکەرەستە دەرەقەتی نەدەهاتن و له سەلای سوێج تا ئەنگوستەچاوی شیوان بوو نان و دۆی رەق هەر شه که یان دەهات. چیرۆکی سازاده و پالەوان و قارەمانان تا ئیستەش به شیوازیکي رەنگگۆراو هەر بەردەوامە.

بەلام چیرۆکی سەردەمیانه بەرەبەرە خزاو تە نیو لاپەرەکان و دیو و درنجان له پال تەق و توقی مۆبایل بوون به ئیمۆجیی گالته جارانهی کرتە کیککی مشکی پیژمیرەکان.

له کۆمەلە چیرۆکی گۆلی رەش و پیرە پەپوولەکانی ئیوارانی شیرزاد حەسەن، دژ به فولادزیری و دیو و درنجان و پالەوانان دەچیتە لای کور و کچانی له وەند و بیدەرەتان و نوقمی ژبانی دژەئالۆزی مرقایەتی دەبین و بی رەبازین و تەقله و جلیتان له میشکی ئالۆزاوی خۆماندا دلەراوکه و حەسەرت و ئازارەکان دەهۆنینهوه و چاو له دەلاقەیی پر له ئینجانەکانی گۆلپەمەیی دە که یین و به هیوای ئاوه لایبوون و کرانەوهی پەنجەرەیه ک تا که زیهیی نازداریک هەناوکوتمان دە کات و له زاری نووسەرێکی که مئەندام دەچینه نیو بالەخانە و ژبانی پوولدارەکان به نووسین له قاویان دەدەین و له سەر قەرەوێلەیی نەخۆشخانە گوی بوو ئازارەکانی بی قاچ و گورچیلە دە گرین و دە گرین، بەم شیوازه نووسەر کۆمەلگای پر له چەرەمەسەری و گریوگۆل و خنکاو له ئازارەکان دەرەخات و هانی کۆمەلگا دەدات بوو چاکسازی و بیکەرە ژبان.

چیرۆکی سەردەم، دەستکاریی بقیەکان دە کات و له خەوالوویی راماندە پەرتینی و له زەلکاوی نوقمبوون و دەمارگرتی هەلماندە بویری و بوو بوون به هاوولاتییه کی چالاک و بەئەمەگ هانمان دەدات.

* بهو هیوایه که له دەلاقەیی کتیبهوه ئازارەکان سامیان بشکیت.

زینۆی به ته م، ئاوینه یه ک به ره و نیشتمان

قادر عه لیخا - بوکان

یه که م: پیشه کی

باسکردن له نایه کسانێ و زۆرداری هه رگیز کۆن نابێ. هه تا ئه و کاته ی مرۆف له سه ر ئه م گۆی زه وییه ده ژیی وه ستانه وه به رانه ر زۆرداران و خوینمژان، ئه سته مه بیته کاریکی قیزه ون و نامرۆقانه. هه تا بووه زۆرداری هه بووه و زۆر لیکراویش له رووی راپه ریه وه هه ولی سه ره به رزی و نازادی خۆی و له نیوچوونی ئه وی داوه. ئه م مملانییه هه ر بووه و هه تا هه تایه هه ر ده شبیته. له هه ر شوینیکی زۆرداری هه بی - که سانیکیش ده بن ئه گه ر به نرخی گیانیشیان بوویته - به رویدا دینه وه و هه موو شتیکی خۆیان ده خه نه مه ترسییه وه و مل ناده ن. ئه وان به وه کاره یان خۆشی و خه وی زۆرداران ناخۆش ده کهن. زۆر که ره تیش شادیان لێ ده کهن به شین. کام زۆردار هه یه که له چه وساندیته وه و توانیویه هه موو ته مه نی به ناسووده یی بژی و خه ون و خه یالی لێ نه شیویته؟ وه ک ده لێن: «دایکی دز رۆژیک سینگ ده خوات و رۆژیک سینگ ده کوتیته.» میژووی مرۆقایه تی په ره له م نمووانه. زۆرداریش وایه، ماوه یه ک شاده و سه رده میک چاو به فرمیسک. ژیان په ره له چیرۆکی زۆردار و زۆر لیکراو. ئه م چیرۆکانه خۆشته رین سه ره بورده ن بو خۆیه ر و گوێگر. ئه وان به تامه زرۆییه وه ده یانیستن و ده یانخۆیننه وه. ده بنه به شیکی له چیرۆکه که و هه لویسته ده گرن. ئه گه ر قاره مانێ چیرۆکه که له به ندیخانه دا بیته، ئه وان به تاسه وه چاوه پروانی هاتنه وه ی ده کهن و له بیرێ تۆله سه ندنه وه دا ده بن. ئه گه ر ده ره ده ر ده کریت، ئه و بندا رانه چاوه رپیی گه رانه وه ین هه تا بیته وه و لمبۆزی زۆرداری له خۆل وه ربدا ت.

گیه رانه وه ی سه ره بورده به شیکه له میژووی هه ر نه ته وه یه ک. ئه وه ئه رکیکه و له ئه ستۆی ئه و که سانه یه هیزی نووسینیان له بیر که دایه. ئه وه ئه رکیکێ نیشتمانی و مرۆقانه یه. ئه وان ه ی وا توانایی ئه و گیه رانه وه یه یان هه یه، پیناوداری گه له که یانن و به ه یچ کلۆجیک نابێ خۆیانی لێ ببویرن.

ئه گه ر «جان ئیشنانه به ک» له «هیشووه کانی تووره یی» دا باسی ئه و سه رده مه ی ژیا نی هه ژارا نی گه له ئه مریکا ی نه کردبا، ئیستا چۆن ئیمه ئاوا به جوانی ئه و ده رد و نازاره مان هه ست پی ده کرد.

ئال گو تی: «ئه گه ر سه ره و ژووریمان بیته سه ر رێ له گه رمادا ده سووتیین. ده بی هه ندیک له و که لوپه لانه مان فریده یه خوارێ. نه ده بوو قه شه مان له گه ل خۆمان هینابایه.» ل ۱۶۸ «زۆری بو دامه چۆ، شتیکی هه ر لیده که ین. به لام نابێ کاریکی وا بکه ین هه موو پی بزانه. مندا له کان به رگه ی برسییه تی ناگرن و زوو ده مرن، مندا له هه ر دوو رۆژ ده توانی خۆی رابگریته.» ل ۳۳۸

یان رۆمانه به هیز و سه رنجراکی شه که ی «هینریک سیکوویچ» که دوا ی نیزی که ی ۱۸۵۰

سال به خه یال و له رۆمانیکی میژوویدا ده گهر پته وه بو سالی ۳۷ی زاینی و باس له سه رده مه تاریکه که ی «نیرون» ده کات و خوینهر ده باته کولانه ته نگه به ره کانی شاری رومی نه وسا و له ناکه سی و خوینمژییه کانی نهو زال مه ده دویت و وینه یه کمان له و رۆژگار ه پر نازاره بو ده ئافرینیت.

«له سه رده می ئیمپراتوری «نیرون» دا شاری روم لیاولپ بوو له ترس و توقاندن. رۆژ نه بوو نسی کوندی شووم خو به سه ر مالتیکدا نه کیشیت و ژماره یه کی زور تووشی دلهر اوکی نه کات. سه ربازه کانی نیرون روویان له هه ر مالتیک ده کرد نازار و مه رگیان به دیاری بو ده بردن.» ۴۹

«کامه ران حامیدی» ش به بیریکی نووی و تیروانینیکی تازه له رابردوو یه کی نه زور دوورمان ده دویت و په لاسی له سه ر هه لده داته وه و بو خوینهرانی تامه زوری رۆمانی کوردیی ده گیر پته وه. زور به شیینه یی و له سه ره خو، به یارمه تی و شه ی ناسک و پرسته ی شیرین، خوینهر په لکیش ده کاته نیو رۆمانه که وه. به ره به ره باسه که ده کاته وه و به خوینهر ده لی: ده یه وی باسی چیی بو بکات. نه مه ره وته هیوره یور بیچم ده گریت و خوینهرش ده بیته به شیخ له رۆمانه که و نه ویش له هه ر به شیخیدا ده بیته خاوه ن هه لو یسته ی خو. له وانیه نه گه ر نهو سه رده مه که هیشتا رۆمانی کوردی به ته واوی بیچمی نه گرتبوو نهو باسانه یان نووسیبایه، نه وه نده سه رنجراکیش و شیرین نه گوورابان. چونکه لهو سه رده مه دا نه په خشانی کوردی نه وه نده زهنگین بوو، نه نووسه رانی ئیمه ش نه وه نده شاره زای بوو و ته کنیکی رۆمانووسی بوون.

نووسه ری «زینوی به ته م» یش وه ک «هینریک سیکوویچ» به هیزی زانیاری و بالی خه یال، خوینهرکانی ده باته سه رده میکی دیار بیکراوی میژوو. له گه ل که ره سته و شیوه ی ژیان و گیروگرفته کانی نهو مرۆقانه ی لهو سه رده مه دا ژیاون. تیکه لکردنی خوینهر بهو سه رده مه کاریکی دژواره. خوینهر به ک که ئیستا زۆربه ی پیداو یستیه کانی ژیاوی دنیای پیشکه و تووی له به رده ستدایه، زور لهو کار و کرده وانه به لایه وه نامۆ و غه واره یه. به یارمه تی نه م گیرانه وه زهنگینه ده بیته به به شیخ لهو مرۆقانه ی لهو سه رده مه دا ژیاون و تیکه ل به ته نگ و چه له مه کانیان ده بیته. نهو ژیان و سه رده مه ی نووسه ر باسیان لی ده کات، سه رده می ساکاری و ساده ژیان بووه؛ هه ربۆیه نووسه ریش به زمانی سه رده می خوین باسه که ی خو ی ده گیر پته وه و نهو ته کنیکی بو گیرانه وه که ی هه لیبژاردوو ته کنیکی ساکار و دوور له ئالۆزی و هه زار روو و دوو لاییه.

نووه م: کاکل

«زینوی به ته م» ناوینیه که له کۆمه لگای نهو سه رده مه. نهو سه رده مه ی که رووداوه کانی نیو رۆمانه که ی تیدا خولقاوه رۆژگاریکی ته ریک و پاشخراوه یه. هیچ که ره سته یه کی نووی له به رده سته ی خه لکدا نییه. که ره سته نو ییه کان زور که من، نه گه ر هه شین، نه وه به ده ست ده سه لاتدارانه ون و نه وانیش بو سه رکوتی خه لک و خو شیی خوین، که لکیان لی وه رده گرن. هه موو نه ته وه یه ک به شی خو ی دهر د و نازاری هه یه. به لام نه ته وه ی ئیمه دهر د و نازاره که ی چه ند قاته. چیرۆکی نهو دهر د و نازارانه ده بی بنووسرینه وه و باس بکرین. فهوتانی نه وانه و له نیوچوونیان، زیناییکی مه زن له سامانی نه ته وه بیمان ده دات. مانه وه و هه لگرتنی نهو دهر د و نازارانه له تو یی رۆمان و چیرۆکه کاند، ده بنه نه زموون و به ره کانی داها توو که لکیان لی وه رده گرن.

رۆمانی چینیایه‌تی زۆر له‌میژه‌ سه‌ری هه‌لداوه و له‌ زۆر وڵاتانی‌شدا وه‌لا نراوه و باسی لێوه ناکریت. ویستی نوێ و باسی تازه‌ هاتوونه‌ ئاراوه. به‌لام ئهم باسه‌ بو‌ ئیمه‌ی کورد باسیکی برپاوه‌ نییه‌ و زۆرن ئهو به‌سه‌رهاتانه‌ی ده‌بی بگێردینه‌وه. ئهو به‌ره‌ نووسه‌ره‌ی ئهو ژیانه‌یان ئه‌زموون کردووه، ده‌بی هه‌ول بده‌ن ئه‌وانه‌ بنووسنه‌وه. چونکه‌ ئه‌گه‌ر ئه‌وانه‌ خه‌مساردی بکه‌ن و پشت گوێی بخه‌ن، به‌ره‌ی داهاوو ئه‌وه‌نده‌ له‌و که‌ش و ژینگه‌یه‌ دوور ده‌که‌وتنه‌وه، به‌هیچ شپۆه‌یه‌ک ناتوانی ئهو به‌سه‌رهاتانه‌ بنووسنه‌وه و ئه‌وانیش به‌ ده‌ردی هه‌ندی‌ک له‌ به‌یت و حیکایه‌ته‌ کۆن و ئه‌فسانه‌یه‌ کانه‌مان ده‌چن.

ئه‌گه‌ر «کامه‌ران حامیدی» له‌ رۆمانی «زینۆی به‌ته‌م» دا ئاور له‌و میژوووه‌ ده‌داته‌وه، کارێکی به‌جییه‌. قه‌له‌میکی ئاوا شاره‌زا و ده‌وله‌مه‌ند به‌ وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌ی لادێ و ناسینی باری ژیانه‌ی نازه‌لداری و وه‌رزیری، ده‌بی به‌و که‌ره‌ستانه‌ی له‌ به‌رده‌ستیدان ئاور له‌ باسیکی ئاوا بداته‌وه و ئهو ژیانه‌ پر له‌ نه‌هامه‌تی و کوله‌مه‌رگییه‌ بنووسیتته‌وه و به‌ بیانووی ئه‌وه‌ی، ئهو باسانه‌ سه‌رده‌میان به‌سه‌ر چوووه‌ له‌ گێرانه‌وه‌یان درێگی نه‌کات. هه‌تا به‌ره‌ی نوێ هه‌ستیان پێ بکات و پێگای به‌ره‌ره‌کانی له‌ گه‌ل مله‌هوپان و زۆرداران له‌ کورپه‌ ئازاکانی ئهو سه‌رده‌مه‌ چه‌قه‌ستوووه‌ فێر بێت و خۆی بو‌ ته‌یار بکات.

دیاره‌ هه‌ر سه‌رده‌میکی زالمی خۆی هه‌یه‌ و هه‌تا گه‌یشتن به‌و کولتوووه‌ی زالمبوون بێته‌ شووره‌یه‌کی ئه‌وه‌نده‌ گه‌وره‌، که‌سی نه‌ویتری خۆی له‌ قه‌ره‌ی بدات، به‌ره‌ره‌کانیش هه‌ر ده‌بی.

«حامیدی» له‌ «زینۆی به‌ته‌م» دا یه‌ک لایه‌نانه‌ هه‌لینه‌ کوتاوه‌ته‌ سه‌ر لایه‌نیکی تایبه‌تی کۆمه‌لگا، لایه‌کی ره‌ش و لایه‌کی سپی نه‌تواندوووه. ئه‌گه‌ر مراد و سمایل و سوله‌یمان و عه‌ولامان هه‌یه‌، ئه‌وه‌ خه‌لیفه‌ و برایمی قاوه‌چی و حاجی بایز هه‌ن. ئه‌گه‌ر حه‌مه‌دناغا و ره‌شکۆمان هه‌یه‌ و خه‌ریکی به‌رماوخووری و گورگه‌میشین، قاده‌راغاشمان هه‌یه‌ و پشت له‌ ملک و سامان و خوشرابواردن ده‌کات و پێ نیشتمانی به‌ره‌وه‌ران ده‌گریتته‌ به‌ر. ئهو باسی راستییه‌کانی سه‌رده‌میکی ده‌کات که‌ زۆتر وه‌ک وینه‌یه‌کی ره‌ش یان سپی گه‌یشتووونه‌ته‌ ده‌ستی ئیمه‌. به‌لام شاره‌زایانه‌ ره‌نگاله‌ییان پێ ده‌به‌خشیت و وه‌ک ئه‌وه‌ی هه‌بوون، پێشکه‌شی خوینه‌رانی ده‌کات.

قه‌له‌می نووسه‌ر قه‌له‌میکی ئازا و وریا و شاره‌زایه‌ له‌ گێرانه‌وه. له‌ سه‌ره‌تای هه‌ر به‌شیکدا هه‌ر له‌ یه‌ک دوو رسته‌ی ده‌سپێکدا خوینه‌ر په‌لکیش ده‌کاته‌ قوولاییی باسه‌که‌وه. ئه‌گه‌ر باسی خه‌م بێت، تێکه‌ل به‌ ده‌ریایه‌ک له‌ خه‌می ده‌کات و ده‌یکاته‌ هاوبه‌شی که‌سانی نیو رووداوه‌ که‌ و ئه‌ژنۆی خه‌میان پێ له‌ باوه‌ش ده‌گریت، ئه‌گه‌ریش باسی شادی بێت، به‌ په‌لێقانیان ده‌خات و سه‌مایان له‌ دل ده‌گێریت. ئه‌گه‌ر باسی نازایه‌تی بکات، ئه‌وه‌ وه‌ری به‌ هه‌ناودا ده‌کات و رایده‌په‌رینیت و وانه‌ی نه‌ترسانی به‌ گوێدا ده‌خوینیت. ئه‌وانه‌ هونه‌ری نووسین و کاری که‌سانی شاره‌زا و به‌ئه‌زموونی ئهو بواره‌یه‌. کامه‌ران حامیدی یه‌کیکه‌ له‌و که‌سه‌ شاره‌زا و خامه‌زه‌نگینه‌.

له‌م رۆمانه‌دا به‌ سه‌دان وینه‌ی جوان له‌ دیمه‌نه‌ تایبه‌ته‌کانی کوردستان نه‌خشیندراوه. ئهو وینه‌ ئاوینه‌یه‌کی بالانویتن و جوانییه‌کانی کوردستان ده‌خه‌نه‌ به‌رچاوی خوینه‌ر. جوانن و دلگه‌ر و خوینه‌ر په‌سه‌ندن. ئهو سروشته‌ی رۆمانه‌که‌ی تیدا خولقاوه، ژینگه‌یه‌کی کویستانییه‌. پره‌ له‌ ره‌نگی گۆل و بۆنی گیا و هه‌ناسه‌ی هه‌ور و خرمه‌ی باران. کامیرای قه‌له‌مه‌که‌ی

حامیدی له هه موو لایه ک دهروانیت. ئاسمان، رووبار، چیا، پیدهشت، گوند. سهر ده کیشیتته نپو ماله قورینه کان و دیمه نی ئاوری تهن دوور و شوینه گهرمه کان ده گریت. خو ده کات به نپو دل و هه ناوی مروقه کاند و له خه یال و ئاوات و ترس و دلّه کوته یان ده پرسیت. بو نه خشانندی دیمه نه کانی له هه موو نهو کهرهستانه ی له بهرده ستیدایه به جوانی که لک وهرده گریت؛ گیانله بهر و رووه ک، گیاوگول، هه ور و باران، چیا ی هه له مووت، لیپره وار و دارستان، کانی و رووبار، ریگا، مال و دیوه خان و مروقه.

«هه وری بو ره وال گه وال ده باوهش ئاسماندا ده خزان و پیش چاوی روژیان ده گرت. هه تاوی پاییزی خو ی له ده ستیان راده پسکاند و ماوه یه کی تر چاوی له زهوی ده بری، هه تا به یه کجاری له هه موو لایه که وه لیی وهرده هاتن و نوقم ده بوون.» ل ۳۱

«تاریکی وه ک خهوی قورس ده هات به سهر زهینی زهوی و ئاسماندا زال بی، تاک تاک جریوهی نه ستیران له گو شه و که ناری ئاسمان که موکیک نهو خه وه یان رامال ده دا.» ل ۴۳ نووسهر سه ره رای نه وه ی زور جوان و شاره زایانه رووداوه کان وینا و ته مسیلیان ده کات، به هه لسه که وتی قاره مانه کانی چیرۆکه کی و نهو رووداوانه ی ده یان ئافرینیت، باس له ژیا نی کوله مه رگی و ته نگ و چه له مه کانی خه لکی نهو سه رده مه ده کات. زور جاریش خو له ته مسیلکردنه که لا ده دات و له زاری خو یانه وه باسی روانگه کانی خو ی بو ژیان ده کات.

«مروقه له هه موو شوینیکی، له هه موو زه مانیکی، له هه موو خالیکیدا به شیکی زورتر له ژیان، به حه قی خو ی ده زانی.» ل ۱۴۵

له هه ندیک شوینی رو مانه که دا گیرانه وه بال ده گری و له قه واره ی خو ی دیتته ده ری. جهسته و ده نگ وه جووله ده که ون و لاپه ره ی کتیبه که ده بیتته شوینی نواندن و رووداوه کان ته مسیل ده کرین. خوینه ره هه ست ده کات وشه و رسته کان ده که ونه جووله و یارمه تی گیرانه وه که ده دن.

«دهستی هه لینا و قه مچی دا هینا وه، نه سپه سوورخوون حیلان دی و هه ستا سه ر پاشووان، قه مچی سه ر شانی خالیدی گرت و خوینی تیچزان، خالید کوتوپر پریدایه پیمه ره ی هه لپه ساردراو به داره تووی، ره حمان ئاغا چه لیکی دی دهستی هه لینا وه و قه مچی لی دا هینا وه، که چی مراد وه ک پلینگ له حه وای گرتیبه وه و قه مچی له مه چه کی هالا، رایکیشا، نه سپ پاشه وپاش کشاوه، سپینه ی چاوی گه وره تر ببوو، حاجیش غاری دا پیمه ره ی، نه حمه ده زله مه ودا ی نه دایه، گه یشته سه ری و گورجی له نه سپی دابه زی و خو ی پیدا دا، میزه ری زه ردی حاجی له سه ری به ربووه و بوخوشی که وته بهر زله و پیلاقه ی نه حمه دی، خالید به هانای هات، له پشته وه را هه تا هیزی هه بوو پیمه ره ی له شانی رایکیشا، نرکه ی له دلی هینا، نه سپه سوورخوون پر به زهوی ده یحیلان و مرادی وه بهر چه پوکی خو ی ده دا، قه مچی له ده ست به ربوو، ره حمان ئاغا بیوچان قه مچی به سه روگونیلا کیدا دینا، خو ی له بهر سمی نه سپی لا نه دابا هه موو ئیسکی له شی تیکده شکا.» ل ۲۳۱

سروشته له به شیکی رو مانه که دا سروشتیکی دره. نه ویش وه ک به شیکی له ئاغا کان و وه ک هه موو ژاندارمه کان بیبه زه بیانه په لاماری جهسته و روخی مروقه کان ده دات و نازاریان پی ده چیژیت. ته نانه ت له به گرتدانی هیرو و مرادیشدا دهستی هه یه و ده بیتته حه زی و له لاق و په لیان ده هالیته و رایانده گریته و رادهستی ژاندارمه و کو یخیا ن ده کات.

«هیرو زور به چه توونی هه نگاوی هه لدینا وه، ده به فری ده که وت، مراد دهستی ده کیشا،

هه لده ستاوه، به کومه کوم به دوویدا ده چووہ پیشی...» ل ۱۴۳
 «هینده نه پوویون سوار گه یشتنه سه ریان، هیرو به ریوہ، مراد بو ی گه راوہ، قامچیہ کی
 توند وه ک دریشووی ره شمار ده موچاوی گه ست. ویزه ی نه ده بر اوہ و وه سه رو گو یلا کی
 ده که وت...» ل ۱۴۳

ئہم دنیا یه پرہ له چیروکی نه کوتراو. دل ی هہر ئاوازیک، هہر به یته شیعیکی، هہر
 به رده نووسیکی، هہر په یکه ره یه ک، وینہ ی سه ر هہر به ردیک تو ی تو ی بکه ی ت، چیروکیکی
 تابیہ ت و سه رنجراکیشی تیدایه. «زینو ی به تہم» یش پرہ له چیروکی، پرہ له به سه رهات.
 ئہم رومانہ ده کری بیته دایکی ده یان رومان ی به هیز و چیژ به خش. ئه گہر ورد لی ی پروانیت،
 بوخو ی «هہزار و یه ک شه و» یکه. هہر به شیکی له رومانہ که له کاره سات و سه ربورده یه کی
 گرنگ و جی ی سه رنج ده دویت. جاری وایه، حه ماسه ت و نازایه تی و سه رکیشی بال به سه ر
 گیرانه وه که دا ده کیشن و ولات پر ده که ن له تووی توله و راسانی دژی زورداری. جاری واش
 هہ یه، خه مباری بال به سه ر گیرانه وه که دا ده گری ت. ئه گہر له شادی ده دویت که موکورتہ،
 ئه ویش ئه گہر هہ بی تہ نیا له قہ لا و دیوہ خانی مالہ ده ولہ مند و ئاغا کاندایه! دہنا ئه وه ی دی
 یان گیانبازی شوہ سه رانی ژیان دوست و نیشتمانپه روه ر، یان ئارہ قہ و ماندوو بوونی فہ لا و
 شو انکاره و جووتیران و کسپه کسپی هہ ناو و دل ی کیژ و ژنہ مراد به تالان چووہ کانه.
 چیخو ف دہ لی: «ئہ گہر نووسه ر باسی تہ نگیکی هینایه گو ری، دہ بی له چہ ند لاپه ر
 ئه ولاتردا ئه و تہ نگیه بتہ قینیت.» ئہ مہ یانی ئه وه ی هیچ وشه یه ک نابی به بی هؤ بیته نیو
 چیروکیکه وه.

ئہ و خالہ له «زینو ی به تہم» دا به جوانی ره چاو کراوہ. هیچ وشه یه ک پشت گو ی نه خراوہ
 و هیچ باسیکی نییہ له شوینیک به ئاکام نه گه یشتیبت و خالی کوتاییی بو دانہ ندرابیت. زور
 کورته باس دیتہ نیو رومانہ که وه و به هو ی باسه سه ره کییہ کانه وه خوینہ ر له بیران ده کات،
 به لام له ناکاو ده بینیت نووسه ر هاتووہ تہ وه سه ریان، ژیان دوونییہ وه و کورته باسه که ی به ئاکام
 گه یاندووہ.

به پروای نووسه ری ئہ م دیرانه، گه وره ترین پالہوانی نیو ئہ م رومانہ چیا ی گه ردنکه ش
 و سه ربه تہ می قہ ندیلہ. قہ ندیل بیئہ وه ی گو تہ یه کی له زار بیته ده ری و جوولہ یه ک بکات،
 قارہمانی ده یان چیروکی و سه ربورده یه. زوربه ی رووداوہ کان له داوین و قہ دپال و ترؤپکی
 ئه ودا روو دہ دا. زوربه ی به شه کانی رومانہ که ناوی قہ ندیلیان تیدایه. قہ ندیل به زمانی به رد
 و دار و گیا و گول و چوم و تاقگہ و خورینک و هہ له مووت و به رزی و نزمایی دیتہ گو. باسی
 ناپیاوی و نازایه تی، جوانی و ناحہزی، ئابرووداری و بینابرووی، قرنیسی و دلواوی و مہردی
 و نامہردی ده کات.

«هہور چوار و ہرزی سال دین. گه وال گه وال. سپی سپی. بو ر بو ر. ره ش ره ش له زینو ی
 رینکه دہ بن. لیک دہ هالین. تو پهل دہ بن. پان دہ بنه وه. دریژ دہ بنه وه، شالاوی بو دین،
 دہ گو رینن، به سه ریدا دہ دن به لکوو ئہ ی به لکوو ئہ ویش به چوکدا بینن، به لام قہ ندیل
 هہ روا وه ک جارن، وه ک هہ میشه سه ربه رز و گه ردنکه ش لیان راساوه، سه ری له ناویاندا
 هہ لپریوہ. ل ۴۲۵

لیرہ دا قہ ندیل سه رکیشانه به رانبه ر دژ سه ری هہ لپریوہ. فہرماندہ ریکه و فہرمان به سه ر
 گه لیکدا دہ دات. بو کولنہ دان و راسان و مانہ وه. وانہ ی سه ربه رزی دہ لیتہ وه و سه روودی

کۆلنەدان دەچرپى. ئەشكەوتەكانى، مندالدىنى گورران و مانەوھن. رووبارەكانى داىكى خەباتن و ئاوازی رسكان دەلینەوھ. گابەردەكانى چاۋ لە گوللە سوور دەكەنەوھ و پىي پىدەكەنن. رەوھزەكانى دوگمەى بەرۆكیان كردۆتەوھ و نەترسانە سىنگیان بۆ فیشەكى نەيار پرووت كردووه. داربەرۆوھكانى چنگاۋەشى چاۋچنۆكان دەبن و رنووھكانى، پاشقولى داردەستانى ئەھرىمەن دەدەن.

لە «زىنۆى بەتەم» دا زۆر لە قارەمانەكان بەرچاۋن. خويئەر تامەزرۆى دىتنى چارەنووسىانە و بەشويئ پىيانەوھىيە. ھەموويان لە جىي خوياندا گرنگن. ناپياۋەكان، بۆ ئەو ناپياۋىيانەى لە گەل ھاوړى و كەسانى جىي باۋەرپان دەيكەن و مەردازاكان، بۆ ئەو ئازايەتپيانەى لە ماۋەى ژيانى نىو رۆمانەكەدا دەيكەن. خويئەر داھاتوۋى ھەموويانى بۆ گرنگە. سەرکەوتن و بەئاۋاتگەيشتنى قارەمانە خۆشەويستەكان و لەنيوچوۋنى دژەقارەمانەكان. مراد، خاليد، سولەيمان، سمايل، عەولآ، حاجى باييز، حاجى سال، ھەمەداغا، قادرئاغا، رەشكۆ، ھىرۆ، مېرم، كويخا، حاجى محەممەد، سەروانە شىتە. ئەوانە ئەو كەسانەن پالەوانى ديارى نىو گېرانەوھكەن.

سىئەھم: خەسارەكانى «زىنۆى بەتەم»

۱ - ھەلە تاپىيەكان

ل ۱۲۰ دىپرى ۱۲، مراد بە «مردا» نووسراۋە

ل ۱۵۱ دىپرى ۳، قەلايەكە «كە» زيادىيە

ل ۱۵۷ ھەوار بە «ھەراۋ» نووسراۋە

ل ۴۲۵ دىپرى ۲، زىنۆى بە «زىنۆى» نووسراۋە

ل ۳۵۹ دىپرى ۷، بەجىي لە سىرەى چاۋى مراددا نووسراۋە دە سىرەى چاۋى «ماردا»

۲ - كەلكوھەرگرتن لە ھەندىك وشەى دوور لە جىي خويان

سەرەپاى ئەوھى رۆمانەكە خاۋەن زمانىكى پتەو و زەنگىنە، لە ھەندىك شوپندا نووسەر وشەكانى لە جىي خوياندا دانەناۋە. ھەرچەندە ئەوانە لە بايەخ و گرنگىي رۆمانەكە كەم ناكەنەوھ، بەلام لىرەدا ناۋبردنپان پىويستە و نەبوونپان باشتەر دەبوو. لە لاپەرەى ۱۵۲۹۷ نووسراۋە: «مىگەلى حاجى سالە لەنيو دۆلىكى تەرپورپدا «مۆل» دراۋە. لە ئازەلداريدا شوپنى ھەندىك ئازەل بەناۋى تايبەت ديارى كراۋە. بە شوپنى خەواندىنى مەر دەكوترى «پەچە» ئەو شوپنەى مەريشى لى دەدۆشن دەلین: مەرەكە لە فلان جى كەوتووھ. يان ئەوورۆ مەر لەسەر كانىي سەنگەران كەوتووھ. «مۆل» شوپنى خەواندىنى رەشەولاخە.

۳ - لە لاپەرەى ۱۵۲۷۹ مینە شەھىد دەبى و نووسەر دەنووسىت: «ژاندارم بە رىي شىخاندا يەك لە دواى يەك دەھاتن، جىي كوژراۋ و برىندارىان دەگرتەوھ، دەتگوت لە ھەرز ھەلدەقولن، ھەر دەھات و زياتر دەبوون، ھاۋارى مینە بەرز بۆۋە، گوللەيەك نىوچاۋانى كون كردبوو، پشتەوورۆ كەوت، ۋەك دە خەودا بىت، لەسەر سىنگى زەۋى راکشابوو، زەردەخەنەيەك لەسەر لىۋى ھەلكەندرابوو.» ل ۲۷۹

لىرەدا مینە شەھىد دەبى و گيانى بە بەردا نامىنيت. بەلام لە لاپەرەى ۱۵۲۸۰ نووسەر گيان ۋەبەر مینە دىنيتتەوھ و لە بەھاناۋەھاتنى مراد و خاليد و كوشتنى ژاندارمان سەرى سور دەمىنيت و دەنووسىت: «كتوپر شرىخەى دوو تەفەنگ لە پشتەوھى سولەيمان و ھاۋالانى ھات، زىرەژنى دوو ژاندارمى بەدواۋە بوو، بەدواى ئەوانەدا ھاۋار و زىقەى دوو ژاندارمەى دىكە

زایه لهی داوه، خللۆر بوونهوه و له په نا کهندا لیککی گیرسانهوه، ههر بلییی یه ک و دوو که لاکی
حهوت ژاندارمان کهوتنه ههرزی، ههم ژاندارم و ههم مینه و نهوان سهریان سوپر مابوو.»

ل ۲۸۰

۴ - کهمی دهوری ژنان

ژن له رۆمانه کهدا دهوری پی دراوه، به لام زۆر کهم و موخته سههر. چاوله دهست و
چاوبه گریان. میرم ههر مهردۆشیکه و هیچی دی. گرنگیی ئه و نهوه یه که مراد سیله چاویکی
داوه تی. دایکی مرادیش ههر کابانی مالییه و بهس. ژنه کانی ماله ئاغا کانیس ههر وه تر.
ئهوانیش ون و بیده سه لاتن. هیچ دهوریکیان له رووداوه کانداییه. ههر چه ند ده کرا له چه ند
لایه نه وه ئاور له دهوری ژن بدریته وه، چونکه له و سهرده مه دا نه گهر ژنه کانی ئه و کۆمه لگایه
شاعیر و نووسهر و هونه رمه ند و خه باتکار نه بووین لانیکه م یه کییک بوون له کۆله که گرنکه کانی
ژیان؛ ژنانی کورد به در یژایی میژوو یارمه تیدهر و پشت و په نای پیواون بوون. ههر چه ند
هه لومه رگی ژنانی ئه و سهرده مه دهرفه تیکی وا به نووسهر نادات دهوریکی گرنگیان بداتی.
به لام رهنگه دهوری گرنگتر له کابانیکی ئاساییس هه بووبا بو ژنان.

نه سرین یه کییک له و ژنانانه یه که ده کرا دهوریکی باشی بدری تی. ههر چه ند هه که میس.
نه سرین له شاریکی وه ک مه هاباد ده ژیا. شاریک که لانکه ی کۆماره. ئه و شاره ههر له و
سهرده مه دا که سایه تییه کی وه ک مینا خانمی تیدا ده ژیا. ماوه ی چه ند سال بوو خویندنگه ی
تیدا بوو. ده کرا وه ک هاوبیریکی سمایل و هاوریکانی نیشان درابا و کردرابایه هیما ی ئه و
ژنانه ی بو ئازادیی گه له که یان دلایان کورکاندوو یه تی و هه ولیان بو داوه.

۶ - هه ندیک وشه ی نامۆ

هه ندیک وشه له رۆمانه کهدا هه ن له گه ل ئه و ژبنگه یه ی رۆمانه که ی تیدا خو لقاوه
نامۆن. ئه وانه راسته ئه و روۆ خو یان کیش کردوو ته نپو زمانی ئاسایی کوردییه وه، به لام
بو ئه و میژوو ه ی چیرۆکه که ی لی ده گیردریته وه ناسروشتین. وه ک جاجیاغا، مدبه ق،
حه وشه خه لوه تی، دیهاتییه کان. ئه مانه وشه گه لیکن که میژوو ی که لک لیوه رگرتیان کورته و
له شار بیچمیان گرتوو و هاتوو نه نپو زمانی ئاخافته وه. ئیمه زۆر تر به جیی وشه ی جاجیاغا
کو توومانه مامه حاجی یان خاله حاجی؛ به جیی وشه ی حه وشه خه لوه تی کو توومانه حه وشه ی
پشته وه؛ به جیی مدبه ق کو توومانه نیومال، یان سه رته ندوو؛ به جیی وشه ی گوندنشینه کان له
وشه ی دیهاتییه کانی که لکی وه رگرتوو. ئه م وشه یه زیاتر واتای نه ریسی هه یه، که لکوه رگرتن
له وشه ی گوندنشینه کان قورستر و پرواتتر ده بوو.

چوارهم: دوا پهیف

«زۆرن ئه و ئاسه واره هونه رییانه ی که ئیمه وه ک ئاسه واری کلاسیک لیان دهروانین و
ناویان ده به یین؛ ئه وانه هه موویان خاوه ن تایبه تمه ندییه کی هاوبه شن، ئه و تایبه تمه ندییه ش
ئه وه یه که ئه و ئاسه واران ه نمونه گه لیکی گرنگ و به رزی هونه ری و کولتووری ئه و ئاو و
خاکه ن.»

ئه گهر ئه م پیناسه یه بو ئه م رۆمانه له بهرچاو بگرین ده کری بلیین «زینۆی به ته م»
یه کیکه له ئاسه واره باشه کانی نووسین و ئه ده بی گیرانه وه ی کوردی؛ چونکه پره له لایه نی
کولتووری کوردی و هه موو رووداوه کانی له هه ناوی میژوو ی کورده وه هه لقو لاون و به شیکن له
جوانی و ناحه زییه کانی ئه م گه له.

ئەم رۆمانە شىرىنە چىرۆكى دەيان پياۋى نازايە، دەيان پياۋى چاۋنە ترس و خۇنەۋىست، ئەو كەسانە سەرەراي تەنگەبەرى و ئەنگۈستەچاۋى سەردەم دەنگيان ھەلبېرى و بەپېچەۋانە رەۋتى ئاۋ خۇيان لە گەرۋى رۋوبار رۆكرد و مەلەيان كرد. ئەوانە ئەو كەسانە بوون كە ماناي ژيانيان زانيوۋە و رېزيان لە كەسايەتتى خۇيان گرتوۋە. نەيانويستوۋە كەسانىك بەناۋى ئاغا و ئوستوار و سەروان، كەسايەتتايان پى پەست بكن و تىكيان بشكىنن و ئالقەى كۆيلايەتتايان دە گوئ كەن. ئەوانە ويستوۋيانە خۇيان بن، مرقى ئازا و خاون ئىرادە؛ بۆيە لە زۆردارى راساون و نەترسانە دەستيان داۋتە چەك و نازايانە ھانايان بۆ شاخ بردوۋە.

شاخ نىشانە سەربەرزى و خۇراگرى؛ شاخ شوپنى حاۋانەۋە سەربزبوان؛ شاخ پەناگاي پىپەنايان. مېژوۋى ئىمە بى چىرۆكە كانى شاخ، مېژوۋىيە كى ترسەنۆك و قزەيە. ئەگەر ئەو داستانانە لى دامالى، دەبىتە ھەلۆيە كى بالوپەر كراۋى نيو قەفەز. ئەركى نووسەرانى ئەم گەلەيە ئەم سەربوردانە بنووسنەۋە و لە بزبوون بيانپار بزن. بە جلوبەرگى جياۋاز و شىۋەى تايەت. سەدان مرادمان لەم ۋلاتەدا ھەبوۋە. سەدان كويخا رەسوول و كويخا شەرىف و حاجى بايىزى پوولپەرەست و گورگەمېشمان ھەبوۋە. ئەوانە بەشىكەن لە ژيانى نەتەۋەى ئىمە. دەبى خۇيان لى گىل نەكەين و لە كوتنەۋەيان شەرم دامانە گرىت. ئەم سەربوردانە ئەگەر بدرىنە پال يەك دەكرى سەدان رۆمانى شىرىنى ۋەك «زىنۆى بەتەم» يان لى بئافرىندىت. ئەو رۆماناناش دەبنە سامانى نەتەۋەيى. بەو كارەش ھەم زمانە كەمانى پى زەنگىن دەكەين و ھەم دەبنە ھۆى شانازى بۆ ئەدەبدۆستان و ئاشقانى گىرانەۋە و بىستن.

يەككە لە گرنگترىن ويستە كانى خوينەر لە خويندەۋەى دەقىكدا - بەتايەت دەقىكى چىرۆكى - ئەۋەيە كە بزائىت نووسەر لەو دەقەدا دەيەۋىت چى بلى؟ بۆ دەستى داۋتە قەلەم و كاتى خۆى بۆ ئەو نووسىنە تەرخان كردوۋە؟ ئەۋەى ويستوۋىيە لى بدوئت چەندە جىي بايەخە؟ نيوەرۆكى باسە كە و شىۋەى گىرانەۋە كەى ئەۋە ھەلدە گرىت ئەو كاتى بۆ دانى و بىخوينتەۋە؟

رۆمانە كە درىژدادرى تىدا نىيە و خوينەر ماندوۋ ناكات. بۆ ھەر بەشىكە لە نووسىنە كە بەپىي پىويست كەلكى لە وشە ۋەرگرتوۋە. مەبەستى لە گىرانەۋە كە ھەر ئەۋەندە بوۋە كە پەيامە كە بە شىۋەيە كى پوخت و جوان بۆ خوينەر بگويىتەۋە. بە چاۋىكى كراۋەۋە دەستى بە ھەر بەشىكە لە گىرانەۋە كەى كردوۋە و لە جىي خۆيدا خالى كۆتايى بۆ دانائە. بەدلىيايەۋە ئەم رۆمانە، خوينەر رەنج بەخەسار ناكات و ھەلدە گرى كاتى بۆ دانى و بىخ وىنتەۋە.

سەرچاۋەكان

- ۱ - زىنۆى بەتەم. كامەران ھامىدى. چاپى دوۋھەم. خانى ۱۴۰۰
- ۲ - ئىنتەرنىت
- ۳ - ھىشۋە كانى توورەيى. جان ئىشتان بەك. پەخشانگەى پگاھ تاران ۱۳۹۲
- ۴ - بۆ كۆى دەچى؟ رۆمان. ھىنرىك سىنكويچ. پەخشانگەى نشر ماھى. تاران ۱۳۹۲

كورد و ئاين

شيو ميره كى - قوره

شوناس واتا ئه و تايبه تمه نديبانه كه به و فاكٽورگه له مرؤف له مرؤقه كانى تر و نه ته وه له نه ته وه كانى تر جياواز ده بن. شوناسى تاكه كه سى واتا دؤخى كاروبار، خویندن، بنه ماله و... به لام ماناي كومه لايه تى شوناس بىركردن و ههستکردن و شيوازى رهفتارکردنه له كومه لگا. هه ر نه ته وه يه ك خاوان پيگهاته و تايبه تمه ندى تايبه ت به خويه تى كه ده بى له پيگهاته كانى تر جيا بكرى ته وه. بنه ما سه ره كيبه كانى به ده سه ته ينانى شوناسى نه ته وه يى جوغرافيا، زمانى هاوبه ش و... ديارى ده كرى ن، به لام پيوانه ي ناسنامه ي نه ته وه يى سه لماندنى جياوازي و تايبه تمه ندى له سه ر بنه ماي ناماده بوون و خو سه لماندنه. مئيك كه ده مه وه يى خو م بناسينم ده بى پيناسه ي تايبه ت به خو م هه بيت تاكوو بتوانم بلي م ئه مه منم به م تايبه تمه نديبانه وه و ئه وه ش ئه تو ي به و تايبه تمه نديبانه ي خو ته وه، له پينا و ئه و ناسنامه يه ش ناماده ي هه ر چه شنه خو سه لماندن يكم و به م تايبه تمه نديبانه وه له ئاستى ده ره وه يى وجوودى خو م ده توانم خو م نمايش و گوزارش بكه م.

تايبه تمه نديبه كانى هه ر نه ته وه يه ك بو پيناسه كردنى شوناس ده توانى كومه لى فاكٽورى جو راو جو ر بيت وه كوو ئاين، مؤسقا، دابونه ريت، ميژوو، ئه فسانه و ئوستوره كه پاراستنى ناسنامه ي نه ته وه يى ئه ركى تاك به تاكى ئه ندامانى نه ته وه يه، به لام پاراستنى راسته قينه ي شوناسى نه ته وه يى له هه بوونى ده ولت واتا له سه ره رى نه ته وه يى به دى ديت. به شىكى خه لكى كورد ئيسلاميان به توندره وانه وه رگرتوو و نه ته وه يى خو يان له بوونى ئيسلامدا توندوو ته وه و هيشتا ئه و ههسته قووله كه كورد به ئيسلام هه يه تى، عه ره بيش نه يبووه و له پينا و ئايندا ناماده ي هه ر چه شنه فيداكارى به ك بوونه؛ به لام له پينا و نه ته وه كه مته رخه مى به دى ده كرى. به شىكى له خه لك كه نه يانتوانيوه ئاين قبول بكه ن و نه يانتوانيوه په ي به وه ش به ن كه بنه ماكانى ئيسلام ده توانى سوودى بو نه ته وه بى و به دلگه وره يى و ريزه وه له گه ل باوه رمه ندان هه لسو كه وت بكه ن. هه رچه ن

له كۆمه لگای كوردی یارسان، شیعه، سوننی، مەسیحی، ئیزدی، سۆفیگەری و ئەهلی حەق وە کوو ئایین بوونە و بەرواڵەت لیبووردەیی لەنیوانیاندا هەبوو، بەلام هەرگیز هیژی خۆیان بە کار نەهیناوە بۆ یە کگرتن و یە کیه تی تا کوردیش بتوانی لە ئاستی سیاسەتی جیهانیدا بە فەرمی بناسیندري که ئەمەش پتویستی بە رینسانسیک هەیه تا بتوانن گۆرانکارییه ک لەسەر خۆیان پیک بینن و بەو سەرورەییە که شایانی بن، بگەن و دەنا کۆیلەیی و ژێردەستی قبوول بکەن.

له تایبەتمەندییه دیارەکانی کۆمە لگای دواکەوتوو، بالادەستبوونی تاکە عەقل و تاکە جیهانبینییه که ریکۆشکەرن بۆ دروستبوونی کۆمە لگای خێلایەتی، عەشیرەیی، ئایینی که دواتر بەهۆی هەبوونی هیژ و دەسەلات سیستەمی توتالیتیر بەرھەم دینن. لەم کۆمە لگایەدا تاکە عەقل و تاکە برۆا خاوەن دەسەلاتە و پیادە کردنی چەمکی یە کترقبوولکردن و پیکەوہ ژیان و تیلۆرانس لە ئاستی قسە کردن دەمینیتەوہ و ناییتە نۆرمی کۆمە لگا، که یە ک لەھۆکارەکانی پەراویزخرانی دیمۆکراسییه.

ئەوہ روونە که پیناسە ی رۆژھەلاتی نیوہ راست کولتووری ئایینیە که سەرەرای پەندە ئەخلاقییەکانی ئایین وە کوو یە کسان، عدالەتی کۆمە لایەتی، راستگۆیی، دووری لە گەندەلی، لیبووردەیی، چاوپۆشی و نازادەیی نەبوونەتە تایبەتمەندی کۆمە لگای ئایینی و هیشتا ریکۆشکەر بوونە بۆ توندناژۆیی و لیکترازان. ئایین واتا پتوہندی تاکە کەس لە گەل خودای خۆی که دەبی ئەو باوہرە لە ئاستی تاکە کەسیشدا بمینیتەوہ و هیماکانی پتوہندی لە گەل خودا لە کردەوہ بە رەوشتیکی بەرز نیشان بدری؛ ئەمە لە حالیکدایە لە رۆژھەلاتی ناوین ئیسلامی سیاسی وای کردوہ که ئایین خۆ دە کەلین و کە لە بەری ژیان خەلک و کۆمە لگا هەلقوتینن و نازادیە تاکە کەسییە کان بنیتە ژیر پی. کۆمە لگای کوردی لە جەوہەری وجوودی و بنەرەتی خۆیدا خاوەن تایبەتمەندییە کی بە هیژی فرەرەنگییە، واتا کوردستان مە کو ی جۆراوجۆری ئایین، کولتوور و زاراوہیە که بە داخوہ هەندیجار بوو تە هۆی لیکترازان و ناکۆکی و چاوەروانی دە کری ئامۆژگارییەکانی ئایین باسی برایەتی و یە کترقبوولکردن بکەن و پیش لە گەندەلی بگرن و ناراستییەکانی کۆمە لگا راست بکەنەوہ.

مرۆقی باوہرمەند بە ئایین نابن هیچ چەشنە نایە کسانییە ک لە هەمبەر نەتەوہ کەیان قەبوول بکەن و ئامادە ی فیداکاری لە پینا و شوناسی خۆیان واتا نەتەوہ کەیان بی و لەو شتە ی خوا پینانی داوہ سل نە کەنەوہ و هاوکات کەسانی سیکۆلار دەبی ریز لە باوہری کەسەکانی تری کۆمە لگا بگرن و لە پینا و پاراستنی بەرژەوندەییەکانی خالی هاوہەشی نەتەوہ هەنگاو هەلیننەوہ.

ئەوہ كۆچە كەي... .

پارسا ئەحمەدزادە - سەقز

سەرى نامەم بە ناوى تۆ خودايە كە بى ناوى تۆ نامە بى سە لايە - ھىدى -

جارى وايە كە مەرۆف چاۋ لە گۆلى قالايەك دە كات، گۆلى قالايەكە زۆرى سەرنج رادە كىشى، ئەمن بۆخۆم وام بە تايبەت كە دە چوومە ديوە خانە كەي باباغام گۆلى قالايەكەي ديوە خان زۆرى سەرنج رادە كىشام، دە مگوت بلىي ئەو تەونكەرەي كە ئەو گۆلە مىلاقە يەي لە نيو قالايەكە دا رواندوو، بۆ مىلاقى رواندوو؟ بۆ سويسن يا بە يوون يا شلىر يا شە شپەرى نە رواندوو؟ بلىي چ بىرە وەر يەي كە لە مىلاق ھە بى؟ بۆنى پى خۆش بووبى؟ پىي جوان بووبى؟ گراۋە كەي ھەزى لە مىلاق كە بى؟ يا مە بە ستىكى واى نە بووبى! مە گەر شتى وا دە بى؟

پىم خۆش بوو فەلسەفەي رواندى مىلاق لە نيو قالايە ديوە خان بزنام؛ يا كاتىك چاوم بە نىگارە شاكارە كانى فەيزۆللاخان لە ديوە خان دە كەوت پىم خۆش بوو كە چىرۆكى ساز كەردنە كەي بزنام.

كاتىك گۆيمان لە گۆرانىيەك دە بىت جارى وا ھەيە ئە گەر گۆرانىيەك بە كە يفمان بى لە بەرى دە كەين و دە يلىنەو.

خودا داكەي بارانى، شەو شەي شەمال بى بە شەو بىدا لە خالى لەيلا بە لكوو راپەرى لە خەو
ئە گەر ئاورىك لە سەر ئەو گۆرانىيانەي كە لە بەرمان كەردوو يا دە گوترى بە دىنەو، روانگە مان رەنگە سە بارەت بە گۆرانىيەك بە گۆردرى.

تۆ بلىي لەيلا لە چ ھە وارىك نووستىت؟ بلىي مە بە ستى لە لەيلا كى بى؟ گراوى يا كە سىكى تر؟

بە سەدان گۆرانى و مە قامى ئاوامان ھەن كە چىرۆكە كەي يا بزر بوو يا بە دە گمەن دە بزنان.
دە مە وى بە سەرھات و چىرۆكى گۆرانىي «سوارەي فەيزۆللا بە گى» باس كەم.
مە مە دە حوسىن خان كورى سەردار سە يفە دىن خان، حاكمى سابلاغ (مە ھاباد) پاش كۆچى دوايى باوكى بە رىزىيان، پلەي سەردارى موكريانى پى درا. مە مە دە حوسىن خان سى جار ھاوسەر گىرىي كەردوو، ناوى يەك لە ھاوسەرە كانى ماپەرە خانم دە بىت؛ ماپەرە خانم بە لىھاتوويى و دلرە حمى و جوانچاكي بە ناوبانگ دە بىت، خۆشەويستىي ماپەرە خانم بۆ سەردار و سەردار بۆ ماپەرە خانم لە نيوان ھاوسەرە كانى دىكە يدا جىاواز دە بىت، چەن سال پىكەو بە خۆشى دە ژىن.
سالى ۱۲۹۳ ي ك. ھ. كاتىك يە كەم شەرى جىھانى دە ست پىدە كات، لە شكرى عوسمانى

ده گاته ناوچه كوردنشینه كان، له بهر چاوترساندنی خه لک، حاكمانی ئه و سه رده مه ی موکریان و ده قه هری موکریان له سیداره ده دات، کاتیک ده گه نه شاری بانه، - همه خان - ی حاکی ئه و سه رده مه ی بانه هه ر له و شاره تیرباران ده کهن، له شاری سه قز ده سبه جی حاکی ئه و ساری سه قز - سه یفه ددین خانی ئه رده لان - ناسراو به - موزه فقه روسه لته نه - ده سبه سه ر ده کهن و ده یبه نه مه راغه. - شیخ بابا سه عید - عارف و خه تخۆشی ئه و سه رده مه ی موکریان له گوندی که ریژه ی سه ر به شاری بوکان شه هید ده کهن و ته رمی پیروزیان ده نیزنه وه بو زیدی خو ی له گوندی غه وساباد و له وی ده نیژن.

- محهمه دحوسین خان - ی موکری بوختانی بو ده کرئ که هاوکاری حیزی هیوای کردوه و په نای به - شیخ مه حمودی مه لیک - داوه ، دوازه قه ره ولی له شکری عوسمانی، محهمه دحوسین خان له گه ل میرزا مه حمودی ئه فخمه مهنیشی به قۆلبه ستراوی و به بیژییه کی زۆره وه و به پروتی سواری وشتر ده کرین و به ره و شاری مه راغه، که مه قه ری له شکری عوسمانی لیوو، ده یانبه ن. چهنه رۆژ له گرتوو خانه ی مه راغه دا بوون و پاشان به ده ستووری ئه رکان پاشای باتفاق سه یفه ددین خانی ئه رده لان له ته مه نی ۴۲ سالیدا و سه ردار محهمه دحوسین خانی موکری له ته مه نی ۳۴ سالیدا له مه يدانی موسه یبه ی مه راغه گولله باران کران و شه هید کران. دواتر ته رمی پیروزیان بو شاره کانی خو یان ره وانه کرانه وه. سه یفه ددین خان له سه قز و محهمه دحوسین خان له پارکی میله ته ی شاری بوکان نیژان.

پاش نه مانی سه ردار، ماپه ره خانمی ئه رده لان که خو شه ویستترین ژنی سه ردار بوو، به بیوه ژنی مایه وه؛ پاش ماوه یه ک که نادیاره، سه رتیپی قه له نده ر کوری حاجی همه حه سه ن به گ نه وه ی فه یزوللا به گ له پاش کوچی دوایی خیزانی ئه شرف خانمی ئه رده لان که هه موو منداله کانی له به ره ی ئه شرف خانمن بیجگه له ئیران خانم، داوای ماپه ره خانم ده کهن و ماپه ره خانم به بوکی ده چپته قه له نده ر.

جا بو رویشتنی ماپه ره خانم بو قه له نده ر گۆرانی سوآره ی فه یزوللابه گی داندراره؛ ده قی گۆرانیبه که:

سوآره یان سوار کرد فه یزوللابه گی
ماپه ره یان برد بو جانگیره گی (جا به دلته نگی)

سه ره به ند:

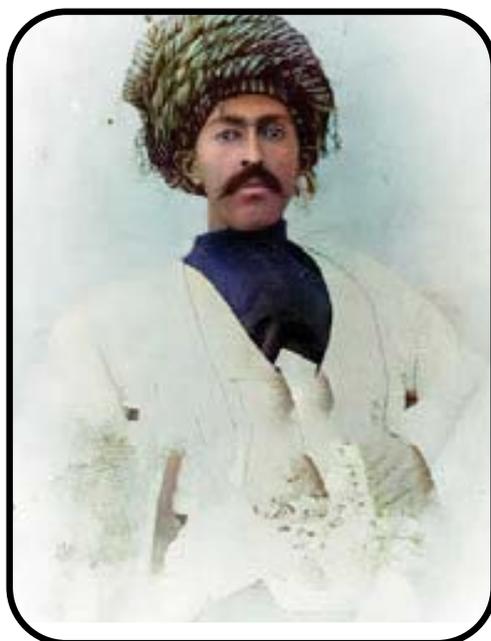
تازه نایینم تا رۆژی مه حشه ر	ئه وه کوچه که ی رۆی بو سه فه ر
ماپه ره یان برد به چاوی گریان (به چه پله ریزان)	سوآره ی قه له نده ر گه یشته بوکان
قه لاکه ی بوکان کوند لی ده خوینی	سه ره به ند: ئه وه کوچه که ی ...
سه ره به ند: ئه وه کوچه که ی ...	سه رداریش نه ما وه ره هم هه لیینی

ئه م گۆرانیبه جوانه که باسی داستانیکی تراژیک ده کات، خو لقینه ره که ی مامۆستا - سه یه براییمی سه قزی - یه که له سه ره هه وای - ئه وه کوچه که ی - دایناوه.

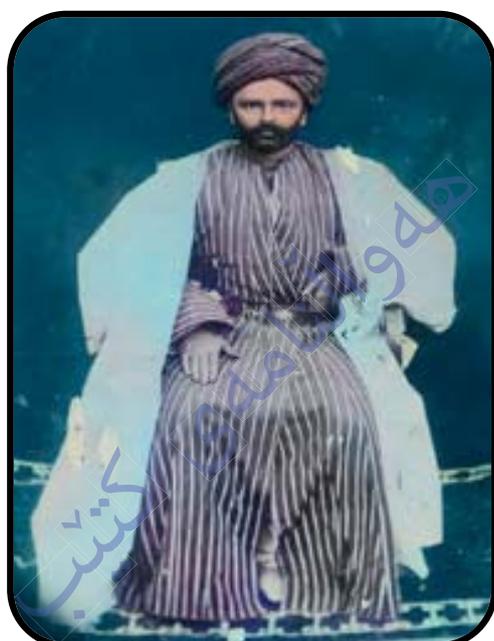
ده گیزنه وه کاتیک ماپه ره خانم ده چپته قه له نده ر، سه رتیپی قه له نده ر چوار کور و شه ش کچی ده بیته، کچی گه وه ی سه رتیپ باسی بو ئازهر خانمی نه وه ی کردوه ده لی به راستی ماپه ره خانم جیگای دایکی بو پر کردبوینه وه، زور ئاگای له منداله کان ده بوو. بوخۆشی مندالی نه بووه. چهن خو شه کاتیک گویمان له گۆرانیبه ک ده بیته یا نیگاره و فه رشیک ده بینین، به سه ره هاتی پیکهاته که ی بزانین.

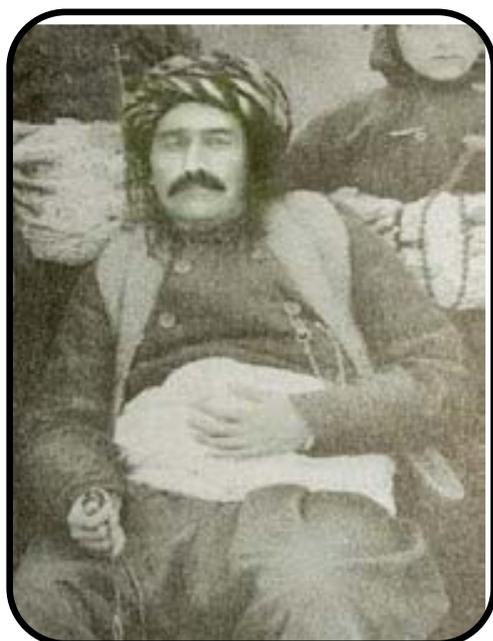
ماپه ره خانمی نه دره لان

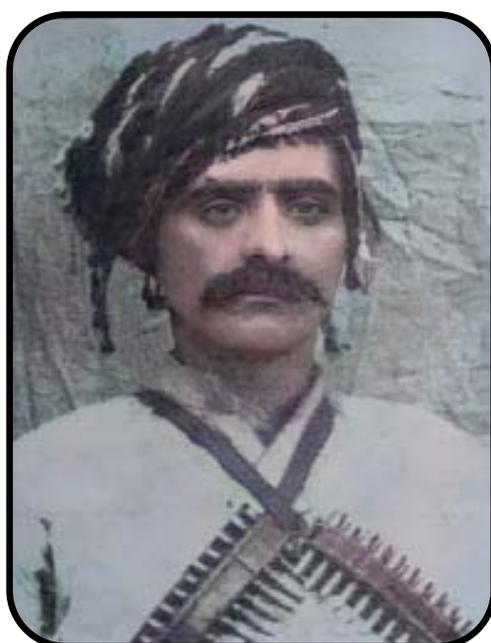
مخمه مخمده حوسین خانی موکری

شیخ بابا سه عیدی به رزه نجی

جهه انگیر به گ، سه رتیبی قه له ندر

سه یقه ددین خانی نه دره لان ناسراو به موزه فقه ولسه لته نه

کورتە باسیک لەسەر کتیبی زیندەخەو

سارا سالحی - بۆکان

* ناوی کتیب: زیندەخەو

* نووسەر: فەتاح ئەمیری

* چاپی یەکەم: ۲۰۰۳ی زایینی / ۱۳۸۱ی ک.هـ.

* دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوه: ئاراس - ههولێر

هەلبەت من لەو ئاستەدا نیم کە بمههوی هەلسەنگاندن و لیکۆلینەوه لەسەر زیندەخەو بکەم، بەلام وەک کەسیک لە کۆری خاتوونەکانی وشە و کتیب، بە ئەرکی خۆم زانی کتیبەکانی مامۆستا «فەتاح ئەمیری» بخوینمەوه و لەقەدەر توانا و زانیاری خۆم باسیکی کورت لەو بارەیهوه بنووسم و پیشکەشتان بکەم.

- زیندەخەو - چیرۆکیکی ئەوینداری، میژووویی، رامیاری، ئەدەبی و کۆمەڵایەتییه کە بە زمانی کوردی و بە دەقیکی سانا و بیگری نووسراوه. منهوی سادە و ساکاری ئەو پەرتووکه، دەبیتە هۆی تام و چێژ وەرگرتن لە خویندەههوی و هاندەرە بۆ درێژەپیدان و ناهێلی هەست بە ماندووویی بکەین.

وشە زیندەخەو، بەواتای وەدیهاستی خەونه؛ قارهمانی ئەو چیرۆکه خەونهکانی بەبی کهموکووری وەدی دین. خەونهکانی ئەگەرچی تالن، بەلام ئالوز نین. زهق و زیندوون، بەرچاون، لەبیر ناچنەوه، لە بەرچاو دەمین. وەک قارهمانی چیرۆکه که دەلی: «بریا خەو هەبا، خەون نەبا. من بۆی ئەوه ناخەوم خەون بینم، بەلای خۆمهوه دەلیم دەخەوم هیندییک بحەسیمهوه، کهچی خەونی لامهسەب وەک دۆلپا سواری ملم دەبی و قرخەم لی دەبری.» کهسایهتییه بەرچاوهکانی ئەو چیرۆکه لە روانگە ی گرنگییهوه بریتین لە: نازاد، مهلی، دایه خانم، دایه خەزال، سەرکار و ئەشرف خاتوونی هاوسەری و حسین و زهری و ئیلاهه و... هیندیکی تر لە خزم و دراوسێکانیان.

یه کیک لە کاریگەرترین بەشەکانی چیرۆکه که، بیخهوشبوون و راستگویی و ئەمه گداریی قارهمانی چیرۆک واته نازاده بۆ دلداره که ی. جوانترین رسته لهو پەرتووکه دا ئەوه یه که مهلی به خۆشهویسته که ی دەلی: «ژیان یانی خەبات، خەبات بۆ سەرکهوتن، ژیانی ژن و میردایهتی، مهرگی عیشقه. من نامهوی مارهم که ی، دهمهوی تا کوتاییی ژیان یه کترمان خۆش بوی و

هەر ئاوا بمینینهوه.»

ئەم چیرۆکه لە روانگە و گۆشەنیگای پالەوانی چیرۆکه‌کەوه، شروڤە و ڤاقە ی پرس و بابەتەکان و ڤووداوه کۆمه‌لایه‌تی و رامیاریه‌کانی سالانی ۱۳۳۷ هه‌تا ۱۳۵۷، وه‌رچه‌رخان و سه‌رهه‌لدانی مه‌شپووته و هه‌روه‌ها بارودۆخی داسه‌پاو به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا ده‌کا. له‌ به‌شه‌که‌ی تری کتیبه‌که‌دا، پیه‌ندی و هه‌لسوکه‌وتی نه‌یارانه و دوزمانه‌ی هیه‌زه‌کانی ساواک له‌گه‌ل به‌ندکراوه‌کان و چالاکانی رامیاریی ئه‌و کاته به‌جوانی وینا کراوه و نیشان دراوه.

له‌و کاته‌شدا، له‌و برگه‌ی زهمانییه‌شدا، دیسان که‌سانیک بوون وه‌ک سه‌رکاری دراوسییان، که‌ له‌گه‌ل شوڤشخانه‌کان هاوڤا بوون و هه‌ولیان بوڤ رزگارکردنی به‌ندکراوه‌کان داوه. له‌و کتیبه‌دا جوغرافیای ناوچه‌ی خۆمان به‌تایبه‌ت ده‌وڤوشتی مه‌هاباد به‌وردی باس کراوه. شوینه‌واری میژوویی مه‌هاباد وه‌ک پردی سوور و مزگه‌وتی سوور، گۆرستانی گومبه‌زان، قه‌یسه‌ری شافیعی، بازاری به‌رداشه‌کۆن، مه‌یدانی ئاسنگه‌ران، مه‌یدانی حه‌یوانان و مزگه‌وتی هه‌باس ناغا دینه به‌رچاو.

شاری ورمیش هه‌ر به‌وجۆره‌ی که‌ بووه دینه باس و خوینه‌ر وه‌ک بینه‌ر ده‌توانی شه‌قام وکۆلانه‌کان و جاده و مه‌یدانه‌کانی ئه‌وسه‌رده‌می وه‌ک مه‌یدانی ئه‌یاله‌ت، زارکی ده‌روازه‌ی عه‌سکه‌رخان و شه‌قامی په‌هله‌وی له‌ زه‌ینی خۆیدا بخولقینی. له‌ زینده‌خه‌ودا، زمانی کوردی به‌ چه‌ند شیوه‌زاری جیاوازی وه‌ک مه‌نگوری و موکریانی و شارویانی ... دینه ئارا.

له‌ زینده‌خه‌ودا نووسه‌ری به‌توانا له‌ هه‌مان کاتدا که‌ چیرۆکه‌که‌ ده‌خولقینی، له‌ زیاترین لاتاو و مه‌ته‌لۆکه و په‌ندی پیشینانی وه‌ک:

[له‌ که‌ویژیک میژویکمان ده‌بوویه؛ به‌رخ هه‌ر له‌بن سه‌وه‌ته‌دا نابی؛ دیمه‌ سه‌ر به‌ره‌ی؛ گۆپالت له‌ خیزی هاتۆته‌ ده‌ری؛ کویرم ده‌وی کویر بی له‌ دیوانان دیواندر بی؛ په‌ته‌م که‌وتۆته سه‌ر ئاوی؛ له‌ فیتووی خۆم حالێ بووم؛ سه‌لای سه‌گ و به‌یتی که‌رییان پی ده‌که‌م؛ بوڤ زستان شه‌وی بوڤ پیران هه‌وی؛ پاروو له‌ ده‌ستی بکه‌وی بکه‌ویته‌ کۆشی باشه؛ سه‌ریک له‌ گۆلمه‌زاندانه‌بی سه‌ر نی؛ دنیا به‌ خه‌مان پیک نایه‌] که‌لک وه‌رده‌گری تا بتوانی قسه‌ی خۆی به‌ خوینه‌ر رابگه‌یه‌نی. زینده‌خه‌و له‌ هه‌مان کاتدا که‌ به‌ به‌سه‌ره‌اته‌کانی دایه‌ خه‌زآل ده‌مانه‌یه‌یتته‌ گریان، به‌ وتوویژه‌ خۆشه‌کانی ئازاد و مه‌لی و فه‌وزیه و ماپه‌ره وه‌پیکه‌نینمان ده‌خا و غه‌مه‌کانمان له‌بیر ده‌باته‌وه.

له‌و په‌رتووکه‌دا گرنگترین به‌ش باسی میژوویه

میژووی ئیران به‌گشتی له‌ زه‌مانی هه‌لمه‌تی عرووسه‌کان واته‌ ڤووسییه‌ی تزار بوڤ سه‌ر ئیران و سه‌رده‌می ره‌زاخانی په‌هله‌وی تا محه‌مه‌دیه‌ره‌زاشای کوری و تیکشکانی دکتۆر موسه‌ددیق و کووده‌تای شوومی ۲۸ی گه‌لویژ و تیکچوونی رژییم باسی لی ده‌کری. قاره‌مانی چیرۆک له‌ به‌سه‌ره‌اتی ناوچه‌ی مه‌هاباد و پیاوه‌مه‌زن و که‌له‌که‌له‌کانی ئه‌وده‌می وه‌ک خاله‌سووره، ئاغامیرزا فه‌تاحی قازی و ناغا سالاری کوری و چه‌ندی تر له‌ گه‌وره‌پیاوانی ئه‌و ناوچه‌یه‌ ده‌دوی.

کاک فه‌تاحی ئه‌میری به‌ رای من نووسه‌ریکی زۆر به‌توانایه‌. مرۆقیکی به‌ته‌واو مانا، که‌سایه‌تی و پیاویکی گه‌وره و هیژا که‌ ده‌توانی و توانیویتی له‌ باری ڤومانووسیدا پله‌ی زۆر به‌رز بکاته‌وه. زینده‌خه‌و به‌ گه‌یرانه‌وی ئه‌و ئه‌وینه‌ پیرۆزه‌ تام و چیژیکه‌ تاییه‌تی پی دراوه و سرنجی خوینه‌ر راده‌کیشی و بیوچان تا کۆتایی په‌لکیشی ده‌کات.

شعر

موژگان کاووسی
مازندهران، که لاردهشت

هه تاو
هه تاهه تايه
هه ر تاوه
تاو
تو
سووتام
خۆزگه تاوت
هه تاهه تايي بوايه

له گه لئيم
له و کاته وه که په پووله ی دلیم فری
له گه لئيم
هه تا فرینی دوایین هه ناسه م
دیمه وه و
پیکه وه ریگای رووناکی ده پیوین
دیمه وه
من ناشقترین ریوارم نه گهر تو هاورییم
بی

خه زه لوه ری ۱۴۰۰ ی ک.ه

عەلى مەحموودى (ئاودېر)
بانە

پشكۆ

پشكۆيە كى
دل بە زام و
سوور ھەلگەراو
لەسەر سنگى ساردى زەوى
بەرەو كانى ئەتلايەو
ولامى دارستانە داپلۆخاوە كەى
بە دلساردى ئەدايەو
دەرۆم تاكوو
سەرچاوەيەك بدۆزمەو
مىژووى سەوزى باپىرانم
بە دەستى خۆم بنووسمەو

۱۷ رەزبەرى ۱۴۰۰

كۆچ

ئەوھى دەروا، با بەخۆ بى
گەنجەى خەندەى، ھەر بەكۆ بى
ئەوم شاد بى لە ژياندا
دلى من با، ھەر بەسو بى
رۆحم ئەدەم بە مەرجىكى
كيشانە كەى بەدەس تۆ بى
رۆشتنە كەت ناگرم بەدل
نە كا دووریت بە پەرجۆ بى
وتم كۆچت ئەمچە مینى
وتى قەينا يەك بە نۆ بى
ناترسم من، لیرە بەولا
گرىانىشم لات گەلو بى
كۆچە كەى تۆ ئەنیمە سەر
بە مەرجىكى بەرەو كۆ بى
تیکۆشەر بە بو گەلە كەت
نە كا رەنجت بە بى ھۆ بى
شینە كانت بو شین دە كەم
گەر لە شادیم شین و رۆ بى
شاكى دەبم لەو رینووسەش
لە پاشى تى، ئەگەر ئۆ بى
تەمەن رۆيى گەنجیم چەما
مەرگى دووریت ئەدى بو بى
چەند بىزارم لەو ئەوینەى
جەوھەرە كەى گەر بوژۆ بى
تۆ تەواری كوردستانی
ھاوسەنگەرت با ھەلو بى
ئەگەر وەفا و ئەوینە كەت
ولآتیکى سەر بەخۆ بى
رەوا نیبە زیندانى بم
وہبالە كەت لە ئەستۆ بى
۱ى خەزلوهرى ۱۴۰۰

«په رتهو» غه ريبه كهى نيو مالى خوئى

د. شه مال ئيسماعيل پوور - سه قز

به هاتنه سه ركارى حكومه تى په هله ويى يه كه م و دروستبوونى حكومه تىكى مؤديرن له ئيراندا، كومه لگاي سوننه تى ئيران ئالوگورپكى بنه رته تى به سه ردا هات. جيا له چه ندين لايه نى پوزه تىقى به رچاو و روشنبيرانه، به داخه وه بو گه لانى نافرسي ئيرانى كومه ليك ناريشه و كيشه ي تايبه تى زمانى و كولتوورى به ديارى هينا. له سه ره تاكانى ده يه ۱۹۲۰ى زابنيدا، حكومه ت سيستمه ميكي سه قامگيرى هه مه لايه نه ي په روه رده ي به زمانى فارسي دامه زراند و په رده ي زمانى به فارسي دا و كه لكوه رگرتن له زمانه كانى ترى به ياساغ له قه لهم دا. بو باش به رپوه چوونى نه م سياسه ته، كومه ليك كارى تايبه تيان كرد كه روشنبيرانى نه وكات لايان وابوو به م كارانه ده توانن يه كييه تى نه ته وه يى و يه كپارچه بوونى سياسى ولات ده سته به ر بكن. بو لبردى هه موو جياوازيه كانى زمانى و كولتوورى قوليان لى هه لمالى و داموده زگايه كى مه عريفى تايبه تيان دامه زراند و ماموستاى ناخوجيى و فارسي زمانيان كرده ماموستاى خويندكارانى غه يره فارس. بو دروستكردنى مه عريفه ي نوئى كه سانىكى وه كوو "ره شيدياسمى" يان كرده پيشه نكي روشنبيرى و گورانكارى، تا بتوانن به پواز دارى به هيلى زمان بقه لشيئن و به سانايى زمانى فارسي بكنه تاكه زمانى سيستمه ي په روه رده و هه موو ناخوتن و نووسينه فه رمييه كان. هه ر له و سالانه دا په ره پيدانى زمانى فارسي له كرماشان حاله تىكى سيستمه ماتىكى به خويه وه گرت و دواتر به دامه زراندنى راديو و ته له فيزيون و سينه ما، نه و زمانه به سه ر خه لكى ناوچه كه دا سه پيندرا. نه و داسه پانى زمانيه، زمانىكى

سه یروسه مه ره ی به ناوی زمانی «فارسی کرمانشانی» ی لی که وته وه. زمانی که وه کوو چیشتی مجبور و تیکه لیک له یاسا زمانیه کانی هه ردوو زمانی کوردی و فارسی. ئەم زمانه دهسکرده له راستیدا نه کوردییه و نه فارسی. بهم کاره کرمانشانی لانه ی ئەساتیر و پالەوان و مه لبه ندی چاونه ترسی و که له نووسهران و گه وره شاری کوردان زمان غه ریب ده که وئ و هه موو شتیک ده بیته فارسی. دهردی سه رباری دهردان، کرمانشان پر ده بی له بازرگانی ناکورد و زمانی کار و بازار و بازرگانیش به کوردی نامی. ئەمه له حاله تیکدایه که کرمانشان پر له یارسان و جووله که و فه له و سوننه و شیعه و ههروه ها له باری زمانی و زارواهییه وه، ناوه ندیکه بو زارواه کوردییه کانی گۆرانی و له کی و که له پوری و هتد.

یه کیک له سیاسه ته کانی حکومه تی پاشایه تی جیاوازی دروستکردن و نازواه نانه وه له نیوان دانیشتووانی کرمانشان و ده وره بیدا ده بیته. له م بارودۆخه ناسک و هه ستیاره دا شاعیری مه زنی کورد «په رته و کرمانشانی» له دایک ده بیته و به م نازاران وه بای بال ده دات و له نیو چینی خه لکانی دژ به سیاسه تی حکومه تی په هله ویدا پیده گات و به به ره ره کانی خه لکانی دهروه ست و ئاوه ژووکاری سیاسه ته که، کۆمه لیک شاعیر و نووسه ر و هونه ر مه ند پیده گهن و شو رشیکی هزری و ئەده بی و هونه ری له کرمانشاندا وه ری ده خهن و په رته ویش یه کیک له م شو ره سوارانه ده بیته. خه باتی ئەم که سانه بو زیندوو راگرتنی زمانی کوردی به هوی چهنده هو کاری گه وره وه زور دژوار ده بیته که ئماژه به چهن دین خالیان ده که ین:

یه که م؛ به هوی شه ری مالویرانکه ری ئیران و عیراقه وه نائهنی دروست ده بیته و ناهومیدی و ترس و شه ر و بۆمب و توپباران مه ودای کار و چالاکی به دلسۆزان نادات و ته نانه ت و پژه ی زالی ناوچه که ش ده بیته و پژه ی به رگری و شه ر و هیماسه ی به ره وان ی. دووهه م؛ دروستبوونی ئالۆزی ئابینزایی، روشنبیران و نووسهران و خه مخۆران به خۆیه وه خه ریک ده کات و به داخه وه ده بیته هوی ئەوه ی که نه به رژینه سه ر کاری زمانی و کولتووری و ...

سه یهه م؛ خه مساردیی ناسیۆنالیزمی کورد له حاست کرمانشان هویه کی تری ئالۆزی و بیبه رنامه بوون و خه مساردبوون له به رانه ر زمان و کولتووری کوردیدا بوو، تا راده یه ک که که سانیکی به پرواله ت ئاکادمیکی کورد په وته که ی ره شیدیا سمییان دووپات کرده وه و به که یفی خۆیان تابووتیان بو زمانی کوردی دروست کرد و به هیوا بوون ئاخه ر بزماره کانی لیدهن و زمانی فارسی کرمانشانییان زه ق کرده وه و به ئاشکرا گو تیان، ته نیا لادینشینه کان کوردن و خه لکانی ئەسله شاری له کرمانشان خاوه نی ئەم فارسییه ن. هه ر ئەوه بوو به هوی ئەوه ی که خه لکانی ئەسله شاری پییان شووره یی بیت به زمانی دایکوباییان بدوین و له کوردی دوور بکه ونه وه. به م پیدوانگه، په رته و کرمانشانی، ده بیته هیما ی مانه وه ی زمانی کوردی به زارواه کانی گۆرانی و که له پوری. په رته و به پرواله ت و به پیی فۆرمی شیعی، کلاسیکنووسه؛ به لام له راستیدا شیعه کانی سه رده میانه و ته واو نوین و دالغه ی ئەمرو ی کۆمه لگایان به کۆله وه ناوه. په رته و به بی ئەوه ی سه ر به هیچ ره وتیکی کۆمه لگا بیت، شاره زای هه موو شتیکی کۆمه لگایه. به پیی ئەو شاره زاییه و ده رکی ساته وه ختی هه ستیاری کرمانشان، شیعی کوردی ده نووسی و شوناسیکی دوورباره به شاعیرانی کرمانشان ده داته وه. پیش به په ره سه ندنی ئەو سیخورمه گورچوو به ده گری که نووسه رانی کوردی فارسی نووسی کرمانشان له گورچووی زمان و کولتووری کوردییان دا. ئەو که سانه ی که فۆلکلۆری کوردی و گیرانه وه ی کوردییان کرده

فارسی و به زمانی فارسی ده‌خواردی خه‌لکی خویان دایه‌وه. په‌رت‌وه به‌دنیاییه‌وه له‌گه‌ل زمانی کوردی تیکه‌ل بووه و هه‌رئه‌مه‌ش بووه‌ته هوی ئه‌وه‌ی که بتوانی ئاوا جوان و بیگری و کوردانه بنووسی.

نووسین و شیعیری په‌رت‌وه ره‌سه‌نه، چونکه خاوه‌نی پاشخانیکی ده‌وله‌مه‌ندی کوردییه. خاوه‌نی ئه‌ندیشه‌یه‌کی ساحیب جه‌ساره‌ته و وه‌کوو کیو له به‌رانبه‌ر ئه‌ندیشه‌ی زالدرا ده‌وه‌ستی و به‌دنیاییه‌وه سه‌ر ده‌که‌وی. یه‌کی له شاکاره‌کانی په‌رت‌وه شیعیری «ئه‌رمه‌نی» یه؛ مه‌ی و ئه‌رمه‌نی دوو هیما‌ی تایبه‌تن که په‌رت‌وه و شاره‌زایانه له‌و شیعه‌دا گونجاندوونی. شاره‌زایانه خوی سه‌ر به هیچ دینیک نیشان نادا و ده‌یه‌وی بلی کرماشان گه‌وره‌شاریکی فره‌دین و فره‌ناینزایه و ده‌بی هه‌مووان به‌ناشتی و خوشه‌ویستییه‌وه پیکه‌وه بژین. له‌م شیعه‌دا ئه‌رمه‌نی هیما‌ی که‌سیکی شادیه‌ینه‌ره و شاعیر بو ده‌ربازبوون له‌خه‌مه‌ قورسه‌کانی په‌نای بو ده‌با. ئه‌رمه‌نی ده‌بیته که‌سیکی بیلایه‌نی نیشتمان خوشه‌ویست که هه‌موو بیر و بو‌چوونه‌کان ده‌خاته‌بن چه‌تری خویه‌وه. شاعیر له‌م شیعه‌دا به‌وردی کومه‌لگای کرماشان وینا ده‌کات. کومه‌لگایه‌کی له‌سه‌ر بارووت خه‌وتوو، ئه‌گه‌ر یه‌کتری نه‌ناسن و به‌حورمه‌ته‌وه له‌هه‌مبه‌ر یه‌کدا نه‌جوولینه‌وه، گرکانیک شاره‌که و ناوچه‌که ده‌کاته‌کووو. به‌راشکاوی باس له‌ناویمیدییه‌کانی ده‌کات و روژ و شه‌وی وه‌کوو دوالیزمیک‌ی به‌رچاوی کومه‌لگای کوردی، وه‌کوو یه‌که و بو‌پسانی جه‌رگی شه‌و په‌نا بو مه‌ی و ئه‌رمه‌نی ده‌بات. له‌مالی خویدا خوی به‌بیخانمان ده‌زانی و دژبوونی خوی له‌هه‌مبه‌ر زمانفرۆشان و پیشوناسان نیشان ده‌دات. بو‌ناره‌زایه‌تی ده‌رپرین له‌سه‌ر زاکردنی زمانی نه‌خوازراو به‌سه‌ر خه‌لکی زمانپاراوی شاره‌که‌یدا، ئه‌م دیره‌ شیعه‌ ده‌نووسی و به‌ناشکرا ده‌لی: ئه‌گه‌ر له‌مالی خومدا و له‌شاری خومدا به‌زمانی خوم نه‌دویم، غه‌ریب و غه‌واره و بیخانمانم. له‌کو‌تاییدا پروایه‌کی قوولی به‌کاری هونه‌ری هه‌یه و ده‌چیته‌وه خه‌لوه‌تی خوی و دریزه‌به‌کاره‌کانی ده‌دات.

کو‌تا قسه‌م ئه‌وه‌یه که په‌رت‌وه تا زیندوو بوو پاله‌وانی پاراستنی زمانه‌که‌ی بوو و به‌مردنیشی ئه‌ده‌بی کرماشان زیندوو بووه‌وه و جاریکی تر شوناسی راسته‌قینه‌ی خوی پیناسه‌کرده‌وه. شیعه‌کانی له‌دووتوی کتیبی «کوچه‌باغی‌ها» دا به‌هیممه‌تی دکتور «محهممه‌د عه‌لی سولتانی» چاپ کراون و چاو و دلی خوینه‌ری کوردی پی‌روون بووه‌ته‌وه. با له‌گه‌ل ده‌سخۆشیکردن له‌دکتور سولتانی ئه‌م گله‌یه‌شی له‌خزمه‌تدا بکه‌ین که له‌نووسینه‌وه و چاپی شیعه‌کاندا رینووسی کوردی ره‌چاو نه‌کردوو.

سه‌رچاوه‌کان

- ۱- نه‌وبه‌تی - عه‌لی ئه‌شرف - کوچه‌باغی‌ها - تاران - سو‌ها (۱۳۸۹)
- ۲- وتاری (سیاست‌های زبانی په‌لوی اول در کردستان و پیامدهای آن) - نووسه‌ران حسه‌ین ره‌سوولی - ره‌زا دیه‌قانی - عه‌لی ره‌زا که‌ریمی - گو‌قاری اطلاعات تاریخ فرهنگی، زستانی ۱۳۹۵ - ژماره ۳۰

شیخ رهزای تاله‌بانی و حافزی شیرازی

د. مه‌لولود ئیبراهیم حه‌سه‌ن - هه‌ولێر

ئه‌وه‌ی ئه‌و‌رۆ ده‌مه‌وی باسی بکه‌م، به‌هۆی ئه‌و به‌رنامه‌یه‌ بوو به‌ناوی (چرپه‌ی ئاگر) که‌ له‌ (ته‌له‌فیزیۆنی رووداو) مامۆستای به‌رێز (سیروان ره‌حیمی) به‌ هاوکاریی زۆر به‌رێزی تر ئاماده‌ی کردبوو. هه‌ر به‌راستی به‌رنامه‌یه‌کی چاک بوو که‌ ده‌توانم بڵێم، چه‌ندین ساڵه‌ به‌رنامه‌ی ئه‌ده‌بیی ئاوام له‌باره‌ی ژیان و شیعرێ شاعیره‌ کانمان نه‌دیوه، به‌تایه‌ت شاعیره‌ کلاسیکه‌ کانمان. ئه‌وه‌یکه‌ پێش ب‌لا‌بوونه‌وه‌ی به‌رنامه‌که‌ ئاگاداری کردم‌وه‌ به‌رای به‌رێزم (پروفسۆر مارف عومه‌رگۆل)ی شاعیر بوو، که‌ پێویسته‌ سپاسی بکه‌م؛ بو‌خۆشی یه‌کیک بوو له‌و به‌رێزانه‌ی له‌ به‌رنامه‌که‌دا قسه‌ی کرد. ئه‌و به‌رێزانه‌ی هاوبه‌شی به‌رنامه‌که‌ بوون، ده‌سته‌گۆلیکی هه‌لبژاردی شاره‌زا له‌ «شیخ ره‌زا» و ژیان و شیعره‌کانی بریتی بوون له‌: ژن و پیاو و کورد و بیانی و سنووری جوگرافیا‌یه‌کی فراوانیان گرتبووه‌وه، که‌ من پێموایه‌ هه‌ریه‌ک له‌و به‌رێزانه‌، بو‌ ئه‌وه‌ چاکن به‌ زیاتر له‌ به‌رنامه‌یه‌ک قسه‌ له‌ باره‌ی ژیا‌نی شیخ ره‌زا و شیعره‌کانی بکه‌ن.

ئێستا ده‌گه‌رێمه‌وه‌ خزمه‌ت پروفسۆر «عابد سیراجه‌دین»ی مامۆستام و ئه‌وه‌ی له‌ باره‌ی شاعیری مه‌زنی کورد «شیخ ره‌زا» و شیعرێکی شاعیری ناو‌داری فارس «حافزی شیرازی»یه‌وه‌ له‌ کاتی وانه‌گوتنه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی فارسیدا سالی خۆتندنی (۱۹۸۱ - ۱۹۸۲) له‌ زانکۆی به‌غدا و کۆلیژی ئاداب و به‌شی زمان و ئه‌ده‌بی فارسی بو‌ی باس کردین؛

پروفسۆر «عابد سیراجه‌دین» (*۱)، (*۲) فه‌رمووی: وه‌ختی خۆی له‌ تاران (مجلس شعرای ایران - ئه‌نجومه‌نی شاعیرانی ئێران) هه‌بوو. شیخ ره‌زای شاعیری گه‌وره‌ی کورد ئه‌ندامی ئه‌و مه‌جلیسه‌ بوو. رۆژێک ئه‌ندامانی ئه‌و مه‌جلیسه‌ قسه‌ له‌ باره‌ی شیعرێکی حافزی شیرازییه‌وه‌ ده‌که‌ن و شیعی ده‌که‌نه‌وه‌ و هه‌رچی ده‌که‌ن، ناگه‌نه‌ قه‌ناعت! زۆری دینن و ده‌به‌ن که‌چی دلیان ناحه‌سیتته‌وه‌!

دواجار رېک ده کهون که نامه‌یه ک بو شیخ ره‌زای شاعیری کورد بنووسن و رای نهو له باره‌ی نهو شیعره‌وه بزائن. نهو کاته شیخ ره‌زا له عیراق ده‌بیت، نهو شیعره‌ی حافزی شیرازی که شاعیرانی مه‌جلیسی شوعه‌رای ئیران ده‌یانه‌وی شیعی بکه‌نه‌وه و تیی بگهن و ناگه‌نه قه‌ناعه‌ت، نه‌مه‌یه:

بلبلی برگ گلی خوش رنگ در منقار داشت	و اندر آن برگ و نوا خوش ناله‌های زار داشت
گفتمش در عین وصل این ناله و فریاد چیست	گفت ما را جلوه معشوق در این کار داشت
یار اگر نشست با ما نیست جای اعتراض	پادشاهی کامران بود از گدایی عار داشت
در نمی‌گیرد نیاز و ناز ما با حسن دوست	خرم آن کز نازنینان بخت برخوردار داشت
خیز تا بر کلک آن نقاش جان افشان کنیم	کاین همه نقش عجب در گردش پرگار داشت
گر مرید راه عشقی فکر بدنامی مکن	شیخ صنعان خرقة رهن خانه خمار داشت
وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار سیر	ذکر تسبیح ملک در حلقه زنار داشت
چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت	شیوه جنات تجری تحتها الانهار داشت

پاش نه‌وه‌ی نامه‌که ده‌گاته ده‌ستی شیخ ره‌زای کورد، شیخ زور به‌جوانی و به‌هونه‌ره‌وه له‌سه‌ر هه‌مان کیش و به‌ه‌مان قافیه‌ی شیعره‌که‌ی حافزی شیرازی و لامیان ده‌داته‌وه و مانا و مه‌به‌ست و شیکردنه‌وه که‌یان بو ده‌نووسی. ده‌ینووسی و بو‌یان ده‌نیتره‌ته‌وه. که و لامی نامه‌که‌یان ده‌گاته‌وه ده‌ست، نه‌ندامانی - نه‌نجومه‌نی شاعیران - ی ئیران له‌تاران، کو ده‌بنه‌وه و و لامه‌که‌ی شیخ ره‌زا ده‌خویننه‌وه و سه‌رسام ده‌بن و ده‌بینن نه‌وه‌ی که شیخ ره‌زا له‌باره‌ی شیعره‌که‌وه نووسیویه‌تی، نه‌وان هیچیان به‌لایه‌وه نه‌رۆ‌یشتون! نه‌وسا هه‌موویان پیکه‌وه ده‌لین: به‌راستی شیخ ره‌زا شاعیره و هه‌ر نه‌ویش به‌چاکی له حافزی شیرازی تیگه‌یشتووه. ئیستا به‌چه‌ند خالی‌ک شوینی شیخ ره‌زا له‌م نه‌نجومه‌نه روون ده‌که‌مه‌وه:

یه‌که‌م: شیخ ره‌زا نه‌ندامی - نه‌نجومه‌نی شاعیرانی ئیران - بووه، دیاره نه‌و شاعیرانه‌ش له شاعیره باش و هه‌لبژارده‌کان بوون.

دووه‌ه‌م: هه‌لبژاردنی شیخ ره‌زا بو نه‌ندامه‌تیی نه‌و نه‌نجومه‌نه، به‌هۆی ناو و ناوبانگ و ناستی شاعیریتیی نه‌و بووه.

سیه‌ه‌م: له‌وه‌یکه شاعیرکانی ئیران شیخ ره‌زایان هه‌لبژاردووه و نامه‌یان بو نه‌و نووسیوه، دیاره له‌خویان به‌شاعیرتر و شاره‌زاتر زانیوه.

پینجه‌م: دیاره پیشتتر به‌کرده‌وه شیخ ره‌زا نه‌وه‌ی ده‌رخستووه که نه‌ویش حافزناسیکی باش و نه‌ده‌بناسیکی گه‌وره‌یه.

شه شهه: به وه یکه شیخ رهزا به هه مان کیش و هه مان قافییه وه مانای شیعره که یان بو ده نیریتته وه، جاریکی تر شاعیریتی خوئی و شارهزایی خوئی له جیهانی حافظ به تایبته و نه دهه به گشتی به نه نجومه ن دهسه لمییتته وه.

حه وتهه: له وه یکه شاعیرانی ئیران و نه دامانی نه نجومه ن، که ولامه که ی شیخ رهزا ده بینن و ده لین: به راستی تو شاعیریت و له حافظ گه یشتووی، نه وه به لگه ی نه وه یه که ته واوی نه دامانی نه نجومه نی شاعیرانی ئیران دان به وه دا ده نین که شیخ رهزا له وان شاعیرتره و باشتر له حافظ گه یشتووه.

پیشنیار:

جا نه گهر ئیران نه مرۆ چه ندین ساله (حافظ شناسی) یان دامه زران دووه و سالانه له سه ر ناستیکی جیهانی یادی ده که نه وه! باشه بوچی ئیمه ی کوردیش (رهزانا سی) دانه مه زرینین تاکوو سالانه یادی بکه ینه وه، شارهزایی شیعر و ژبانی شیخ رهزا، له کورد و غه یره کورد، ژبان و به ره مه کانی بکه نه بابه تی لیکۆلینه وه ی زانستی و نه ده بی؛ نه گهر حافظی شیرازی شیعر ی به فارسی و عه ره بی نووسی بی؟! نه وا شیخ رهزا به کوردی و تورکی و عه ره بی و فارسیش نووسیوییه تی! له شاعیر بوونیشدا له پرووی داهینانه وه به هیچ شیوه یه ک له حافظ له خوارتر نییه! نه گهر له سه ره وه تر نه بیت! هه ره بوچه شیخ رهزای مه زن هه لده گری و شایانییه تی که گرنگیه کی جیهانی پی بدری، گرنگی پی بدری و چاکترو زۆرتر بناسیندری و شیعره کانی به زمانه جیا جیا کان چاپ و بلاو بکرینه وه و بجیته نیو کتیبخانه ی نه وه زمانانه ی که شیخ داهینانی تیدا کردوون. دیسان ژبان و شیعره کانی به شیوه یه کی ته واو و شیواو بلاو بکریته وه، دلنیا م که نه وسا شیخ رهزا چه ند جاریکی تر له دایک ده بیته وه و ده رگایه کی جیهانی به پرووی داهینانه رانی کورددا ده کاته وه، که جاریکی تر هیچکه س نه وه ده رگایه ی بو دا ناخری.

لیره به تایبته روو له برا کورده کانم ده که م له روژه له لات و ئیران و دوستانی فارسی شارهزا به ژبانی شیخ رهزا و حافظی شیرازی، که دیاره شیخ عابد نه م هه واله گرنگه ی له سه رچاوه کانه وه خویندووه ته وه یان بیستووه، هه ول بدن تا نه م رووداوه به به لگه ی زانستی و به رده ست نه لقه ی په یوه ندی شاعیرانی کورد و فارس بکه ن به بابه تی لیکۆلینه وه و نامه ی ماسته ر و دکتۆرا، نه وه شیعره ولامه پرده هیانه ی شیخ رهزا بدۆزنه وه و بیخه نه سه ر خه رمانه کانی داهینانی شیخ. به دلنیا بییه وه ده لیم، که له نیوان شاعیرانی کورد و فارس به تایبته، شاعیرانی کورد و عه ره ب و تورک، چیرۆک و به سه رهاتی گرنگی نه ده بی و له م جوړه هه ن که شیواوی نووسیینه وه ن و شیخ رهزاش له پیشه وه ی نه وه شاعیرانه یه!

(*) دکتۆر «عابد سیراچه دین نه قشبندی» وه ک خوئی باسی کرد، (۲۵) سال مامۆستای زمان و نه ده بی فارسی بووه له زانکۆی تاران و شیراز، هه ر خوئی باسی کرد دیوانی شیعر ی کوردی و فارسی هه بوو. مامۆستایه کی زۆر شارهزا بوو، روژیک له ته کیا چووینه ده ره وه، له ریگا لیم پرسی دکتۆر: به هۆی نه وه ی که نه م ماوه دوورودریژه له زانکۆکانی ئیران کارت کردووه و شارهزاییه کی باشت هه یه له زمانی کوردی و فارسی، هه تا چه ند وشه ی زمانی فارسی ها تووه ته نیو زمانی کوردییه وه؟ پراوه ستا و به که میک سه رسورمانه وه رووی تیکردم و به نه رمی گوتی: روژه بلئی تا چه ند وشه ی زمانی کوردی چوو ته نیو زمانی فارسییه وه!

(*) ژبانی دکتۆر عابد سیراچه دین نه قشبندی

سالی ۱۹۲۳ له گوندی دورۆی هه‌ورامان له‌دایک بووه، له‌ته‌مه‌نی ۶ سالی‌دا ریی خوی‌دنگه‌ی

Shekh Raza Talabani
شیخ ره‌زای تاله‌باتی

نایینی گرتوو‌ته‌ به‌ر و به‌رده‌وام بووه له‌خویندن. زمانی عه‌ره‌بی و فارسیی زۆر به‌باشی زانیوه، تا‌گه‌یشتوو‌ته‌ ئه‌و ئاسته‌ی که له‌ بواری یه‌کتاپه‌رستیدا به‌روانامه‌ی دکتۆرا وه‌ده‌ست بینیت. هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای ژیا‌نییه‌وه‌ ریگه‌ی مه‌عریفه‌ و ئه‌ده‌بی هه‌لبژارد و به‌رده‌وام بوو له‌ په‌یدا‌کردنی مه‌عریفه‌ و زانست له‌ شیخانی نه‌قشبه‌ندییه‌وه‌ و کاربگه‌ریی زۆری شیخ ئه‌مین و شیخ عوسمانی سپراجه‌دین و بنه‌ماله‌که‌ی له‌سه‌ر بووه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش که‌سایه‌تییه‌کی زۆر کۆمه‌لایه‌تی بووه و زۆری به‌ره‌می شیعی و ئه‌ده‌بیاتی هه‌بووه، که‌ شیوه‌یه‌کی زۆر تایبه‌تی ئه‌ده‌بیات و شیعه‌ و پیکه‌اته‌یه‌کی تایبه‌ته‌ له‌ شیعر و قه‌سیده‌ به‌ شیوه‌زاری سو‌رانی و گو‌رانی. جگه‌ له‌وه‌ به‌ره‌میکی زۆری که‌ به‌ هه‌ناسه‌ی فۆلکلۆر نوسیووییه‌تی،

به‌لام به‌ شیوه‌یه‌کی وه‌ستا‌کارانه‌ی شاعیرانه‌ و زۆربه‌ی ئه‌و کارانه‌ کراونه‌ته‌ گو‌رانی، به‌تایبه‌ت لای هونه‌رمه‌ندانی گه‌وره‌ی کورد وه‌ک: مامۆستا «مه‌زه‌ره‌ خاله‌قی» و هه‌ندی‌ک کاریشی لای هونه‌رمه‌ندی کۆچکردوو «حه‌سه‌ن زی‌ره‌ک» کراوه‌ته‌ گو‌رانی. شیعه‌رکانی فره‌بابه‌تن و شیعی و نیشتمانی و کۆمه‌لایه‌تی و عیرفانی و غه‌زه‌لی نوسیوه‌ و یه‌کیک له‌ جوانترین قه‌سیده‌کانی (سه‌رگه‌زه‌شته‌ی من و زوانی کورد) ه‌ و کۆمه‌لیک شیعی شاعیرانی فارسیی هه‌ر به‌ شیعر وه‌رگه‌ی‌راوه‌ته‌ سه‌ر زمانی کوردی. له‌ کۆتایی ژیا‌نیدا بو‌ خویندن و زوه‌دی خو‌ی ده‌چیته‌ حیجاز و هه‌ر له‌و‌ی سالی ۱۹۹۵ ئه‌ستیره‌یه‌ک له‌ ئاسمانی ئه‌ده‌بی کورد به‌ره‌و دنیای نه‌بوون کشا، چرای ژینی شاعیر کو‌ژایه‌وه‌. دکتۆر عاب‌دی غه‌ریب له‌ شاری ریازی پایته‌ختی سه‌عوودییه‌ کۆچی دوایی ده‌کات و هه‌ر له‌و‌یش به‌خاک سپێردرا.

تییینی:

- بو‌ زانیاری زیاتر ده‌باره‌ی ژیا‌نی دکتۆر عاب‌د ده‌توانن سه‌یری ئه‌م به‌رنامه‌یه‌ی قه‌له‌نده‌رخانه‌ی (تیفی ۲۴) بکه‌ن:

[https // www .youtube .com / watch v? cvAkuGr3HA](https://www.youtube.com/watch?v=cvAkuGr3HA)

ماپه ره لاهیجانی
مه هاباد

کیسه و ناریشه کانی بهر دهه ژانی کورد

خامه‌ی شاعیرانی کلاسیکی کورد و بگره شاعیرانی هاوچه‌رخیش، هه‌مووکات له روانگه‌ی دلداریه‌کی په‌تی له‌سه‌ر بابه‌ت و باسی ژنان سووراوه‌ته‌وه. دواتریش هه‌مووکات له روانگه و بۆچووینیکی رۆمانسیان‌ه‌وه وه‌ک بوونه‌وه‌ریکی جوان و ناسک و خه‌مه‌وه‌ینی پیاو سه‌یر کراوه! پیاهه‌لگوتن له شیعر و گۆرانیدا، هه‌روه‌ها باس له هۆگر بوون و خوشه‌ویستی و شوبه‌اندنی ژنان به مانگ و ئەستیره و گول و له‌م شیوه‌گه‌له، یا پیاهه‌لگوتن به جلوبه‌رگ و جۆری قوماشی به کارهینراو بابه‌تیکه که نکۆلی لای ناکری؛ به‌لام کاتیکی له ژانی راسته‌قینه‌دا به‌تایه‌ت له کۆمه‌لگای کورده‌واری ده‌روانینه ژانی ژنانان، هیچ شوپینه‌واریک له‌و حه‌ز و تاسه‌یه نایندری! و ژنان به هه‌موو شیوه‌یه‌ک ده‌چه‌وسیندریته‌وه. هه‌روه‌ک ده‌زانن بنه‌ماله سه‌ره‌کترین بنه‌مای پیکهاته‌ی کۆمه‌لگا دیته ئەژمار و ژنان وه‌ک جوانترین وشه‌ی ئافران و کاریگه‌رتترین فاکته‌ری په‌روه‌رده و ته‌ندروستی جه‌سته‌یی و ده‌روونی مندال و هاوسه‌ر له بنه‌ماله‌دا ئەرکیکی گرنگی هه‌یه. به‌لام گرنگیدان به بابه‌تی نرخدانان بۆ ژنان ده‌گه‌رپته‌وه سه‌ر روانگه و نه‌ریتی بنه‌ماله له کۆمه‌لگای مرۆفیدا. یه‌که‌م مه‌رجی هه‌بوونی کۆمه‌لگایه‌کی ته‌ندروست و گه‌شه‌کردوو، بنه‌ماله‌یه‌کی شیاو و گونجاوه و رۆلی ژنان بۆ ریکخستنی بنه‌ماله‌یه‌کی ته‌کووز و به‌توانا له هه‌موو باریکه‌وه کاریگه‌ری به‌رچاوی هه‌یه. یه‌کیکی له گرنگترین و به‌که‌لکترین ئەرکیکی که له‌سه‌ر شانی ژنانانه، ئەرکی په‌روه‌رده‌کردن و بارهینانی منداله. کاتیکی باس له رۆلی ژنان ده‌کری پێویسته به روانگه‌یه‌کی ئەرینییه‌وه له جیگه‌وپینگه‌ی ژنان بروانین، به‌لام به‌داخه‌وه کۆمه‌لگای کورده‌واری به‌شیکی به‌ره‌و پیکهاته‌ی پیاوسالاری و به‌شیکی به‌ره‌و بزوتنه‌وه‌ی فیمنیستی ده‌روا و ته‌نیا به‌شیکی له روانگه‌یه‌کی رووناکییری و مرۆقدۆستییه‌وه چاو له مه‌سه‌له‌ی ژنان ده‌کا. دپاره ئەو روانینه نابێ له‌رووی زیده‌روویی و ده‌مارگرژی بیت، به‌لکوو ده‌بێ له‌رووی روانینیکی مرۆفته‌وه‌ر بێ. هه‌ندی جاریش ژنان له‌رووی بیئاگایی و بیبه‌شبوون له مافه‌کانی، وه‌ک مرۆفیکی پله دوو ده‌روانیته‌ خۆی، به‌لام ئەو روانگه‌یه‌ پێویستی به چاکسازی هه‌یه و ده‌بێ به‌ره‌و ئاقاریکی باشت‌ر بروا. خالیکی گرنگ له ژانی ژناناندا سه‌ره‌به‌خۆیی ئابوورییه که ده‌توانی متمانه به‌خۆبوون له‌واندا به‌هیز بکا و له برپاره‌کاندا به‌شداریه‌کی چالاک و هه‌لسووری پێ بیه‌خشی. کارکردنی ژنان له ده‌روه‌ی مال نه‌ته‌نها خه‌ساری لای ناکه‌ۆیته‌وه، به‌لکوو خاوه‌ن هیندیکی به‌هره‌ی پیداوێست بۆ

مندال و بنه ماله دیته ئەژمار؛ بەلام مندالە کان هەر لە تەمەنی مندالییەوه پێویستە لەو خالە گرنگە تییگەن کە ژن خزمەتگوزار و بەرپرسی پێراگە یشتن بە داخواز و ئاواتەکانی تاک تاکێ ئەندامانی بنه ماله نییە و ژیانی پیشەیی و تایبەتی خۆی هەیە.

کچی دایکیکی فەرمانبەر فێر دەبێ کە بەر لە پێکەینانی ژیانی هاوبەش پێویستە لە بیری دۆزینەوهی پیشەیه کی باش بۆ داها تووی خۆی بێ و کورە کانیش تێدەگەن کە ئەرکەکانی نیو مال تەنیا لەسەر شانی دایک نییە و بەشیکە لە ژیانی بنه ماله. توێژینەوه کان دەریان خستوو کە دایکانی فەرمانبەر لە باری ئابوورییەوه مندالی سەر بەخۆ پەرورده دەگەن کە هەلسوکه و تیکی باش و گونجاویان لە گەل کەسانی دەور ووبەر و کۆمەلگا هەیە؛ هەر وهه ها لە باری دەروونییەوه کە مەتر تووشی خەموکی دەبن و رووگەش و بەدەماخن. دایکانی فەرمانبەر بەتایبەت ئەوانە ی خۆیندنی بالایان تەواو کردوو بە ئاگابوون لە گرتەکانی کۆمەلایەتی و بابەتەکانی پەپوهەندیدار بە وانە و خۆیندنگە لە باری بەرەوپێشچوونی ئەرکەکانیان یارمەتیدەریکی باشن. مندالی ئەو دایکانە سەرکەوتووترن و خۆیان بە شیوهیە کی باشتر لە کۆمەلگا دەردەخەن و هەموو کات وه ک سەرچەشینیکی باش لە دایکیان دەروانن. فێربوون و پەرورده وه ک بابەتیکی گرنگ لە پرۆسە ی بەتوانا کردنی مرۆفدا یە کجار گرنگە و مافی هەر تاکیکە بۆ فێربوون و زانست تییکووشی.

کۆمەلێک فاکتەری کۆمەلایەتی، فەرهنگی و ئابووری بۆ بریاردان لەسەر خۆیندنی چینی ژنان شویندانهرن؛ بۆوینە بیر و باوەریکی دوور لە زەین لەمەر چوونەدەرەوهی کچان لە مال و چوون بۆ خۆیندنگە، هەر وهه ها جیاوازیدانان لە لایەن باب لە کۆمەلگایە کی پیاوسالاردا لە نیوان کچان و کورانی بنه ماله بۆ درێژەدان بە خۆیندن، کە دەبیته هۆی لە نیوچوون و سەرکووترانی مرخ و لێهاتوویی و نەبوونی دەرفەتیکی گونجاو بۆ دەرخستنی تواناییەکانی تاکە کەسی و تایبەتی ژنانان. هەستکردن بە جیاوازیدانان هەستیکە بال دە کیشیت بەسەر مرۆفدا و لەسەر ئەرک و هەلسوکه و تەکانی شویندانهره و بە شیوهی بەردەوام دەبیته هۆی لە دەستدانی خەون و ئاواتەکان و هەستیکی جیاواز و تەژی لە خەم و خەفەت بەسەر دل و دەرووندا زال دەبیته. زۆر جار ژنانان بۆ رزگار بوون لەو مەینەت و ئازارە، هانا دەبەن بۆ ژیا نیکی هاوبەشی زۆرەملی و بەو شیوهیە لە کۆلکە دەرهوینەوه و بەسەر بەرازدا دەگەون و تووشی رەوشیکی ناخۆشتر لە رەوشی پیشوو دەبن. بەدنیاییەوه دەتوانین بلیین کە نەخویندەواری و بیئاگابوونی ژن لە مافەکان، خۆی دەگەریتەوه سەر نەریتی پیاوسالاری و سەرکووتردنیان لە لایەن باب و برای بنه ماله. بۆوینە من یە کیک لەو کەسانە بووم کە بابم بەردەوام لە گەل خۆیندنی من دژایەتی دەکرد، بەلام دایکم کە خۆی لە خۆیندن بیەش کرابوو و یە کجار ئاواتەخواز بوو من خویندەوار بم، پالپشتم بوو. بە هەر چەرمەسەرییە ک بوو خۆیندنی ناوهندی و دواناوه ندیم بە پلەیه کی باش تییەرانند و تەنیا دوو کەس بەبێ (تەژدید) توانیمان دیپلۆم وەرگرین. دواتر بۆ خولی دوو سالانە ی سپای بیهداشت رەوانە ی تەوریز کرام. دوای تەواوکردنی دوو سال راهینان و کارکردن لەو ناوهندە، وه ک سپای هەلبژارده (مومتاز) لە ئاستی پارێزگا بە پیی حوکمی ژماره (٢٩٤٦٢)/١٣٥٧/٩/٢٩)) بەبێ تاقیکاری (کۆنکوۆر) بۆ زانستگای سپاهیانی ئینقلاب، هەلکەوتوو لە تاران بۆ لقی پزشکی دیاری کرام. بەلام بە هیچ شیوهیە ک بابم ئیزنی چوونە زانستگای پی نەدام؛ بەو شیوه تەواویک چاره نووسم گۆردرا و لە هاو پۆله کانم دابرام، بەلام بەردەوام خەریکی موتالا بووم و لە کۆنکوۆری سالی ١٣٥٧ بەشداریم کرد و بە

شیوهی نهیئی چوومه ورمی و لهو تا قیکارییه به شدار بووم. واپوو دواى ماوهیه ک له رۆژنامه دا ناوی خۆم له ریزی وهرگیراواندا چاو پیکهوت و دواى هه لێژاردنی کۆلیژ ناوونوسیم کرد؛ به لام نه مده توانی ئه و بابه ته ئاشکرا کهم تا ئه وهیکه بایم که پیشتر خوی بۆ سه فه ری حه ج ناوونوسی کردبوو، چوو بۆ ئه و سه فه ره و منیش له و ده رفه ته دا چووم بۆ زانستگای ته وریز (ئازهر ئابادگان) و له کۆلیژی زانسته پهروه ده ییه کان واتا (علوم تربیتی) دهستم به خویندن کرد. دواى گه رانه وهی بایم له حه ج ولامی بۆ ناردبووم که تازه به نه عله تم کردوو و مافی گه رانه وهی بۆ مالى نییه. دواى ته و او کردنی سالی یه کهم، دیسان به خت له گه لم یار نه بوو و ئینقلابی فه ره نگی له زانستگان دهستی پیکرد، سه رله نوی له خویندن دابرام و ماوهی چوار سال زانستگان داخران (۵۹-۶۲) له و ماوه یه دا له ناوه ندی په هداشت دامه زرام و دهستم به کار کرد. سالی ۱۳۶۵ له مه هاباد زانستگای ئازاد کرایه وه، به لام ته نیا سی لقی خویندی هه بوو و تا قیکاری به شیوهی سه رانه سهری بوو، سه رله نوی سالی ۱۳۶۸ که ئه وکات ژیاى هاو به شم پیک هینابوو و بایم ئیدی ته مای بۆ نه ده گرتیم! له تا قیکاریی کۆنکور به شدار بووم و هاوکات له لقی ئه ده بیاتی مه هاباد و لقی حقووقی (دادوه ری) شیراز نمره ی پیویستم هینابوووه؛ به لام به هۆی هۆگری به ئه ده بیات له زانستگای مه هاباد درێژه م به خویندن دا و پله ی کارناسیم ته و او کرد. چاره نووس دیسان خه ونی بۆ دیبووم و دایکم که ته و او ی هیوای ژیا نم بوو تووشی ئه لزامر (Demanc) بوو و ماوه ی بیست و دوو سالی خیا ند، به و شیوه بۆ چه نده مین جار له درێژه دان به خویندن بیه ش بووم و ته نانه ت دهستم له کارکردنیش هه لگرت و داوای خانه نشینیم کرد.

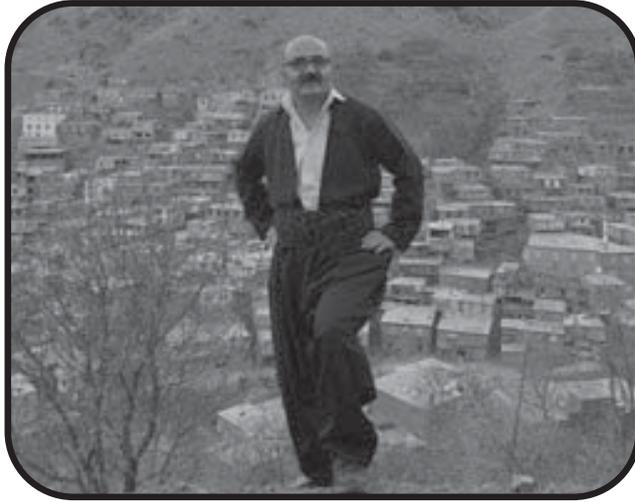
من قه رزدارى دایکم بووم ئه رکی سه ر شانم بوو چاوه دیڕیی بکه م. ره نگبى هه چکات به وشه و رسته توانای گیرانه وهی په ژاره و مهینه ته کانم نه بی، به لام هه رگیز تووشی پشتساردی و ناھومیدی نه بووم و پالپشتیی دایکم هه مووکات وزه ی پی ده به خشیم؛ به لام دواى نه خۆشکه ووتی ته نیا یارمه تیده ری ژیا نم له ده ست دا. بیره اته وهی ئه و رۆژانه ی که وه رزی پاییز و کاتی کرانه وهی خویندنگه کان ده هات، بایم به دیتنی پووشه ی ناوونوسی خویندنگه په لاماری دایکمی ده دا و سه ر و دهستی ده شکاند! بیره وه رییه کی تاله، هه ر بۆیه هه مووکات له خۆبور دووی و گیانفیدایی دایکم له بیر ناکه م و یادى ئه و له لام به رز و پیروژه.

به ئاوردانه وهیه ک له دۆخی رابردووی کۆمه لگای ئیستا به خۆشییه وه روانگه کان ئالوگوریان به سه ردا هاتوو و بنه ماله کان به چاوکی کراوه تر له ژیا ن و خویندن و گه شه کردنی ژنانان ده روان، به شیوه یه ک که به هۆی پیکه اتنی ئه و هه لومه رجه له ئاستی جیهانیدا سه رکه وتن به ده ست دینن؛ به لام مه خابن بۆ ئه و که سانه ی بوون به قوربانیی بیر و باوه ریکی چه وت و هه له و ژیا نیان له به ستینیکی نه خوازراو و چاوه روانه کراودا تیپه راند. ئیستا رووی قسه م له گه ل چینی ژنانه و ده لیم: تۆ که به پیچه وانه ی بیری رابردووان که ژنانیا ن به «زه عیفه» پیناسه ده کرد زۆر به توانای، تۆ هه ستیاریت و زۆر به ی چینی ژنان له باری ئه و دوو هه سته وه له ئاستیکی به رزدان؛

بزانه و ئاگادار به که ده رگاکانی پیشکه وتن هه موو کات به ره و رووت کراوه یه و هه لت بۆ ره خساوه، له و چاخ و ده رفه ته که لک وه رگه ره. تۆ ده توانی پر بایه خ بی و له به ره به یانی بیداری و به ئاگابووندا چرایه ک هه لگیرسیتی و به ره و داها توویه کی گر شه دار چاوی هیوا بکه یته وه، هه نگاو هه لگری و گه شه بکه ی.

وتووېژېك له گهډ «مؤفهق مېراودهلى»

د. ئېسماعيل مستهفازاده - مه هاباد

ناوچهى پشدهر ئه و پانتا جوگرافىيه ده گريته وه كه له ناوه ندى قه زاي پشدهر و ناحىيه كانى سه نكه سه ر، هيرو، ژاراه، هه لشو و ئيسيوه پيك ديت. پشدهر يه كيكه له قه زاكانى سنوورى پاريزگاي سليمانى و له ئيستادا سه ر به ئيداره ي راپه رينه. بو يه كه مجار له سه رده مې پاشايه تى، سالى ۱۹۳۸ كراوه ته قه زا؛ ناوچه كه خاوه نى ميژوو و كولتور و ئه ده بياتيكى ده وله مهنده، له هه ر چوار لاه به زنجيره چيا ده وره دراوه، هاوسنووره له گهډ روژه لاتى كوردستان.

پرسيار: كورته ي ژيان و خويندن و بروانامه و پيشه و كاره كانت؟

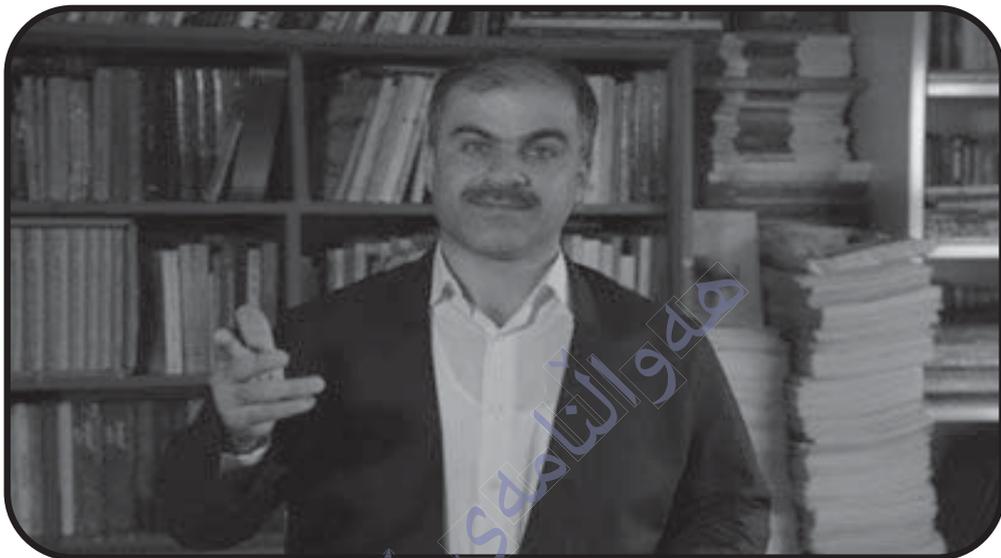
مؤفهق مېراودهلى: من له ريكه وتى ۱۹۷۹/۲/۱۵ له ناوچه ي پشدهر و ئوردوگاي زوره مليى پيمالك له داىك بووم، ئه و ئوردوگايه سالى ۱۹۷۸ رژيمى به عس دروستى كرد، گونده كوردنشينه سنوور بيه كانى به زوره ملي بو راگواست، سه ره تاي چوونه خويندنم بو ۱۹۸۵/۱۰/۱ ده گه ريته وه، بو يه كه مجار هه ر له پيمالك له قوتابخانه ي سه ره تايى ساوين چوومه ته به ر خويندن، سالى ۲۰۰۵ له زانكوى سه لاهه ددين، كوليژى كارگيرى و ئابور، به شى ئابورم ته واو كرد. له ريكه وتى ۲۰۰۵/۱۰/۲۹ بوومه ماموستا و تا ئيستاش له پيشه ي ماموستايه تى هه ر به رده وامم؛ هه روه ها سالى ۲۰۱۶ به هوى سه روكارى زورم له گهډ بابته تى ميژوو، دووباره چوومه وه زانكو بو خويندى ئيواران. له زانكوى راپه رين، كوليژى زانسته مروفايه تيبه كان، به شى ميژووم ته واو كرد. سالى ۲۰۱۹-۲۰۲۰ هه ر چوار ساله كه ش يه كه مى به شى ميژوو بووم، به پله ي زور باش.

پرسيار: كه ي ده ستت كرده وه به ئارشيف و چيت ئارشيف كرده وه و ئه و بابته تانه ي ئارشيفت كرده ون له چ بواريكدان؟ هه روه ها هه ژماره ي ئه و كتيب و گوڤار و به لگه و ديكو ميئتانه ي كه تا ئيستا ئارشيفت كرده ون، له رووى ئامار و داتاهه چهندين؟

مؤفهق مېراودهلى: ئه م پروژهى ئارشيفى هه مه لايه نه، سه ره تاكه ي بو سالى ۱۹۹۷

ده گه پیتتهوه، ئەوکاتە ی خۆیندکاری پۆلی سیی ناوهندی بووم، له خۆیندنگای قه‌ندیل له شاری قه‌لادزی به‌ره‌به‌ره زیاد و فراوان بوو تا گه‌یشتوو ته‌ ئیستا. ئەوه‌ی ئارشیفم کردوو، خۆی له چەند لایەن و بواریکدا دەبینیتتهوه؛

یه‌که‌م: کتیبه‌کان، ئەوانیش دەبن به‌ دوو به‌ش؛ ئ - کتیبه‌ چاپکراوه‌کان: به‌ زمانی کوردی نووسران و به‌ تایبه‌تی ئەوانه‌ی په‌یوه‌ندیان به‌ کورد و ناوچه‌که‌وه‌ هه‌یه‌. ب- ده‌سنووسه‌کان: زیاتر ئەوانه‌ی که‌شکۆل و به‌یازن تا ئیستا چاپ نه‌کراون و ده‌سنووسن، ژماره‌یه‌کی به‌رچاوی ئەوانه‌ له‌ کتیبخانه‌ و ئارشیفه‌که‌م هه‌یه‌، بواریگه‌لی ئایینی، بیرکاری، فه‌له‌کناسی، میژوو، شیعر و وه‌رگی‌ران و هتد ده‌گریته‌ خۆ.

دووه‌م: رۆژنامه‌ و گۆڤار و بلاوکراوه‌کان: ئەوانیش زیاتر کوردییه‌کانن، له‌ سییه‌کانه‌وه‌ تا ئیستا به‌شی زۆری رۆژنامه‌ و گۆڤاره‌ کوردییه‌ ره‌سمییه‌کانی سا‌لانی ۱۹۶۰ بو‌ ئیستا له‌خۆ ده‌گرن، سه‌دان ناویشان و باه‌تی جیا‌جیا پیک دینن، به‌تایبه‌تی رۆژنامه‌گه‌ریی کوردییه‌ به‌ر له‌ راپه‌ڕین، ره‌سمییه‌کان زۆربه‌یانم ئارشیف کردوو هه‌یه‌ یه‌ک خول یان زیاتر. به‌دیاریکراوی ئەو کتیب و رۆژنامه‌ و گۆڤارانه‌ی تا ئیستا ئارشیفم کردوون، شتیکی نه‌زانراوه‌ و ره‌نگه‌ بو‌خۆشم له‌ ئیستادا نه‌توانم زۆر به‌گونج‌او‌ی به‌ته‌واو و ورده‌کارییه‌کان ئاماژه‌ی پێ بده‌م، به‌لام گه‌نجینه‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ند و بێ‌ئه‌ژمار له‌خۆ ده‌گریت، که‌ به‌راستی له‌ نرخاندن نایه‌، به‌لام ئەوه‌ی گرنه‌گه‌ به‌ره‌م و چاپکراوه‌کانی ده‌یان ده‌زگای چاپ و ناوه‌ندی روناکی‌ر و رۆشنی‌ری کوردیم به‌ته‌واوی یان زۆرینه‌ی ئارشیفم کردوو، که‌ ژماره‌یه‌کی زۆر کتیب و بلاوکراوه‌یان چاپ کردوو. به‌گشتی ده‌توانم بڵیم کتیبه‌کان له‌ سی هه‌زار کتیب زیاتره‌ و گۆڤار و بلاوکراوه‌کانیش چەند هیندی ئەو ژماره‌یه‌یه‌.

سێیه‌م: تۆماری ده‌نگی و ره‌نگی و وینه‌ و سه‌نه‌دات: ئەویش به‌شیکی سه‌ره‌کی و گرنگی ئارشیف و کتیبخانه‌که‌م له‌خۆ ده‌گریت، به‌ سه‌دان سه‌عات له‌ (میژوو، بیره‌وه‌ری، چیرۆک، دیداری به‌ته‌مه‌نه‌کان، فۆلکلۆر و هتد) کۆ کراوه‌ته‌وه‌، به‌شیکیان به‌ شیوازی مه‌یدانی بو‌خۆم کردوومن و به‌شیکیشی له‌ لایه‌ن دلسۆزانه‌وه‌ نه‌نجام دراوه‌ و خراوه‌ته‌ به‌رده‌ستی من، ئەوانه‌ش هه‌مووی به‌گۆیره‌ی باه‌ت و سا‌ل و گرنگیان جیا کراونه‌ته‌وه‌ و به‌گۆیره‌ی پێویست هه‌ندیکیان خراونه‌ته‌وه‌ چوارچێوه‌ی کتیب و توێژینه‌وه‌کان.

پرسیار: له داها توو دا چ لهو ئارشيفه ده كه يت؟ خوښه روه و نووسه ر چوڼ ده توانن كه لكى لى وهر گرن؟ خوښدكار و زانكوكان چوڼ سوودى لى وهرده گرن؟ ئه و ئارشيفه هه ر به ناوى خوټ ده بيت يان دهرى به شوپيټك يان سالونيكى بو داهه نريت؟ خلك وهرى ده گرن و سوودى لى وهرده گرن و ده خوښنه وه و دهنوسن؟ قازانجى ئارشيفه كه ت بو كومه لگا و خوښدكار و زانكوكان چى ده بيت؟

مؤفه ق ميراوده لى: ئوميدم وايه له ئاينده دا بيته كتبخانه و ناوه نديكى ئارشيفى نيشتمانى، هه رچه نده هيشتا زور زووه بو قسه كردن له سه ر ئاينده و دواړوژى ئارشيفه كه، ئه وهى گرنه ئه م ئارشيفه بو هه موو ئه و كه سانه يه كه ده يانه ويټ به شيوه يه ك له شيوه كان سوودى لى وهر گرن، به تايبه تى خوښدكارانى زانكو و هه روه ها ئه وانه ي خه ريكى ماسته ر و دكتورا يان پرؤژه ي توپژينه وه و ليكوئينه وه يان له به رده سه ته، بو به رز كرده وه ي پله ي زانستى خوښان، ياخود له دهره وه ي زانكو ئه وانه ي خه ريكى نووسين و ليكوئينه وه ن له بواره جياجياكاندا، هه روه ها چوڼ له ئيستا دا ژماره يه كى زورى خوښدكارى به كالوريؤس و ماسته ر و دكتورا له ميانه ي نووسينى توپژينه وه كه يان رؤژانه دين و سوودى لى وهرده گرن.

گرنه نيه ئارشيفه كه به ناوى خوښ بيت يان هه ر ناويكى تر، ئه وهى جيگه ي تيرامانه تا

چه ند ده توانرى سوودى لى وهر بگيريت، ئه وهى گرنه سوودگه ياننده؛ به روونى باسى بكه م، له ماوه ي سالانى رابردوو تا ئيستا به سه دان خوښدكار لى سوودمه ند بووه، له ده يان نامه ي ماسته ر و دكتورا و كتبيدا، ئماژه به وه كراوه كه سووديان له كتيب و سه رچاوه كانى ئارشيفخانه كه م وهر گرتووه، ئه وه بوخوى ده لاله ته له وهى ئه و ئارشيفه خزمه ت ده كات، گرنه ي و بايه خى زورى هه يه، چ له رابردوو و چ له ئيستا و چ له ئاينده دا؛ هه ربويه به دلنيايييه وه به رده وام من ناوى ده نيټم گه شتيارى كتيب، له پاريزگا و زانكوكانى سلېمانى و سه لاهه ددين و راپه رين و كويه و سووران و هتد دين و داواى سه رچاوه و كتيبى جياجيا ده كهن.

دياره وه كوو باس م كرد به رده وام خلك بو سه رچاوه كان دين، به تايبه تى خوښدكارانى زانكو و په يمانگان.

پرسپار: بهرهمه کانت ئهوانه‌ی چاپ کراون و ئهوانه‌ی چاپ نه کراون، چين؟

مؤفهق ميراوده‌لی: من تا ئیستا ژماره‌یه‌ک کتیبم له بواره‌کانی میژوو، روژنامه‌گه‌ری، جینۆساید، که‌سایه‌تی و هتد چاپ کردوو، به‌دیاری‌کراویش تا ئیستا ئه‌وه‌ی چاپ کراون بریتین له (۱۹) کتیب.

۱- عه‌شیره‌تی ميراوده‌لی، میژوو، چاپی یه‌که‌م، ده‌زگای چاپ و په‌خشی حه‌مدی، سلیمانی، ۲۰۱۱، ل ۲۱۳، قه‌باره: ۲۳×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ عه‌لی هه‌مزه‌ باپیر چاپ کراوه)

۲- ئینسایکلۆبیدیای شه‌هیدانی قه‌لادزی، میژوو، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی پیره‌میرد، سلیمانی، ۲۰۱۲، ل ۷۸، قه‌باره: ۲۲×۱۶، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژه‌به‌رایه‌تی گشتیی کاروباری شه‌هیدان و ئه‌نفالکراوان - سلیمانی چاپ کراوه)

۳- پشده‌ر له‌ هه‌گبه‌ی میژوودا، میژوو، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی روون، سلیمانی، ۲۰۱۲، ل ۸۸، قه‌باره: ۲۲،۵×۱۶

۴- بیلۆگرافیای جینۆسایدی کورد، میژوو، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی که‌مال، ئازاری ۲۰۱۳، ل ۵۷۸، قه‌باره: ۲۴،۵×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ د. ته‌ها ره‌سوول چاپ کراوه)

۵- راگواستنی قه‌زای پشده‌ر کۆتایی ئه‌نفال (۱۹۷۷ - ۱۹۸۹)، میژوو، چاپی یه‌که‌م، سلیمانی، ۲۰۱۳، ل ۱۰۱، قه‌باره: ۲۴،۵×۱۷، (دوو جار چاپ کراوه)، چاپی یه‌که‌م له‌ ریگه‌ی به‌ریژه‌به‌رایه‌تی گشتیی کاروباری شه‌هیدان و ئه‌نفالکراوان - سلیمانی، له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ د. ته‌ها ره‌سوول، چاپی دووه‌م له‌سه‌ر ئه‌رکی خۆم

۶- پیرستی هه‌ردوو گوڤاری ئابووری و ئابووری سیاسی، روژنامه‌وانی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی که‌مال، سلیمانی، ۲۰۱۳، ل ۱۲۶، قه‌باره: ۲۴،۵×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی سه‌ندیکای ئابووریناسیی کوردستان چاپ کراوه)

۷- شه‌هیدانی پشده‌ر له‌ جه‌نگی تیرۆرستانی داعشدا، میژوو، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی که‌مال، سلیمانی، ۲۰۱۵، ل ۱۰۳، قه‌باره: ۲۴×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ په‌روین باه‌که‌ر حه‌مه‌ئاغا چاپ کراوه)

۸- کاره‌سات و راپه‌رینی قه‌لادزی له‌ روژنامه‌گه‌ری کوردیدا (۱۹۷۴/۴/۲۴) و (۱۹۸۲/۴/۲۴)، روژنامه‌وانی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی که‌مال، سلیمانی، ۲۰۱۵، ل ۸۷، قه‌باره: ۲۴×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ په‌روین باه‌که‌ر حه‌مه‌ئاغا چاپ کراوه)

۹- سه‌رجه‌می به‌رهمی روژنامه‌وانیی محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم، به‌رگی یه‌که‌م، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی کارۆ، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ۲۱۰، قه‌باره: ۲۴×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ په‌روین باه‌که‌ر حه‌مه‌ئاغا) چاپ کراوه

۱۰- سه‌رجه‌می به‌رهمی روژنامه‌وانیی محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم، به‌رگی دووه‌م، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی کارۆ، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ۲۵۸، قه‌باره: ۲۴×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژه‌به‌رایه‌تی رۆشنیبری و هونه‌ریی سلیمانی چاپ کراوه)

۱۱- سه‌رجه‌می به‌رهمی روژنامه‌وانیی محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم، به‌رگی سییه‌م، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی که‌کۆن، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ۴۱۴، قه‌باره: ۲۴×۱۷، (له‌سه‌ر ئه‌رکی به‌ریژ په‌رهمه‌ ئه‌حه‌د سالح چاپ کراوه)

۱۲- سه‌رجه‌می به‌رهمی روژنامه‌وانیی محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم، به‌رگی چواره‌م، چاپی

یەكەم، چاپخانهی كه كۆن، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ۲۱۹، قەبارە: ۲۴x۱۷، (لەسەر ئەركی بەرێز د.بەرھەم ئەحمەد سەلح چاپ كراوە)

۱۳- سەرچەمی بەرھەمی رۆژنامەوانیی محەممەدی مەلا كەرىم، بەرگی پینجەم، چاپی یەكەم، چاپخانهی كه كۆن، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ...، قەبارە: ۲۴x۱۷، (لەسەر ئەركی بەرێز د.بەرھەم ئەحمەد سەلح چاپ كراوە)

۱۴- فەقی ئەحمەدی دارەشمانە (باپیرە گەورەى تیرەى بابان، میراودەلى، گەردى)، چاپی دووھەم، چاپخانهی كارۆ، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ۶۳، قەبارە: ۲۰x۱۴,۵

۱۵- جەمال عیرفان رۆوناكبییریكى گومناو، میژوو، چاپی یەكەم، چاپخانهی تاران، لە بلاوكراوەكانی دەزگای رۆشنییری جەمال عیرفان، ۲۰۱۹، ل ۱۹۴ (لەسەر ئەركی بەرێز د.تەھا رەسوول) چاپ كراوە

۱۶- بیبلۆگرافیای نووسەرانی ناوچەى پشدر، میژوو، چاپی یەكەم، چاپخانهی كارۆ، سلیمانی، ۲۰۲۰، ل ۳۴۱، قەبارە: ۲۴x۱۷، لەسەر ئەركی (ناوەندی رۆشنییری و كۆمەڵایەتی قەلادزی لە سلیمانی) چاپ كراوە

۱۷- بابەتەكانی شەھید ئارام لە رۆژنامەى ھاوکاریدا، رۆژنامەوانی، چاپی یەكەم، چاپخانهی كارۆ، سلیمانی، ۲۰۲۱، ل ۲۴۲، قەبارە: ۲۴x۱۷، لە چاپكراوەكانی (ناوەندی رۆشنییری چاودیتر)

۱۸- مامۆستا زیاد محەممەدئەمین، چاپی یەكەم، چاپخانهی كارۆ، سلیمانی، ۲۰۲۱، ل ۲۶۶، قەبارە: ۲۴x۱۷، بە ھاوبەشى لەگەڵ برای بەرێزم مامۆستا (ئارارات ئەحمەد) ئەنجام دراوە.

۱۹- روانگە و ئاسۆ (دیدارە رۆژنامەنووسییه كانی د.كەمال میراودەلى دەربارەى میژووی ھاوچەرخ ۱۹۹۲-۲۰۰۸)، رۆژنامەوانی، بەرگی یەكەم، چاپی یەكەم، ۲۰۲۱، تاران، پرۆژەى ھاوبەشى ئەكادیمیای فانی و كتیبخانەى میخەك، ل ۱۹۳، قەبارە: ۲۴x۱۷

ھەرۆھا ژمارەیهك كتیبی دیکەم ئامادەى چاپکردن، ھەز ناكەم تا رۆوناكى نەیین باسیان بكەم.

لەكۆتایدا سپاس بۆ گۆڤاری بەیان كه لە شارە جوانەكەى مەھابادووە تەشریفتان ھێنابوو، توانیمان لەمیانەى ئەم دیدارەدا بەیانى زۆر باس و بابەت و لایەن بكەین، ھیواى بەردەوامی سەرکەوتنتان بۆ دەخوازم، دووبارە بەخیر بین.

- سپاس بۆ ئیو و ماندوو نەبن.

کریمی دژہ خور له چی پیک هاتووہ و چوں کار ده کات؟

سه عید نه حمہد غه فورور - سلیمانی

کریمی دژہ خور (Sunscreen) له ماددهی کیمیایی نه ندای و نائندای پیک هاتووہ، کاریگه ری تیشکی خور له سهر پیست کهم ده کاته وه و ناهیلت تیشکی خور بگاته چینی نیوه وهی پیست. کریمی دژہ خور وه ک نه شووشه ی په نجرانه کار ده کات که ریگه به تیپه ربوونی به شیک له تیشکی خور ده دات و به شه که ی تر ده گیریته وه. پیکهاته کانی کریمی دژہ خور:

۱- مادده نائندامیه کان: تیشکی خور ده گیریته وه و ناگاته پیست و پیی ده لین خورگیر (Sun block)، که پیک هاتووہ له ئوکسیدی زینک یان ئوکسیدی تیتانیوم.

۲- مادده نه نداییه کان: تیشکی ژورور وه نه وشه یی ده مژن و به شیوه ی گهرمی ده یدنه وه، نمونه ی نه و ماددانه وه ک:

- APAP (پارا نه مینو ترشی به نزویک)، که تیشکی B-VU ده مژن.
- ئاویتته کانی سینامات، که تیشکی B-UV ده مژن.
- ئاویتته کانی بینزوفینون، که تیشکی A-UV ده مژن.
- ئاویتته کانی نه ترانیل، که تیشکی A-UV و B-UV ده مژن.
- ئاویتته کانی ئیکامسول، که تیشکی A-UV ده مژن.
- ئاویتته ی تیریفثالیدین دووانه کافورور ترشی گوگردوز

(terephthalylidene dicamphor sulfonic acid):

ئاویتته یه کی نه نداییه، له وه رگیراوه کانی کافورور بینیلیدینه، به رگه ی رووناکی ده گریت و جیگیره.

جوره کانی تیشکی ژورور بنه وشه یی:

UV-A (3200 - 400)

نه م تیشکه ده چیتته چینه کانی نیوه وهی پیست و هوکاری سه ره کیبه بو تووشبوون به شیرپه نجه ی پیست و پیربوونی پیشوه خت

UV-B (290 - 320 nm): ده‌بیته هۆی سووتانه‌وه‌ی پیست و ره‌شبوونه‌وه

UV-C (290 - 320 nm): ئەم جووره تیشکە‌ی ژوور وەنەوشە‌ی‌ی لە چینه بەرزە‌کانە‌وه (ئەتمۆسفیر) به‌ری پیدە‌گیریت.

مانای نیشانه‌ی (SPF): کاتی‌ک کریمی دژە‌خۆر دە‌کریت ئەم نیشانه‌یە لە‌سه‌ر قوتووه‌ که ده‌بینیت. پێویسته‌ سه‌یری ره‌نووسه‌ که‌ی ژێره‌وه‌ی بگه‌یت، هه‌تا ژماره‌ که‌ گه‌وره‌تر بیت، توانای توانستی به‌رگرتنی خۆری زیاتره‌.

ناوچه‌کان به‌پیتی که‌ش و هه‌وا			ره‌نگی پیست
ناوچه‌ ناسایی‌کان (ئەوروپا و باکووری ئەمریکا)	ناوچه‌ گه‌رمه‌کان (و لاتینی ده‌ریای ئەمریکا)	ناوچه‌ زوور گه‌رمه‌کان	
SPF ۲۰	SPF ۴۰ - ۵۰ +	SPF ۵۰ +	مندالان و پستی هه‌ستیار
SPF ۱۵ - ۳۰	SPF ۳۰ - ۴۰	SPF ۲۰ - ۵۰ +	پستی ناسایی
SPF ۱۵ - ۳۰	SPF ۲۰ - ۳۰	SPF ۲۰ - ۴۰	ناوه‌ند
SPF ۶ - ۱۰	SPF ۱۰ - ۱۵	SPF ۲۰ - ۳۰	ئه‌سه‌ر

هاوکۆله‌کی خۆر پارێزی:

ئەم ره‌نووسه‌ هاوکۆله‌کی پاراستنه‌ له‌ تیشکی خۆر (Sun Protection Factor)، یارمه‌ تیمان ده‌دات بۆ دیاری‌کردنی کاتی پێویست بۆ مانه‌وه‌ی پیست له‌ ژێر تیشکی خۆردا پێش ئەوه‌ی بسووتیته‌وه‌. هه‌موو پستی‌ک (SPF) ی سروشتی خۆی هه‌یه‌، که‌ ب‌ری بۆیه‌ی میلانین دیاری ده‌کات، واته‌ راده‌ی ره‌نگی پیسته‌ که‌.

ده‌بیت ئاگادار بیت که‌ سووتانه‌وه‌ی پیست به‌هۆی تیشکی ژوور وەنەوشه‌یی (B) هوه‌ پروو ده‌دات، به‌لام ئەو هاوکۆله‌یه‌ راده‌ی پارێزگاری له‌ تیشکی ژوور وەنەوشه‌یی (A) دیاری ناکات که‌ ده‌بیته‌ هۆی شێرپه‌نجه‌؛ بۆیه‌ کاتی‌ک کریمی دژە‌خۆر ده‌کریت، پێویسته‌ سه‌یری قوتووه‌ که‌ بگه‌یت که‌ له‌سه‌ری نووسراییت (Sun block)، که‌ پارێزگاری له‌ تیشکی ژوور وەنەوشه‌یی (A) و (B) ده‌کات.

پزیشکان وایان پێ‌ باشتره‌ که‌ له‌ رۆژه‌ گه‌رمه‌ کاندای کریمه‌ که‌ به‌ کار به‌یتریت، هه‌رچه‌نده‌ هه‌وریش هه‌بیت، چونکه‌ ۸۰٪ ی تیشکی ژوور وەنەوشه‌یی ده‌توانیت هه‌وره‌کان به‌ریت.

تەكنۆلۇژىيە نانو

سەرورە ھەسەن - سەلېمانى

تەكنۆلۇژىيە نانو، لېكۆلېنەو و تېگە يىشتىن و كۆنترۆل كىردى ماددە يە لە رەھەندى ۱ بۆ ۱۰۰ نانو مېتر، كە دە كرېت لە سەر جەم بوارە جىاوازە كاندا بە كار بەھىنرېن. وشەى نانو لە وشەى «نانوس» ى گرىكېيەو دارېژراو، كە بەماناى گرگن يان شتېكى بچووك دېت. نانو، يە كە يە كى زۆر بچووكى پېوانە كىردنە، يە كسانە بە يە ك بەش لە ملىارد بەشى مېترېك، واتە ۱۰ ھىندەى گەردىلەى ھايدروژىن. تېرەى تالە مووېە كى مرۆف دەروبوەرى ۸۰ ھەزار نانو مېترە، خانەى خرۆكەى سوور دە گاتە ۲۰۰۰ نانو مېتر. يە كە مېن زاناي فېزىيەى كە باسى چەمكى نانوى كىرد، رېچارىد فېنمان بوو، ئەو پېشنىارى كىرد كە دە كرېت دەست بە سەر گەرد و گەردىلەدا بگىرېت. دواى دە يە يە ك، «نۆرېو تانىگوجى» زاراوھى تەكنۆلۇژىيە نانوى لە توېژىنەو كانىدا بە كار ھېنا. جېبە جېكارىيە كانى لە سالى ۱۸۹۱ ى زائىنېيەو دەستى پېكرىد.

تەكنۆلۇژىيە نانو لە سەر ئەو چەمكە دامەزراو كە ھەركات قەبارەى تەنۆلكە كان لە ۱۰۰ نانو مېتر كە مېتر بېت، ئەو ماددانەى ئەم تەنۆلكانە دە چنە پېكھاتە يانەو، سېفە تە كانىان دە گۆرېت؛ دەر كە وتنى سېفە تە نوېيە كانىش بە ندە لە سەر قەبارەى تەنۆلكە كان. تېيىنى كراو كە پېكھاتەى ئەلىكترۆنى، تواناي گە ياندن، تواناي كارلېكردن، پلەى گەرمىى توانەو و خاسىيە تە مىكانىكېيە كانى ماددە سەر جە مېان دە گۆرېن كاتېك قەبارەى تەنۆلكە كان بۆ نرخی مۆلە قە كەم دە كات. كە قەبارەى ماددە لە رەھەندە گەردىلە يىە كان نىزىك دە بېتتەو، سېفە تە كانى ماددە پە يەرەوى ياساكانى مىكانىكېى كوانتەم دە كەن. پىشتبەستنى رەفتارى ماددە لە سەر قەبارە كەى، يارمە تېمان دە دات كۆنترۆلى سېفە تە كانىان بگە يىن. ماددەى سووك و زۆر بە ھېز بە رەھەم بەھىنرېت، كاتى گە ياندنى دەرمانى نانوېى بۆ كۆئەندامى سوورانى مرۆف كورت بگىرېتەو، كلىلى كۆمپىو تە رېى زۆر خېرا دروست بگىرېت و ھتد. لە ئېستادا تەكنۆلۇژىيە نانو بايە خېكى گەورە و بەرچاوى پى دەدرېت، چونكە

جیبه جیکاریی زۆر و بهر فراوانی ههیه له بواره کانی پزیشکی، سهربازی، په یوه ندییه کان، ئەلیکترۆنی، پیتروکیمیایی، کشتیاری، زینده زانی، زانستی مادده و ئەندازیاری و هتد. وه ک ناماژمان پێدا، جیبه جیکارییه کانی ته کنۆلۆژیای نانو گهوره و بچووکی بواره کانی ژيانی گرتووه ته وه و کاریگه ریی ئەرینی گهوره ی له سه ر ژيانی مرۆف دروست کردووه، له وانه: ۱. زیادکردنی چوستی ئامیره ئەلیکترۆنییه کان و له هه مان کاتدا بچوو ککرده وه ی قه باره که ی و که مکرده وه ی وزه ی خواستراو بو ئه و ئامیره. ۲. کارکردن له سه ر گواستنه وه ی راسته وخۆی ده رمان بو خانه توشبووه کانی جهسته ی مرۆف. ۳. دروستکردنی پاتری ئەوتۆ که توانای کۆگاکردنی وزه یه کی زۆری هه یه بو ماوه ی دریش. ۴. دروستکردنی ئاسمانگه ری سووک به چوستی به رزه وه.

ناژانسی فرۆکه وانی و ئاسمانی ئەمریکی «ناسا» ئامیری زۆر وردی دروست کردووه که به ته کنۆلۆژیای نانو کار ده کهن، له جهسته ی که شتییه وانه ئاسمانییه کاند ده چینی ت؛ ئەم ئامیره چاوه دیری ته ندروستی که شتییه وانه کان ده کات و مامه له ی ده موده ست له گه ل باری ته ندروستی ناجیگیراندا ده کات. به هۆی ته کنۆلۆژیای نانووه پۆشاکي ژیر دروست کراوه که وزه به رهه م ده هینی ت، چلک و میکروبه کان به شیوه یه کی خۆکارانه لا ده بات. ههروه ها دروستکردنی مادده ی زۆر سووکی پتهوتر له پۆلا، به رهه مه یانی شووشه که تۆز و خۆل ناگری ته خو و نه گه یه نه ری گه رمیشه، له گه ل کۆمه لیک جیبه جیکاریی تر بو ئاسانکردنی ژيانی رۆژانه

Nanotechnology	ته کنۆلۆژی ای نانو
Dimension	ره هه ند
nānos = dwarf	نانوس-گرگن
Richard Feynman	ریچارد فینمان
Norio Taniguchi	نۆریۆ تانیگوجی
Molecule	گه رد
Atom	گه ردیله
Conductivity	توانای گه یان دن
Reactivity	توانای کارلیکردن
Melting point	پله ی گه رمیی توانه وه
Critical value	نرخه مۆله قه
Quantum mechanics	میکانیکی کوانته م
Efficiency	چوستی
Spacecraft	ئاسمانگه ر
Astronauts	که شتییه وانه ئاسمانییه کان

بیرکاری به کوردی

عەباس جوامپیری - سلیمانی

پۆلی ههشتی بنه‌ره‌تی (درس ریاضی پایه هشتم) (دبستان)

به‌شی په‌روه‌ده‌ی گوڤاری به‌یان به‌سه‌ره‌په‌رشته‌یی مامۆستایان:

۱. م. عەباس ئەحمەد جوامپیری

۲. م. رزگار خدر مسته‌فا

۳. م. سه‌عید ئەحمەد غه‌فوور

۴. د. ئیسماعیل مسته‌فازاده

– په‌روه‌ده‌ له‌پێناو داها‌توویه‌کی جوانتر –

بیرکاری زانستیکه‌ له‌وه‌تی هه‌زاران ساڵه‌ مروڤ له‌گه‌لیا ده‌ژیی‌ت و پێویستی پێیه‌تی، به‌دریژایی ئه‌و ماوه‌یه‌ سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی سکا‌لای له‌سه‌ره‌بووه‌، به‌لام ناتوانی‌ت ده‌سه‌به‌رداری بی‌ت و رۆژه‌روژ پێش ده‌که‌وی‌ت. له‌ کویدا زانسته‌کانی دی پێویستی‌ان بی‌ت، که‌ هه‌میشه‌ش پێویستی‌انه‌، فریایان ده‌که‌وی‌ت، ئیستا له‌ جیهاندا دیارترین مه‌رجی پله‌ی زیره‌گیی مروڤی پی‌ ده‌ستیشان ده‌کریت. با هه‌موومان بیرکاری فی‌ر بین تا سوود له‌ ریکخستن و پێشخستی کاروباری ژيانی رۆژانه‌مان وه‌ر‌بگرین.

ژماره‌ رێژه‌بیه‌کان و هێزه‌کان (توانه‌کان / اعداد گویا و توان)

(Rational numbers and Powers Exponents)

Career: Nutritionist (متخصص تغذیه) خوراک

په‌روه‌ی به‌ش، پیشه‌: پسپووری خوراک (متخصص تغذیه)

رێبه‌ری خویندن (راهنمای مطالعه): روانینیک بو‌به‌ش (پیش دید – پیش نمایش)

Study Guide; Preview

بیرکاری به‌ خویندن و نووسین (خواندن و نوشتن ریاضی) Reading and Writing Math

ژماره‌ رێژه‌بیه‌کان (اعداد گویا) Rational numbers

کو‌کردنه‌وه‌ و لیده‌کردنی ژماره‌ رێژه‌بیه‌کان (جمع و تفریق اعداد گویا)

Adding and Subtracting Rational numbers

لیکدان و دابه‌شکردنی ژماره‌ رێژه‌بیه‌کان (ضرب و تقسیم اعداد گویا)

Multiplying and Dividing Rational numbers Rational numbers

هێزه‌کان، توانه‌کان (توان ها) Powers

شیکاریی په‌رسیاره‌کان (حل مسائل) / ساغ بکه‌وه‌ (بررسی کن) Problem solving: Check

توانه‌ سالبه‌کان (قوا سالب) Negative powers

سیفه‌ته‌کانی هیز (خواص توان) Properties of powers

شیوه‌ی زانستی (نماد علمی) Scientific Notation

که‌رته‌کان و شیوه‌ی زانستی (کسرها و شکل علمی) Fractions and Scientific form

ره گی دووجا (جزر) Square roots

تاقیکردنه‌وهی که له که بوو (ارزیابی تجمعی) Cumulative Assessment

تاقیکردنه‌وهی به ش (فصل تست) Chapter Test

بره جه برییه کان (عبارات جبری) Algebraic Expressions

کوژدنه‌وه و لیده‌رکردنی بره جه برییه کان (جمع و طرح عبارات جبری)

Adding and Subtracting Algebraic Expressions

لیکدانی بریکی جه بری له راده‌یه کی جه بری Multiplying and Algebraic Expressions

by an Algebraic Term (ضرب و عبارات جبری با یک اصطلاح جبری (حدی جبری)

دوژینه‌وهی هاوئه‌نجامه تایبه‌ته کان (کشف هویت های (تطابق) خاص)

Exploring Special Identities

لیکدانی بره جه برییه کان (ضرب بیان (عبارت) جبری)

Multiplying Algebraic Expression

دابه‌شکردنی بریکی جه بری به‌سه‌ر راده‌یه کی جه بریدا Dividing an Algebraic Ex-

pression by an algebraic Term (تقسیم یک عبارت جبری بر یک عبارت جبری)

شیتته‌لکردنی بریکی جه بری به به کارهینانی کوژکه‌ی هاوبه‌ش (فاکتورگیری یک عبارت

جبری توسط یک مخرج مشترک)

Factoring an Algebraic Expression by a Common Factor

شیتته‌لکردن به به کارهینانی جیاوازیی دوو دووجا (فاکتورگیری با استفاده از تفاوت دو

مربع) Factoring Using The Difference of Two Squares

هاوکیشه کان و لاسه‌نگه کان (معادلات و نامعادلات) Equations and Inequalities

پروژه‌ی به‌ش؛ پیشه؛ زنانی ئاو (هیدرولوژیست) Crate; Hydrologist

شیکارکردنی هاوکیشه کان (حل معادلات) Solving equations

نموونه‌ی هاوکیشه‌کانی دوو هه‌نگاو (حل معادلات دو مرحله‌ای)

Model Solving Equations

شیکارکردنی هاوکیشه فره هه‌نگاوه کان (حل معادلات چند مرحله‌ای)

Solving Multi - Step Equations

یاسا و گوژاو (قانون و متغیر) Law and Variable

لاسه‌نگه کان (نامعادلات - نامساوی) Inequalities

شیکارکردنی لاسه‌نگه کان به لیکدان و دابه‌شکردن (حل نامساوی با ضرب و تقسیم)

Solving Inequalities by Multiplying and Dividing

شیکارکردنی لاسه‌نگه فره هه‌نگاوه کان (حل نامعادلات (نابرابری‌ها) چند مرحله‌ای)

Solving Multi- Step Inequalities

ئه‌گه‌ر (احتمال) Probability

تاقیکردنه‌وهی هه‌ره‌مه‌کی (آزمایش تصادفی) Random Experiment

ئه‌گه‌ری تاقیکردنه‌وهی (احتمال تجربی) Experimental probability

ئه‌گه‌ری تیوری (احتمال نظری) Theoretical Probability

هه‌لبژاردنی وینه‌ی روونکردنه‌وهی (انتخاب نمودار) Choosing Graph

خشته‌ی چه‌شنه‌کان و پله‌داری روونکردنه‌وهی (جدول دسته‌ها و هیستوگرام)

Categories Table and Histogram

روونکردنه وهی سمیلی (نمودار جعبه و ویسکر)

Box- and- Whisker Graph

ئه ندازه (هندسه) Geometry

پروژهی بهش؛ پیشه: ئه ندازیار Career; Engineer

ته رییبوونی راسته هیله کان (خطوط موازی)

Parallel Lines

باره کانی جووتبوونی سیگۆشه کان

Congruent Triangles

به کارهینانی جووتبوونی سیگۆشه کان

Using Triangle Congruent

سیگۆشه ی دوولایه کسان و سیگۆشه ی سی لا

یه کسان (ریک) (مثلث متساوی الساقین و مثلث

متساوی الاضلاع)

Isosceles Triangle and Equilateral Triangle

لاته ریب (متوازی الاضلاع) Parallelogram

لاکیشه و مه عین (مستطیل و لوزی) Rectangle

and Rhombus

دوژینه وهی سه لمینراوی فیساکۆرس Exploring Pythagorean Theorem (بررسی قضیه

فیثاغورث)

بیردۆزی فیساکۆرس (قضیه فیثاغورس) Pythagorean Theorem

سیگۆشه وه ستاوه تایبه ته کان (مثلث های قائم الزاویه ویژه) Special Right Triangles

سه لمینراوی خالی نیوه راست و نیمچه لاته ریب (قضیه وسط و دوزنقه)

Midpoint Theorem and Trapezoid

رووبه ری گشتی و قه باره ی لووله ک (مساحت سطح و حجم سیلندر)

Surface Area and Volume of Cylinder

رووبه ر و قه باره ی گو (مساحت سطح و حجم کره)

Surface Area and Volume of Sphere

ئه ندازه ی پووتان (هندسه مختصات) Coordinate Geometry

پروژهی بهش؛ پیشه؛ ده رمانسازی Career; Pharmacist

خشته کان و نواندنیان (نمایش جداول) Representing Tables

پیشه کییه ک بۆ نه خشه کان (توابع مقدمه - مدخل توابع) Introduction Functions

نه خشه ی هیللی (توابع خطی) Linear Functions

نیوه راستی پارچه راسته هیل (نقطه میانی یک بخش) Midpoint of a Segment

تیبینی:

- له بهرئه وهی به شیک له وشه کان له زنجیره کانی پیشتردا نووسراون، بۆیه به پیویستم نه زانی

دووباره بیاننووسمه وه.

- سپاس بۆ سه رنج و تیبینییه کانتان، ده ستخۆشی له وه که سه ده کهم هه له م بۆ راست ده کاته وه.

سوودەکانی بیرکاری بۆ ژیری

خەلیل خەلەف عەبدول - سلیمانی

ژیری بە گەلیک تایبەتمەندی و لێهاتوووییەوه دەناسرێت: تیگەیشتوویی، زوو فیربوون، مەنتقیبوون، داھینەربوون، بەبەرنامەبوون و ھتد. لە بابەتی پێناسە ی ژیریەوه گفتوگۆ زۆرە؛ لە پێناسەکانی ژیری دەتوانین ئاماژە بکەینە: توانستیکی زەینی فرە گشتی کە سەرەرای شتانی تر لە دارشتنی پلان و بەرنامە، چارەسەرکردنی پرس و کێشەکان، بیرکردنەوه و تیگەیشتن لە ھزر و ئەندیشەگەلی دژوار، گورج فیربوون و پەندوەرگرتن لە ئەزموون و بەسەرھاتەکان. لەبەرئەوهی بیرکاری یەکیکە لە ھەرە گرنگترین پانتاییەکانی ھزری مەرۆف، پەیوەندییەکی تەواوکار ھەیە لەنیوان بیرکاری و ژیریدا، بیرکاریش زۆر بەسوودە بۆ ژیری و سوودەکانی گەلیک جۆراوجۆر و بیسنووورە، چونکە بیرکاری گرنگترین زانستە کە مەرۆف پشتی پێ دەبەستیت و لە ھەموو ھەلسووکەوتەکانی ژیانیدا بەبێ ئەوهی ھەستی پێ بکات لە کاروباری بەرپۆھەردن و کرین و فرۆشتن و بەرپۆھەردنی کات و ریکەوت و بر و کۆی شتومەک، ھەر ھەمووی دەگەرێتەوه بۆ زانستی بیرکاری؛ چونکە ئەو زانستە دەریایەکی فراوانە و دەر بە کەلین و کەلەبەری زانستگەلی وەک زانستی فیزیای، کیمیا، ئابوور و زۆریک لە زانستە ئەلیکترونی و تەکنۆلۆژی یەکانی سەر دەمدا.

لەبەرئەوهی بیرکاری فرەپەھەندە و کاریگەرە لەسەر ژیری، لەوان: ۱. چەندیتیی: چەندیتییەکان بە ژمارەکانەوه دەست پێدەکات {ژمارە سروشتییەکان - ژمارە تەواوکان - ژمارە رێژەییەکان - ژمارە راستییەکان - ژمارە ناویتەکان} ۲. بۆشایی: ئەندازە - سیگۆشەزانی - ئەندازە ی جیاکارییانە - تۆپۆلۆجی Topology - ئەندازە ی فراکتالی Geometry Fractal

۳. گۆران: ئاراسته كراوه كان - جياكارى و تەواوكارىيى ئاراسته كراو - ھاوكيشە جياكارىيە كان - سىستەمى دىنامىكالى Dynamics - بىردۆزىي شىۋاۋ ۴. پىكھاتە: بىردۆزىي ژمارە - جەبرى پەتى - بىردۆزىي گروپ - بىردۆزىي تىۋرى ۵. بناغە كان و فەسەفە: ژىربىژى - تىۋرىي كۆمەلە - بىردۆزىي پۆلىن) كە ھەر ھەمووى كاريگەرىي گەورەي ھەيە لەسەر گەشەي ژىرى، لە گرنگترىن سوودە كانى بىركارى بۆ ژىرى:

۱- بىركارى يە كىك لەو زانىارىيە گرنگانەيە كە پشت بە دەرخ و لەبەركردن نابەستىت، بەلكوو زياتر جەخت دەكاتە سەر تىگەيشتن و بىركردنەو

۲- بىركارى لەو زانستانەيە كە پشت بەستوو بە تىگەيشتن و كاريگەرە لەسەر چالاككردنى مېشك و گەشەپىدانى تواناي بىركردنەو

۳- ھاوكارى مرقە لە سەر كەوتن و دەسكەوتى جۆراوچۆرى توانا و بەھرە كان

۴- بەھۆي زانستى بىركارىيەو، دەتوانىت بەوردى پروانىتە كيشە و پرسىيارە كان،

شىكارىي تەواويان بۆ بكەيت و بگەيتە برىارى دروست و گونجاو

۵- بىركارى وەرزشىكە بۆ چالاككردنى مېشك و ئاراستە كردنى ژىرى بۆ شىكارىي

جۆراوچۆر كە يارمە تىدەرى ولامى راست و دروستى پرسىيار و كيشە كانە

۶- باشتىن ھۆكار بۆ يارمە تىدانى مرقۇف بىركارىيە، بۆ وەرگرتنى برىارى راست و

دروست لە كاتى گونجاودا

۷- مرقۇفى بىركار، ھەمووكات خاۋەنى تواناي بىركردنەو ھەيە بۆ كاروبارە كانى، چارەسەرى

گونجاو و داھىنەرانەي پىيە بۆ كيشە كان

۸- مرقۇفى بىركار لە ژيانىدا بەھرەمەند و شارەزاي نابوورە و تىگەيشتنى لىي ھەيە،

دەتوانىت زال بىت بەسەر ھاوكيشە قورسە كاندا و پىداويستىيە كانى بەزىادەو دابىن بكات.

لە كۆتايىدا دەتوانىن بلىين كاريگەرىي بىركارى لەسەر ژىرى ھەر بەو چەند خالەي

سەرەو نەبەسرىتەو، بەلكوو بۆ چالاككردنى ژىرى لە ھەموو بوارە كانى ژياندا زۆر

كاريگەرە، چونكە بىركارى گەشەپىدەرى تەواوى ژىرىيە.

سەرچاۋە كان

- فوائد - الرياچيات - للعقل //www.mosoah.com/science/math/

- ماتماتىك // https://ckb.wikipedia.org/

خوینەری هیژا؛

لهسه پێشنیاری به‌ریوه‌به‌ری گوڤاری «به‌یان»، هه‌رجاره‌و چه‌مکیکی کۆمه‌لایه‌تی، ئه‌ده‌بی، سیاسی، ئابووری و... به‌شیوازیکی ته‌کووزمه‌ند و ئاسایی شیکاری ده‌کریت. ئاماده‌کارانی ئهم گۆشه‌یه‌هه‌ول ده‌دن به‌زمانیکی پاراو و کوردانه و ده‌رپریتیکی بیتلایه‌نانه، پیناسه‌یه‌کی کورتی چه‌مکه‌دیاریکراوه‌کان بخه‌نه‌به‌رچاوی خوینەر و به‌هیچ شیوازیکی نه‌که‌ونه‌نیو ورده‌کارییه‌تیۆریک و سیاسیه‌کانه‌وه.

ئانارشیزم

فایه‌ق دارتاش - مه‌هاباد

پیناسه:

ره‌گوریشه‌ی زاراوه‌ی ئانارشیزم (anarchism) ده‌گه‌ریته‌وه‌بو وشه‌ی «anarkhia» که له زمانه‌ی یونانی کۆندا به‌مانای «بێ‌پێهر» یان «بێ‌حاکم» ده‌کار کراوه. پێشگری «an» له زمانه‌ی یونانیدا به‌واتای «نه‌بوون» دیت و مانای پێچه‌وانه‌به‌ وشه‌که‌ده‌به‌خشیت. پێشگری ئاماژه‌بو‌کراو که وه‌پیش arkhos («پێهر» یان «حاکم») بکه‌ویت، به‌مانای «بێ‌پێهر» یان «بێ‌سه‌روه‌ر» دیت و پاشگری «ism» یش پێشاندهری ئه‌وه‌رته‌سیاسی و ئایدۆلۆژیکه‌یه‌که‌لایه‌نگرانی ئه‌وه‌بیرۆکه‌یه‌مه‌یلیان بو‌ی هه‌یه.

ده‌سته‌واژه‌ی ئانارشیزم، یه‌که‌مجار سه‌ده‌ی شازده‌ی زایینی له‌ زمانه‌ی ئینگلیزیدا به‌کار هێنرا و زیاتر بو‌ «بێ‌سه‌ره‌وبه‌ره‌یی» و «بیتانه‌زمی» به‌کار ده‌هات.

زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری سیاسیکارانی سه‌رده‌می شوپرسی فه‌رانسه، به‌نه‌یارانی خۆیان ده‌گوت ئانارشیست، هه‌رچه‌نده‌ زۆر له‌ شوپرشگێرانی دواتر وه‌کوو «فیلیام گادوین» و «فیله‌ۆلم وایتلینگ» که به‌پێش‌ه‌وانی ئهم‌بیرۆکه‌یه‌ده‌ناسرین، خۆیان به‌ ئانارشیست پیناسه‌نه‌ده‌کرد.

له‌ کۆتایه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده و هه‌روه‌ها سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا، ئه‌وه

دهسته واژه يه و رهه نده جوراوجوره فيكړي و سياسييه كاني كهوته بهر هيرشي نه ياراني، هه ربويه لهو كاته به دواوه، نار شيزم زياتر به واتاي «ناژاوه گير و گيره شپون» ليك ده دراوه هه تا تيروايننيكي فلهسه في و سياسي.

به كورتي، نار شيزم وه كوو لايه نگره كاني ناماژه ي بو ده كهن، تيوريه كي سياسي و فكريه كه نامانجه كوتاييه كه ي پيکه پيڼاني كومه لگايه كي بي ده ولت و بي خاوهن و بي سهروه ره كه تيايدا كه س و لايه نه كان به شپوازيكي نازادانه و يه كسان هاوكاري يه كتر ده كهن و بهم هاوكاري كونه نار هزوومه ندانه يه، بوشايي دهسه لات و دهزگاني ده ولت پر ده كه نه وه و كومه لگا به رپوه ده بن.

په پره واني هم تيرواينه پيان وايه كه دهسته لات به هه موو جوره كانيه وه، سه رچاوه ي گنده لي و سه ره رپويه و حكومه ته كان خه راپترين نمونه ن بو جيبه جي كورني خواستي نه وه دهسته و تاقمه دهسته لات خوازانه ي كه نامانجي كوتايان به دسته وه گرتني دهسه لات ي ري كخراوي سياسي.

ميژوي سه ره لدان و له دايكپوني نار شيزم

لايه نگراني نه و قوتا بخانه يه ميژوي سه ره لدانه كه ي ده گه رپينه وه بو سه رده ماني بهر له ميژوو و نه و كاته ي كه مروقه كان بهر له پيکه پيڼاني ئيمپراتوري و ده ولت، له كومه لگا بي سهروه ر و بي ده ولت ته كاندا ده ژيان، به لام له راستيدا سه ره تاي چه كه ره كورني نار شيزم ده گه رپينه وه بو سه ده ي نوزده يه مي زاييني، هاوكات له گه ل كه شه سه ندني سه رمايه داري و خوبه ري كخستن كورني كريكاراني ولاته نه و رووپاييه كان بو دهسته بهر كورني مافه كانيان.

هه ره له و سالانه دا يه كه مين بيرمه ندي سياسي كه بو پراڼه خوي به نار شپيست پيتاسه كرد «ژوزيف پرودون» بوو كه بناخه فكري و فلهسه فييه كاني بو هم رپيازه دارشت. نابوراو له يه كي ك له گرنگترين به ره مه كانيدا به ناوي «ملكايه تي چيه» كاكله ي بيري نار شپيستي له بواره كاني فلهسه فه و سياسه ت و نابور روون كرده وه. پرودون، ديارترين تيوريزاني نه و بواره بوو كه تواني كاريگه رپيه كي له راده به دهر له سه ر بيرمه نداني دواي خوي به تايه ت هه ردوو فه يله سووفي نار شپيستي رووسي «باكونين» و «كروپاتكين» دابني.

به باوه ري پرودون، كريكاران نابي بير له گوريني ده ولت ي سه رمايه داري و هاتنه ناراي ده ولت تيكي سو سياليستي بكه نه وه، به لكوو ده بي له بناغه وه ده ولت برووخيڼن.

به رچاوترين هه لسوكه وت و چالاكي نار شپيسته كان له سه ده ي بيسته مدا، ده گه رپينه وه بو سه رده مي شه ري ناوخويي سپانيا كه تيايدا نار شپيست و سو سياليست و كومونيست و كوماربخوازه كان له دژي به ره ي فاشيست و راستناژو، به سه ركرديه تي ژه نرال فرانكو، يه كيان گرت و دواي شه ريكي چه ندين ساله ي خويناي تووشي شكست هاتن.

تایبەتمەندییە دیار و بەرچاوەکانی ئانارشیزم

- رەتکردنەوەی ھەموو جۆرە دەسەلاتییک
- نەھێشتنی مەڵکداریتی تایبەت و برەودان بە مەڵکداریتی گشتی
- نەمانی ھەموو جۆرە سیستەمیکی ھیرارشیکیی وەک دەولەت و بنەبەردنی ھەموو دەزگا پەيوەندیدارەکانی

- جێگیرکردنی بەرپۆھەرایەتی ناوچەیی و لۆکال لەبری ناوھندگەریتی سیاسی و ئابووری
- لابردنی سیستەمی دیموکراسیی نوینەرایەتی و پەیرەوکردنی دیموکراسیی راستەوخۆ و رادیکال

- رەتکردنەوەی فێرکردن و بارھێنانی پیشەیی و رەچاوەکردنی فێرخوازیی ئارەزوومەندانە و ئازاد

- ژینگەپاریزی و پاراستنی گۆی زەوی لە ھێرشێ سەرمايەدارانە
- پاراستنی رەوا
- ریشە کێشکردنی ھەموو مۆنۆپۆلە ئابوورییە جیھانییەکان و پەيوەندییەکانیان
- پیکھێنانی کۆمەڵگایەکی ئالترناتیف لەجی سەرمايەداری، لەسەر بنەمای کاری ھاوبەش

- بەرپۆھەردنی کۆمەڵگا و چارەسەرکردنی کێشەکان لەسەر بنەمای پەيمانی کۆمەڵایەتی
- پەروەردانی عیشقی ئازاد و دژایەتیکردن لەگەڵ زەماوەند بە شیوازی نەريتگەرایانە و پیاوسالارانە

جۆرەکانی ئانارشیزم

بەشیوازیکی گشتی، ئانارشیزم، لەنیوان ھەردوو بەرەیی چەپ و راستدا جی دەگری، بەلام لە کرداری سیاسیدا دەچیتە چوارچێوەی بیروکەیی چەپەو. ئەم ریبازە فەلسەفی و سیاسییە، بەدریژایی ژيانی لەگەڵ مارکسیزم و سۆسیالیزمی بونیادنراو لە کێشەدا بوو و رەخنەگری سەرەکی بۆلشقیزم بوو. سەرەرای ئەمانە، باوەرمەندانێ ئەم ریبازە لە زۆربەیی کاتەکاندا لەگەڵ بزوتنەوێ چەپی جیھانی ھاوپەيمانیەکی نەووسراویان ھەییە و ھاوکاریی یەکتەر دەکەن.

بەگشتی لایەنگرانی ئانارشیزم بەسەر دوو بەرەدا دابەش دەبن: ئانارشیزمی تاکگەرا و ئانارشیزمی کۆگەرا؛

ئانارشیزمی تاکگەرا لایەنگری «ئازادیی نەرتینی» یە، بەو مانایە کە بەرەستە تاکەکەسییەکان دەبێ لابرین، بەپێچەوانەو ئانارشیزمی کۆمەڵگەرا، بە ئامانجی دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی ئازاد و یەکسان لەسەر بنەمای خواھنداریتی کۆمەڵایەتی جەخت لەسەر «ئازادیی نەرتینی» دەکا.

له کۆتاییه کانی سهدهی بیسته م و سه ره تا کانی سهدهی بیست و یه کدا، هه ندیک ره هه ندی فکری تریش له نیو بزاقی ئانار شییستیدا پهیدا بوون، وه ک: ئانار کۆسه ندیکالیزم، ئانار کۆفمینیزم، ئانار شیزی م سهوز، پۆست ئانار شیزی م، کۆمۆنالیزم.

کیشه کانی بهرده م چیکردنی کۆمه لگایه کی ئانار شییستی

- چالاک و تیفکرینی ئانار شییسته کان بهرده وام به ره ورووی کۆمه لیک ره خنه بووه ته وه که گرنگترینیان ئه مانه ن:
- تاکه کان ناتوانن خویان به رپوه بهرن و داموده زگای ده ولت بو بهرده وامیی ژیانی کۆمه لگا پپویسته
- ته نیا له هه رپمه بچوو که کان ده توانری تا راده یه ک جیبه جی بکریت و له ولاتیکی گه ره، کیشه ی بو دروست ده بیست
- مه یلی دهسته لاتخوازانه ی مرۆف له بهرچاو ناگری و لپی تیناگا
- بیرو که یه کی له راده به ده ر ئارمان خخوازانه یه و له کرداردا جیبه جیکردنی زور دژواره
- له کۆمه لگایه کدا ده بی پیاده بکریت که سه رجه می خه لک تیروانینی ئانار شییستی هه بی و ئه وه ش زور ئه سته مه

دوا په یف:

ئانار شیزی م هه موو جو ره سیسته میکی هیرارشی رهت ده کاته وه، هه ربویه باوه ری به حیزبایه تی و ریکخراوی سیاسی و سه ربازی نییه و به م پییه ش لایه نگرانی ئه و نایدۆلۆژیایه نه یان توانیوه بیرو بوچوونه کانیا ن بخه نه نیو چوار چپوه یه کی فکری و مه عریفی دیاریکراو. ئه وان هه ر جو ره چالاکیه کی کۆمه لایه تی و سیاسی و ته نانه ت سه ربازیش ده خه نه ئه ستۆی خه لک و پپیان وایه بریاری کۆتایی ئه وان ده یده ن.

دوای کۆتاییه اتنی دووهه مین جهنگی جیهانی، بزوتنه وه ی ئانار شییستی لاواز بوو و جموجۆله سیاسی و فکریه کانیا ن که م بووه وه و له مه یدانی سیاسه ت و کۆمه لگادا پاشه کشه یان پیکرا. دواتر له ساله کانی ۱۹۶۰ ی زایینی به ولاره و دوای قه یرانه کانی ئوردووگای سو فیه ت، ئانار شییسته کان تا راده یه ک زیندوو بوونه وه و له چه ند مه یدانیکی وه کوو جوولانه وه ی دژی سه رمایه داری و ده ولت، ناشتی جیهانی، ژینگه پاریزی و دژه نه نگدا به شداری چالاکانه یان هه بوو. له گه ل ده سپیکرانی هه زاره ی سییه م، ئانار شییسته کان توانیا ن له هه موو ناره زایه تییه کۆمه لایه تی و سیاسییه کاندایه شداری بکه ن و ئه مه ش تا راده یه ک بوو به هۆکاری بووژانه وه یان. له م چه ند ساله ی رابردوو دا، ئانار شییسته کان له ریزی پپشه وه ی هه موو ناره زایه تییه کانی دژی سه رمایه داری و دژی جهنگ و دژی جیهانی سازی، به شداریان کردوو ه.

قادر نازمەند - بۆكان

خالىد عەسكەرى - بۆكان

كورتەباسىك لە ژيانى مامۆستا «سەعدوون عەسكەرى»

لەدايكبووى سالى ۱۳۲۲ى هەتاوى لە شارى بۆكانە. هەر لە سەردەمانى منداڵىيەوه هاروھاج و نەحەجمىو بوو! بەلام ژىر و وريا و بەهەست و دلناسك! دەھاتە ئاستى خپەكەبوون، زۆر زوو رووى كرده سەنعات. هەر ئەو عىشقه بوو، پشتى پى لە خویندن و دەرس و وانەى قوتابخانە كرد. خوانچەيەكى كرده مل و رووى كرده شىرنىيات و غورابى فرۆشى. بە رۆژ، لە كۆلانان منداڵانى لە خۆى كۆ دەكردەوه، شەوانەش تا شەو شەق دەبوو بۆ فرۆشتنى چەرەسات، سەرى بە چاىخانە كاندا دەكرد. ئەو سەروبەندە بەيتىژ و حەقاىەتخوان تا درەنگانى شەو خەلكيان سەرقال دەكرد. مالهەكەيان لە نىزىك ئاشى خانم بوو، خەلك پىيان دەگوت حەسارەگەورە. هەر لەو حەسارە گەورەيەدا تەرەكارىيى وەك: كەوهر و پىواز و سىوك و سىوەبن عەرزىلە و هارووى و تروۆزى ... دەكرا؛ چونكە لەنىو شارى تەواوى حاسلاتى حەسارەگەورە خورنە دەبوو، كاك سەعدوون ئەسپەكوپتى لى بار دەكرد و لە دىيەكانى نىزىك بۆكان بە پوول و نان و روون و كەشك و پەنير، دەيگۆرپىيەوه. لەنىو ئاوايىەكان بە دەنگە خۆشەكەى مشتەرىيى لە خۆى كۆ دەكردەوه.

لەگەل رۆژاوابوون دەگەيشتەوه مالى، بەپىيى دابى ئەو سەردەمە، جحىل و دەنگخۆشەكانى شار وەك: سەيد غەفوور كورى سەيد تەها و كاك حەسەن رەوشەنفكر و كاك سەعدوونى عەسكەرى، لە بەرزايىيى ئاشى خانمەوه بە چرىكەى دەنگيان خەلكيان دلخۆش دەكرد. ئەوه سەرتاى ئاشكرابوونى دەنگە بىوینەكەى كاك سەعدوون بوو، بەلام مخابن ئەو سەروبەندە، گۆرانى چرىن لەلايەن بنەمالەوه پىشى پى دەگىرا، سەرهراى ئەوهش گۆرانى كوتن بۆخۆى وەك عەبيك دەھاتە ئەژمار. هەروا سال تىدەپەرىن و دەنگى ئەويش كاملتر و خۆشتر و دلنشيتتر دەبوو.

سالى ۱۳۳۷ كە دوخانىاتى بۆكان دروست دەكرا؛ وەستايەكيان لە مەراغەرا هينا، كاك سەعدوونىش لەوى بە كرىكار وەرگىرا، پاش دووسى رۆژ دەرکەوت دەنگى خۆشە. وەستا غەبىيى بە دەنگەكەى كاك سەعدوون نەشە دەبوو. لەو رۆژەرا ئاوپرژىنيكيان دايە دەستى و بەدەم ئاوپرژىنى

بلووکانهوه گۆرانیی دهگوت. ماوهی مانگیک لهو شوینه کاری کرد، هەر جارناجارێک دهیگوت دهبی پرۆم! رۆبێنیک پرۆم کەس به مأل و مهسکهنم نهزانی! مهگهر هەر بلین کوریک ههبوو ناوی سهعدوون بوو. وای لیهات دواي مانگیک دهستی له کار کیشاوه و ون بوو. پاشی دوو سالان کاک ههمزهی ههمیدی له فرۆکهخانهی میهرابادی تاران دیوووی، بهسهرسورمانهوه لێی دهپرسی: سهعدوون ئهوه لیره چ دهکهی؟ دهلی: بۆیاخچیتی دهکهم! پاش ماوهیهک له تارانوه دهچیتته تهوڕیز، له مالی مهشدهی سمایل ناویک دهگیرسیتتهوه، مهشدهی سمایل دهیکا به کوری خۆی؛ پاش نۆ سالان لهویش نامینی و دهچیتته شاری شاپوور (سهلماس). پاش سێ سال روو دهکاته شیراز و له کارگای کهوش دوورین دادهمزری. رۆژیکیان بهبیانووی رهشبگیرهوه سهربازی ژاندارمه به شوینی کارگه کهیان وهردهبن و ئهوی مهشموولی سهربازییه دهیگرن و تهنیا کاک سهعدوون دهتوانی خۆی دهرباز کاک، لهوکاتهدا لهنیو کومیدی دیوی خه و ههسانهوه کهیاندا خۆی ههشار دهدا تا مهعموور و ئازان لهوئ دهروونه دهری. لهبهر مهترسیی گیران، بهناچاری دواي سێ سالان دهگهریتتهوه شاپوور؛ لهویش بههۆی غایبوونی له سهربازی، دهبوو له ههولی رینگه چارهیه کدا بی. بهختهوهرانه له لایه ن دوهلهتی ئهوکات حوکمیکی بهو شیوهیه دردهچی: «ئهو مهشموولانهی سێ سال یان زیاتر غایب بوون، خۆیان به سهربازگه بناسین و به برهپارهی ۲۰۰ تمهن جهريمه، بهرگهی مهعافییهتیان پی دهدری».

بۆ ئهوه مهبهسته دیتته سابلاغ، لهوئ قهوم و قیله دهیناسنهوه. سهید رهحمانه چکۆلی خهرازی فرۆش، ناونیشانی شوینه کهی پیدایین؛ بنه ماله کهمان منیان (خالید عهسکهری) کرده دهمراسه ههتا به دوايدا بچم، پاش ئهنجامدانی ههموو کاریکی پیویست (بۆ مهعافبوون) مهعافییهتمان وهرگرت و گهرامهوه بۆ بۆکان. ئهویش مههابادی بهجی هیشته و گهرابۆوه بۆ شاپوور. ئهوجار کاک سهعید و کاک رهحمان عهسکهری (دوو برای دیکهی کاک سهعدوون) چوون بۆ مالی مهشدهی سمایل و له تهوڕیزهوه ئهویش براکهی رهگهل خستن، چوونه شاپوور و هینایانهوه. ئهوه بوو که پاش ۱۷ سال کاک سهعدوون هاتهوه نیو که سوکار و به یه کتر شاد و شوکوور بوونهوه.

ئهوه ههموو دهربه دهرییه و نهبوونی سهواد، بوو به هۆی ئهوه یکه نهتوانی کهلک له دهنگ و سهداکهی وهرگری، جگه لهوه، نهیده هیشته هیچ کهس دهنگی تۆمار بکا. دهیگوت: من به نانی سهنعات و رهنجی شان و پیلی خۆم بهری دهچم، خۆم نافرۆشم به پوول و پاره. راستی دهکرد، چونکه بۆ هیچ کاریک دانه دهما. له شاگردی ددانسازیهوه تا نهقاشی مألان، کهوش دروون و شوڤیری پایه دووی ههمه گانی، پایه یه کی نیونه تهوهیی بۆ ماشینی گهوره و... دهبی بلین ههموو قامکه کانی گهوههریان لی دهباری.

گۆرانی گوتنه کهشی له سهره تاوه تا ئیستا ههروهک کار و ژيانی، ئازاد و سهربه خو و سنوور بهزین بووه و خۆی به هیچ کهس و کهسایهتی و شیوازی هونهری که سهوه نه بهستوتهوه. بۆخۆی ههر له سهره تاوه شیوازی تاییهتی خۆی ههبووه. له بهر ئهوه یکه شیوهی گۆرانی کوتنی مامۆستا سهید علی ئهسغهری کوردستانی که شیوازیکه به ههموو کهس ناگوتری، به لام ئهوه له زهینی خۆیدا زۆری راهینان کردبوو و زۆری هیناوه و بردوووه و دهنگی خۆی له سهر ئهوه شیوازه چه توون و ئهسته مه تاقی کردوتهوه. له زۆر جی شیوهی ئهوه مامۆستا مهزنه دهدا. دهنه له راستیدا ههموو تاییه ته ندیه کی گۆرانی خۆی ههیه و به زمانه کانی کوردی، فارسی و ئازهری بی گریوگۆل و بهوپهری توانست و دهسه لاتهوه دهچریکینی. له لای هیچ مامۆستایه کی تاییهت و بنکه و سهنته ریکی فهرمی، وانهی

مۆسیقای نەخویندوو و ھەرۆھ کوو باقیی مامۆستاکانی بیناز و نەناسراوی فۆلکلۆری گەلە کەمان، بە ھەوا و ئاوازی خۆرسک و بیوینە، خەزینەى سینەى گەوھەربارى شەتەک داوھ. دیارە بو دلی دۆستخوا و ھاوآل و ھاودلانی خۆى تا بلیى گوتووێھ. ھىچ کاتى نەویستوو و حازر نەبوو وەک ھونەرمەندیک خۆى بناسینى؛ تەنیا جارێک نەبى، ئەویش لە ریکەوتى ۲۲ى پووشپەرى سالى ۱۳۵۸ى ھەتاوی دوو شریتى بو مامۆستای بیھاوتای زەرب و تەپلی کوردی مامۆستا عەبەچکۆل (بە تارى نەمر توفیقی تارزەن و زەربى نەمر عەبەچکۆل) بیھەرامبەر تۆماری کرد و پىی بەخشیون. لە تۆمارگانیش بلاو بۆتەوھ. ئیستاش بەردەوام لە مەجلیسى دۆستاندا بیدلیى کەس ناکا، بە کوردی و ئازەری و فارسى مەجلیسیان دەرازییتەوھ.

کاک سەعدوون خانەنشینی ئیدارەى رینگاوبانە، لە باشترین گەرەکی بۆکان خاوەنى مال و ملکە. خوا لى نەستینى کورپکی ژیر و باشى ھەيە لە تاران دەژى، سى کچى بەمىردە و ھەموویان خویندى بالایان ھەيە، ھەموویان دامەزران و مالوھالى خویان ھەيە، بوخوشى ھىچ ھەوجى و پىداوستیھ کى ئەوتوى لە بواری دراو و داھات و مال و ئەوانەوھ (شوکور بو خودا) بە کەس نیھ.

بەلام داخى گرانم ئیستا کاک سەعدوون بارودۆخى سالامەتى و رۆخى

و رەوانى ئاسایى نیھ، لە بارودۆخى قەیرانایى دەروونىدایە، بۆیە زۆر قسەى رابردوو و بىرەوھەرى بو ناچیتەوھ سەر یەک، بەشى زۆرى بوچوونەکانى بو پشت پى ئەسپاردن نابن. کەچى کەسانیک بە کەرەسەى وینە و دەنگھەلگرییەوھ، ئەو ھالەتە رۆحیەى دەقۆزنەوھ! بەشیوھە کى ناھەلى و ناشارەزایانە لەسەر تۆرە کۆمەلایەتیھەکان و دنیای مەجازى وتووێژى دوور لە راستەقینە و دژ بە ئەخلاقى مروقایەتى بلاو دەکەنەوھ، کە بۆتە ھۆى دلگیریى بنەمالەى عەسکەرى و کور و کچ و خیزانە کەى و زۆربەى ھەرە زۆرى لایەنگرانى ھونەر و ئەدەبیاتى ولاتە کەمان.

بەتایبەت تاقمیک لەو دوايانەدا، وەک بیکەسیک و وەک نەدار و چاولەدەستیک ناساندووایانە و ناشارەزایى خویان لە خزمەتکردن بە ھونەر و کەلەپوورى ولاتدا بە دلسۆزى نەزانانە بو ئەو کەسایەتیھ مەزنە لە چەواشە کاریکردنى راستیھەکاندا دەئافرینن. ئەگەرچى لە میژووئى ئیمە ئەو خەسارەيە زۆر بەدى کراوھ کە پیاوی مەزن و خاوەن ھونەر و... لە سەرۆبەندى ژياندا رۆژى بەدەیان کەرەت دە کوژرى یان نیوھەمردوو دە کرى و بەپىچەوانەوھ پاشى مردن کەلک و کەرەم پەیدا دەکا، بەلام ئەو زیندەبەگۆرکردنە سەت شەرەفى ھەيە بەسەر ئەو لەونە ریزگرتەى کە ناوھستایانە لە کەسانى وەک کاک سەعدوونى دەگرن. بەو ھیوايەى بەرپزانى بەئەمەگ و بەمشوورى ھەموو ولاتیک بەتایبەت کوردەواری، تەوژمى ھەورى دنیای مەجازى و مەزاجى و... بۆیان نەبیتە ھۆى ھەشاردان و ونبوونى راستیھەکان.

شاعر

په رته و کرماشانی

هه ریه سه

واکه چاکی سینه که ت، دهرس و کتاوم هه ریه سه
بوومه نه زری ئه و ده مه، جامی شه راوم هه ریه سه
رۆژ تا شه و کاروبارم شین و شیوه ن کردنه
تاق وه سانم هه ریه سه، باخی سه راوم هه ریه سه
هه م په ر و با لم به سانه، هه م ده مم دووراننه
تا من بووم و حه رفی حه ق نه وشم، جواوم هه ریه سه
گش که سم، دهر دت وه گیانم نووری دیده راسه که م
من چه بویشم؟ تا تو نادانی، عه زاوم هه ریه سه
شاری کرماشان دیاری عه شقه خاپووری نه که یین!
خه رگی کووره بنیشم، خاک و ئاوم هه ریه سه
«په رته و» ئه ر ئاوارهم و باوان خراو و دهر وه دهر
ئویشم ئیی زولمه نه مینید، ناحه ساوم هه ریه سه

شيعر

سوليېان قه دۆر «دهسته وا»
پيرانشار

چۆله مه شكين

هیله گيکیم پي دهوی تۆزی ئه وين ليی داکه وی
دايته قينم چاره نووسی گۆتره کاريم ناهه وی
چاوچنۆک گاسن له چاوی خۆی به دی ناکا که چی
نيوه شه و بو ديتنی ده رزی له چاوم ناخه وی
بارنی پيکرد هه ناسه م خۆله ميشی هه لوه راند
قاتوقه يماغه دلی من گهر خه فته بوی دانه وی
داوه رين داری ژيانم پيو له لاخ و پو که وت
ليگه رين جاريکی شيعر هه ر له لي لي هه لکه وی
هه لبريرن ريگه يه ک تا پي بنيتته ئاره زوو
هه لبرينگيني ره هيله خوری ئاوات ناره وی
به رچه قی شاعير به دهس سه رواويه له و رۆژه دا
بو نه جاتی دل له نيو به حری وشه بوarm ده وی
هه ر به حه يران و به لاوک دي مه وه سه رياسی تو
کوا به ورده باسه کانی نيو غه زهل دل ده سره وی
سه بری جارانم نه ماوه پي بنيمه شه رته وه
چۆله مه شكينه ی من و تو بۆچی په نگی خوارد له وی
هه رچی دلخوازی دلّه کردووته خه ونیکی مه حال
نيوه شۆرن ده سته کانم هه ر له به ر خه ونی شه وی

دیروک و رهوشا کوردین قەزاقستانی

عەبدولکەریم سرووش - ورمی

کوردین قەزاقستانی د دیروکی دا سی جارن سرگون بوونه:
جارا یە کەم سال ۱۹۳۷/۱۳۱۵ و جارا دویمە سال ۱۳۲۲/۱۹۴۴-ی. جارا سیپهەم سال
۱۳۶۷ / ۱۹۹۰- ۱۳۶۸ / ۱۹۹۰ ی.

هەر دو پەنابەری و سرگونی یە کەم و دویمە ب فەرمانا ستالین پیک هاتنە. دو مەها ریتویا
کوردال سینۆرین ناقبەرا ترکیە و سوڤیەتی هەیا قەزاقستانی دریتی هەبوویە. دو مەها د ناق
ترینین بار و کامیوونین هە یوانان دارتیستی کرینە. پەریشانی، کامباخی، سەقەم، سەرما،
مرن، زلم، خەریبی و ئیسا کو د پەنابەریا دو مەهان دا، د ترینین بار و کامیوونین هە یوانان دە
کشاندنە، نای وەسفکرن.

۷۵ سال پشتی سرگونی کوردین قەزاقستانی

جیگری سەرۆکی ئاسامبلەیا گەلین قەزاقستانی، سیاسەتمەدار و رهوشەنبیری کوردی
ناقدار و هیژا، پرۆف. در. کنیازی ئیبراهیم (کنیاز ئیبراهیم مرزۆیەف)، سەرپیتھاتین خوە و
رهوشا کوردین قەزاقستانی، و هەر وها سرگونکرنا وان وها دبیژە:

ئەف ۷۵ سالن كورد ل ئاسيا ناڧين، خاسمال سەر خاكا قەزاقستانى دژين. يەكتيا سۆڧيەتا سۆسياليسىت ۷ئ تيرمەها ۱۹۳۷ئ بريارەك دەردخە كو ئەف بريار دبه سەدەما كۆچبەريا كوردان! د داويا پايىزا ۱۹۳۷ئ دە كوردين ئەرمەنستان و نازەربايجانى بەر ب قەزاقستانى قە تينە سرگونكرن. سەدەما سرگونكرنا كوردان ئەقە: ئەوانە ئەو كەسن كو مرؤف باوهر يا خوە ب وان ناينە و ب وان ئەولە نابە.

ئيرؤل ئاسيا ناڧين، ل وەلاتين قەزاقستان، قيرقىرىستان و ئۆزبەكىستانى ل گورى رەقەمين نەفەرمى ب قاسى ۲۰۰ ھەزار كورد دژين. پرانيا كوردين ئاسيا ناڧين ل قەزاقستانى ب جھ و وار بوونە كو بەشەكە ژ وان نيزيكى سينورين چين و قەزاقستانى نە. ساللا ۱۹۳۷ئ د ناڧا شەقەكى دە كورد ل ترينين بار و ھەيوانان سوار دكن، د بن كؤنترؤلا لەشكەران دە نەفى دكن. كەس نزانە ب كو قە ژى دبن. دو مەھين دريژ دريان دە دميين. پاشى ديينن كول قەزاقستان، قيرقىرىستانى نە. سار، سەقەم، چؤل، بەست. نە كەسين وان دهران ب زمانين وان دزانن، نە ژى ئەو ب زمانين وان كەسين وي دەرى!

د سەرى دا ئەوان د قيرقىرىستانى د ويلايەتا قزلقەيايى پەيا دكن. ئەو دەر نيزيكى ئۆشى يە. ئۆش ل سەر سينورى ئۆزبەكىستانى يە. كوردين ئەرمەنستانى تينن قيرقىرىستانى. كوردين نازەربايجان و نەخچيقانى تينن قەزاقستانى. سرگونا دويمەم زڧستانا ۱۹۴۴ئ پيىك ھات. فەرمانا سرگونى ژ ھيلا سەكرەتەرى گشتيى كؤميتەيا ناڧەندييا پارتيا كؤموونيستا سۆڧيەتا سۆسياليسىت ستالين قە تى داينن. ستالين ھەر وھا سەرؤكى كؤميتەيا پاراستنا دەولەتى بخوھيە ژى. بەلگەيەكە وھال بەر دەستى مە ھەيە كو ئەف بەلگە نيشانەيا فەرمان و سرگونا كوردانە. بەلگە ژ ھيلا كؤميسەرى گەلى ناڧخوھيىيى يەكتيا كؤمارين سۆڧيەتا سۆسياليسىت لاڧرەنتى بەرا قە ھاتىە نڧيساندن. بەلگەيا كو ژ ستالين رە ھاتىە شاندىن و تى دە سرگونكرنا كوردان و چەند نەتەوھيىن دن ھاتىە خوھستن ب قى ئاوايى يە:

۲۴ تیرمه ه ۱۹۴۴

ب ته قاهی قه شاری!

کۆمیتته یا پاراستنا دهوله تی

ژ بو هه قری ستالین

به شه که مه زن ژ که سین ل هه ری مین کۆمارین سو قیه تا سو سیالیست، ژ بهر کول ده قهرین سینوری ترکیی دژین، ب خزمین خوه یین ل ترکیی تیکلی داتینن؛ هه م قاچاچیتی دکن، هه م ژی ژ بو ئیستیخباراتا ترک کار دکن.

ژ بو پاراستنا سینوری یه کتیا سو قیه تا سو سیالیست، کۆمیسه ریا گه لا نافخوه یی باش دینه کو ۸۶ هه زار کورد، ترک و هه مشینین ژ ۱۶،۷۰۰ مالباتان پیک تین و ل گوندین رایونین ناخسکا، نادگن، ناخکه له ک، ناسپینزا و باگدانو قکایا گورجیستان و کۆمارا ناجاریستانا ئوتونوم دمین، بهر ب قه زاقستان، ئوزبه کستان و قیرقیزستان کۆمارین سو قیه تا سو سیالیست قه یینه ته هلیه کرن.

ل دهر دورا سینورین نافبوری، وی ژ هیلا کۆمیسه ریا گه لا نافخوه یی قه ئه وله کاریین تایهت یینه وه رگرتن. له ورا ژی ژ بو کو ره شنو سه ک بو کۆمیتته یا پاراستنا دهوله تی بی شاندن، هی قیا وه ژ وه ئه وه کو هون بر یاره کی بدن.

کۆمیتته یا پاراستنا دهوله تی د نا قه هه فته یه کی به رسقا به را دا. د بن قی به رسقا کو کاره ساتا کوردان ده ستنیشان دکر دا نا قی ستالین هه بوو.

روژنامه یین کو ب زمانی رووسی ل رووسیایی دهر دکه تن، د هه زیرانا ۱۹۹۱-ی ده، ب سه رناقی دۆسیایی تایه تین ستالین به هسا کته کتین قی بریاری کرن. ل گوری قان به لگه یان، ستالین د نامه یا خوه یا قه شاری یا کو ۳۱ تیرمه ها ۱۹۴۴-ی نفیسیه ده، فه رمان دایه کو ژ ۸۶ هه زار کورد، ترک و هه مشینین ژ ۱۶،۷۰۰ مالباتان پیک تین و ل گوندین ناخسکا، نادگن، ناخکه له ک، ناسپینزا و باگدانو قکایا گورجیستان و ل کۆمارا ناجاریستانا ئوتونوم دمین، ۴۰ هه زاری وان بهر ب قه زاقستان، ۳۰ هه زاری وان بهر ب ئوزبه کستان، ۱۶ هه زاری وان ژی بهر ب قیرقیزستان قه یینه سرگونکر.

۱۹۳۷-۱۹۵۶ سالین دژوار

کورد ژ سال ۱۹۳۷ی هه تا سال ۱۹۵۶ی، نیزی ۲۰ سالان د ناف شهرت و مه رجین گه له ک دژوار ده ژبانا خوه به رده وام کرن. هه تا وی سالی دهر که تنا وانا ژ گوندان قه ده خه بوویه. ژ بو چوونا گوندی جینار ژی، هه وجه داریا وان ب ده ستورا دهوله تی هه بوویه. د بن چاقدیریا له شکه ران ده ژبانه. ستاتویا کوردان د وان ۲۰ سالان ده وها بوویه: "په نابهرین تایهت."

سال ۱۹۴۴ی کورد پی رگی کاره سات و مالکامباخیه که مه زن تین. شهرت جیهانی یی دویه مین ده ستی کریه. ده ما له شکه رین کوردین کو ژ بو سو قیه تی چوونه شهر قه دگه رن وه لاتین خوه، مالباتین خوه نابین و پی دهه سن کو ئو جاحی وان کور بوویه! ژ بهر کو ب هه زاران که س و کارین له شکه رین کورد یین د نارتیشا سور ده بوون، د قه گه ری ده مالباتین خوه نابین. پاشی پی دهه سن کو بهر ب ناسیا نا قین قه هاتنه سرگونکر. سرگونا سیهه م پشتی شهرت قه ره باخی

کورد پشته سرگونین ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ی، جارا سیههه پشته شهري نازهربايجان و نهرمه نستان، ژ نه چاري بهري خوه ددن ناسيا ناقين. سالا ۱۹۸۹-۱۹۹۰ی، شهري قهره باخي ده ركهت. نازهري و نهرمه ني شهري ههف كرن. قى شهري مالا كوردان خرا كر. كوردين مه راستى نيشه كه مه زن هاتن. ژ نه چاري ل سهرانسهري سوقيه تي به لاف بوون. ههك ژ وان چوون سيبيريا و ياقووتسكى، به شهك ژ وان چوونه رووسيا و دهردورا وي، قسهك ژ وان هاتنه قهزاقستان، قيرقيزستان و ئوزبه كستان. ئهف نه فيكرن نه وه كي نه فيكرنا ۱۹۳۷ی و ۱۹۴۴ی بوو. نهرمه ني ب دارى زورى دگوتن؛ 'ژ ناف مه ده ركهفن هه رن. نهرمه نستان ناخا نهرمه نيانه! پرانيا كوردين پشته شهري قهره باخ ژ نازهربايجانى ئيرو ل قهزاقستانى ب جه و وار بوونه.

كوردين قهزاقستانى د وارى سياسي، رهوشه نيبرى دا

پشته هلوه شينا سوقيه تا سو سياليست، كوردين قهزاقستانى د وارى سياسي، رهوشه نيبرى و ئه ده بي ده كارين گه لهك هيژا كرن و دكن. ئيرو ب ناقى بهر بانگ خوه ديي ده زگه هه كي نه كو ئهف ده زگه هه بوويه دهنگ و رهنگى وان. گه لى كورد د ناقا ناسامبله يا گه لين قهزاقستانى ده خوه دي روله كه تايبه ته. ناسامبله ژ ۲۱ ئه ندانمان پيك تي كو سه روكاتيا وي سه رو كۆمارى قهزاقستانى نوور سولتان نه زاربايهف دكه.

ل هيلان دن كوردين قهزاقستانى هه تا نها بوونه خوه ديي ب ده هان كتيب، كۆفار و روژنامه يين كوردى. ل ئالما ئاتايا قهزاقستانى زيده تى ۲۰ سالن كو كۆفار و روژنامه يه كه كورده وارى ره فكيين كتيبخانه يين مالان دخه ملينن:

كۆفارا نووبارى و روژنامه يا ژيانا كورد.

كۆفار و روژنامه چاندى، هونه رى، جفاكى و سياسى نه. نووبار و ژيانا كورد ب زمانى كوردى، رووسى و قهزاقى ده ركهفن. د هه ر دو وه شانان ده ژى ئالفابه يين لاتينى و كي ريلى تينه بكارانين. ته قاهيا نفيساران ب زاراقايى كورمانجى تينه وه شانان. سه ده ما قى يه كي ژى ئه وه كو ته قاهيا كوردين ناسيا ناقين ئانگو كوردين ل قهزاقستان، ئوزبه كستان، قيرقيزستان و رووسيايى كورمانجى ئاخينن. روژنامه يا ژيانا كورد، د سالا ۱۹۹۱ى ده ب ناقى (كوردستان) ده ست ب وه شانى كر و هه تا ۲۰۰۴ى ب هه مان ناقى وه شانان خوه به رده وام كر. ژ سالا ۲۰۰۴ى و فر قه ناقى روژنامه ي ژيانا كورده. كۆفارا نووبارى ژى هه تا ۱۹۹۲ى ب ناقى (كورد) ده ركهفه. سالهك پاشى ره داكسيون ل ههف دجه و ناقى كۆفارى دكه نووبار.

كوردين ناسيا ناقين خاسما كوردين قهزاقستانى ژ بلى كتيب، روژنامه و روژنامه يان؛ خوه ديي كۆميين گۆقه ندى نه و هونه رمه ندين وان يين ده نكخوش هه نه.

ل قهزاقستان و قيرقيزستانى ب ده هان ناقين گرنگ هه نه كو ب پينووس، فكر و رامانين خوه ئه ده بيات، هونه ر، زانبارى و رهوشه نيبرى كوردان گه ش دكن. نادر نادرؤف، هه ژارى شامل، بارىي بالا، هه سه نى هاجيسليمان، ئه زيزى زيؤ به درخان، مه جيدى سليمان چه ند ناقين هيژا نه ژ وان ناقان.

د واری ئابوری ده ژى هه ر دچه رهوشا كوردان باشتر دبه و ئیرو گه له ك كار ساز، نه نده زیار و ناقاهیسازین كورد هه نه كو كورد ب وان شانازن. نه یزی زیو به درخان، شیرینی ئه لی، مه مه دی مه جید، ره فیق یاقووب، باری مه جید ژ وان ناقان چه نده كن كو ئیرو ب سه دان كورد ل بهر ده ستی وان نان دخون.

كورد ل قه زاقستانی ژ یانه كه ئازاد به رده وام دكن. ئه وان ناسنامه یا خوه یا (كورد) هه نه. دهوله تا قه زاقستانی و گه لی قه زاقستانی قه در و قیمة ته كه پر مه زن ددنه كوردان. كنیازی براهیم میرزویف زانیاری روژهلتناس، كوردناس، ره خنه گری و یژه یی، وه رگیر، دوكتوری زانستا فیلولوگی، پرؤفه سور، ئاكاده میسیه نی ئاكاده میا زانستین دبستانین بلندین ناقه ته وی و ئاكاده میا زانستین جفاکیا قازاقستانی و سه روکی ناقه ندا زمانین جیهانی یا زانینگه ها دهوله تییا ئلماتی و سه روکی یه کیتیا كوردین قازاقستانی، د ۱ ی گولانا ۱۹۴۷ ان ده ل ئه رمه نستانی ژ دایک بوویه.

کنیازی براهیم میرزویف سالین دریژ د زانینگه ها دهوله تا ئه رمه نستانی ده سه روکاتیا به شتی زمان و ویژه یا نازه ربایجانی کریه. د ئه نجاما شه ری ناقبه را نازه ری و ئه رمه نیان ده د سالین ۹۰ ی ده چوویه قازاقستانی. د زانینگه ها ب ناقی ئاباییا دهوله تی ل ئلماتی سه روکاتیا ناقه ندا زمانین جیهانی کریه و بوویه جیگری ره کتوری زانینگه هی. کنیازی ئیبراهیم خوه دیی گه له ك خه لاتین نه ته وه بییه. ئه وی ۶ زمانان دزانی. نیزیکی ۲۰ پرتووکین وی هه نه.

پرتووکین وی بین گرنگ:

آشنایی با عالم و مجاهدی از دیار خلیفان مهاباد

سید محمدامین واژی - مه‌هاباد

کردستان و به تبع آن منطقه مکریان سرشار از عالمان و فرهیختگان بوده است؛ اما به دلیل کم توجهی و عدم اهتمام به نگارش شرح حال رجال، بزرگمردان بسیاری به بوته فراموشی سپرده شده‌اند. در اینجا به زندگی عالم ربانی ملا سید عبدالله واژی (شیخ عه‌بدوللای که‌ول‌زهرد) می‌پردازیم. از نگاه بازماندگان، ایشان در بین سال‌های ۱۲۳۰ تا ۱۲۴۰ شمسی در روستای «واژه» از توابع بانه چشم به جهان گشوده‌اند. تحصیلات حوزوی خود را در همان روستا آغاز و سپس برای ادامه تحصیل به بانه می‌رود. همچنین با توجه به حاشیه کتاب گلنبوی برهان - درعلم منطق - که با خط خود استنساخ کرده‌اند، در روستای ترجان از توابع سقز نزد ابن القزلیجی (ملا محمد حسن ابن القزلیجی) تلمذ کرده و در ادامه به کردستان عراق رفته و در نهایت - با توجه به پایان اجازة نامه - ماه رجب سال ۱۳۰۴ هجری قمری (برابر فروردین ماه سال ۱۲۶۶ خورشیدی، آوریل ۱۸۸۷ میلادی) در خدمت عالم مشهور ملا عمر افندی (مه‌لا گچکه‌ی هه‌ولیر) اجازة‌ی افتا و تدریس می‌گیرد. سپس به روستای واژه بانه برگشته و بعد از مدتی همراه سه برادر خود به روستای «سویناس» از توابع مهاباد رفته و مدتی بعد به روستای «قولغه‌ته‌په» از توابع مهاباد نقل مکان می‌کند، تا اینکه در جنگ جهانی اول (۱۹۱۶ میلادی، ۱۲۹۴ شمسی) بدست روسها به شهادت می‌رسد.

این عالم فرزانه بر کتبی چند حواشی نگاشته و خط بسیار زیبایی داشته است؛ چنانچه قرآن کریم را با خط خود استنساخ کرده‌اند، که از ایشان به یادگار مانده است. برای آشنایی بیشتر با این عالم مجاهد، از مدتها قبل تحقیقات و گفتگوهای انجام شد، اما حاصل کار اکنون به نتیجه رسید.

روز یکشنبه ۱۳۹۸/۱۲/۴ جناب آقای قاسم افسون عضو محترم شورای شهر خلیفان به مهاباد تشریف آوردند. ایشان دغدغه فرهنگی و برای هر چه بیشتر شناسایی این شهر جدیدالتأسیس در تلاشند. نامبرده بمنظور پیگیری و معرفی ملا سید عبدالله واژی مشهور به (سه‌ید عه‌وللای که‌ول‌زهرد) تحقیق کرده بود که مرحوم با اینجانب نسبتی دارد. من هم ضمن راهنمایی‌های کوتاه، وعده دادم که به دیدار ایشان در شهر خلیفان بروم.

روز سه‌شنبه ۱۳۹۸/۱۲/۱۳ همراه دوست بسیار ارجمند کاک محمد محمدی و ملا سید مبین، فرزندم، ساعت ۱۰ و ۴۵ دقیقه به طرف شهر خلیفان حرکت کردیم. هوایی طبیعی اما فضای مردم آکنده از ترس بیماری کرونا بود. پس از گذشت از روستاهای «حمزه‌آباد»، «بیطاس»، «عبدالله کرده»، «گنه‌دار»، «کیته» به شهر خلیفان رسیدیم. در ورودی شهر با چند نفر از اهالی احوال‌پرسی و سلام‌علیکی داشتیم. از آنها در باره سید عبدالله سوال کردیم. گفتند: ما اصالتاً اهل خلیفان نیستیم و تازگی به این شهر آمده‌ایم، ولی قبرستان سید عبدالله در کنار روستا و در ضلع شمال شرقی واقع شده‌است.

به گورستان رسیدیم فردی حدوداً ۳۵ ساله در کنار گورستان به استقبال ما آمد. اشاره داشتند که قبلاً آقای افسون اطلاع داده که منتظر شما باشم. در خدمت ایشان به گورستان رسیدیم، پس از قرائت فاتحه بر مزار متوفایان، به مزار ملا سید عبدالله واژی که واقع در وسط گورستان واقع شده بود شرفیاب شدیم که بصورت محجره بود. گفتگوی کوتاهی که در ذیل می‌آید، با چند نفر از اهالی در باره شهادت و محل آن به انجام رسید:

۱- رحمان کریم خلیفانی که اصالتاً اهل شهر خلیفان است، گفت: «پدر و مادرم سال ۱۳۷۵ فوت کردند،

از ایشان شنیدم که شاهد شهادت شیخ عبدالله بوده‌اند. ایشان را از روستای قولغته‌په دنبال کرده‌بودند، تا نزدیک کوه «نَزْرگه» مقاومت کرده و جنگیده بود. در نهایت آنجا به شهادت رسیده است. سه نفر به نام‌های: «مام احمدحسن زاده»، «علی ممندی» و «کریم ویسه» جنازه ایشان را از آنجا به مسجد آوردند.»

۲ - محمد محمدزاده اظهار داشتند: نماز میّت را «ملا محمد جاف (جوانرودی)» که امام جماعت خلیفان بوده بر او خواند. همچنین ادامه داد شیخ عبدالله تنها نبود، بلکه جمعی همراه ایشان بودند ولی هدایت جمع به عهده او بوده است. در میانه‌ی راه «شیخ حسن» نامی به ایشان می‌گوید: چرا بجنگیم؟ شیخ عبدالله: می‌گوید: روس به زمین، خانه و کاشانه و زنان و فرزندان ما طمع کرده‌اند، جهاد واجب است.

۳. در گفتگوی تلفنی که با درویش «عبدالله خلیلی» اهل سویناس داشتیم، که سنی بالای نود سال دارد و از قدیم الایام، نگهبان آسیاب تاریخی سویناس بوده است؛ فرمودند: «قدیمی‌ها می‌گفتند سیدعبدالله عالم مشهوری بوده و حجره و طلبه داشته است.»

۴ - سید محمد صمدی، از تاریخ‌نگاران و محققان منطقه مهاباد و اوضاع این منطقه در جهانی اول، مثل همیشه با محبت و بزرگواری خود، در خصوص پرسش این‌جانب چنین مرقوم فرمودند: «سرور گرامیم، استاد فاضل جناب ماموستا سیدمحمدامین واژی، باسلام و احترام متقابل، آن‌گونه که منابع مکتوب و اغلب معتبر نشان می‌دهند در جریان جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ میلادی) هم نیروهای روس و هم نیروهای عثمانی، مدت‌های مدیدی در منطقه‌ی آذربایجان حضور داشته‌اند و به تناوب در منطقه قدرت‌نمایی می‌کرده‌اند. اما حضوری که روس‌ها در مهاباد و حومه در دوره‌ی کشتار و فجایع وحشتناک آن داشته‌اند از روز شنبه نهم ماه ژانویه‌ی سال ۱۹۱۶ میلادی (هفدهم دی ماه ۱۲۹۴ شمسی) تا روز چهارشنبه بیست و یکم ماه فوریه‌ی ۱۹۱۶ میلادی (سوم اسفندماه ۱۲۹۴ شمسی)، جمعاً به مدت چهل و پنج روز بوده است. در این فاصله آن چنان کشتار و تخریب و ویرانی به بار آورده‌اند که به راستی باید گفت: صد رحمت به چنگیز و تیمور و آتیلا و... در منابع مختلف آمار کشته‌شدگان این قتل‌عام به این شکل آمده است: در کتاب «یادداشت‌هایی از کردستان» شیخ رئوف ضیایی بالای پنج هزار نفر، در نوشته‌های پزشکان میسیونر مسیحی که آن زمان در مهاباد شاهد عینی بوده‌اند، بالای هفت هزار نفر، در کتاب: گورستان ملا جامی، تألیف استاد قادر فتاحی قاضی هشت هزار و نهصد و هشتاد نفر، و... یعنی بین پنج هزار تا ده هزار نفر درج و ثبت شده است. حال در آن روزگار آمار جمعیت مهاباد و حومه کلاً شانزده هزار نفر یا اندکی بیشتر بوده، این مقدار کشتن دقیقاً یعنی ژنوساید یا نسل‌کشی. باکمال تأسف این حوادث و فجایع به دنبال خود، بیماری و قحطی وحشتناکی هم آورده، که اشاراتی هم در این زمینه در کتاب «قحطی بزرگ» که در باره‌ی تمام ایران نوشته شده، می‌توان مطالبی پیدا کرد. این فاجعه بسیار بزرگ و غم‌انگیز و به معنای اخص کلمه «جنایت علیه بشریت» بوده که به دلایل مختلف به اندازه‌ی کافی به آن پرداخته نشده و به مرور ایام شدت و حدت آن از خاطره‌ها رفته و کم رنگ شده است. بی‌تردید کشتار و ایجاد ترس و ارعاب از سوی نیروهای متخاصم روس و عثمانی، با تفاوت‌های بسیار جزئی، برای مردم وجود داشته و هیچ‌یک اندک ترحمی نسبت به مردم نداشته‌اند و هر کدام به فکر اهداف و منافع مادی و دنیایی خود بوده‌اند و بس. اما زیان و آسیب روس‌ها نسبت به مردم به مراتب بیشتر و خشونت‌آمیزتر بوده است. شهر مهاباد آن روزگار، منطقه‌ی «شهرویران» و منطقه‌ی «محال»، و «دشت سلدوز» آسیب بیشتری از سایر نقاط دیده‌اند و کشته و زخمی بیشتری داشته‌اند. در سایر مناطق هم بی‌تردید زیان و آسیب رسانیده‌اند، اما نه به اندازه‌ی این چند منطقه‌ای که به اسم آن‌ها اشاره شد. در مورد این که در چه مناطقی پایگاه نظامی داشته‌اند، من تحقیقی نکرده‌ام و نمی‌توانم به اسم منطقه‌ای که در آن محل پایگاه نظامی دایر بوده است اشاره بکنم. این‌ها زبان‌های کلی و عمومی موضوع بود، این که در میان کشته‌شدگان چه شخصیت‌های بزرگی وجود داشته‌اند و زیان این مسأله تا چه حد بوده است، بخشی است که الحمدلله افراد صلاحیت‌داری هم‌چون آن جناب براساس شواهد و مدارک و خاطرات گذشتگان به دنبال آن هستید و امیدوارم در این راه مهم و ارزشمند، موفق و مؤید باشید و برگ‌نجینه‌های فرهنگی و معنوی تاریخ منطقه بیفزائید. ان‌شاءالله تعالی. ارادتمند همیشگی: سیدمحمد صمدی، ۳۰ آبان ماه سال ۱۴۰۰

شمسی، مهاباد.»

برای توضیحات بیشتر در باره جایگاه علمی و نحوه شهادت ایشان با اقوام درجه یک مرحوم نیز گفتگوهایی انجام شد، هر چند در نحوه بیان شهادت ایشان تفاوت‌های هست:

۱ - استاد سید نورالدین واژی امام جمعه و جماعت روستای پسوه و نوه مرحوم فرمودند: «شیخ عبدالله در واژه بانه متولد شده و جهت تحصیل به شهرستان بانه می‌آید. سپس تا پایان تحصیل در کردستان عراق می‌ماند و در آنجا موفق به کسب اجازه علمی می‌شود. برای خدمت دینی به روستاهای سویناس و سپس قولغته‌په می‌رود. شیخ عبدالله عالم بزرگ و مشهوری بوده است، خط زیبایی داشت و بر کتب علوم دینی حاشیه دارد.»

۲ - کاک سعید پورعبدالله نوه مرحوم: «ایشان بعثت ناامنی منطقه در اثر جنگ جهانی تصمیم گرفته خانواده و برادرزادگانش را به منطقه امن‌تری همچون پیرانشهر بفرستد. دو سه روز پس از راهی کردن آنها، تصمیم می‌گیرد خودش نیز راهی شود. در نزدیکی خلیفان روسها متوجه می‌شوند احتمالاً اشیاء و جواهراتی همراه دارد. طمع کرده و با او می‌جنگند. ولی ایشان دو نفر از آنها را می‌کشد و بعد خودش به شهادت می‌رسد.»

۳. در انتها گفتگوی کوتاهی با جناب ملا سید ادریس واژی دبیر دبیرستان های پیرانشهر و اشنویه و از نوادگان مرحوم ماموستا ملا سید عبدالله انجام شده، که تقدیم حضور می‌گردد. و سعی شده به شخصیت علمی و خانواده و بازماندگان مرحوم شهید ملا سید عبدالله واژی (شیخ عبدالله که ول زهرد) پرداخته شود.

۱ - ابتدا بفرمائید ماموستا ملا سید عبدالله واژی در چه سالی و در کجا متولد شده؟ چرا ایشان به شیخ عبدالله مشهور و به که ول زهرد ملقب بوده‌اند؟

ج: تاریخ دقیق تولد ایشان مشخص نیست، احتمالاً اواخر سال های دهه ۱۲۳۰ یا اوایل دهه ۱۲۴۰ شمسی در روستای واژه از توابع شهر بانه از یک خانواده مذهبی منسوب به سادات حسینی چشم به جهان گشوده است. ششمین جد پدری ایشان با نام شیخ ذوالنون از روستای برزنجه به قصد تبلیغ و ارشاد مسلمانان به روستای واژه کوچ نموده اند و مزار هر ۶ نفر از اجدادش در روستای واژه مدفون است. همانند اجداد خویش پس از تحصیل و کسب علوم متداول اسلامی در محضر اساتید زمان خویش شروع به ارشاد و تبلیغ دین مبین اسلام نموده است. ایشان مدارج علمی را طی نموده و در سال ۱۲۶۶ شمسی از محضر استاد فاضل علامه ملا عمر بن ابوبکر اربیلی مشهور به ملا کچکه‌هی هه‌ولیری، در اربیل کردستان عراق اجازه علمی دریافت نموده اند و بعداً به دیار خویش (واژه) برگشته است. پس از تشکیل خانواده، زادگاه خویش را به نیت تدریس و تبلیغ دینی ترک و به مناطق سردشت و مهاباد کوچ می‌نماید. در سال ۱۲۶۸ اولین فرزند ایشان به نام سید «محمدحسن» که بعدها از علمای برجسته دینی در منطقه بود، در روستای سویناس حد فاصل بین سردشت و مهاباد متولد می‌گردد. باتوجه به اینکه خانواده ایشان از شیوخ صاحب نام منطقه واژه بانه و برزنجه‌ی کردستان بوده‌اند و خود ایشان نیز همانند اجداد خویش مشغول تبلیغ و ارشاد دین مبین اسلام بوده است. به شیخ عبدالله اشتهار یافته، و چون بصورت مداوم از پوستین آهوی زرد رنگی استفاده نموده است به شیخ عبدالله که‌وله زهرد (پوستین زرد) مشهور بوده‌اند.

۲ - چند برادر داشته؟ و لطفاً در باره آنها توضیحاتی مختصر، بفرمائید؟

ایشان سه برادر به نام های سیدمصطفی، ملاسید محمد امین و سید فتح الله داشتند که از خودشان کوچکتر بودند. ملا سید محمدامین در روستاهای سردشت مشغول تبلیغ و تدریس علوم دینی بوده و فرزند ایشان به نام ملاسید محی‌الدین از علمایان برجسته سردشت بوده است. سیدمصطفی وسید فتح الله همراه و همدم ایشان بودند و به زراعت و کشاورزی اشتغال داشتند. چون ایشان پس از ورود به منطقه که‌ور کایه‌تی سه دانگ از ملک قولغته‌په و شش دانگ دو روستای دیگر در آن منطقه را خریداری نمود. برادران و سایر اعضای خانواده ایشان به کار زراعت و دامپروری اشتغال داشته‌اند. مرحوم ماموستا سید کریم حسینی (شموله) فرزند ماموستا ملاسید محی‌الدین و نوه ماموستا ملاسید محمدامین، از روحانیون سرشناس سردشت می‌باشد که

در سال ۱۳۸۵ شمسی در شهر سردشت وفات نمودند. حال فرزندان مرحوم ملاسید محمد امین در شهرهای سردشت و بانه زندگی می کنند.

یکی دیگر از برادران ایشان سید مصطفی نام داشت که فرزندان ایشان نیز پس از شهادت شیخ عبدالله در جنگ جهانی اول همراه خانواده به شهرستان پیرانشهر کوچ نموده اند و اکنون نوادگان مرحوم سید مصطفی در پیرانشهر ساکن هستند و فامیلی آنها به مصطفی زاده تغییر یافته است.

برادر کوچکتر ایشان سید فتح الله نام داشت که در جوار شیخ برهان مدفون می باشد. ایشان دو پسر بنام های سید ابراهیم و ملاسید محمد داشتند. مرحوم ماموستا سید محمد واژی از علمایان سرشناس پیرانشهر فرزند کوچک سید فتح الله واژی می باشد. و ماموستا سید محمد امین واژی فرزند حاج ماموستا سید محمد و نوه سید فتح الله اکنون در شهر مهاباد زندگی می نماید و از روحانیون فعال و پرتلاش شهر مهاباد هستند. شیخ عبدالله سه پسر و دو دختر داشتند که پس از شهادت پدرشان همراه خانواده به شهر پیرانشهر کوچ نموده اند. مرحوم علامه ماموستا ملاسید حسن واژی از علمایان شهیر منطقه موکریان پسر ارشد شیخ عبدالله که ولّه زهره هستند. دیگر پسران شیخ عبدالله، سید محمد امین و سید محمد حسین نام دارند. فرزندان سید محمد امین به نام های سیدعلی و حاج ماموستا سید کریم حبیب الله زاده اکنون در شهر پیرانشهر زندگی می نمایند.

سید محمد حسین یک فرزند پسر به نام سید محمد سعید پور عبدالله دارد و هم اکنون در روستای سنگان اشنویه زندگی می نماید.

شیخ عبدالله ۲ دختر به نام های فاطمه و حلیمه داشتند، فاطمه در اربیل ازدواج کرده بود و حلیمه در مهاباد که بعدا همراه فرزندان به تهران نقل مکان کرده بودند و هر دو صاحب فرزندانی بودند که بعضا در قید حیات هستند.

علامه ماموستا سید حسن واژی فرزند ارشد شیخ عبدالله پنج پسر به نام های حاج ماموستا «سید محمد زاهد»، «ماموستا سید محمد باقی»، ماموستا «سید محمد»، سید «محمد وسیم» و حاج ماموستا «سید محمد نورالدین (پسوه)» داشتند. از فرزندان ذکور ایشان تنها حاج ماموستا سید نورالدین در قید حیات هستند. ایشان اکنون از علمایان سرشناس کردستان بوده و در روستای پسوه شهر پیرانشهر زندگی می نمایند. علامه ملا سید حسن دارای ۴ دختر به نام های سیده خدیجه (فوت نموده اند) و سیده سکینه، سیده رقیه و سیده صفیه که اکنون در قید حیات هستند.

۳ - لطفا در چند سطر و بصورت بیوگرافی شهید ملا سید عبدالله واژی (سه بیید عه بدوللا که ولّ زهره) را برای خوانندگان معرفی نمائید.

ج: شهید شیخ عبدالله فرزند شیخ معین الدین فرزند شیخ محمد فرزند شیخ حسین (کوچک) فرزند شیخ حسین (بزرگ) فرزند شیخ ذالنون از نوادگان شیخ عیسی برزنجی فرزند شیخ باباعلی همدانی از نوادگان سلطان اسماعیل محدث فرزند حضرت امام موسی کاظم از نوادگان خاتم الانبیا حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم می باشد.

۴ - چنانکه از مرحوم پدرتان، «سید وسیم واژی» شنیده اید ایشان در کجا و چگونه به شهادت رسیده اند؟
ج: در جریان جنگ جهانی اول روسیه شمال ایران را اشغال کرد، مردم عموما به علت کشتار وحشیانه نیروهای روسی به مناطق امن فرار می کردند. شیخ عبدالله فرزندان خود و برادرانش را همراه خانواده، خدم و احشام قبل از خود راهی منطقه پیرانشهر می کند. خودشان اموال منقول شامل طلا و مسکوکات را با خود حمل نموده و از قولغه تپه راهی می گردد. در خلیفان پنج نفر از نیروهای روس به طمع اخذ جواهرات و اسب، راه را برایشان می بندند. با هم درگیر می شوند در این جنگ نابرابر، دو نفر از نیروهای روسی به هلاکت می رسند و شیخ به شهادت می رسد.

جهت یادآوری، در سال ۶۶ در معیت مرحوم پدرم (مرحوم سید وسیم واژی فرزند علامه ملا سید حسن و نوه شیخ عبدالله) و تنی چند از عموزادگانم جهت نصب گنبد آهنی مزار شیخ به خلیفان آمدم. پدرم مرا به

خانه‌ی یکی از دوستان هم دوره‌ی سربازیش به اسم کاک عبدالله فرستاد. گفتند: اگر در خانه بودند خود را معرفی کن و از قول من بگویند هم برایمان چایی بیاورد و هم برای کمک بیاید. کاک عبدالله منزل تشریف نداشتند و به مه‌باد رفته بودند. همراه خود چایی آوردم، وقتی رسیدم دیدم عده‌ای از اهالی جمع شده بودند، در میان آنها پیرمردی مُسن با محاسن سفید برای جمع صحبت می‌کرد، به من اشاره کرد گفت کمی کوچکت‌تر از این پسر بودم (آن موقع ده یازده سال داشتم) که جنازه شیخ پیدا شد.

شیخ ناپدید شده بود مردم منطقه و خانواده اش دنبالش می‌گشتند مثل اینکه آب شده بود رفته بود زمین. کسی خبر نداشت. بیش از یک ماه از ناپدید شدن ایشان گذشته بود نیروهای روس منطقه را ترک کردند. یکی از زنان روستا (اسمش را آورد ولی من فراموش کردم) شاهد صحنه شهادت شیخ بوده ولی از ترس جان خود دم فرو بسته بود. پس از زوال رعب و وحشت نیروهای روس، راز سر به مهر را گشود. گفت ۵ نفر بودند شیخ ۲ نفر از آنها را کشت و یک نفر را زخمی کرد ولی عاقبت شیخ را شهید کردند. پس از شهادت شیخ ایشان را در فلان گودال انداخته و رویشان گل ریختند. ۲ کیسه جواهرات و اسب ایشان را همراه جنازه‌ها بردند. گفتند من هم با اینکه سن کمی داشتم ولی شور و شوق یافتن شیخ مرا همراه سیل جمعیت راهی کرد. وقتی به محل دفن رسیدیم گل روی ایشان را کنار زدند با وجود اینکه حدود چهل روزی از شهادت ایشان می‌گذشت ولی گویا تازه شهید شده بود. جنازه را با خود برداشتیم و در اینجا دفن نمودیم. روحش شاد.

۵ - جایگاه علمی ایشان چگونه بوده؟

ج: ایشان از علمایان برجسته زمان خویش بودند اجازه افتا و تدریس را از محضر عالم بزرگ و شهیر آن دوران، ملا کچکه‌ی هه‌ولپیری کسب نمودند. تا زمان آشنایی با عارف بزرگ و نامی آن دوران شیخ یوسف ملقب به شیخ برهان، علاوه بر تدریس و امامت، مردم را بر اساس طریقت قادری طبق روال اجداد خویش ارشاد می‌کرد ولی پس از آشنایی با «شیخ برهان» دست از ارشاد برداشت و مجذوب و مرید ایشان گردید و با تغییر سبک عرفانی نیاکان خویش به طریقت نقشبندی گروید.

– به باور نگارنده‌ی این مقال، آنچنان که جناب ملا سید ادریس اشاره کرده‌اند که: «در سال ۱۲۶۶ شمسی از محضر استاد فاضل علامه ملا عمر بن ابوبکر اربیلی مشهور به ملا کچکه‌ی هه‌ولپیری، در اربیل کردستان عراق اجازه علمی دریافت نموده‌اند و بعداً به دیار خویش، واژه، برگشته» باشند، و احتمال بدهیم با هوش و فراست تا سن ۲۶ سالگی دروس حوزه را تمام کرده و اجازه افتا و تدریس دریافت کرده باشند که سن معقولی می‌باشد، با احتمال می‌توان تاریخ تولد او را میان سالهای ۱۲۳۹ تا ۱۲۴۱ دانست. بنابراین به هنگام وفات در سال ۱۲۹۴، عمری در حدود ۶۰-۵۹ سال داشته‌اند. رحمة الله علیه.